International Journal

Intellectual and Cultural Heritage

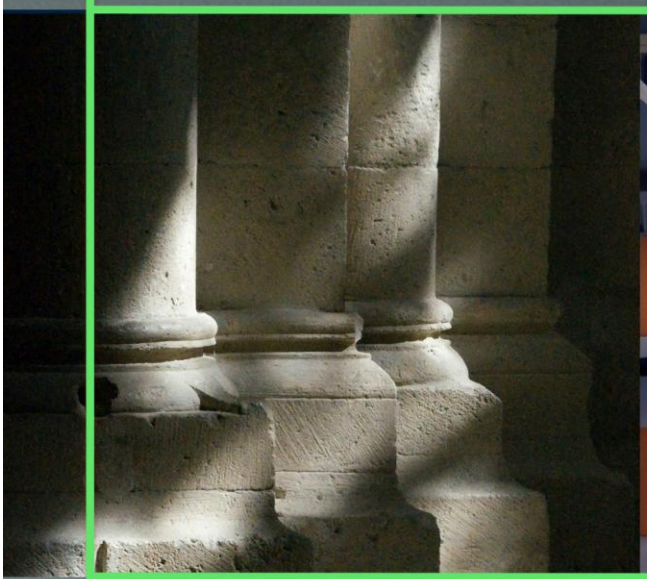

State Museum of History of Uzbekistan
O'ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O‘ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI

Interscience-service MCHJ

O‘ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI

«INTELLEKTUAL VA MADANIY MEROS XALQARO JURNALI»

«INTERNATIONAL JOURNAL OF INTELLECTUAL AND CULTURAL HERITAGE»

«МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ»

Ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy-ma’rifiy jurnal

2025, Volume 5, Issue 2

TOSHKENT - 2025

TAHRIR HAY'ATI

Bosh muharrir

Ismailova Jannat Xamidovna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi.

Bosh muharrir o‘rinbosari –

Rasulova Durdona Baxronovna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Mas'ul kotib

Kushanova Dilfuza Ubaydullayevna – tahririy nashriyot bo‘limi rahbari.

"TURKSOY muzeylari assotsiasiyasi"

Jovid Movsumlu – "TURKSOY muzeylar assotsiasiyasi" bosh koordinatori.
Ismailova Jannat – O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi. Muzey direktori.
Malikova Shirin - Ozarbayjon milliy san'at muzeyi. Muzey direktori.
Rashida Haripova – Qozog‘iston Markaziy davlat muzeyi. Muzey direktori.
Bakashova Jildiz – Qirg‘iziston Respublikasi Davlat muzeyi. Muzey direktori.
Ali Haydar Otalar - 15 iyul nomli Demokratiya muzeyi. Muzey direktori.
Meretgeldi Charyev - Turkmaniston Milliy muzeyi. Muzey direktori.
Emine Emel - Kipr tarix, madaniyat va Turkiya milliy kurash muzeyi. Muzey direktori.
Lyudmila Marin - Gagauz milliy tarixiy-etnografiya muzeyi. Muzey direktori.

"TARIX FANLARI – 07.00.00"

Namazova Alla Sergeyevna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. Rossiya Fanlar akademiyasi Umumiy tarix instituti bosh ilmiy xodimi (Rossiya).
Zaatov Ismet Ablyatifovich, san'atshunoslik fanlari nomzodi, Xazar universitetining Madaniy antropologiya instituti bosh ilmiy xodimi (Boku, Ozarbayjon);
G‘ulomrizo Amirxoni – tarix fanlari doktori, dotsent, Eron Respublikasi Milliy kutubxonasi va arxivi.
Xalikova Raxbar Ergashevna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti.
Rasulova Durdona Baxronovna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi.
Qodirova Lutfiya Batirovna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

"IQTISODIYOT FANLARI – 08.00.00"

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich - texnika fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.
Christo Ananth – Injinering bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor. Samarqand davlat universiteti (Hindiston).
Teshaboyev To‘lqin Zokirovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent moliya instituti.
Richard Vun – moliya va bank ishi bo‘yicha ekspert, SixClouds Pte Ltd bosh ijrochi direktori va ta'sischisi (Singapur).
Nasimov Dilmurod Abdulloyevich – iqtisodyot fanlari doktori (DSc), professor. "Ipak Yo‘li" Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.
Qodirova Zulayxo Abduxalimovna – iqtisodyot fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti.
Summera Xalid - iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, (Hindiston).
Omirtay Amalbek – iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). Qozog‘iston Respublikasi Milliy tarix davlat muzeyi (Qozog‘iston).

"FALSAFA FANLARI – 09.00.00"

Nargis Nurulla-Xodjayeva – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, "Ipak Yo‘li" Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.
Nazarov Qiyom Normirzayevich – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Toshkent irrigasiya va qishloq xo‘jaligi melioratorlari injenerlari instituti.
Ro‘zmatzoda Qodirqul Ro‘zmat o‘g‘li – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti.
Artiqov To‘lanboy Artiqovich – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Andijon davlat universiteti.

Haydarov Komil Donaboyevich - falsafa fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti.
Samadov Aktam Rafiqovich - falsafa fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand davlat universiteti.
Nurmatova Umida Jaloliddinova – falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O‘zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti.

“FILOLOGIYA FANLARI - 10.00.00”
Ibrohimi Xudoyor – filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent. Tehron Tarbiyat Modares universiteti (TMU) (Eron).
Sirojiddinov Shuxrat Samariddinovich - filologiya fanlari doktori (DSc), professor. Nyu York va Kaliforniya fanlar akademiyasi akademigi. A.Navoiy nomidagi Toshkent Davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti.
Namatov Mirlan Amanovich –Sharq adabiyoti doktori, poliglot. G’arbiy Yevropa va Yaqin Sharq bo‘yicha rus geografiya jamiyati raisi.
O‘rinbayeva Dilbar Bazarovna - filologiya fanlari doktori (DSc), professor. Samarkand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi.
Maxmudov Fayzxodja Muzaffarovich - filolog-sharqshunos (sharq mamlakatlari tarixi), arabografik matnshunos. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, Tarix instituti.

“PEDAGOGIKA FANLARI – 13.00.00”
Ibragimov Xolboy Ibragimovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti.
Musurmanova Oynisa - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Respublika Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi huzuridagi "Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti.
Yekaterina Vladimirovna Fedosenko - psixologiya fanlari doktori, dotsent. “Boltiq gumanitar instituti” xususiy oliy ta’lim muassasasi (Rossiya).
Riskulova Kamola Djummayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Puchyon universiteti.
Ibragimov A’lamjon Amrilloyevich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand viloyat pedagogika markazi.
Abdullayeva Barno Sayfutdinovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti prorektori.
Mamarajabova Zulfiya Norboyevna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.
Xaitov Oybek Eshboyevich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor. Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti.
Yakubjanova Dilobar Batirovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.
Abdurahimova Farida Yo‘ldoshevna - pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Respublika Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi huzuridagi "Oila va gender"ilmiy-tadqiqot instituti
Narzikulova Firuza Batirovna - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand Davlat Universiteti.

“SAN’ATSHUNOSLIK FANLARI – 17.00.00”
Gil Dj. Steyn - Chikago madaniy merosni saqlash markazi (C3HP) direktori, Chikago universitetining Yaqin Sharq arxeologiyasi professori, Qadimgi madaniyatlarni o‘rganish instituti (ISAC) (AQSh).
Karimova Nigora Ganiyevna – san’atshunoslik fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti.
Ruslanova Rida Raisovna - tarix fanlari bo‘yicha falsafa fanlari doktori (PhD), dotsent, Boshqirdiston Respublikasi Milliy muzeyi.
Axmedova Nigora Komilevna - san’atshunoslik fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston davlat san’atshunoslik instituti.
Li Kon-Uk – Moskva davlat universiteti antropologiya va etnografiya fanlari nomzodi (PhD). Koreya Respublikasi milliy etnografiya muzeyi, (Koreya).
Aripdjanov Otabek Yusupdjanovich – San’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti katta ilmiy xodimi
Sidikova Mastura Xakberdiyevna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. “Ipak Yo‘li” Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.
Muxamedova Munisa Sabirovna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

“ARXITEKTURA – 18.00.00”

Ibroximzoda Zafarsho Safo – san’atshunos, muzeyshunos. Tojikiston Respublikasi Milliy tarix davlat muzeyi direktori, (Tojikiston).

Nasimov Abdullo Murodovich – texnika fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand davlat universiteti.

Yusupova Mavlyuda Amindjanovna – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, San’atshunoslik instituti Arxitektura bo‘limi.

Mamatmusayev Toxir Shaydulloyevich – san’atshunos, arxitektura fanlari doktori (DSc), dotsent. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Attestasiya komissiyasi.

Ziyayev Abdumannon Abduraximovich – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti.

Nurmuxammedova Shoira Zaxidovna – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent Arxitektura-qurilish universiteti.

Xolnazarova Latofat Samiyevna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti.

“SOTSIOLOGIYA FANLARI – 22.00.00”

Bekmurodov Mansur Bobomurodovich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi.

Maxkamov Otabek Muxtarovich - yuridik fanlar doktori (DSc), dotsent. Toshkent davlat Transport universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasi.

Umarov Abdusalom Odilovich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston davlat madaniyat va san’at instituti.

Sodiqova Shoxida Marxabayevna – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi.

Otamurodov Sarvar Sa’dulloyevich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent moliya instituti.

“SIYOSIY FANLAR – 23.00.00”

Omonov Baxtiyor Axtamovich – siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Milliy Universiteti.

Dadasheva Aqida Abdujabbarovna - yuridik fanlar doktori (DSc), professor. Toshkent davlat Transport universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasi mudiri.

Ravshanov Fazliddin Ravshanovich - siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. Renessans ta’lim universiteti.

Musayev Mansur Tursunpulatovich – siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti.

G‘afurov Sarvar Abdurasulovich - siyosiy fanlari doktori (DSc), professor. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti.

Ulug‘ov Abduraim Xamzayevich – Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali.

“ISLOMSHUNOSLIK FANLARI - 24.00.00”

Roshdi Rashed – CNRS faxriy doktori, Tokio va Didro nomidagi Fransiya universitetlarining faxriy professori.

Valter Tega – faxriy professor, Bolonya adabiyot va madaniy meros Maktabi vise-prezidenti.

Islamov Zoxidjon Mahmudovich – islomshunos, filologiya fanlari doktori (DSc), professor, O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi.

Ziyodov Shovosil Yunusovich - islomshunos, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Imom Buxoriy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi.

Muxammedov Ne’matilla – tarix fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi.

Tahririyat manzili: 140100, O‘zbekiston Respublikasi,
Toshkent shahri, Sharof Rashidov 3 uy.
Tel.: (+998 97) 928-09-99.; (+998 97) 393-85-08
E-mail: info@iscience.uz.

Internet tarmog‘ining manzili: http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich
ISSN: P –2181-2306, E –2181-2314

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Ismailova Jannat Khamidovna – Doctor of Science in History (DSc), professor. State Museum of History of Uzbekistan Academy Sciences Republic of Uzbekistan

Deputy Chief Editor

Rasulova Durdona Bakhronovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate Professor

Executive Secretary

Kushanova Dilfuza Ubaydullaevna – Head of the editorial and publishing department

"TURKSOY Museum Association"

Javid Movsumlu - "TURKSOY Museums Union" General Coordinator.
Ismailova Jannat – State Museum of History Uzbekistan of the Academy Sciences Republic of Uzbekistan. Museum Director.
Shirin Malikova – National Art Museum of Azerbaijan. Museum Director.
Rashida Haripova - Central State Museum of Kazakhstan. Museum Director.
Bakashova Jildiz – State Museum Republic of Kyrgyzstan. Museum Director.
Ali Haydar Atalar - 15 July Democracy Museum. Museum Director.
Meretgeldi Chariev - National Museum of Turkmenistan. Museum Director.
Emine Emel - Cyprus Turkish History, Culture and National Struggle Museum. Museum Director.
Liudmila Marin - National Gagauz History and Ethnography Museum. Museum Director.

"HISTORICAL SCIENCES – 07.00.00"

Namazova Alla Sergeevna – Doctor of Historical Sciences (DSc), professor. Chief Researcher, Institute of General History of the Russian Academy of Sciences (Russia).
Zaatov Ismet Ablyatifovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences**,** chief researcher of the Institute of Cultural Anthropology, Khazar University (Baku, Azerbaijan).
Gholamriza Amirkhani – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences**,** Associate Professor. National Library and Archives of the Republic of Iran (Iran).
Khalikova Rakhbar Ergashevna – Doctor of Historical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Technical University named after Islam Karimov.
Rasulova Durdona Bakhronovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate professor. State Museum History Uzbekistan Academy Sciences of the Republic of Uzbekistan.
Qodirova Lutfiya Batirovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate professor. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan.

"ECONOMIC SCIENCES – 08.00.00"

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich - Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor. Tashkent State University of Economics.
Christo Ananth – Doctor of Philosophy (PhD) in the subject Engineering. Samarkand State University (India).
Teshaboev To'lqin Zokirovich - Doctor of Sciences in Economics (DSc), professor. Tashkent Institute of Finance.
Richard Woon - Finance and banking expert, Chief Executive Officer & Founder Six Clouds Pte Ltd (Singapor).
Nasimov Dilmurod Abdulloyevich - Doctor of Sciences in Economics (DSc), Professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".
Kadirova Zulaykho Abdukhalimovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor. Tashkent State University of Oriental Studies.
Summera Khalid – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor. Tashkent State University of Oriental Studies, (India).
Omirtay Amalbek – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, State Museum of National History of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

"PHILOSOPHICAL SCIENCES – 09.00.00"

Nurulla-Khodjaeva Nargis Talatovna – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), Professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".
Nazarov Kiyom Normirzaevich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), Professor, Tashkent Institute of Irrigation and Agromelioration Engineers.
Rozmatzoda Qodirqul Ro'zmat o'gli – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor, Fergana Medical Institute of Public Health.
Artikov To'lanboy Artikovich - Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor, Andijan State University.

Khaydarov Komil Donaboevich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor. Uzbek-Finnish Pedagogical Institute.
Samadov Aktam Rafikovich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor. Samarkand State University.
Nurmatova Umida Jaloliddinova – Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy, Associate Professor. Institute of Pedagogy Uzbekistan-Finland.

"PHILOLOGICAL SCIENCES - 10.00.00"

Ibrohimi Khudoyor – Associate Professor, PhD, Department of Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University (TMU), Tehran, (Iran).
Sirojiddinov Shukhrat Samariddinovich – Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. Academician of the New York and California Academy of Sciences. Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A. Navoi.
Namatov Mirlan Amanovich - Doctor of Oriental Literature, polyglot. Chairman of the Russian Geographical Society of Western Europe and the Middle East (France)
Urinbaeva Dilbar Bazarovna - Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. Samarkand Regional Centre for Training of Teachers in New Methods.
Makhmudov Fayzkhodja Muzaffarovich - Arabist, orientalist philologist (history of eastern countries), Arabographic textual criticism. Institute of History under the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

"PEDAGOGICAL SCIENCES – 13.00.00"

Ibragimov Kholboy Ibragimovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after T.N. Kori Niyozi.
Musurmonova Oynisa - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor. The Research Institute 'Family and Gender' under the Republican Committee of Family and Women.
Ekaterina Vladimirovna Fedosenko - Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor. Private Educational Institution of Higher Education 'Baltic Humanitarian Institute' (Russian).
Riskulova Kamola Jummaevna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor. University of Puchon.
Ibragimov A'lamjon Amrilloevich - Doctor of Sciences in Pedagogics (DSc), Professor. Samarkand Centre of Pedagogical Excellence.
Abdullaeva Barno Sayfutdinovna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizomi.
Mamarajabova Zulfiya Norboevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.
Khaitov Oybek Eshboevich – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor of the Department of Pedagogy and Psychology at the Institute for Retraining and Advanced Training of Specialists in Physical Education and Sports.
Yakubjanova Dilobar Batirovna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.
Abdurakhimova Farida Yuldoshevna – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Research Institute 'Family and Gender' under the Republican Committee for Family and Women.
Narzikulova Firuza Batirovna – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor. Samarkand State University.

"ART SCIENCES – 17.00.00"

Gil J. Stein - Director of the Chicago Center for Cultural Heritage Preservation (C3HP), Professor of Near Eastern Archeology, University of Chicago, Institute for the Study of Ancient Cultures (ISAC)
Karimova Nigora Ganievna - Doctor of Sciences in Art Sciences (DSc), professor. Institute of Art History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.
Ruslanova Rida Raisovna - Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor, National Museum of the Republic of Bashkortostan.
Akhmedova Nigora Komilevna - Doctor of Sciences in Art Sciences (DSc), professor. Leading researcher at the State Institute of Art History of Uzbekistan.
Lee Kun-Wook - PhD in anthropology and ethnography, Moscow State University. National Museum of Ethnography of the Republic of Korea, (Korea).
Aripdjanov Otabek Yusupdjanovich – Doctor of Sciences (PhD) in Art sciences, Senior Scientific researcher. Institute of Art History, Academy of Sciences of Uzbekistan
Sidikova Mastura Khakberdievna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".
Mukhamedova Munisa Sabirovna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor, Kamoliddin Behzod National Institute of Painting and Design.

"ARCHITECTURE – 18.00.00"
Ibrohimzoda Zafarsho Safo – Art historian and museologist. Director of the State Museum of National History of the Republic of Tajikistan.
Nasimov Abdulla Murodovich – Doctor of Technical Sciences (DSc), professor. Samarkand State University.
Yusupova Mavlyuda Aminjanovna – Doctor of Sciences in Arshitecture (DSc), professor. Academy of Sciences of Uzbekistan, Department of Architecture, Institute of Art History.
Mamatmusaev Takhir Shaydullaevich – Art critic, Doctor of Sciences in Arshitecture (DSc), associate Professor. Higher Certification Commission of the Republic of Uzbekistan.
Ziyaev Abdumannon Abdurakhimovich - Doctor of Sciences in Arshitecture (DSc), professor. Academy of Sciences of Uzbekistan, Institute of Art History.
Nurmukhammedova Shoira Zakhidovna – Doctor of Sciences in Arshitecture (DSc), associate professor. Tashkent University of Architecture and Civil Engineering.
Kholnazarova Latofat Samievna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor. Tashkent State Technical University named after Islam Karimov.

"SOCIOLOGICAL SCIENCES – 22.00.00"
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan.
Makhkamov Otabek Mukhtarovich – Doctor of sciences in Law (DSc), Associate Professor. Department of International Public Law, Tashkent State University of Transport.
Umarov Abdusalom Odilovich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. State Institute of Culture and Art of Uzbekistan.
Sodikova Shokhida Markhabaevna – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.
Otamurodov Sarvar Sadulloevich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. Tashkent Institute of Finance.

"POLITICAL SCIENCES - 23.00.00"
Omonov Bakhtiyor Akhtamovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan.
Dadasheva Akida Abdujabbarovna – Doctor of sciences in Law (DSc), Professor. Head of the Department of International Public Law, Tashkent State University of Transport.
Ravshanov Fazliddin Ravshanovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Renaissance Educational University.
Musaev Mansur Tursunpulatovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Institute of Social and Spiritual Studies at the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment.
Gafurov Sarvar Abdurasulovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Institute of Socio-Spiritual Studies at the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment.
Ulugov Abduraim Khamzaevich - Doctor of Philosophy in Political Science (PhD), Termez branch of Tashkent Medical Academy.

"ISLAMIC SCIENCES – 24.00.00"
Roshdi Rashed - an Honorary Doctor of CNRS and Professor Emeritus at the University of Tokyo, Mansoura University and Diderot University of France.
Walter Tega - Professor Emeritus and Vice-President of the Bologna School of Literature and Cultural Heritage.
Islamov Zakhidjan Makhmudovich - Islamic scholar, Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.
Ziyodov Shovosil Yunusovich - Islamic scholar, Doctor of Sciences in History (DSc), Associate Professor, Imam Bukhari International Research Centre under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.
Mukhamedov Nematilla – Doctor of Sciences in History (DSc), Professor. Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.

Editorial address: Avenue Sh. Rashidov 3,
Tashkent city, 100029, Republic of Uzbekistan,
Tel.: (+998 97) 928-09-99.; (+998 97) 393-85-08
Email: info@iscience.uz

Internet address: http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich
ISSN: P-2181-2306, E-2181-2314.

« International Journal of Intellectual Cultural Heritage»

ISSN-E: 2181-2314, ISSN-P: 2181-2306

Table Of Content - Volume 5 | No 2 (2025)

№	Paper Title	Author Name	Page Number
1.	**INTERNATIONAL EDUCATIONAL MIGRATION AS AN IMPORTANT FACTOR OF INTELLECTUAL MIGRATION**	Zulaykho Abduhalimovna Kadirova	1-10
2.	**THE ETHNO-POLITICAL PROCESSES IN KHWAREZM DURING THE ANUSHTEGINID PERIOD IN THE 12th–13th CENTURIES AND THE DASHT-I QIPCHAQ**	Rakhimbayev Khurmat Khursand ogli	11-15
3.	**ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF USING UNDERGROUND SPACE IN HISTORICAL CITIES. IN THE CASE OF THE CITY OF BUKHARA**	Gabibova Irina Vagifovna, Abdullayeva Madina Shukhratovna	16-23
4.	**EVERYDAY LIFE AND THE AUTHENTICITY OF HUMAN EXISTENCE: HEIDEGGER'S PHILOSOPHICAL VIEWS ON SOCIETY**	Soliyeva Zarina	24-29
5.	**THE U.S. EXPERIENCE IN ATTRACTING HIGHLY SKILLED MIGRANTS**	Zulaykho Abduhalimovna Kadirova	30-41
6.	**THE COLLECTION 'ORIENTAL LIBRARY' AS ONE OF THE SIGNIFICANT SOURCES ON THE HISTORY AND CULTURE OF CENTRAL ASIA**	Rasulova Durdona Baxronovna	42-50
7.	**TRANSFORMATION OF HOSPITALITY TRADITIONS IN DIFFERENT CULTURES OF THE WORLD IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION**	Fayzullaeva Rukhshona Lutfulloevna	51-57
8.	**ADVANTAGES OF USING THE CORPORAL METHOD IN TEACHING THE SUBJECT OF**	Mirzaqandov E.E.	58-61

	OTORHINOLARYNGOLOGY		
9.	**THE INFLUENCE OF NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPACITY**	Nasiba Zakirovna Kulbekova	62-68
10.	**BADIIY TA'LIMDA "TA'LIM UZVIYLIGI" TAMOYILI: ZAMONAVIY YONDASHUV**	Hasanova Nargiza Sagdullayevna	69-74
11.	**ISSUES OF USING MUSICAL EDUCATION IN PREPARING CHILDREN FOR SCHOOL: DIALOGUE BETWEEN EUROPE AND CENTRAL ASIA**	Dilnavoz Fayziyevna Hamroqulova	75-81
12.	**HOLY PLACES OF URTA-CHIRCHIK DISTRICT AS OBJECTS OF LOCAL LORE**	Mamarajab Xo'jamov	82-89
13.	**INDIA'S ECONOMIC PARTICIPATION IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES AND OPPORTUNITIES TO INCREASE INVESTMENTS**	Rano Almamatovna Tuychiyeva	90-100
14.	**ENSURING FREEDOM OF SPEECH AND DEVELOPING THE INFORMATION SPHERE AS PRIORITY DIRECTIONS OF STATE POLICY**	Eshbekov Bakhodir Nurullayevich	101-105
15.	**MEDICAL AND SOCIAL CULTURE OF THE RURAL POPULATION: DIRECT NATURAL FACTORS AND MEANS**	Yusupov Murodali Sunnatovich	106-110
16.	**ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE IMAGE OF THE PUBLIC SERVANT**	Ismailova Shamsiya Kurultaevna	111-116
17.	**THE OPPORTUNITIES THAT DIGITAL EDUCATION CREATES FOR WOMEN TEACHERS**	Qosimova Ozoda Xudoynazarovna	117-121
18.	**ГУМАНИЗМ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ В КОНЦЕПЦИИ ИДЕАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА АЛИШЕРА НАВОИ**	Egamberdieva Zarina Uktamovna	122-127
19.	**BUYUK MUG'ULLAR DAVRIDAGI ZARGARLIK BUYUMLARI**	Sayyora Rahimova Abdukadidovna, Urak Pazilovich Lafasov	128-136

20.	**SHAXSLARARO VA ETNIK MUNOSABATLARNING KROSS-MADANIY JIHATLARI**	Khamdamova Sitora Safarovna	137-140
21.	**SOCIO-PEDAGOGICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVITY OF WOMEN TEACHERS**	Qosimova Ozoda Xudoynazarovna	141-150
22.	**MILLIY MADANIYAT VA AN'ANALARNI RIVOJLANTIRISHDA TANLOV VA FESTIVALLARNING O'RNI**	Sobir Madiyev	151-156
23.	**FEATURES OF THE RESTORATION OF THE HOUSE OF ABBASKHON BAZZOZ OF THE LATE 19th CENTURY IN SAMARKAND**	Khudaykulova Fotima Inatullaevna	157-168
24.	**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING KASBIY-METODIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR**	Makhbuba Sulaymanova	169-174
25.	**POSSIBILITIES OF USING ACMEOLOGY PRINCIPLES IN THE PEDAGOGICAL PROCESS**	Maftuna Abduganiyeva	175-182
26.	**THE USE OF PROBLEM-BASED LEARNING TECHNOLOGY IN STUDYING ALISHER NAVOI'S WORKS IN LITERATURE CLASSES FOR UPPER-GRADE STUDENTS**	Gulnozakhon Kholmatova Izzatalievna	183-188
27.	**THE ROLE OF COOPERATION BETWEEN STATE AND NON-STATE ORGANIZATIONS IN THE SYSTEM OF CRIME PREVENTION IN UZBEKISTAN ABSTRACT**	Sarmonov Toxir Gopirovich	189-196
28.	**THE IMAGE OF UZBEKISTAN WOMEN ON SOVIET POSTERS**	Qodirova Lutfiya Batirovna	197-211
29.	**AVANT-GARDE ART IN ARTISTIC CREATIVITY AND ART EDUCATION OF UZBEKISTAN**	Khasanova Nargiza Sagdullaevna	212-217
30.	**YOSHLAR - YANGI O'ZBEKISTON BUNYODKORLARI**	Abrarov Islomiddin	218-222

		Jamolovich	
31.	**JALOLIDDIN MANGUBERDINING HINDISTON - POKISTON HUDUDLARIDAGI KURASHLARI**	Nabiyeva Naima Kamolovna, Xusinov Ibrat Omonboy o‘gli	223-226
32.	**MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG‘RIKENGLIKNI TA’MINLASHDA YANGI O‘ZBEKISTON TASHABBUSI**	Ulug‘ov Abduraim Xamzayevich	227-231
33.	**EKOLOGIK MADANIYAT VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**	Madina Dadaboyeva	232-235
34.	**LUTFIY G‘AZALLARINING BADIIY XUSUSIYATLARI**	Abduqahhor Jalilov	236-240
35.	**FORMATION OF PUBLIC OPINION ON CULTURAL DIPLOMACY IN UZBEKISTAN**	Mahmudxon Dovidxonov Muhriddinxon o‘g‘li	241-246
36.	**NATIONAL CHARACTERISTICS AND MINIMALIST ELEMENTS IN THE STRUCTURE OF THE SECOND MOVEMENT OF SONATA NO. 3 BY NURILLA ZAKIROV**	Khaydarova Farangiz Azamatovna	247-253
37.	**THE CONCEPT, STRUCTURE, AND STAGES OF DEVELOPMENT OF VOCABULARY**	Madina Ahmadjanova	254-259
38.	**PROBLEMS OF TRANSLATING UZBEK IDIOMATIC EXPRESSIONS INTO ENGLISH**	Munavvar Lutfullayeva	260-266
39.	**THE IMPORTANCE OF INTERNATIONAL COOPERATION IN ADDRESSING GLOBAL ISSUES**	Ochilova Nigora Ruzimuratovna	267-271

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Zulaykho Abduhalimovna Kadirova
PhD, Associate Professor
Tashkent state university of Oriental studies
e-mail:zulayxo_kadirova@tsuos.uz

Published under peer review:
Doctor of Philosophy in Economics (PhD),
Associate Professor
Azizova N.T.

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 28th March 2025

INTERNATIONAL EDUCATIONAL MIGRATION AS AN IMPORTANT FACTOR OF INTELLECTUAL MIGRATION

Abstract This article examines the impact of international educational migration on intellectual migration processes. Special attention is given to the economic efficiency of international education, key trends in the global education market, and the strategic objectives of host and sending countries. The article provides a detailed analysis of the main factors influencing international student flows, education quality, post-graduation employment opportunities, and national migration policies.

Keywords: international education, intellectual migration, global competition, educational migration, “Big Four,” higher education, international students, economic efficiency, migration policy.

ХАЛҚАРО ТАЪЛИМ МИГРАЦИЯСИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МИГРАЦИЯНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА

Аннотация Ушбу мақолада халқаро таълим миграциясининг интеллектуал миграция жараёнларига таъсири ўрганилган бўлиб, унда халқаро таълимнинг иқтисодий самарадорлиги, глобал таълим бозоридаги асосий тенденциялар, қабул қилувчи ва етказиб берувчи давлатларнинг стратегик мақсадлари масалаларига эътибор қаратилган. Мақолада халқаро талабалар оқимига таъсир қилувчи асосий омиллар, таълим сифати, таълимдан кейинги ишга жойлашиш имкониятлари ва давлатларнинг миграция сиёсати кенг таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: халқаро таълим, интеллектуал миграция, глобал рақобат, таълим миграцияси, “Катта тўртлик”, олий таълим, халқаро талабалар, иқтисодий самарадорлик, миграция сиёсати.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ МИГРАЦИИ

Аннотация. В данной статье исследуется влияние международной образовательной миграции на процессы интеллектуальной миграции. Особое внимание уделяется вопросам экономической эффективности международного образования, основным тенденциям глобального образовательного рынка, а также стратегическим целям принимающих и отправляющих стран. В статье проводится детальный анализ факторов, влияющих на потоки международных студентов, качества образования, возможностей трудоустройства после обучения и миграционной политики государств.

Ключевые слова: международное образование, интеллектуальная миграция, глобальная конкуренция, образовательная миграция, «Большая четвёрка», высшее образование, международные студенты, экономическая эффективность, миграционная политика.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

КИРИШ

Халқаро таълим бутун дунё мамлакатларидаги таълим муассасалари учун тахминан 500 миллиард АҚШ доллари миқдорида қўшимча иқтисодий самарага эга бўлиб, улар халқаро талабаларнинг таълим олиш, яшаш, суғурта, овқатланиш ва бошқа истеъмол харажатлари ҳисобига шаклланади[1]. Халқаро таълим миграциясида иқтисодий ва демографик омиллар билан бир қаторда маҳаллий таълим жозибадорлик даражасининг тушиб бориши, талабаларни қўллаб-қувватлашга қаратилган стипендиялар ва молиялаштириш манбаларининг мавжудлиги ҳамда мамлакатдаги хавф ва таҳдид каби омиллар мамлакатлардан талабаларни ташқарига “итариб чиқаришга” хизмат қилмоқда. Мазкур “итарувчи омилллар”нинг салбий хусусиятлари ташқаридаги “тортувчи омиллар” таъсирида яна ҳам чуқурлашиб бораётгандек туюлмоқда. Хусусан, юқори мамлакали ишчи кучини жалб қилиш ва иқтидор эгаларини мамлакатда сақлаб қолишга интилаётган мамлакатларда “тортувчи омилларни” янада жозибадорлигини ошириш саъй-харакатлари авж олмоқда. Бугунги кунда улар жозибадор бозор ва академик муҳит, юқори сифатли таълим, таълимдан кейинги истиқболлар ҳамда хавфсизлик каби “тортувчи омилларни” трансмиллий, гибрид ёки онлайн таълимни кенгайтириш, виза расмийлаштирувларини енгиллаштириш, яшаш харажатларини қоплаш билан янада жозибадорлаштириш ҳисобига келажакда глобал рақобатбардошликни сақлаб қолишга интилмоқдалар.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мақолада тадқиқотнинг назарий ва эмпирик усулларидан фойдаланилди. Унда сўнгги тадқиқот нашрлари таҳлили берилган, олинган натижалар статистик маълумотлар билан таққосланган. Муаллиф методологиясида тизимли ёндашув, кузатиш, таққослаш, мавҳумлаштириш, идеаллаштириш ва гуруҳлаш усуллари қўлланилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

1. Расм. Халқаро талабаларнинг хориж мамлакатларида таълим олишларига таъсир кўрсатувчи омиллар

Манба:AECC

2024 йилда Australian education and career consultants (AECC) томонидан катта қисми Осиё мамлакатларидан бўлган 124 мамлакатнинг 8.300 нафар талабалари ўртасида ўтказилган сўровнома натижаларига кўра, респондентларнинг 56 %и реципиент мамлакатда қолиб

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

ишлаш, 28%и ўша мамлакатга кўчиб кетиш ҳамда атиги 16%и таълимни тугатиши билан ўз ватанига қайтиш истаги борлигини маълум қилганлар. Хориждаги таълим танловига халқаро талабаларнинг 79%и учун таълимдан сўнг ўша мамлакатда ишлаш ҳуқуқи ўта муҳим аҳамият касб этиши маълум бўлган. Шунингдек уларнинг хориждаги қайси мамлакатни танлаш борасидаги қарорлари учун таълимдан сўнг мамлакатда қолиб ишлаш ҳуқуқи ва иш топиш имконияти ҳамда таълимнинг сифат даражаси хам муҳим роль ўйнаши кўрсатилган[2].

Халқаро талабаларни қабул қилувчи асосий йирик малакатлар қаторига АҚШ, Буюк Британия, Канада, Австралия каби инглиз тилида сўзлашувчи “Big Four” яъни “Катта тўртлик” мамлакатлари ҳамда Германия, Франция, Россия, Туркия, ХХР ва Японияни киритиш мумкин.

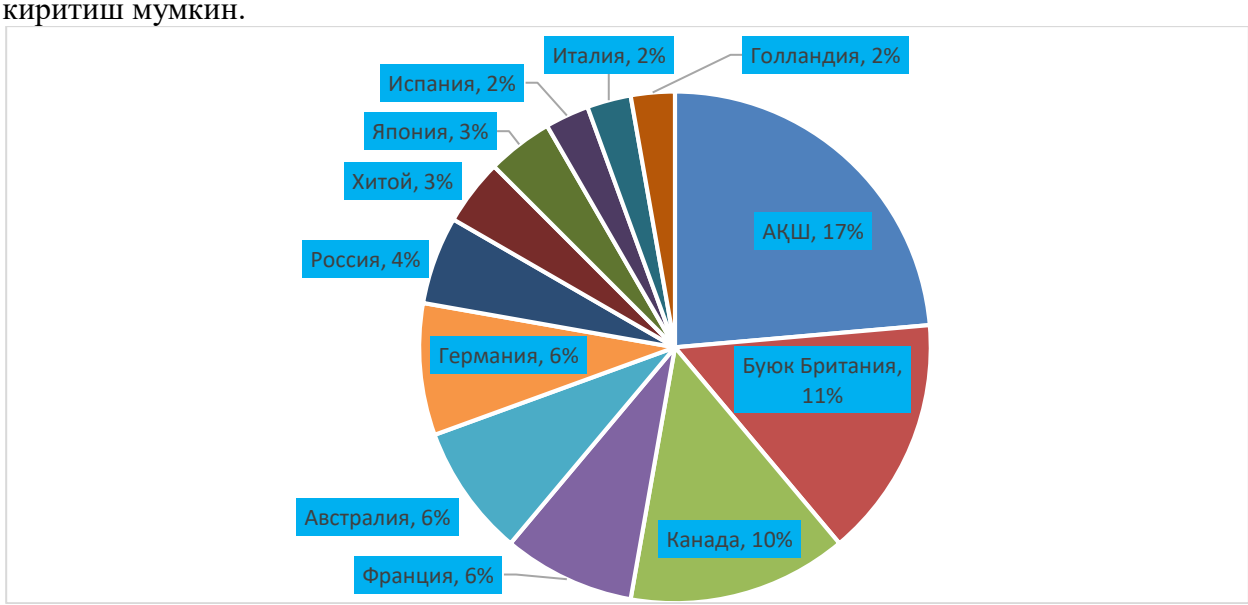

2.Расм. Халқаро талабаларни жалб қилувчи мамлакатлар
Манба:Project atlas 2023. Global mobility trends.

Халқаро талабаларнинг ҳар 7 нафаридан 5 таси юқори даромадли мамлакатлардаги таълим дастурларида иштирок этади, хусусан уларнинг 4,3 миллиони Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИҲТТ) мамлакатларида таълим оладилар. Мазкур мамлакатларда илк бор ўқиш рухсатини қўлга киритган халқаро талабалар сони 2012–2019 йиллар давомида 1,1 миллиондан 1,5 миллион нафарга етиб, пандемия даврида икки бараварга қисқариб кетди, аммо 2021 йилда яна 1,3 миллион нафар халқаро талабалар ўқишга қабул қилиниб, 2022 йилда бу рақам 42%га ортиб 1,9 миллион кишига етди. Мамлакатлар кесимида қарайдиган бўлсак, энг юқори ўсиш Япония, Янги Зеландия, Австралия ва Германия мамлакатларига тўғри келади[3].

1-жадвал

2021–2022 йиллар давомида халқаро талабалар ташрифи бўйича энг юқори ўсишга эга бўлган ИҲТТ мамлакатлари

Мамлакат	**2021 йил (млн киши)**	**2022 йил (млн киши)**	**2022 йилда 2021 йилга нисбатан ўсиш (%)**
Япония	11,7	167,1	+1 334

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Янги Зеландия	0,8	10,3	+1 116
Австралия	62,2	193,2	+211
Германия	18,7	54,9	+193

Манба:OECD International migration database// https://stat.link/6aoz3r

ИҲТТ мамлакатларидаги халқаро талабаларнинг 20%и АҚШ, 14%и Буюк Британия, 9%и Австралия ҳамда 15%и Франция ва Германия улушига тўғри келади. Мазкур гуруҳ мамлакатларининг йирик донорлари Хитой, Ҳиндистон ва Вьетнам ҳисобланади. Ривожланган мамлакатларнинг халқаро иқтисодий ташкилоти *(Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD)* мамлакатларидаги олий таълим тизимида халқаро талабаларнинг умумий улуши бакалавриатурада 6%ни, магистратурада 20%ни ҳамда докторантурада 24%ни ташкил қилади. Хусусан, бакалавриатурада Австралия, АҚШ, Австрия, магистратурада Буюк Британия, Австралия, Швецария, докторантурада эса, Швецария, Голландия ва Янги Зеландия халқаро талабалар улуши бўйича юқори ўринларда туради.

2-жадвал

Олий таълим тизимида халқаро талабалар улуши бўйича етакчи ИҲТТ мамлакатлари[4]

Бакалавриатура	**Магистратура**	**Докторантура**	**Барча таълим босқичлари[5]**
Люксембург-49%	Люксембург-76%	Люксембург-91%	Люксембург-49%
Австралия-22%	Буюк Британия-39	Швецария-57%	Канада-30%
АҚШ-20%	Австралия-38%	Голландия-48%	Австралия-24%
Австрия-19%	Швецария-30%	Янги Зеландия-47%	Буюк Британия-22%
Швецария-18%	Латвия-27%	Буюк Британия-41%	Франция-13%
Канада-17%	Австрия-25%	Австрия, Исландия-39%	Германия-12%

Халқаро талабаларнинг докторантура, ундай кейинги ўринда эса, магистратурадаги улуши юқори бўлиб, барча таълим босқичлари бўйича биринчи ўринда Люксембург, ундан кейин Канада, Австралия ва Буюк Британия каби мамлакатлар етакчилик қилади[3].

Бугунги кунда “Катта тўртлик” мамлакатлари халқаро талабаларнинг 43%ини жалб қилган. Мазкур мамлакатларнинг улуши 20 йилдан ортиқ вақтдан бери 40%дан камаймайди. Бу борада АҚШнинг “Катта тўртлик”даги улуши 2000 йилларда 55%ни ташкил қилган бўлса, 2022 йилга келиб, 40%га тушди. 2018-2023 йиллар оралиғида АҚШнинг мазкур мамлакатлар ичидаги улуши ортмаган, аксинча бу улуш Канада ва Буюк Британияда 1,6 ва Автралияда 1,4 баробарга ошганини кўришимиз мумкин[1]. Бунинг сабабини қолган 3 та йирик реципиент мамлакатларда пандемиядан сўнг тикланиш даврида кўпроқ талабаларни жалб қилиш учун олиб борган интилишлари билан изоҳлаш мумкин.

Халқаро талабаларнинг катта қисми учун жозибадор бўлган АҚШда талабалар мобиллиги мамлакат экспорт саноатининг бешдан бир қисмини ташкил этиб, 368 мингдан ортиқ иш ўринлари айнан халқаро талабаларнинг АҚШда таълим олишларига доир

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

маслаҳатлар бериш ва хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ[6]. АҚШда ҳар 3 та халқаро талаба 1 та иш ўрнини яратилишига сабаб бўлиб, мамлакатнинг 9 та штати халқаро талабалар ҳисобига 1 миллиард АҚШ долларидан ортиқ фойда кўради.

АҚШга халқаро талабалар оқими 1950 йилларда бошланган бўлиб, 1970–2022 йиллар давомида уларнинг сони 144,7 минг кишидан 1,057 миллион кишига етган. Пандемия йилларида халқаро талабалар оқими аввалги йилларга нисбатан 15%га қисқариб кетган бўлсада, аммо 2021 йилда 4%га, 2022 йилда 12%га, 2023 йилда 8%га ошди. Мамлакатдаги халқаро талабалар сонининг ўсиши бўйича прогнозларга кўра, уларнинг сони энг ёмон ҳолатда 1,3 миллион кишига, энг яхши холатда эса, камида 2 миллион кишига етиши мумкин.

3-жадвал

АҚШда 2030 йилга келиб халқаро талабалар сони бўйича прогноз сценарийлари[1]

Ўсиш сценарийси	**Йиллик ўсиш %**	**2030 йилга прогноз**
Юқори ўсиш	8-10%	2,0 миллион нафар
Барқарор ўсиш	5-7%	1,7 миллион нафар
Қуйи ўсиш	2-3%	1,3 миллион нафар

АҚШга талабалар дунёнинг 210 мамлакатидан ташриф буюриб, уларнинг 52%и Хитой ва Ҳиндистон улушига тўғри келади. Мамлакатдаги учинчи йирик донор мамлакат Корея Республикаси бўлиб, АҚШдаги кореяликларнинг 71%и бакалавр босқичида таълим олади. Аммо кореяликлар хориждаги қиммат олий таълим харажатларини қоплаш қобилиятига эга бўлишларига қарамай, сўнгги йилларда Кореяда ёшларнинг тобора улуши қисқариб бораётгани сабабли ҳукумат мамлакатдаги олий таълим сифатини ошириш ва шу орқали маҳаллий талабаларни ушлаб туришга ҳамда хорижлик талабаларни жалб қилишга интилмоқда. Бугунги кунда топ 1000 таликдан ўрин олган университетларнинг 36 таси ҳамда топ100 таликдаги университетларнинг 6 таси айнан Кореяда жойлашган. Шу муносабат билан АҚШдаги халқаро талабларнинг учинчи йирик гуруҳи бўлмиш кореяликлар сонининг кейинги йилларда қисқариб бориши кузатилади.

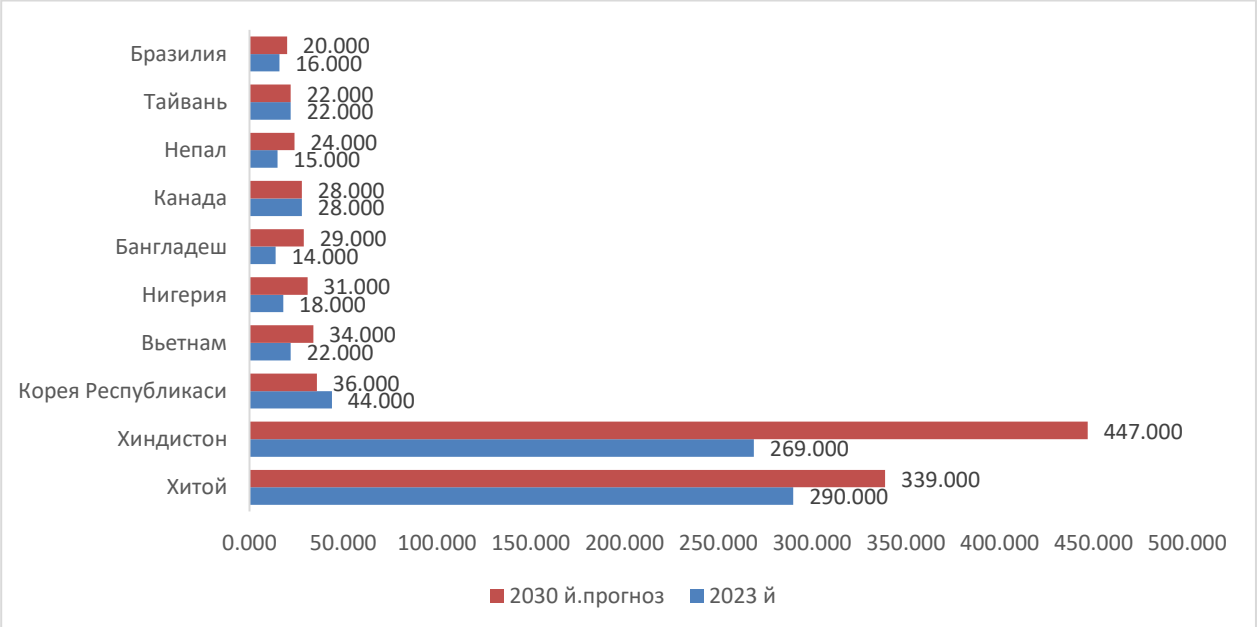

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

3.Расм. АҚШдаги хорижлик талабалар сони, 2023 ва 2030 йиллар[1]

2022–2023 ўқув йиллари ҳолатига кўра, АҚШда Ҳиндистон (51%) билан бир қаторда Бангладеш (47%), Нигерия (46%), Эрон (42%), Непал, Бразилия(41%) каби мамлакатлардан халқаро талабалар сони юқори суръатлар билан ўсган. Кейинги йилларда АҚШда халқаро талабалар сонини ошириш бўйича афзаллик биринчи ўринда Ҳиндистонга (70%), иккинчи бўлиб, Вьетнамга(66%), ундан кейингина Хитой (53%) ва Корея Республикаси(53)га берилган [9].

2023 йилда халқаро талабаларнинг АҚШ иқтисодиётига қўшган улуши 40 миллиард АҚШ долларини ташкил этган бўлиб, мазкур талабаларининг ярмидан кўпини таълими АҚШ ташқарисидан, яъни шахсий маблағлар эвазига молиялаштирилган. Мамлакатдаги коллежларга халқаро талабаларнинг ҳиссаси 4 йиллик қисқаришдан сўнг, 2022 йилдан эътиборан 17%лик ўсиш билан тикланди.

Халқаро талабалар таълим олаётган йўналишларнинг ўртача 44%и STEM, 22%и эса бизнес ва менежмент соҳаларига тўғри келади[8]. Хусусан, АҚШда аккредатациядан ўтган университетларда таълим олувчи F-1 визасига эга хорижлик талабаларга OPT (Optional practical training) яъни “Ихтиёрий амалий тайёрлов” дастурига иштирок этиш имконияти яратилган бўлиб, унда талабалар таълим олиш даврида 20 соат ишлаш ва таълимни тугатгач ўз соҳаси бўйича 1 йил давомида ишлаш имкониятига эга бўладилар. Бу борада STEM соҳасида таълим олган OPT дастури иштирокчиларига эса, 3 йил муддат давомида ишлаш рухсатномаси берилади. Бугунги кунда АҚШда таълим олаётган халқаро магистрантларнинг 64%и айнан STEM OPT иштирокчилари ҳисобланади[9].

Жами халқаро талабаларнинг 17%ини жалб қилиб, бу борада 1-ўринда турган АҚШда 4 мингга яқин институтлар фаоллик кўрсатиб, жами талабалар таркибида хориждан келганларнинг улуши 6%ни ташкил қилади. АҚШдаги топ 100 таликка кирувчи университетлар мамлакатдаги халқаро талабаларнинг 57%ини жалб қилишга муваффақ бўлган. QS рейтинги бўйича топ 100 таликка кирувчи мамлакатларнинг 82 таси 10 та мамлакат, яъни АҚШ, Австралия, Буюк Британия, Хитой, Корея Республикаси, Гонконг, Швецария, Канада ва Германияда жойлашган. Уларнинг 27 таси АҚШда, 17 таси эса, Буюк Британияда жойлашган. Times Higher Education рейтинги бўйича эса, 36 таси АҚШда, 11 таси Буюк Британияда жойлашган. Бу борада рақобатчи мамлакатларда имкониятлар янада кенгроқ.

Хусусан, 169 тагина институтлари ҳисобига халқаро талабаларнинг 11%ини, яъни 680 минг нафарини жалб қила олган Буюк Британияда хориждан келганлар жами талабаларнинг 22%ини ташкил қилади. 2017-2022 йиллар давомида мамлакатда халқаро талабалар сони 50%га, 2020 йилда берилган визалар сони эса, деярли 30%га ортган. Мамлакатдаги халқаро талабаларнинг 40%и хитойлик ва ҳиндистонлик талабалар улушига тўғри келади. 2023 йил ҳолатига кўра, дуёнинг чорак қисмидан ортиқ (58 та) мамлакатларини бошқараётган шахслар Буюк Британияда таълим олган бўлиб, бу кўрсаткич бўйича мамлакат АҚШдан кейин иккинчи ўринда туради. 2022 йилга келиб халқаро талабаларнинг таълим учун тўловлари миқдори 9 миллиард фунт стерлингга етиб, соҳа даромадларининг 19,1%ини ташкил қилган. Қиролликда халқаро талабаларнинг ўқишлари давомида ҳар бир парламент сайлов округи учун 58 миллион фунт стерлинг миқдорида соф иқтисодий фойда келтирадилар, бу рақам мамлакатдаги жон бошига резидент учун 560 фунт стерлингга тўғри келади. Мамлакатнинг халқаро таълим ва трансмиллий таълим билан боғлиқ бўлган экспорт ҳажми 2010–2021 йилларда 76%га ўсиб, 27 миллиард фунт стерлингга етган. Буюк Британиядаги университетларнинг халқаро

талабаларнинг тўловларига боғлиқлиги юқори бўлиб, талабалар сонининг қисқариши мамлакатдаги университетларнинг ярмидан кўпини танг аҳволга келиб қолишига сабаб бўлиши мумкин. Хусусан, мамлакатдаги LSE Universityнинг 66%, University of Arts df BPP Universityнинг 54%, Imperial Universityнинг 53%, University College Londonнинг 52%, Cranfield University нинг 50% талабалари халқаро талабалардир. Шунингдек, мамлактнинг топ 10 та университетлардаги тадқиқотларнинг 8-17% гача бўлган улуши ёки 135 миллион фунт стерлинггача бўлган қиймати айнан Европа Иттифоқи давлатлари аъзоси бўлмаган халқаро талабалар ҳисобига молиялаштирилади [10].

Канада эса, 249 та институтлар фаоллиги билан 660 минг нафар, яъни жами халқаро талабаларнинг 10%ини жалб қилинган бўлиб, уларнинг улуши мамлакатдаги талабаларнинг 30%ини ташкил қилади. 2024 йилга келиб, Канада халқаро талабаларга бериладиган визаларни 2023 йилга нисбатан 35%га қисқартиришни, халқаро талабалар сони 2022 йилдаги даражага туширишни режалаштирган.

Ўзидаги 190 та институт ҳисобига дунёдаги халқаро талабаларнинг 6%ини, яъни 362 минг нафарини жалб қилган Австралияда эса, мамлакатдаги талабаларнинг чорак қисми хориждан ташриф буюрган. Австралияда ҳам халқаро талабаларни жалб қилиш суръатларини камайтириш мақсадида 2023 йилнинг иккинчи ярмида 20% талабгорларнинг (покистонлик ва хиндистонлик талабаларнинг 1/3 қисми, непаллик талабаларнинг ярмидан кўпи) рад этилиши мамлакатдаги университетларнинг 300 миллион Австралия доллари миқдоридаги даромадларининг йўқотилишига сабаб бўлган[1].

Юқоридаги “Катта тўртлик” мамлакатларидан ташқари бошқа мамлакатларда ҳам халқаро талабалар улушининг сўнгги йилларда мунтазам равишда ортиб бораётганини, хусусан, бу борада йиллик ўртача 3-5%лик ўсиш билан 800 минг нафардан ортиқ талабани жалб қилган Германия ва Францияни мисол қилиш мумкин. Шу ўринда инглиз тили асосий тил бўлмаган мамлакатларда ҳам инглиз тилидаги таълимни ташкил қилиниши халқаро талабалар оқимини кенгайтирмоқда. Хусусан, айнан Япония, Корея Республикаси, Хитой, Германия ва Франция инглиз тилидаги таълим йўналишларини очиш эвазига халқаро талабаларни жалб қилиш режасини ишлаб чиққан. “Катта тўртлик”дан ташқари дунё бўйлаб инглиз тилида олиб бориладиган таълим йўналишлари (ETP-english taught programme) сони 2014 -2023 йиллар давомида 3 бараварга кўпайиб, 40.786 тага етди, 2024 йилда уларнинг сони 2021 йилга нисбатан 22%га кўп бўлиши кутилмоқда “Катта тўртлик” мамлакатларида эса, унинг улуши 82%дан 78%га тушди. ETPларнинг 63%и магистратура босқичига тўғри келади. Шу кунга қадар ETP таълим йўналишларининг энг кўп таклифи яъни 50%и Европа мамлакатларининг Германия, Ирландия, Голландия каби мамлакатлардан кузатилган бўлса, сўнгги йилларда бу соҳада Туркия, Португалия ва Италия ҳам фаоллашиб бормоқда[11].

Ҳозирги иқтисодий ривожланиш даврида Хитой ва Ҳиндистонда кузатилаётган ҳар тарафлама тараққиёт сиёсий доираларда АҚШ ва Европа мамлакатлари иқтидорлиларни жалб қилиш ва мамлакатда олиб қолиш бўйича абсолют рақобатбардошликларини йўқотиб бормоқдалар.Чунки мазкур мамлакатлардаги иммиграция сиёсати иқтидорлиларни таълимдан сўнг мамлакатда қолиш имкониятлари учун у қадар очиқ эмас. Халқаро талабаларнинг донори бўлган Ғарб мамлакатларидаги йирик шаҳарларда юқори инфляция, ҳаёт даражасининг қимматлашуви ва иқтисодий ноаниқлик шароитида аҳоли орасида уй-жой ва соғлиқни сақлаш каби бошқа ҳаётий муҳим бўлган хизматларга эга бўлиш имкониятларининг қисқариб бораётгани билан боғлиқ омиллар мазкур мамлакатларда халқаро талабалар оқимини камайтириш чораларни кўриш заруратини тақозо этмоқда.

“Катта тўртлик” мамлакатларида халқаро талабалар сонини қисқартириш университетлар учун жиддий молиявий қийинчиликларни туғдириши табиий. Бу борада

университетлар ходимларни, курсларни ҳамда инновацион тадқиқотларни қисқартириш, ҳаттоки факультетларни тугатиш каби чораларни қўллашга мажбур қилмоқда. Хорижий талабалар оқимига ўта боғланиб қолган университетларга эса, ҳаттоки молиявий банкрот бўлиш хавф солмоқда. Хусусан, университетлар даромадининг энг ками 30%и халқаро талабаларга боғланиб қолган Британияда хорижлик талабаларга оила аъзоларини олиб келишга рухсат берилишининг бекор қилиниши мазкур мамлакатда ўқиш истагида бўлган талабгорлар сонининг яна ҳам қисқаришига олиб келади. Масалан, мазкур омил 2024 йилда мамлакатга кириб келувчи аспирант талабалар сонинг 3 бараварга[10], унинг ЕИдан бўлмаган учинчи йирик донор мамлакати нигериялик талабгорлар сонининг 2024 йилда 49%га қисқариб кетишига сабаб бўлди. Бошқа томондан, эса мамлакатда инфляция ҳисобига харажатлар ва иш ҳақининг ошиши маҳалий таълим тўловларининг реал қийматини пасайишига олиб келмоқда. Натижада британия университетлари ҳар бир маҳаллий талаба учун ўртача 3 минг фунт стерлинг йўқотмоқда. Аммо маҳаллий талабалар ҳисобига кўриладиган зарарнинг маълум қисмини қоплаб келаётган халқаро талабалар оқимидан олинадиган фойда қисми ҳам тобора қисқариб боради. 2021-2022 ўқув йилида халқаро талабалар ҳисобига келадиган тушум 10 миллирад фунт стерлингга етиб, Британия университети даромадларининг 21%ини ташкил қилган[12]. Guardian таҳлилларига кўра, 2023 йилда университетларнинг ҳар 5 фунтининг 1 фунти халқаро талабалар ҳисобидан келган. Қолган етакчи мамлакатлар билан солиштирганда давлат олий таълимига бошқа мамлакатларга нисбатан кам харажат қиладиган Британиядаги университетларнинг 1/3 қисми 2024 йилда жиддий молиявий қийинчликка учраган ва мазкур йили мамлакатдаги университетларнинг 40%и бюджет тақчиллигига учраши кутилмоқда. Хусусан, 2024 йилда Британиянинг 24% университетларини ўзида жамлаган Russel Group ассоциациасида талабгорлар сони 3 бараварга қисқарган бўлиб, бу 500 милллион фунт стерлинг даромадни йўқотилишига олиб келиши маълум бўлган[13].

Халқаро талабаларни кабул қилувчи мамлакатларда 2023 йилда юқори инфляция кўрсаткичлари (АҚШ, 6,4%, Австралия 7%, Германия 7,4%, Буюк Британия 8,9%) кузатилди[14]. Табийки, бошқа ривожланаётган, хусусан талабаларни етказиб берувчи мамлакатларда бу кўрсаткичлар анча юқори бўлиб, оилаларнинг тўлов қобилиятини пасайтириб юбормоқда. Сўнгги бир йил АҚШ, Канада ва Европа мамлакатларидаги озиқ-овқат ва энергетика хизматлари нархларининг ошиб бораётгани валюта кризисини бошдан кечираётган донор мамлакатлардан ташриф буюрувчи талабаларнинг хорижда таълим олиш фикрини қайта кўриб чиқишга ундамоқда.

2025 йилда хорижда таълим олишни режалаштираётган потенциал талабалар ўртасида ўтказилган тадқиқот натижалари кўра, ҳар 6 та респондентдан 1 таси ўқиш учун дастлаб мақсад қилган дестинация мамлакатларини ўзгартирганликлари маълум бўлиб, айнан “Big Four” мамлакатлари борасидаги қарорларида ҳам ўзгаришлар кузатилади. Хусусан, 2024 йил ҳолатига кўра, уларнинг қизиқиши Янги Зеландияга 86%га, Германияга 36%га ва АҚШга 13%га ортган бўлиб, қолган йирик реципиент мамлакатлар Канадага 32%, Буюк Британияга 16% ва Австралияга 9%га қизиқиш камайган. Бундай ўзгарувчан қарорларга уларнинг 24%и дастлабки танланган мамлакатлардаги нархларнинг ўзгариши, 14%и эса, халқаро талабаларга нисбатан миграция сиёсатидаги ўзгаришлар сабаб бўлганини маълум қилганлар[2].

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, халқаро таълим нафақат иқтисодий, балки илмий ва технологик ривожланиш учун ҳам стратегик аҳамият касб этади. Халқаро таълим тизимидаги ўзгаришлар ва миграция сиёсатининг мураккаблиги, глобал демографик ва иқтисодий тенденциялар халқаро талабалар оқимига сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Ҳукуматларнинг оқилона халқаро таълим сиёсатини шакллантиришлари ва олий таълим

муассасаларининг глобал рақобатбардошлигини оширишга урғу беришлари ҳозирги иқтисодий ривожланиш даврида муҳим аҳамиятга эга.

Халқаро таълим миграциясини янада ривожлантириш, олий таълим муассасаларининг рақобатбардошлигини ошириш ва интеллектуал миграция жараёнларини самарали бошқариш мақсадида:

1. Трансмиллий таълимни ривожлантириш
2. Иммиграция сиёсатини юмшатиш .
3. Талабалар учун моддий ёрдам дастурларини кучайтириш
4. Хорижий таълим имкониятларини ошириш
5. Халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш
6. Халқаро таълим стратегиясини такомиллаштириш каби чораларни кўриш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Holon IQ. International education. 2024 global students flow. US outlook. May. 2024. P.5. // https://uploads-ssl.webflow.com/620ed79721f927c823c09714/664f2feb80d9d84c48ae9905_HolonIQ%202024%20Global%20Student%20Flows%20-%20US%20Outlook.pdf
2. The impact of immigration settings, affordability, and job opportunities on international students' study abroad decisions.ICEF monitor// https://monitor.icef.com/2024/04/the-impact-of-immigration-settings-affordability-and-job-opportunities-on-international-students-study-abroad-decisions/
3. International migration outlook 2023.
4. OECD Data explorer. Foreign / international students enrolled// https://data-explorer.oecd.org/vis?tenant=archive&df[ds]=DisseminateArchiveDMZ&df[id]=DF_RFOREIGN&df[ag]=OECD&dq=.....&lom=LASTNPERIODS&lo=5&to[TIME_PERIOD]=false
5. Global mobility trends.Project atlas 2023// https://www.iie.org/wp-content/uploads/2024/01/Project-Atlas_Infographic_2023_2.pdf
6. A. Goodman, Ceo and Mirka Martel. Outlook 2030 Brief: The U.S. and International Education//https://www.iie.org/publications/outlook-2030-brief-the-u-s-and-international-education/
7. J.Baer, M.Martel. Fall 2023 Snapshot on International Student Enrollment. Institute of International Education.2023.P.8.,12. // https://www.iie.org/wp-content/uploads/2023/11/Fall-2023-Snapshot.pdf
8. Project Atlas 2023
9. Julie Baer , Mirka Martel. fall 2023 snapshot on international student enrollment. November 2023. P.6. // https://www.iie.org/wp-content/uploads/2023/11/Fall-2023-Snapshot.pdf
10. Paul Bolton,Joe Lewis,Melanie Gower. International students in UK higher education. Research briefing.28 May.2024.P.7, 17,21.
11. Number of English-taught degree programmes rises by 22% from 2021 to 2024.ICEF monitor// https://monitor.icef.com/2024/06/number-of-english-taught-degree-programmes-rises-by-22-from-2021-to-2024/
12. Student Migration to the UK. 24 Jan 2024. The migration observatory// https://migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/student-migration-to-the-uk/

13. International enrolment declines pressuring UK universities this year, with one in three facing significant financial challenges.ICEF monitor// https://monitor.icef.com/2024/07/international-enrolment-declines-pressuring-uk-universities-this-year-with-one-in-three-facing-significant-financial-challenges/
14. The cost of living: A closer look at inflation and foreign exchange trends in key student markets.ICEF monitor//https:// https://monitor.icef.com/2023/04/the-cost-of-living-a-closer-look-at-inflation-and-foreign-exchange-trends-in-key-student-markets/
15. Кадирова З. А. Миграция через образование ведет к" утечке мозгов" //Экономическое обозрение. – 2019. – №. 11(239).С.18-25.
16. Kadirova Z. Professionallarning xalqaro mehnat migratsiyasini tartibga solishning asosiy tamoyillari //Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2024. – Т. 2. – №. 8.B.1117-1120.
17. Kadirova Z.A.Regulation of International Intellectual Migration//American Journal of Economics and Business Management.– 2024. – №. 7.
18. Kadirova Z.A. Intellektual migratsiyani tadqiq etishning konseptual asoslari// MARKAZIY OSIYODA JAMIYAT, GENDER VA OILA.-2024.-№. 3.B.14-20.
19. Olimov M., Grote J., Gharleghi B. Turning brain drain into brain circulation in Central Asia //Dialogue of Civilizations Research Institute. Volkswagen Foundation. – 2020. – Т. 19.;
20. Кадирова З. А., Газиева С. С. Интеллектуал миграция ва унинг хусусиятлари //XXI Asr: Fan va ta’lim masalalari (XXI Век: Вопросы науки и образования). – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 1-23.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Rakhimbayev Khurmat Khursand ogli
Urgench Innovation University

Published under peer review:
Doctor of Science in History, Associate Professor
B.Satimov

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 28th March 2025

THE ETHNO-POLITICAL PROCESSES IN KHWAREZM DURING THE ANUSHTEGINID PERIOD IN THE 12th–13th CENTURIES AND THE DASHT-I QIPCHAQ

Annotation: At the end of the 12th century - the beginning of the 13th century, Khorazmshah - the Anushtaginian state, which occupied huge territories, united a large number of ethnic units, and this situation had a direct impact on the political processes of the state. Especially on the eve of the Mongol invasion, the question of the impact of these ethno-political processes on the domestic and foreign policy of the Khorezmshah-Anushtegin state is one of the most urgent problems. In this article, the essence of the ethno-political processes that took place in the Khorezmshah-Anushtagin state in the late 12th - early 13th centuries, the ethnic group of the last representatives of the dynasty, including Jela ad-din Menkburni, and the views formed in the field of history until now have been analyzed, and new conclusions have been reached regarding this problem.

Key words: Khorezmshakhs-Anushteginids, Jela ad-din Menkburni, Ay-Chichek, Terken Khatun, Kypchak, Kangli, Yemek, Bayavut, uran, Nesevi, Juveini, Rashid ad-din, Ibn al-Athir, Juzjani, V.V. Barthold, P. Pello, Z. Bunyadov, S.M.Axinjanov, D.M. Timokhin, V.V. Tishin, Y.Pilipchuk.

XII – XIII ASRLAR XORAZM ANUSHTEGINIYLAR DAVRI ETNOSIYOSIY JARAYONLARIDA DASHTI QIPCHOQ

Annotatsiya: XII asr oxiri – XIII asr boshlarida ulkan hududlarni egallagan Xorazmshoh – anushtaginiylar davlati juda ko‘plagan etnik birliklarni o‘zida birlashtirgan bo‘lib, bu holat davlat siyosiy jarayonlariga ham bevosita o‘z ta’sirini o‘tkazib kelayotgan edi. Ayniqsa, mo‘g‘ul bosqini arafasida Xorazmshoh – anushteginiylar davlati ichki va tashqi siyosatiga mazkur etnosiyosiy jarayonlarning ta’siri masalasi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada XII asr oxiri – XIII asr boshlarida Xorazmshoh – anushtaginiylar davlatida kechgan etnosiyosiy jarayonlarning mazmun – mohiyati, sulola so‘nggi vakillarining, shu jumladan, Jaloliddin Manguberdining qaysi etnik guruhga mansubligi, hozirgacha bu borada tarix fanida shakllangan qarashlar tahlil qilinib, mazkur muammo yuzasidan yangicha xulosalarga kelinganligi yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Xorazmshoh-anushteginiylar, Jaloliddin Manguberdi, Oychechak, Turkon xotun, qipchoq, qang‘li, yemek, boyovut, uron, Nasaviy, Juvayniy, Rashididdin, Ibn al-Asir, Juzjoniy, V.V. Bartold, P.Pel’o, Z.Buniyodov, S.M. Axinjanov, D.M. Timoxin, V.V. Tishin, Ya. Pilipchuk.

XII – XIII ВЕКА: ДАШТИ-КЫПЧАК В ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ ХОРЕЗМА ЭПОХИ АНУШТЕГИНИДОВ

Аннотация: В конце XII – начале XIII века Хорезмшахско-Ануштагинское государство, занимавшее огромные территории, объединяло большое количество этнических единиц, и эта ситуация оказала непосредственное влияние на политические процессы государства. Особенно накануне монгольского нашествия вопрос о влиянии этих этнополитических процессов на внутреннюю и внешнюю политику государства хорезмшахов-ануштегинцев является одной из наиболее актуальных проблем. В данной статье анализируется содержание и сущность этнополитических процессов, происходивших в государстве Хорезмшахов-Ануштегинидов в конце XII - начале XIII века, этнической приналежности последних представителей династии, в том числе Джелал ад-дина Менкбурни, а мнения, сложившиеся в истории по этому вопросу до сих пор, поясняется, что выводы были сделаны.

Ключевые слова: Хорезмшахи-Ануштегиниды, Джелал ад-дин Менкбурни, Айчичек, Туркан-хатун, Кыпчак, Кангли, Йемек, Байавут, Уран, Насави, Джувейни, Рашид ад-дин, Ибн ал-Асир, Джузджани, В.В. Бартольд, П. Пельо, З. Буниядов, С.М. Ахинджанов, Д.М. Тимохин, В.В. Тишин, Я. Пилипчук.

KIRISH (INTRODUCTION).

Rasman XII asr boshlarida hokimiyatga kelgan xorazmshoh Anushteginiylar sulolasi vakillarining etnik kelib chiqishi masalasida ikkita muammoli vaziyat mavjud bo‘lib, chuqur ilmiy tahlilni talab qiladi. Jumladan, sulola ilk vakillarining etnik mansublik muammosi bo‘lsa, ikkinchisi sulola so‘nggi vakillarining qaysi etnik guruhga mansubligi muammosi hisoblanadi. Mo‘g‘ullar bosqini arafasidagi Xorazmda kechgan etnik jarayonlar tarix fanining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Zero, aynan shu jarayonlar Xorazmshoh – anushteginiylar sulolasining mo‘g‘ullar tomonidan tugatilishining sabablaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Xorazmshoh – anushteginiylar davlatining so‘nggi vakili, vatanparvar sarkarda, mo‘g‘ullarga qarshi tolmas kurashchi Jaloliddin Manguberdining qaysi urug‘ – qabilaga mansubligi haqida manbalarda va tarixiy tadqiqotlarda turli qarashlar, turli – tuman va ziddiyatli ma’lumotlar mavjud.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI (LITERATURE REVIEW).

XII asr oxiri – XIII asr boshlarida ulkan hududlarni egallagan Xorazmshoh – anushtaginiylar davlatida kechgan etnosiyosiy jarayonlar masalasiga bag‘ishlangan alohida yozma manba yo‘q. Xuddi shunday bu masalada alohida tarixiy talqiqotlar ham olib borilmagan. Faqat shunisi ma’lumki, bu muammo yozma manbalarda biror-bir siyosiy voqea bilan bog‘liq holda qisman keltirilib o‘tilgan xolos. Shu jihatdan olganda yozma manbalarda jumladan, an-Nasaviy, Juvayniy, Ibn al-Asir, Rashididdin va Juzjoniy kabi asosiy manbalarda bu masalada bir-biriga zid va qarama-qarshi fikrlar mavjud bo‘lib, ular ham alohida mavzu sifatida tahlil qilinmagan. Shu jihatdan olganda, eng avvalo, mazkur manbalarni chuqur ilmiy tahlil qilish zarur.

Umuman olganda bu masala yuzasidan qilingan alohida ilmiy tadqiqot deyarli yo‘q. Faqat qozoq tarixchi olimi S.M.Axinjanovning Xorazmshoh – anushteginiylar davlatining Dashti Qipchoq ko‘chmanchilar dunyosi bilan etnik va siyosiy munosabatlariga bag‘ishlangan tadqiqotlarini hisobga olmaganda [2]. Bu mavzu yuzasidan asosan bir qancha maqolalar e’lon qilingan. Jumladan, V.V. Bartold, M.Bayramov, Z. Buniyodov, P.Pel’o, Ya.Pilipchuk, J.M. Sabitov, D.M.Timoxin, V.V. Tishin [3; 4-5; 6; 10; 12; 14] va shu kabi tadqiqotchilar maqolalarida bu mavzu yuzasidan manbalarni tahlil qilish asosida ma’lum bir fikr – mulohazalar bildirib o‘tilgan bo‘lsa-da, ammo, bu maqolalar mualliflarining yakuniy xulosalari turlicha yoki bir – biriga qarama – qarshi. Mazkur mavzu yuzasidan hozircha yuqoridagi yozma manbalar eng asosiy manbalar hamda xorazmshoh – anushteginiylar tarixi, jumladan, Jaloliddin Manguberdi hayoti va faoliyati haqida ko‘proq to‘xtalib o‘tgan tadqiqotchilardan eng muhimlari V.V. Bartold, P.Pel’o, Z. Buniyodov, S.M. Axinjanov, D.M. Timoxin, V.V. Tishin va Ya. Pilipchuklar tadqiqotlari hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYaSI (RESEARCH METHODOLOGY).

Maqolada tizimlashtirish, tarixiy-qiyosiy tahlil, tarixiy ma’lumotlarni umumlashtirish, xolislik tamoyili kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS).

Endi bu masala yuzasidan, Xorazm vohasida X–XIII asrlarda kechgan etnosiyosiy jarayonlarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, XI-asr boshlaridan ko‘p turkiyzabon qavmlar Xorazmga kirib kelganligini hamda bu vohada etnik jarayonlarni tezlashtirganligini kuzatish mumkin.

1017-yilda Maxmud G‘aznaviy Oltintoshni Xorazmshoh unvoni bilan Xorazmni boshqarish uchun tayinlaydi. Natijada Xorazmga ko‘p sonli turk-saljuqiy qabilalar shiddat bilan kirib kelgan.

1043-yildan saljuqiylarning Xorazmni istilo qilishi bilan rang-barang etnik guruhlar kirib joydashadilar. Saljuqiylar bilan birga Xorazmga o‘g‘uzlar ham kirib kelgan. Ular eftalitlarning VI-VII asrlar davomida Yettisuvdan kirib kelgan haqiqiy turk elementlari bilan qo‘shilib ketgan edi [3, 56].

O‘g‘uz qabilalari Buyuk Xorazmshoh Otsiz davrida faoliyat olib borgan harbiy qo‘shin tarkibida faol qatnashib, aholining mahalliy tiliga ham o‘z ta’siri ham muhim bo‘lgan.

Shunday ko‘chmanchi qabilalardan biri yabg‘u hisoblanadi. XI-asrda yabg‘u qabilasi taraqqiyoti jihatidan ancha yuqori turgan. Yabg‘u qabilalari Yangikent atroflarida istiqomad qilib, ular iqtisodiyotida chorvachilik ustunlik qilgan. O‘z yerlarini kengaytirishdan manfaatdor bo‘lgan yabg‘ular musulmon mulklariga, shuningdek, Buxoro va Xorazmga ham ko‘chib keldilar. Orol-Kaspiy dashtlari uchun kurashda ular Xorazmliklardan yengiladilar va Otsiz Xorazmshoh ularning yerlarini Xorazmga qo‘shib oladi. Qozoq olimi Ch.Valixonov o‘z asarlaridan birida o‘zbek qabilalarining joylashishi haqida ma’lumotlar keltirar ekan, bir qancha viloyatlar qatorida “Xivada va Qo‘qonda yabg‘ular istiqomat qilishlari”ni eslatib o‘tadi [3, 183].

Turkiy qabilalar o‘troq, tub aholi tarkibiga tez aralashib borar edilar. Otsiz Xorazmshoh Jand bilan Mang‘ishloqni o‘z yerlariga qo‘shib olgandan so‘ng ko‘chmanchi qo‘shnilar bo‘lgan-qipchoqlar va turkmanlarni ham o‘z ta’siriga bo‘ysundiradi. Otsiz Xorazmshoh davrida qipchoqlar kuchli harbiy armiyani tashkil etgan bo‘lsalar, Otsizning nevarasi Takash davrida saljuq aslzodalari yirik yerlarga egalik qiladilar. Qipchoqlar harbiy va davlat ishlariga aralashib Xorazmning siyosiy hayotida muhim rol o‘ynay boshlaydilar [6, 90; 247].

Takash tashqi siyosatida Xorazm geografiyasini kengaytirishda Otsizning siyosatini davom ettirishi natijasida mamlakat sarhadlari ikki marta kengaydi. Yaqin, O‘rta va O‘rta Sharq hududlari bosib olindi. Lekin, keyinchalik butun hokimiyat ishlariga qipchoq harbiy aslzodalarining aralashishi mamlakatni zaiflashtiradi. Chunki bu qipchoqlar Turkan xotun himoyasida bo‘lib, uning o‘zi qipchoqlarga qarindosh bo‘lgan qiniqli urug‘idan va Takashning rafiqasi edi. Qipchoqlarning saroydagi mavqeidan foydalanib, taxt uchun kurashlari, buyuk siyosiy birlashmaning tarix sahnasidan abadiy barham topishiga sababchi bo‘lganligini alohida qayd qilish joiz [6, 90; 247].

Abulg‘ozixon turk shajarasi to‘g‘risida yozar ekan, turk elida beshta urug‘ bo‘lib, uyg‘ur, qipchoq, qalach, qorluq va qiniqli deb eslatib o‘tadi. Muallif sanab o‘tgan beshta urug‘ ham X-asrgacha Xorazm yerlarida joylashgan edilar. Bu davrda yashagan xorazmiylarni qang‘li va turkman qabilalarining hukmron sulolalari bilan qarindoshlik aloqalari bo‘lgan. XII-asr boshlarida Xorazmshohlar bu qabilalardan qiz olib, qiz berganlar. Abulg‘ozixon asarida qayd qilingan ma’lumotlardan ma’lumki, “Qiniqli-Turkman birlan birga o‘lturur edilar. Urganch podshohlaridan Takashxon qiniqlining bir urug‘ining qizin oldi. Turkan otliq Sulton Muhammad Xorazmshoh ul qizdan tug‘ildi. Qiniqli xalqidin har kimki ul zaifaga qarindosh erdi, bir-bir sulton xizmatiga kelib, sulton xizmatina turdilar. Sulton Muhammad Xorazmshohga qiniqlidan kelib navkar bo‘lgan ellik va oltmish ming bor edi. Turkon xotunning akasi Xumortegin sulton xizmatiga keldi. Sulton anga Urganchni dorug‘alikga berdi” [1, 31]. Turkan xotunning amakivachchasi Inalchiqqa butun Turkiston viloyatini in’om etadi. Bu fakt shuning uchun diqqatga sazovorki, Xorazmga turkiy etnik qavmlarni juda katta miqdori XII-asrlarda kirib kelganligidan dalolat beradi. Demak, XII-asrda turkiy qavmlar Xorazm yerlarida mustahkam o‘rnashib olganlar. Ular juda ko‘pchilikni tashkil qilib, o‘troq aholi bilan omuxtalashganlar.

Yettisuvda o‘z davlatiga asos solgan qoraxitoylar ham Xorazmga o‘z ta’sirini o‘tkazmasdan qolmadi. Takashxon xuddi shu qoraxitoylar yordamida Xorazm taxtini egallab, Xuroson va Sharqiy Eronni o‘z davlatiga qo‘shib oldi. XI-asrda “g‘ulomlar” armiyada asosiy o‘rinni egallagan bo‘lsalar, XII-XIII asrlarda yollanma turk kontingentlari asosiy harbiy kuchni tashkil etadilar. Samarqandni Chingizxon hujumidan himoya qilgan Xorazmshoh Muhammad qo‘shinining yarmidan ko‘pini turklar tashkil etgan. “Shaharni mudofaa qilish uchun - deb yozadi X.Vamberi, – Xorazmshoh 110.000 kishi qoldirdi. Bulardan 60 mingi turk, 50 ming tojik edi”, deb qayd qilgan [7, 159-163; 8, 353-355; 11, 206-208; 13,65-66]. Yarmi yollangan, yarmi qullardan iborat bo‘lgan, shaharlarda yashagan bu qo‘shinlar tub aholi bilan aralashib, turklashish jarayonini tezlashtirganlar. Demak, Xorazmda turk qavmlarining joylashishi jihatidan eroniy, forsiy qatlamlardan ustunlik qilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR (CONCLUSION/RECOMMENDATIONS)

Yuqorida qayd etilgan tarixiy ma’lumotlar quyidagi yakuniy xulosaga kelish imkonini beradi. Xorazm aholisining etnik tarkibi boyib, takomillasha boshladi. Miloddan avvalgi I-ming yillik oxirlarida Jayhun aroflariga shimoldan ko‘chib kelgan turkiyzabon xalqlar, IV-V asrlardagi xioniy, eftal, kidariylar, VI-VII asrlardagi Turk xoqonligi xalqlari Xorazm aholisi etnik tarkibi muhim o‘rin egallaganlar. X-XII asrlarda ko‘chib kelgan talay qabilalar turgash, to‘xsi, qorluq, chigil, yabg‘u va o‘g‘uzlar o‘lkaning sharqiy Eron va turk tillarida so‘zlashuvchi aholisi tarkibini etnik jihatdan boyitdi. Bu davrda o‘g‘uz shevasi shakllanadi. Shunday bo‘lsa-da, Anushteginiylar sulolasining o‘g‘uzlarning bekdili urug‘idan kelib chiqqanligi bahsli masala bo‘lib, bu sulola vakillarining, ayniqsa sulolaning so‘nggi vakillarining turkman xalqiga mansubligi masalasi manbalarda o‘z aksini topmagan va demak, haqiqatga to‘g‘ri kelmaydi. Ya’ni, yuqoridagilardan umumiy xulosa chiqaradigan bo‘lsak, Oychechak va uning o‘g‘li Jaloliddin Manguberdi umuman turkman qabilasiga mansub bo‘lmaganligi aniq[12, 83-103; 14, 125-185]. Ular qipchoq qabila uyushmasiga mansub yemek qabilasi urug‘laridan (bayot-boyovut va uron urug‘laridan tashqari) birining vakili bo‘lganliklari haqiqatga yaqin.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar:

1. Абулғозий. Шажарайи турк. –Т.: Чўлпон, 1992. – 125 б.

2. Ахинджанов С.М. Из истории взаимоотношений кипчаков и Хорезма в 12-нач.13в. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1973. – 136 с.

3. Байрамов М. Об этнической принадлежности Джелал ад-дина Менгуберди и династии хорезмшахов-ануштегединов. - Ашхабад, 2018// http://turkmen-horezm.blogspot.com/2018/07/blog-post_31.html?view=timeslide

4. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия //В.В. Бартольд. Сочинения. – М.: Наука, 1963. Т.1. – 760 с.

5. Бартольд В.В. Сочинения. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов// В.В. Бартольд. Сочинения. – М.: Наука, 1968. Т.5. – 759 с.

6. Буниятов З.М. Государство Хорезмшахов-Ануштагинидов 1097–1231 г. – М: Наука, 1986. – 247 с.

7. Жувайний Алоуддин Атомалик. Тарихи Жаҳонкушо (Жаҳон фотиҳи тарихи)./ Масъул муҳаррирлар: Ҳ.Болтабоев, М. Маҳмудов. – Тошкент: MUMTOZ SO‘Z, 2015. – 504 б.

8. Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-та’рих. Полный свод истории /Перевод с арабского языка, примечания и комментарии П.Г. Булгакова [дополнения к переводу, примечаниям и комментариям, введение и указатели Ш.С. Камолиддина]. – Ташкент; Цюрих: Изд-во АН РУз, 2005. – 595 с.

9. Материалы по истории туркмен и Туркмении. Т. I. Арабские и персидские источники. (VI–XV вв.) / Под ред. С.Л. Волина, А.А. Ромаскевича, А.Ю. Якубовского. М.-Л.: Наука, 1939. 612 с.

10. Пилипчук Я.В., Сабитов Ж.М. Очерки этнополитической истории кыпчаков. – Астана, Гылым, 2015. – 248 с.

11. Рашид ад-Дин. Сборник летописей / Пер. с персидского О. И. Смирновой, редакция проф. А. А. Семенова. – М., Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1952. – Т. 1, кн. 2. – 317 с.

12. Тимохин Д.М., Тишин В.В. Происхождение Теркен-хатун, матери хорезмшаха Ала ад-Дина Мухаммада: к проблеме соотношения этнонимов в восточном Дешт-и Кыпчаке в XII-начале XIII вв. в исторических источниках// Материалы II-й научной конференции средневековой истории Дешт-и Кыпчака. Павлодар: ТОО НПФ “ЭКО”, 2018. – С.83-103.

13. Шиҳобиддин Муҳаммад ан-Насавий. Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тафсилоти. / Камол Матёқубов таржимаси./ – Т.: O‘zbekiston, 2006. – 384 б.

14. Pelliot P. A propos des Comans // Journal Asiatique. 1920. XI série. T. XV. №1. P. 125–185.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314

http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Gabibova Irina Vagifovna
Doctor of Philosophy (PhD)
of the Department of "Architecture and Urban Planning" of the
Tashkent International University of Chemistry

Abdullayeva Madina Shukhratovna
Department of "Architecture and Urban Planning"
of the Tashkent International University of Chemistry, Doctoral student
madina-abdullayeva-95@mail.ru

Doctor of History, Senior Researcher at the
State Museum of History of Uzbekistan
Mukhamedova Munisa Sabirovna

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 8th April 2025

ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF USING UNDERGROUND SPACE IN HISTORICAL CITIES. IN THE CASE OF THE CITY OF BUKHARA

Abstract: This article analyzes the experience of using underground spaces in historical cities and considers the example of the city of Bukhara. After analyzing the problem areas of the city of Bukhara, proposals are given.

Keywords: Bukhara city, historical city, transport system, ecology, urbanism, underground urbanism, underground structures, urban development.

АНАЛИЗ ОПЫТА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОДЗЕМНОГО ПРОСТРАНСТВА ИСТОРИЧЕСКИХ ГОРОДОВ. В СЛУЧАЕ С ГОРОДОМ БУХАРА

Аннотация: В данной статье анализируется опыт использования подземных помещений в исторических городах и рассматривается пример города Бухары. После анализа проблемных мест города Бухары даны предложения.

Ключевые слова: город Бухара, исторический город, транспортная система, экология, урбанизм, подземный урбанизм, подземные сооружения, градостроительство.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314

http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

TARIXIY SHAHARLARNING MUAMMOLI HUDUDLARINI O‘RGANISH VA YER OSTI HUDUDIDAN FOYDALANISH TAJRIBASINI TAHLIL QILISH. BUXORO SHAHRI MISOLIDA

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarixiy shaharlarda yer osti hududlaridan foydalanish tajribasi tahlil qilingan va Buxoro shahri misolida ko‘rib chiqilgan. Buxoro shahridagi muammoli hududlar tahlil qilgan holda, takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: Buxoro shahri, tarixiy shahar, transport tizimi, ekologiya, urbanistika, yer osti urbanizmi, yer osti inshootlari, shaharsozlik.

Kirish (Introduction)

Bugungi kunda Buxoro shahrida ham boshqa shaharlar singari transport tizimida talaygina muammolar paydo bo‘lyapti. Bu o‘z navbatida boshqa bir muammolarni keltirib chiqaryapti va aholi yashash tarziga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmay qolmaydi. Aholining yashash hududi joylashuvi va ish joylari, markaz bilan aloqalari orasidagi masofalar, qatnovga ketadigan vaqt (tirbandliklar) ko‘plab noqulayliklarga olib kelyapti.

Buxoro shahrini tarixiy ko‘rinishini o‘zgartirmay va yanada jozibadorligini oshirish uchun, uning mavjud tarixiy qismi yaxlitligini saqlab qolish muhimdir. Lekin shu bilan birga, shu hududda yashovchi aholini yashash tarzini va bu tarixiy shaharga tashrif buyuruvchi mahalliy va xorijiy mehmonlarga qulayliklar yaratilishini inobatga olish kerak. Tarixiy hududga yaqin yo‘llardagi tirbandliklarni oldini olish, aholining va mehmonlarning ehtiyoji uchun muhim bo‘lgan, kichik savdo obyektlari, mashina to‘xtash joylarini loyihalashda zamonaviy yechimlardan foydalanish kerak.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

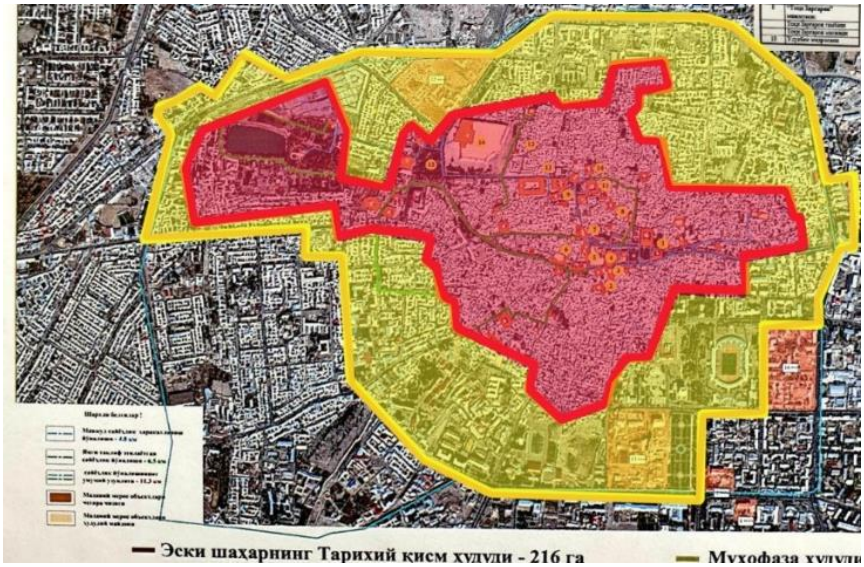

1-rasm. Buxoro shahri eski shahri hududining tarixiy qismi

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar tahlili (Literature Review)

Bugungi kunda yer osti hududlaridan foydalanishga oid ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan bo‘lib, jumladan R. Vukan, Vuchik, Y.V. Trofimenko, M. R.Yakimov kabi mutaxassis va tadqiqotchilar tomonidan ham o‘rganilib kelinmoqda.

Rossiya arxitektura va qurilish fanlari akademiyasi tomonidan ishlab chiqilgan "Katta shaharlarda yer osti makonidan foydalanish bo‘yicha ko‘rsatmalar", Texnika fanlari doktori, professor V. A. Ilyichev, professor Golubev G. E., "Yirik shaharlarda yer osti makonidan foydalanish", muallif - professor, G. E.Golubev markazlarda yer osti makonini rivojlantirish misollari bilan yirik shaharlardan, shuningdek, D. S.Konyuxovning “Yer osti makonidan foydalanish [Universitetlar uchun o‘quv qo‘llanma]” va chet el internet saytlaridagi ma’lumotlaridan foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Tarixiy shaharlarning muammolarini o‘rganish **tahlil** va **induksiya** metodidan, transport muammolariga yechim taklif loyihasini ishlab chiqishda **gipotetik** metodidan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar (Analyses and results)

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314

http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Buxoro shahri O‘zbekiston Respublikasining qadimiy shaharlaridan biri, Buxoro viloyatining ma’muriy, iqtisodiy va madaniy markazi hisoblanib, Buyuk ipak yo‘lida yirik tijorat markazlaridan bo‘lgan.

Buxoro shahri Sharqning mashhur qadimiy shaharlaridan biri. Arxeologik ma’lumotlarga ko‘ra, Buxoroga miloddan avval VI asrda asos solingan.

Bugungi kunda Buxoro shahrida ham boshqa katta shaharlar singari transport tizimida talaygina muammolar paydo bo‘lyapti. Bu o‘z navbatida boshqa bir muammolarni keltirib chiqaryapti va aholi yashash tarziga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmay qolmaydi. Aholining yashash hududi joylashuvi va ish joylari, markaz bilan aloqalari orasidagi masofalar, qatnovga ketadigan vaqt(tirbandliklar) ko‘plab noqulayliklarga olib kelyapti.

Buxoro shahrining transport tizimlaridagi muammoli hududlarini izlash jarayonida avvalombor, Buxoro shahrining sun’iy yo‘ldosh orqali olingan xaritasini ko‘rib chiqib, chegaralarini belgilab oldik (3-rasm).

Keyingi bosqichda esa shu belgilangan chegaradagi hududni matritsa usuli ya’ni, bir xil kvadratlarga bo‘lish orqali belgilash kiritildi, bunda har bir kvadrat tomoni 0.5km.ga teng deb belgilandi(4-rasm).

Kvadratlarga bo‘lingan hududning aholi yashash hududlari aniqlanib, aholi sonining zichligiga qarab ranglar orqali ifodalanib, bunda, yuqori zich joylashgan hududdan past zichlikdagi hududlar ranggi to‘q rangdan och rangga pasayib boradi(5-rasm).

Aholi joylashuvi tahlilidan keyin, aholining asosiy ish joylarini belgilab, ularning ko‘proq aholi ishlashiga va qatnashiga ko‘ra ranglar orqali ifodalandi, bunda ham yuqori zich joylashgan hududdan past zichlikdagi hududlar rangi to‘q rangdan och rangga pasayib boradi(6-rasm).

Bu belgilangan hududlarning aholi zich joylarini aniqlagandan so‘ng, mazkur hududlarning bir nechtasini tahlil qilish mumkin.

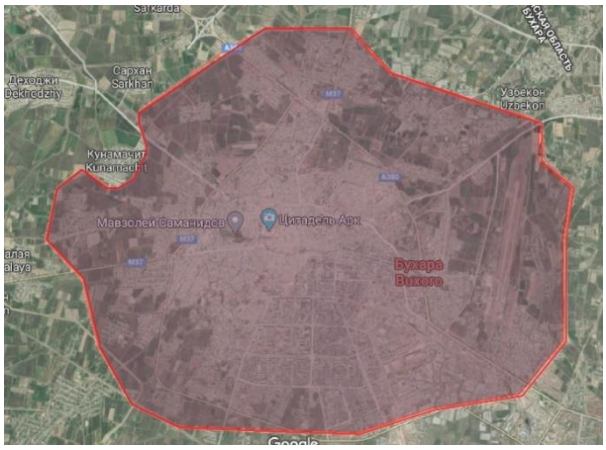

3-rasm. Buxoro shahrining chegaralanishi

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

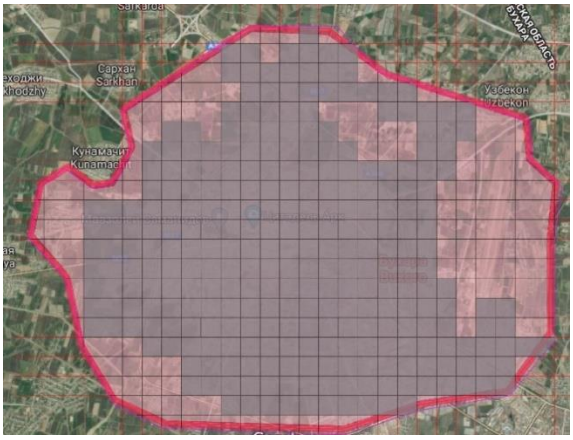

4-rasm. Buxoro shahri hududini matritsa usulida bo‘linishi, bunda har bir kvadrat tomonlari 0.5 km.ga teng

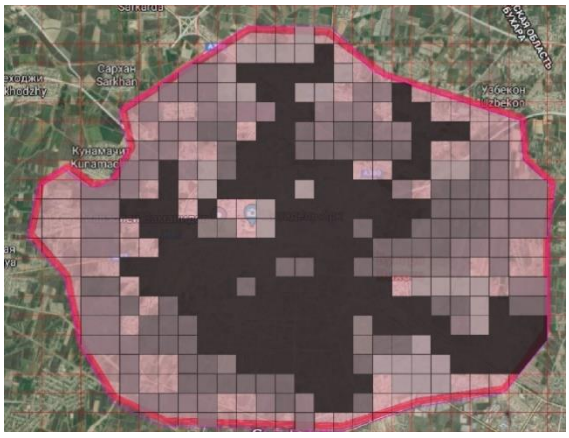

5-rasm. Buxoro shahri aholi yashash hududlarining joylashuvi, zic hligiga nisbatan kvadratlarning ranggi to‘qlashadi

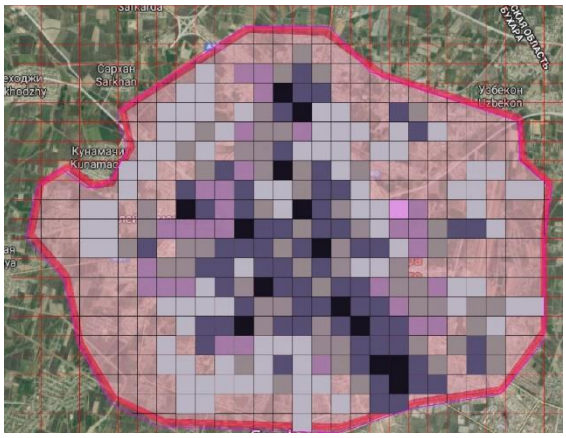

6-rasm. Buxoro shahri aholining ish bilan ta’minlangan hududlarining joylashuvi, zichligiga nisbatan kvadratlarning ranggi to‘qlashadi

Buxoro shahri misolida ko‘rgan bu matritsali ma’lumotlardan kelib chiqqan holda, bir necha muammoli yo‘l kesishmalarini olib qarashamiz mumkin. Bunda biz asosan “tig‘iz payt” (“chas pik”) davomida eng ko‘p tirbandlik va noxush vaziyatlar ko‘p uchrab turadigan ko‘cha-yo‘llarni qarab chiqishimiz maqsadga muvofiqdir (7-8-9-rasm).

Bu yo‘llar uchun, aholining talablaridan kelib chiqqan holda, tabiatga maksimal tarzda havoga chiqadigan tutunlarni kamaytirgan holda taklif loyihalari ko‘rib chiqilishi kerakdir.

Buxoro shahri Mustaqillik va Q. Murtazoyev kesishgan aylanma yo‘lini ham olib qarasak, bu yo‘l yoqasida ko‘plab maishiy xizmat ko‘rsatish binolari, aholi turar joylari mavjud. Shu bilan

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314

http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

birga bu aylanma bir necha asosiy yo‘llarni tutashtirib, kunning asosiy qismida tirbandlikni kuzatish mumkin.

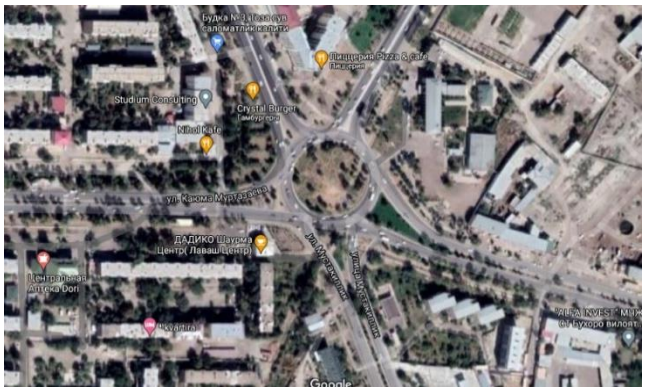

7-rasm. Buxoro shahri Mustaqillik va Q. Murtazoyev kesishgan aylanma yo‘li

Buxoro shahri 5-mikrorayon Navoiy prospektini ham tahlil qilganimizda, bu yo‘lda asosan avtohalokatlarni ko‘pligini ko‘rishimiz mumkin. Aksariyat hollarda avtohalokat avtomashinalarning harakat tezligi yuqoriligi yoki piyodalarning ehtiyotkorsizligi orqali kelib chiqadi(8-rasm).

Buxoro shahri S. Murodov va Nizomiy ko‘chalaridagi chorrahada ham ko‘plab aholiga xizmat ko‘rsatadigan binolar (Bolalar ko‘p tarmoqli shifoxonasi, istirohat bog‘i, do‘konlar), shu bilan birga yo‘l yoqasida yangi qurilishlar bo‘layotgani sabab, aholi ish joylari ko‘payadi va bu yo‘ldagi transport oqimi sezilarli ravishda yana oshishini kuzatishimiz mumkin bo‘ladi(9-rasm).

8-rasm. Buxoro shahri 5-mikrorayon Navoiy prospekti

9-rasm. Buxoro shahri S. Murodov va Nizomiy ko‘chalaridagi chorrahasi

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314

http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ko‘rib chiqilgan muammoli hududlarga, yer osti hududidan foydalanishni taklif sifatida keltirish mumkin(10-rasm).

Tegishli topografik sharoitlar mavjud bo‘lganda tabiiy va rejalashtirish omillarining xususiyatlariga qarab, avtomobil yo‘llari, avtoturargohlar, jamoat transporti stantsiyalari, muhandislik inshootlari va boshqalarni tashkil etishda yer osti muhitidan foydalanish yaxshi natijalarga olib keladi. Yer osti inshootlarini eng maqbul qurish zonalarini tanlashda shaharsozlik va funktsional talablar, texnologiyalardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Bugungi kunda shahar yer osti qurilishining eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri bu - yer osti garajlarini qurish va to‘xtash joylarini tashkillashtirish. Kunning ko‘p qismida har bir avtomobil to‘xtab turadi, shu bilan shahar maydonining ma’lum bir maydonini egallaydi. Shu tarzda avtomashinalar yo‘llarning yon tomonida yoki mahallalar ichida, yo‘llar yoqasini band qilib qo‘yapti, bunday sharoitlarda yer osti to‘xtash joylarini optimal yechim sifatida qo‘llash mumkin(11-rasm).

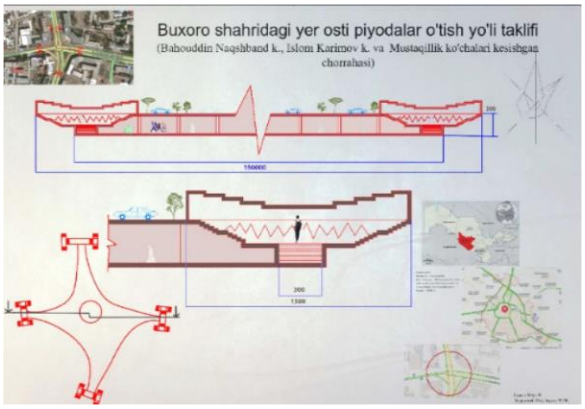

10-rasm. Chorrahalarda yer osti piyodalar o‘tish yo‘lagi taklifi

11-rasm. Yer osti muhitidan avtoturargoh sifatida foydalanish

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Xulosa va takliflar (Conclusion and Recommendations)

Buxoro shahrining xaritalari matritsa usulida bo‘lib, shu orqali muammoli hududlari, ya’ni aholi zich yashaydigan va ishlaydigan hududlari ajratib olingan.

Hozirda mavjud muammoli hududlarni ajratib, ayrimlarini konkret muammolari o‘rganilgan. Hududlarning ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy muammolari keltirilgan va tahlil qilingan.

Yer osti muhitidan foydalanishning afzal tomonlari sifatida:

- uzoq masofani xavfsiz ravishda bosib o‘tish;
- svetoforlar va chorrahalarsiz va bu o‘z navbatida vaqtni tejaydi;
- tashqi, yer usti muhitiga avtomoshinalardan chiqadigan shovqin-suronning pastligi;
- har qanday tabiiy iqlimda ham tashqi ta’sirlarsiz ishlashi;
- yer osti garajlarida avtomashinalar xavfsizligini ta’minlash yengilroq.
- yer usti landshaftini asrash imkoniyati;
- insonlarning toza, shovqinsiz muhitdan bahramand bo‘lishi.

Yer osti muhitidan foydalanishning kamchiliklari:

- Har qanday hududda ham yerni kovlay olmaslik;
- Havo almashish moslamalarining doimiy ravishda ishlashi kafolatlay olmasligi (sirkulyatsiya muammolari);
- Yer osti bosimi nazoratdan chiqib ketishi.

Foydalanilgan adabiyotlar (Reference)

1. **Исамухамедова Д.У.** Шаҳар ва қишлоқлар реконструкцияси. – Тошкент “IQTISOD+MOLIYA”, 2018.
2. **Голубев Г.Е.** Подземная урбанистка и город. - М.: ИПЦ МИКХиС, 2005.- 124с.
3. **Ильичев В. А., Голубев Г. Е.** Руководство по использованию подземного пространства крупных городов. – М., 2004.
4. **Конюхов Д. С.** Использование подземного пространства. Учеб. пособие для вузов. – М.: Архитектура-С, 2004. – 296 с., ил.
5. **Голубев Г.Е**. Использование подземного пространства в крупных городах. – М.: Стройиздат, 1979. – 49 с.
6. **Вукан Р. Вучик** Транспорт в городах, удобных для жизни М. : Территория будущего, 2011. – 574 с
7. **Ричард Нельсон Фрай** Бухара в Средние века На стыке персидских традиций и исламской культуры © Перевод, ЗАО «Центрполиграф», 2016
8. https://dic.academic.ru/
9. https://en.wikipedia.org/

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Zarina Soliyeva
independent researcher,
Samarkand State Institute of Foreign Languages
zarina.solieva1981@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Professor
Kholiqov Yunus

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 28th March 2025

EVERYDAY LIFE AND THE AUTHENTICITY OF HUMAN EXISTENCE: HEIDEGGER'S PHILOSOPHICAL VIEWS ON SOCIETY

Abstract: The article deeply analyzes Martin Heidegger's philosophical views on society and his approaches to human existence. Heidegger views society as an absolute form of subjectivity, emphasizing that the main task of philosophy is to understand being and realize human authenticity. According to him, philosophy is not aimed at changing society but at understanding the authenticity of life. Heidegger's concepts of "Dasein" (existence) and "being resolute" are based on understanding personal authenticity and historical conditions. He argues that freedom should be connected not only with personal choices but also with historical and social conditions. Heidegger recommends realizing authentic actions through the acknowledgment of the past and common history. This article helps to understand Heidegger's philosophy from a new perspective on society and analyzes his concepts of authenticity, freedom, and being resolute.

Keywords: Martin Heidegger, society, subjectivity, existence (Dasein), authenticity, philosophy, being resolute, history, freedom, technologies, understanding society, social conditions, past, common history, "Being and Time", authenticity of "Dasein", philosophical views, modern society, subjective views, historical process, social system, authentic action.

KUNDALIK HAYOT VA INSON MAVJUDLIGINING HAQIQIYLIGI: XAYDEGGERNING JAMIYAT HAQIDAGI FIKRLARI

Annotatsiya: Martin Xaydeggerning jamiyat haqidagi falsafiy qarashlari va uning insonning mavjudligi bilan bog‘liq yondashuvlari ushbu maqolada chuqur tahlil qilingan. Xaydegger, jamiyatni sub’yektivlikning mutlaqlashgan shakli sifatida ko‘rib, falsafaning asosiy vazifasi mavjudlikni tushunish va insonning haqiqiyligini anglash ekanligini ta’kidlaydi. Uning fikriga ko‘ra, falsafa jamiyatni o‘zgartirishga emas, balki hayotning haqiqiyligini anglashga yo‘naltirilgan. Xaydeggerning "Dasein" (mavjudlik) va "qarorli bo‘lish" tushunchalari, shaxsning o‘zining haqiqiyligini va tarixiy sharoitlarni tushunishga asoslangan. U erkinlikni faqat shaxsiy tanlovlar bilan bog‘lamay, balki tarixiy va ijtimoiy sharoitlar bilan ham bog‘lash kerakligini ta’kidlaydi. Xaydegger, haqiqiy harakatni o‘tmish va umumiy tarixni tan olish orqali amalga oshirishni tavsiya etadi. Ushbu maqola Xaydegger falsafasini jamiyatga nisbatan yangi nuqtai nazardan tushunishga yordam beradi va uning haqiqiylik, erkinlik va qarorli bo‘lish kabi tushunchalarini tahlil qiladi.

Kalit so‘zlari: Martin Xaydegger, jamiyat, sub’yektivlik, mavjudlik (Dasein), haqiqiylik, falsafa, qarorli bo‘lish, tarix, erkinlik, texnologiyalar, jamiyatni tushunish, ijtimoiy sharoit, o‘tmish, umumiy tarix, "Borliq va vaqt", “Dasein”ning haqiqiyligi, falsafiy qarashlar, zamonaviy jamiyat, sub’yektiv qarashlar, tarixiy jarayon, ijtimoiy tizim, haqiqiy harakat.

ЕЖЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ И ПОДЛИННОСТЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СУЩЕСТВОВАНИЯ: ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ХАЙДЕГГЕРА НА ОБЩЕСТВО

Аннотация: В статье глубоко анализируются философские взгляды Мартина Хайдеггера на общество и его подходы к существованию человека. Хайдеггер рассматривает общество как

абсолютную форму субъективности, подчеркивая, что основная задача философии – понять бытие и осознать подлинность человека. По его мнению, философия не направлена на изменение общества, а на осознание подлинности жизни. Понятия Хайдеггера "Dasein" (существование) и "быть решительным" основываются на понимании личной подлинности и исторических условий. Он утверждает, что свободу следует связывать не только с личным выбором, но и с историческими и социальными условиями. Хайдеггер рекомендует осуществлять подлинные действия через признание прошлого и общей истории. Эта статья помогает понять философию Хайдеггера с новой точки зрения на общество и анализирует его понятия подлинности, свободы и быть решительным.

Ключевые слова: Мартин Хайдеггер, общество, субъективность, существование (Dasein), подлинность, философия, быть решительным, история, свобода, технологии, понимание общества, социальные условия, прошлое, общая история, "Бытие и время", подлинность "Dasein", философские взгляды, современное общество, субъективные взгляды, исторический процесс, социальная система, подлинное действие.

Kirish

Falsafa va jamiyat o‘rtasidagi aloqalar ko‘plab mutafakkirlar tomonidan o‘rganilgan, ammo Martin Xaydeggerning jamiyat va tarixiy jarayonlarga bo‘lgan yondashuvi o‘zining noyobligi bilan ajralib turadi. Xaydeggerning falsafiy qarashlari va ularning o‘zgarishi, ayniqsa, uning zamonaviy jamiyatni va uning sub’yektivligini qanday anglaganida o‘z aksini topadi.

Martin Xaydeggerning falsafasi, hayotning haqiqiyligi va insonning mavjudligi bilan bog‘liq bo‘lib, uning jamiyat haqidagi qarashlari vaqt o‘tishi bilan tubdan o‘zgargan. Xaydeggerning boshida, jamiyatning mohiyati va uning o‘zgarishini qanday tushunishi bugungi kunda ko‘rganimizdek ancha o‘zgargan. Biroq, bu o‘zgarishlarga qaramasdan, Xaydeggerning falsafiy fikrlarida barqaror va doimo shakllangan ba’zi tushunchaviy konstruktsiyalar mavjud bo‘lib, ular uning butun falsafasini shakllantirib kelgan. V.Visserning “Marten Xaydegger bilan suhbat” nomli kitobida Xaydeggerning falsafaning jamiyatdagi roli haqidagi pozitsiyasi o‘z aksini topgan. Xaydegger, falsafa jamiyat maqsadlarini to‘g‘rilash yoki uni o‘zgartirishga yordam bera oladimi degan savolga rad javobini beradi. U, avvalambor, jamiyatni tushunish zaruriyati haqida gapiradi. Xaydeggerning fikricha, jamiyatni tushunmasdan, unga ta’sir o‘tkazish yoki uni o‘zgartirish imkonsiz. U zamonaviy jamiyatni sub’yektivlikning mutlaqlashgan shakli sifatida tasavvur qiladi. Bu jamiyatda har bir insonning fikri va nuqtai nazari aslida o‘zining sub’yektiv ko‘rinishida ko‘proq ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Xaydegger falsafasida sub’yektivlik va haqiqiylik tushunchalari muhim o‘rin tutadi. Uning fikricha, zamonaviy jamiyatda har bir insonning shaxsiy va sub’yektiv qarashlari jamiyatni tashkil qiladi va bu sub’yektivlik, o‘z navbatida, jamiyatni mutlaqlashtiradi. Xaydeggerning bunday qarashlari, uning falsafasini jamiyatni o‘zgartirishga emas, balki mavjudlikning haqiqiyligini anglashga qaratilgan deb tushunishga imkon beradi. Xaydegger falsafani faqatgina mavjudlikni tushunishga, hayotning haqiqiyligini anglashga yo‘naltiradi va u jamiyatni o‘zgartirish yoki uning muammolarini hal qilishni o‘z vazifasi deb bilmaydi.

Xaydeggerning pozitsiyasi, umuman olganda, falsafaning jamiyatga ta’sirini inkor etishga qaratilgan. Uning fikricha, falsafaning asosiy vazifasi jamiyatni o‘zgartirish emas, balki insonning

haqiqiy mavjudligini anglashdir. Shuningdek, Xaydegger, falsafaning sub'yektivlik nuqtai nazaridan ustun bo‘lishi kerakligini ta'kidlaydi. U, jamiyatda qandaydir o‘zgarishlarni amalga oshirishga chaqirish o‘rniga, hayot va mavjudlikni tushunishga asoslangan fikrlarni rivojlantirishni maqsad qilib qo‘yadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Xaydegger falsafasining markazida "borliq" (Dasein) tushunchasi turadi. Bu aynan shaxsning mavjudligi va uning vaqt bilan munosabatini anglatadi. Uning 1933-1934 yillardagi qarashlarida, ayniqsa lektorlik nutqi bilan bog‘liq bo‘lib, bu "borliq" va "vaqt" tushunchalari markaziy ahamiyatga ega. Xaydegger ma'ruzalarining ma'nosi ko‘proq "Borliq va vaqt" asarida yashiringan bo‘lishi mumkin, u yerda "borliqning zavolga kelishi" va "sub'yektivlikning g‘alabasi" kabi masalalar ko‘tarilgan. Bu tushuncha, zamonaviy texnika bilan bog‘liq bo‘lib, Xaydegger, sub'yektivlikning mutlaqlashuvi va uning texnik asboblar orqali jamiyatga ta'siri haqida o‘ylaydi. Shuningdek, "milliy-sotsializm" Xaydegger tomonidan o‘zining asosiy ifodasi sifatida ko‘rsatiladi, bu esa jamiyatning o‘zgargan vaqtidagi mutlaqlashtirilgan sub'yektivlikni ta'kidlashi bilan bog‘liqdir.

Shuningdek, Xaydeggerning "Dunyo surati" asari g‘amgin va dardli bir qarashni ifodalaydi. U G‘elderlinning "Nemislar" deb nomlangan gimnidan bir satrni keltirib, "Fikri o‘z davridagidan ancha uzoq bo‘lgan mutafakkirning taqdiri g‘amgindir" deb ta'kidlaydi. Bu so‘zlar uning falsafasida zamonaviy jamiyatdagi mavjudlikni his etish va o‘zining haqiqiyligini anglashning og‘irligini aks ettiradi. Bu g‘amginlikni bir yo‘lga qo‘yib, bo‘lishning unutish va qaytish jarayonini anglatadi. Bu jarayonni "qarorlilik" (Entschlossenheit) deb ataydi, ya'ni insonning o‘zi haqidagi haqiqiylikni qabul qilish va uni ongli ravishda his qilishdir.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Xaydeggerning "qarorli" bo‘lish haqidagi tushunchasi, insonning mavjudligini qayta o‘rganish va o‘zligini anglashni bildiradi. İnsonning haqiqiyligini, o‘zining noaniqlik va shakl yoki shaklsizligiga ochiq bo‘lishi kerakligini ta'kidlaydi. Insonning haqiqiyligini his qilishda esa u o‘zining harakatlarida o‘ziga xosligini va o‘zgachaligini aks ettiradi. Xaydegger, bu haqiqiylikni faqat muayyan bir maqsadga erishish orqali emas, balki insonning mavjudligini tan olish orqali anglashni ko‘rsatadi. Bu, o‘zaro munosabatlarning ijtimoiy tasvirini yaratishda o‘zgacha bir hayot yo‘li bo‘lib, insonning haqiqiyligini anglashda ulkan ahamiyatga ega. Xaydeggerning fikriga ko‘ra, haqiqiy ong o‘zining mustaqilligini anglab yetadi va hech qanday tashqi avtoritetlarga bo‘ysunmaydi. Bu o‘zining harakatlarini ularga moslashtirishni emas, balki o‘zini, o‘zining haqiqiyligini kashf etishni anglatadi. Shu nuqtada, Xaydegger insonning jamiyatda o‘zining o‘zgacha mavjudligini tan olishni va bu haqiqiylikni amalga oshirishni mas'uliyat deb biladi.

Xaydeggerning "haqiqiy Dasein" tushunchasi, "Kierkegaardning imon ritsari" kabi, dunyodan chetlatilgan, boshpanasiz qochqinga o‘xshamaydi. Bu, aslida, dunyo va jamiyatdan yiroqlashish emas, balki qarorli bo‘lish orqali dunyo va jamiyatga qaytish va ularni yangi nuqtai nazardan tushunishni anglatadi. Xaydeggerning "qarorli' bo‘lishi – bu shaxsning o‘zini haqiqiyligini va mavjudligini tasdiqlashidir. U, mavjudlikni (Dasein) anglash va o‘zining o‘rni va maqsadlarini topishda qaror qabul qilishni o‘rgatadi. Shunday qilib, qarorli bo‘lish faqatgina sub'yektiv qaror

emas, balki shaxsning movjudlik jarayonidagi o‘z-o‘zini anglash va dunyo bilan bo‘lgan aloqalarini qayta ko‘rib chiqishdir.

Xaydegger haqiqiy harakatni “o‘tmish” bilan bog‘lashni ta’kidlaydi. Haqiqiy harakat, uning fikriga ko‘ra, “takrorlashdir”. Takrorlash, avvalgi tajriba va tarixga, odamning avvalgi mavjudligiga va o‘tmishiga qaytishdir. U o‘tmishni ‘ozod Dasein’ uchun yagona avtoritet sifatida tasavvur qiladi. Bu degani, haqiqiy harakat o‘zining ildizlarini o‘tmishda topadi va o‘tmishni yangilash yoki o‘zgarishlarni amalga oshirish orqali amalga oshadi. O‘tmish, nafaqat shaxsning o‘zi uchun, balki har bir inson uchun umumiy va tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan bir vaqtni ifodalaydi. Xaydegger o‘tmishdan faqat shaxsning shaxsiy tarixini emas, balki insoniyatning umumiy tarixiy yo‘lini qabul qilishni va uni qayta shakllantirishni nazarda tutadi.

Xaydeggerning qarashlarida, haqiqiy “Dasein”, o‘zining avlodi bilan birgalikda tarixiy yo‘lni amalga oshirishdan iboratdir. Bu, haqiqiy tarixiylashuvdir, ya’ni “Dasein” o‘zining tarixiyligini va mavjudligini anglashda o‘zining o‘tmishiga qaytish va uni tan olishdir. Shuning uchun, Xaydeggerning qarorli bo‘lishi, shaxsning o‘zining haqiqiyligini va mavjudligini anglash uchun o‘tmishga qaytish va uni qabul qilishni nazarda tutadi. Xaydeggerning “borliq” tushunchasi, haqiqiy Daseinning jamiyatda o‘z o‘rnini topish va dunyo bilan bo‘lishining umumiy ma’nosini qamrab oladi. Bu yerda, haqiqiylik, nafaqat shaxsiy tajriba, balki insoniyatning umumiy jamiyatdagi o‘rnini tushunish va qabul qilishga asoslanadi. Jamiyatni haqiqiy qabul qilish, Xaydegger fikriga ko‘ra, uni avvalgi ijtimoiy holatlardan o‘zgartirish emas, balki jamiyatning tarixiy mazmunini anglashdir. Xaydeggerning “Dasein” haqidagi qarashlari, ayniqsa, “Borliq va vaqt” asarida, anarxistik tushunchalar va ijtimoiy tartibsizlikni inkor etadi. U haqiqiy tarixiylashuvni, shaxsning o‘zini anglash va jamiyatga qaytish orqali amalga oshirishni ko‘rsatib bergan. Bu Xaydeggerning falsafasida faqat shaxsiy o‘zgartirishlar emas, balki jamiyatdagi umumiy tarixiy jarayonlarga qarshi bo‘lgan har qanday anarxistik tushunchalarni rad etadi.

Xaydegger, o‘zining ma’ruzalarida, akademik erkinlikni tanqid qiladi. U o‘sha davr Germaniyasidagi universitetlarda mavjud bo‘lgan erkinlikni, faqat salbiy tomonlari mavjud bo‘lgani uchun “soxta” deb hisoblaydi. Xaydegger uchun bu erkinlik, o‘z-o‘zini cheklanmagan holda rivojlantirish, biroq, hech qanday aniq maqsadga yoki yo‘nalishga ega bo‘lmagan faoliyatni tanlashdan iborat edi. Bu tushuncha Xaydeggerning falsafasida kiritilgan asosiy g‘oyalar bilan chambarchas bog‘liqdir, chunki u o‘zi va dunyo o‘rtasidagi munosabatni yanada chuqurroq o‘rganish va uni faqat cheklanmagan imkoniyatlar bilan bog‘lashni istamaydi. Xususan, Xaydegger, Kantonning mashhur so‘zlariga – “O‘zingga huquq berish, bu eng oliy erkinlik” dir deganiga e’tibor qaratadi. Bu g‘oya, aslida, insonning o‘z haqiqiyligini va mohiyatini topishdagi erkinligini anglatadi. Lekin, Xaydegger uchun, erkinlik nafaqat sub’yektiv imkoniyatlar bilan bog‘lanadi, balki uning tarixiy va jamiyatga oid o‘rniga ham qaratilgan. Xaydegger, erkinlikni faqat o‘ziga huquq berishdan emas, balki tarixni va jamiyatdagi o‘rnini tan olishdan iborat ham deb hisoblaydi.

Bundan tashqari Xaydegger, Kantning erkinlik haqidagi fikriga nisbatan ham tanqidiy yondashadi. Kant insonning aqli uni qonun ijodkori sifatida ko‘rgan bo‘lsa-da, Xaydegger, bunday tushunchani qabul qilmaydi. Uning fikricha, “huquq” va “qonunga mos harakat qilish imkoniyati” tarixdan ajralmasdir. Tarix, shaxsning o‘zi uchun emas, balki uning xalqidan va jamiyatidan kelib chiqib, shaxsning “taqdirini” belgilaydi. Tarix, insonning maqsadlar va harakatlarini shakllantiruvchi

asosiy mexanizmga aylanadi. Bu esa, Xaydeggerning qarorli bo‘lish tushunchasiga yondashuvini to‘liq tushunishga yordam beradi, chunki u erkinlikni va qaror qabul qilishni, faqat o‘ziga xoslikda emas, balki tarixiy va ijtimoiy sharoitda aniqlashni talab qiladi.

Xaydeggerning “qarorli bo‘lish” tushunchasi, shaxsning o‘zining haqiqiyligini anglash va uning hayotida yuz berayotgan sharoitlarni tushunishga asoslanadi. Bu, o‘z mohiyatini va unga nimalar talab qilayotganini anglashni nazarda tutadi. Erkinlik bu Xaydeggerning fikriga ko‘ra, o‘z-o‘rnini va jamiyatdagi rolini anglashiga, o‘zi uchun tanlagan yo‘nalishiga bog‘liqdir. Erkinlik, bu shaxsning tarixiy sharoitlarda o‘zining haqiqiyligini izlashga imkon yaratadi va bu izlanish qaror qabul qilish orqali amalga oshadi. Xaydegger, qarorli bo‘lishni, tarix va jamiyatdagi o‘rnini tushunish orqali amalga oshirishni nazarda tutadi. Uning fikricha, bu qarorli bo‘lish axloqiy tizim yaratish imkoniyatini bermaydi. Ya’ni, Xaydegger, umumiy va doimiy aniq axloqiy sistemalarni yaratishni qabul qilmaydi, balki shaxsning o‘zining haqiqiyligini anglashda, uning tanlagan yo‘nalishi va shaxsiy qarorlarini qabul qilishda erkinligini tan oladi. Shunday qilib, haqiqiy erkinlik - bu tarix va jamiyat bilan birga bo‘lgan o‘zaro munosabatda, o‘zining haqiqiyligini va mavjudligini qabul qilishdan iboratdir.

Shunday qilib, Xaydeggerning erkinlik va qarorli bo‘lish haqidagi fikrlari, uning “borliq” va “haqiqiylik” tushunchalarini kengroq anglashga yordam beradi, chunki bu tushunchalar faqat shaxsiy tanlovlar emas, balki tarix va jamiyatdagi o‘rnini tushunish orqali shakllanadi.

Xulosalar

Martin Xaydeggerning jamiyat haqidagi qarashlari va falsafiy yondashuvi ko‘plab savollarni tug‘diradi. U, jamiyatni faqat sub’yektivlikning mutlaqlashgan shakli sifatida ko‘rib, falsafaning bu sohada rol o‘ynashini inkor etadi. Biroq, uning fikricha, falsafa hayotning haqiqiyligini tushunish va insonning mavjudligini anglash uchun zarurdir. Xaydeggerning falsafasi, jamiyatni o‘zgartirishni emas, balki mavjudlikni anglashni maqsad qiladi, bu esa uning falsafasining asosiy mohiyatini tashkil etadi. U, zamonaviy jamiyatda sub’yektivlikning g‘alabasi va uning texnologiyalar orqali tarqalishi jarayonini tanqid qiladi. Shuningdek, Xaydeggerning haqiqiylikni anglash va o‘zining mavjudligini qabul qilish haqidagi tushunchalari, insonning hayotidagi haqiqiylikni izlashni davom ettiradi. Uning fikriga ko‘ra, haqiqiylik, faqat shaxsning o‘zini tushunish va o‘ziga xosligini anglash orqali amalga oshiriladi. Bu, Xaydeggerning jamiyat haqidagi ijtimoiy falsafasini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Xaydeggerning “haqiqiy Dasein” tushunchasi va uning qarorli bo‘lishi jamiyatda o‘z o‘rnini anglash va mavjudlikni tan olish bilan bog‘liqdir. Haqiqiy harakat, o‘tmish va umumiy tarixni tan olish orqali amalga oshadi, shuningdek, insoniyatning umumiy taqdirini tushunish va qabul qilishga olib keladi. Xaydeggerning jamiyatni anglashdagi bu yondashuvi, uning falsafasining markaziy jihatini tashkil qiladi, chunki u insonning haqiqiyligini faqat jamiyat va tarix bilan birgalikda anglash mumkinligini ta’kidlaydi.

Xaydeggerning “qarorli bo‘lish” va “erkinlik” haqidagi fikrlarini yuqoridagi fikrlarga asosan izohlaydigan bo‘lsak, uning falsafasida erkinlik nafaqat shaxsiy tanlovlar bilan bog‘liq, balki tarix va jamiyat bilan ham bog‘liqdir. Xaydegger uchun erkinlik, shaxsning o‘zining haqiqiyligini anglash va bu haqiqiylikni tarixiy, ijtimoiy sharoitlar bilan uyg‘unlashtirishdir. Bu, uning “qarorli bo‘lish”

tushunchasida aks etadi, chunki qarorli bo‘lish shaxs o‘zining mohiyatini va jamiyatdagi o‘rnini tushunishi, shuningdek, o‘zining haqiqiyligini tasdiqlash orqali erkinlikka erishishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘xati:

1. Visser, V. Marten Heidegger with Conversations. New York: Yale University Press, 2011.
2. Žižek, S. Heidegger and Contemporary Philosophy. Moscow: Logos, 2012.
3. Dreyfus, H. L. Heidegger on the Move. Oxford: Oxford University Press, 2014.
4. Young, J. Heidegger’s Philosophy of Art. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
5. Malpas, J. Heidegger’s Topology: Being, Place, World. Cambridge: MIT Press, 2012.
6. Krell, D. F. Out of the Dark: Heidegger's Art and Thought. London: Routledge, 2017.
7. Badiou, A. Heidegger and the Moderns. London: Verso, 2005.
8. Harman, G. Object-Oriented Ontology: A New Theory of Everything. London: Pelican, 2018.
9. Умедова, Ойхон Султановна, and Хуршида Сагдуллаевна Ашурова. “СОЧЕТАНИЕ ЯЗЫКА И ОРИГИНАЛЬНОСТИ В ДИАЛОГЕ.” E Conference Zone. 2022.
10. Sag‘dullaevna, Ashurova Xurshida. “Biography of Saidakhmad Vasliy in the Works of his Contemporary of Khodji Muin.” Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences 14 (2022): 75-78.
12. Kholikov, Yunus Ortiqovich. "MORAL ASPECTS OF NATIONAL ETHNIC IN BRINGING UP YOUNG GENERATION WITH GENEROSITY."*Theoretical & Applied Science* 7 (2019): 18-21.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Zulaykho Abduhalimovna Kadirova
PhD, Associate Professor
Tashkent state university of Oriental studies
e-mail:zulayxo_kadirova@tsuos.uz

Published under peer review:
Doctor of Philosophy in Economics (PhD),
Associate Professor
Gaziyeva Sulxiya Saidmashafovna

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 28th March 2025

THE U.S. EXPERIENCE IN ATTRACTING HIGHLY SKILLED MIGRANTS

Abstract. The article is devoted to the analysis of the policy of attracting highly skilled migrants to the United States. It examines the flow of highly educated migrants, their impact on the national labor market, and their role in economic growth and innovation processes. Migrants make a significant contribution to addressing the shortage of specialists in STEM fields, maintaining corporate competitiveness, and increasing the U.S. GDP. Intellectual migration is considered a key factor in fostering innovation and ensuring economic stability in the country.

Keywords: highly skilled migrants, intellectual migration, U.S. labor market, H1-B visa, STEM fields, innovation, economic growth, migration policy, qualified workforce, labor market integration.

ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ МИГРАНТЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШНИНГ АҚШ ТАЖРИБАСИ

Аннотация. Мақола АҚШнинг юқори малакали мигрантларни жалб қилиш сиёсати таҳлилига бағишланган бўлиб, унда олий маълумотли мигрантлар оқими, уларнинг мамлакат меҳнат бозорига таъсири, иқтисодий ўсиш ва инновациялар жараёнидаги ўрни кўриб чиқилади. АҚШ иқтисодиётида STEM соҳаларидаги кадрлар танқислигини қоплаш, компанияларнинг рақобатбардошлигини сақлаш ҳамда миллий ялпи маҳсулотнинг ўсишида мигрантларнинг ҳиссаси катта бўлиб, интеллектуал миграция мамлакатда инновацияларнинг ривожланиши ва иқтисодий барқарорликка ҳисса қўшиши нуқтаи назаридан муҳим омил сифатида баҳоланади.

Калит сўзлар:Юқори малакали мигрантлар, интеллектуал миграция, АҚШ меҳнат бозори, H1-B визаси, STEM соҳалари, инновациялар, иқтисодий ўсиш, миграция сиёсати, билимли кадрлар, меҳнат бозори интеграцияси.

ОПЫТ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ МИГРАНТОВ В США

Аннотация. Статья посвящена анализу политики привлечения высококвалифицированных мигрантов в США. В ней рассматриваются потоки высокообразованных мигрантов, их влияние на рынок труда страны, роль в экономическом росте и инновационных процессах. Вклад мигрантов в восполнение дефицита кадров в STEM-отраслях, поддержание конкурентоспособности компаний и рост ВВП США является значительным. Интеллектуальная миграция оценивается как важный фактор развития инноваций и экономической стабильности страны.

Ключевые слова: высококвалифицированные мигранты, интеллектуальная миграция, рынок труда США, виза H1-B, STEM-отрасли, инновации, экономический рост, миграционная политика, квалифицированные кадры, интеграция в рынок труда.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

КИРИШ

Жаҳонда таълим даражасининг ортиши олий маълумотга эга кишиларнинг катта гуруҳини шаклланишига туртки берар экан, уларнинг аксарияти бу борада кенг имкониятлар эшигини очиб берувчи АҚШга оқиб кела бошладилар. АҚШнинг иммиграция сиёсатида кузатилган ўзгаришлар ва Глобал таълим тенденциялари 1990 йиллардан кейин олий маълумотли мигрантлар сонининг юқори суръатлар билан ўсишига турки берди.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мақолада тадқиқотнинг назарий ва эмпирик усулларидан фойдаланилди. Унда сўнгги тадқиқот нашрлари таҳлили берилган, олинган натижалар статистик маълумотлар билан таққосланган. Муаллиф методологиясида тизимли ёндашув, кузатиш, таққослаш, мавҳумлаштириш, идеаллаштириш ва гуруҳлаш усуллари қўлланилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Дунё бўйича мигрантларнинг энг катта қисмига, яъни бешдан бирига эга бўлган АҚШда 334,9 миллион[1] аҳолининг 46 миллионини яъни, деярли 14%ини халқаро мигрантлар ташкил қилади. Мамлакатдаги 140 миллион нафар меҳнат ресурсларининг 30 миллиони меҳнат мигрантларидан иборат бўлиб, уларнинг 22 миллиони қонуний мавқеъга эга.

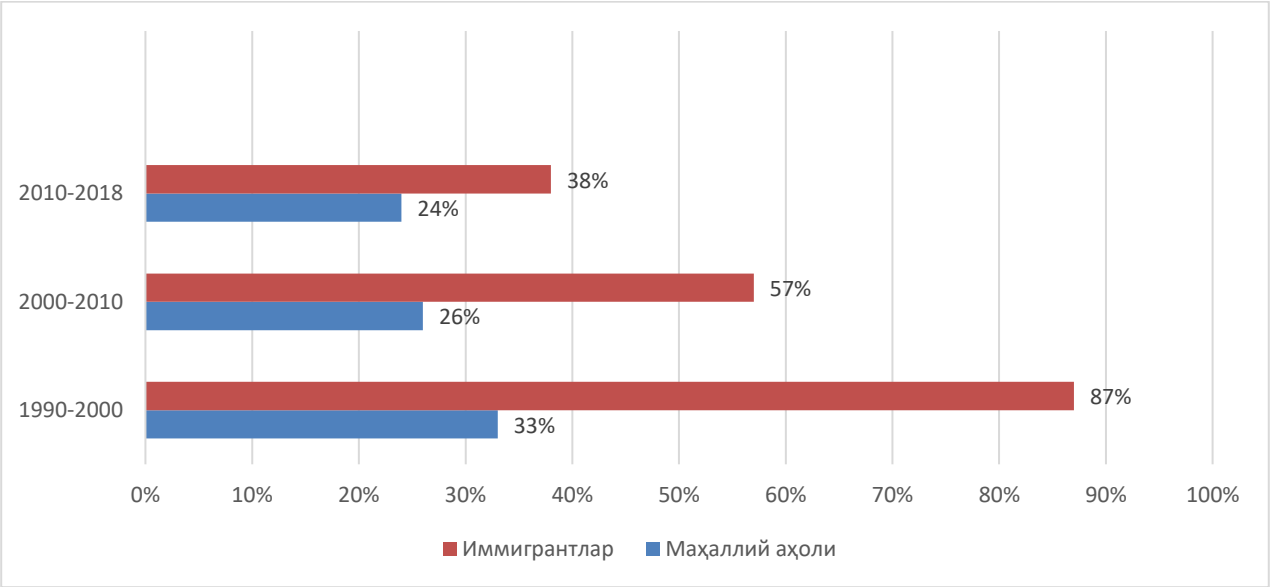

1. Расм. АҚШда олий маълумотга эга бўлганлар сонинг ўсиши, 1990-2018 йиллар, %

Манба:Migration Policy Institute (MPI) analysis of data from the U.S. Census Bureau's 1990 and 2000 Decennial Census and 2010 and 2018 American Community Survey (ACS).

Дунёда нафақат мигрантлар сони балки, айнан юқори малакали мигрантларни жалб қилиш бўйича ҳам етакчилик қилиб келаётган АҚШда маҳаллий аҳолига нисбатан мигрантлар орасида олий маълумотлилар улушининг кўпроқ ўсишини кузатиш мумкин. Хусусан, маҳаллий аҳоли ва иммигрантлар ўртасидаги олий маълумотлилар улушининг ўсиши 1990-2000 йилларда 38% ва 87%ни, 2000-2010 йилларда 26%ва 57%ни, 2010-2018 йилларда 24% ва 38%ни ташкил қилди[2].

[1] https://www.statista.com/statistics/263762/total-population-of-the-united-states/
[2] Kira Olsen-Medina, Jeanne Batalova. College-Educated Immigrants in the United States. Migration policy institute// https://www.migrationpolicy.org/article/college-educated-immigrants-united-states/

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Шунингдек, бакалавр даражасига эга бўлганлар 1990-2000 йиллар давомида маҳаллий аҳоли орасида 32%га, мигрантлар орасида 89%га, 2000-2022 йиллар орасида эса, бу кўрсаткич маҳаллий аҳоли орасида 75%га, мигрантлар орасида эса, 141%га ортган. Шу билан бирга АҚШда маҳаллийлаштирилган (naturized citizens) фуқароларнинг қарийб 40%и бакалавр ва ундан юқори даражага эга бўлганлар бўлиб, уларнинг 22,1%и бакалавр ва 17,1%и магистр ёки илмий даражага эга бўлган кишилардир. АҚШ фуқаролиги бўлмаган мигрантларнинг эса, 19%игина олий маълумотлидир[3].

1-жадвал

АҚШда маҳаллий аҳоли ва мигрантлар орасида бакалавр ва магистр даражасига эга кишилар улуши, 1990-2022 йиллар

	1990		2000		2022	
	Бакалавр	**Магистр**	**Бакалавр**	**Магистр**	**Бакалавр**	**Магистр**
Маҳаллий аҳоли	13,3%	7,1%	15,8%	10,3%	22,2%	13,7%
Мигрантлар	11,5%	8,8%	13,7%	8,6%	19,1%	15,6%

Манба:Migration policy institute

2023 йил ҳолатига кўра, олий маълумотга эга бўлган 25 ёшдан катталар маҳаллий аҳоли орасида 36%, мигрантлар орасида эса 35% улушни ташкил қилади. Олий маълумотли мигрантларнинг 19,1%и бакалавр, 15,6 %и магистр ва ундан юқори даражага эга бўлиб, мазкур улуш маҳаллий аҳоли орасида 22,2% ва 13,7% нисбатни ташкил қилади[4].

АҚШга кириб келаётган мигрантлар орасида тобора олий маълумотлилар улуши ортиб бормоқда. Хусусан, 2020-2022 йиллар орасида мамлакатга кириб келган мигрантларнинг 48%и олий маълумотли кишилар бўлган. Аммо мигрантлар таркибида олий маълумотга эга бўлганлар улуши донор минтақалар ва мамлакатлар кесимида турлича ҳолатни ифодалайди. Хусусан, Жанубий Осиё (77%), Марказий Осиё (55%), Яқин Шарқ ва Шимолий Африка (53%), Канада ва Жанубий Америка (52%), Шимолий ва Жануби-Шарқий Осиё мамлакатларидан ташриф буюрганлар орасида олий маълумотлилар улуши юқори бўлиб, Мексика (9%) ва Марказий Америка (12%)ликлар орасида эса, аксинча ҳолат кузатилади.[5] Мамлакатлар кесимида эса, бу борада БАА, Ҳиндистон (81%), Саудия Арабистони (80%), Монголия (75%), Тайвань (74%), Сингапур (70%) каби мамлакатлар етакчилик қилади. 2020-2022 йиллар мобайнида кириб келган мигрантларга эътибор қаратилса, бу борада Тайвань (88%) етакчи бўлиб, ундан кейинги ўринларни мигрантларининг 85-87%и олий маълумотга эга бўлган Корея, Франция, Хиндистон ва Япония эгаллади[6].

[3] https://www.migrationpolicy.org/data/state-profiles/state/language/US
[4] https://www.migrationpolicy.org/data/state-profiles/state/language/US
[5] Mohamad Moslimani, Jeffrey S. Passel. What the data says about immigrants in the U.S.// https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/07/22/key-findings-about-us-immigrants/
[6] Frequently Requested Statistics on Immigrants and Immigration in the United States// https://www.migrationpolicy.org/article/frequently-requested-statistics-immigrants-and-immigration-united-states-2024

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

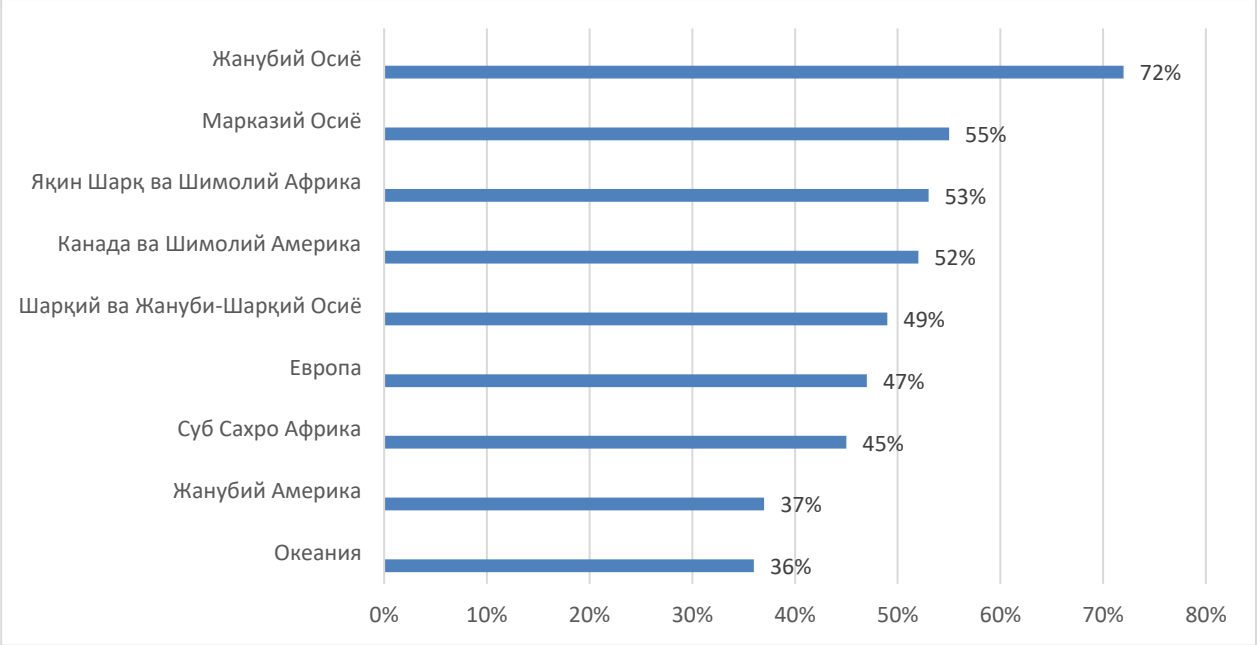

2. Расм. АҚШдаги 25 ёшдан катта бўлган олий маълумотли мигрантларнинг минтақалар кесимидаги улуши

Манба:Pew Research Center

Олий маълумотга эга бўлган юқори малакали мигрантларнинг мамлакат иқтисодиётига интеграциялашувини таҳлил қилишда улар эгаллаётган иш ўринларига хамда фаолият кўрсатадиган соҳа ва тармоқларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади. Сўнгги йигирма йил ичида мамлакатда олий маълумотга эга мигрантларнинг компьютер технологиялари, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларидаги улуши ортган. Хусусан, хар ўнта компьютер технологиялари соҳасидаги маҳаллий кадрга 4,2 та хорижлик мутахассис тўғри келади, мазкур кўрсаткич ўқитувчилар орасида 10:3, врачлар ва муҳандислар орасида эса, 10:2,5 нисбатни ташкил қилади[7].

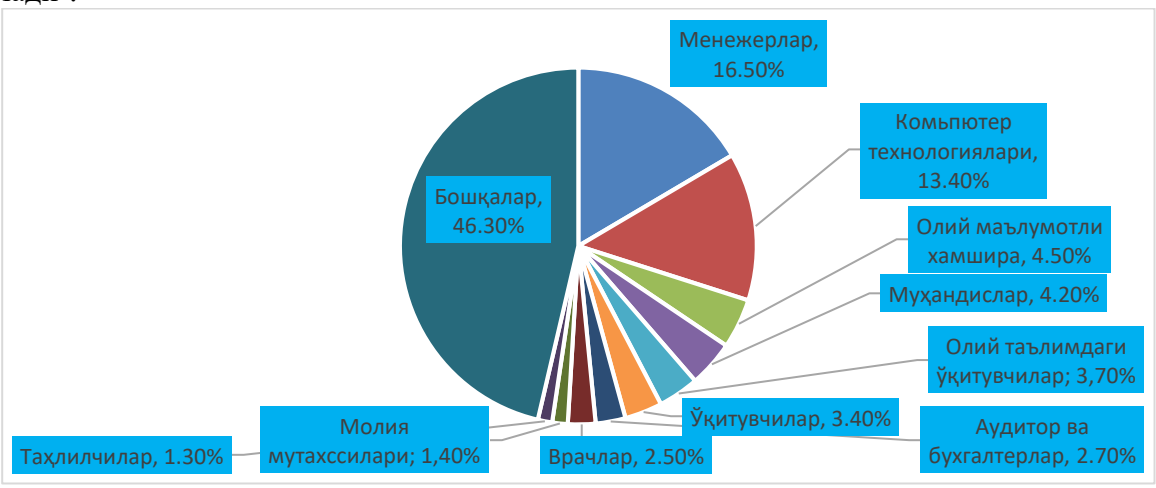

3. Расм. АҚШдаги олий маълумотли мигрантларнинг касб соҳалари бўйича тақсимланиши[8]

[7] Nicolas Morales. College-Educated Immigrants Bolster U.S. Productivity. Economic Brief March 2021, No. 21-08.Federal reserve bank of Richmond// https://www.richmondfed.org/publications/research/economic_brief/2021/eb_21-08

[8] Ўша жойда

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Манба:American community Service

Олий маълумотли мигрантларнинг фаолият йўналишларини аниқлаш уларнинг реципиент мамлакатдаги меҳнат самарадорлигига таъсирини ўрганиш имконини беради. Бу борада Джовани Пери ва Чад Спарберлар ўз тадқиқотлари давомида мигрантлар кўпроқ дастурлаш, математика, мухандислик каби миқдорий ва таҳлил кўникмаларни, маҳаллий аҳоли эса, коммуникация ва бошқа интерактив кўникмаларни талаб қилувчи соҳаларда банд бўлишларини, маълум бир соҳада олий маълумотли мигрантлар сонининг ошиши билан маҳаллий аҳоли нисбатан юқори коммуникатив кўникмаларни талаб қилувчи касбларга ўтиб кетишларини маълум қилганлар[9]. Бу ҳолат мигрантлар ва маҳаллий аҳоли бир-бирларини тўлдирувчи кўникмаларга эга бўлиб, уларнинг муштараклиги турли ҳил соҳаларда ихтисослашув имкониятларини кенгайтиришини англатади.

АҚШдаги олий маълумотли мигрантларнинг топ бешта банд бўлган соҳаларига менежмент, компьютер ва математика, соғлиқни сақлаш, бизнес ва молия ҳамда таълим соҳаларида фаолият кўрсатадилар[10].

3.1.2-жадвал

АҚШда маҳаллий аҳоли ва мигрантлар банд бўлган топ 5та соҳа

№	Маҳаллий аҳоли	Мигрантлар
1	Менежмент-17%	Менежмент-15%
2	Таълим-14%	Математика ва компьютер-12%
3	Бизнес ва молия-11%	Соғлиқни сақлаш-12%
4	Соғлиқни сақлаш-10%	Бизнес ва молия-10
5	Савдо-8%	Таълим-9

Манба:Migration policy institute

Олий маълумотга эга бўлган мигрантларнинг банд бўлган соҳалардаги улушига эътибор қаратсак, айнан соғлиқни сақлаш, компьютер ва математика, қурилиш ва таъмирлаш каби соҳаларда банд бўлганларнинг учдан бир қисмигача бўлган улушни ташкил қиладилар.

[9] Giovanni Peri, Chad Sparber.Task Specialization, Immigration, and Wages// American Economic Journal: Applied Economics, July 2009, vol. 1, no. 3, pp. 156.
[10] Kira Olsen-Medina, Jeanne Batalova. College-Educated Immigrants in the United States. Migration policy institute// https://www.migrationpolicy.org/article/college-educated-immigrants-united-states/

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

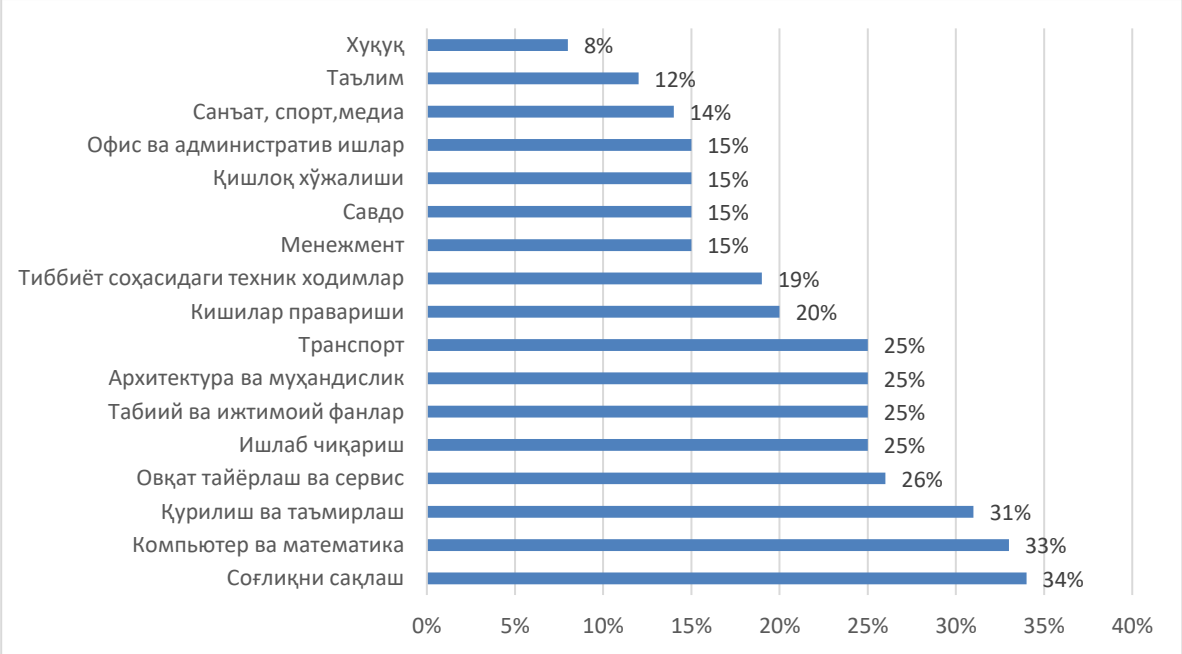

4. Расм. АҚШда олий маъумотли мигрантларнинг соҳалар бўйича улуши
Манба:US Census Bureau,2018

Юқоридаги таҳлиллар юқори малакали мигрантлар таълим, соғлиқни сақлаш ва ахборот технологиялари каби тобора кенгайиб бораётган ва малака тақчиллигини ҳис қилаётган соҳаларни тўлдираётганликларини кўрсатмоқда. Биргина соғлиқни сақлаш соҳаси мисолида кўрадиган бўлсак, 2021 йил ҳолатига кўра, 2,8 миллион нафар мигрантлар соғлиқни сақлаш соҳасида иш билан банд қилинган бўлиб, бу рақам мазкур соҳада жами бандларнинг 18%ига тўғри келган. Бу борада штатлар кесимидаги таҳлил эса, мигрант врачларнинг улуши Нью-Джерсида 37%, Флоридада 35%, Нью-Йоркда 33%ни ташкил қилишини кўрсатади[11]. АҚШдаги қуйи туғилиш кўрсаткичлари фонида мигрантларнинг соғлиқни сақлаш соҳасидаги роли кейинги йилларда хам ортиб бориши, хусусан, 2034 йилга келиб, АҚШда врачлар тақчиллиги 124 минг нафар кишига етиши кутилмоқда. Ҳисоб-китобларнинг кўрсатишича, АҚШга кириб келаётган ҳар минг кишига тўғри келадиган врачлар сонининг 0,04 тага кўпайиши аҳолининг ўртача умр кўриш давомийлиги 20,6 кунга узайишига сабаб бўлмоқда[12].

Юқори малакали мигрантларни турли ҳил соҳалар ва минтақалар кесимида таҳлил қилсак, Шимолий Европа ҳамда Жануби-Шарқий Осиё мамлакатларидан келганлар барча соҳаларда катта улушга эгалар. Шунингдек, Шимолий Европа бошқарув лавозимларидаги ҳамда фан ва таълим, Шарқий Осиё компьютер технологиялари, илмий тадқиқот, бизнес ва молия, Жанубий Осиё эса, ахборот технологиялари билан бирга соғлиқни сақлаш соҳасидаги юқори малакали мигрантларни етказиб бериш бўйича етакчилик қилади.

Юқори малакали мутахассис бўлган мигрантларга бериладиган H1-B визасига эга бўлувчиларнинг 34%ини бакалавр, 22%ини магистр, 8%ини фан доктори ва 4%ини

[11] David Brancaccio, Chris Farrell, Alex Schroeder. More immigration means gains for U.S. economy, CBO says// https://www.marketplace.org/2024/04/10/more-immigration-means-gains-for-u-s-economy-cbo-says/
[12] Braga, Gaurav Khanna. Sarah Turner Migration Policy and the Supply of Foreign Physicians: Evidence from the Conrad 30 Waiver Program Breno NBER Working Paper No. 32005 December 2023.P.16. // https://www.nber.org/system/files/working_papers/w32005/w32005.pdf

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

профессионал даражага ва 32%ини номаълум даражага эга эга бўлганлар ташкил қилади. Уларнинг 85%и 25-39 ёш оралиғида бўлиб, визага эгаларининг тахминан 72%и Ҳиндистон, 12%и Хитой, 1,2%и Филиппин ва 1%и Канада ҳамда 1%дан бироз камроғи Корея Республикаси, Мексика, Покистон,Тайвань, Бразилия ва Непал улушига тўғри келади.

H1-B виза дастуридан энг кўп ахборот технологиялари соҳасидаги компаниялар фойлаланади. 2019 йилда H1-B визасига эга бўлганларнинг 75%ини ахборот технологиялари соҳаси вакиллари ташкил қилган. Шунингдек, таълим, мухандислик, тиббиёт каби соҳа вакиллари хам мазкур дастурнинг фаол иштирокчилари ҳисобланади[13].

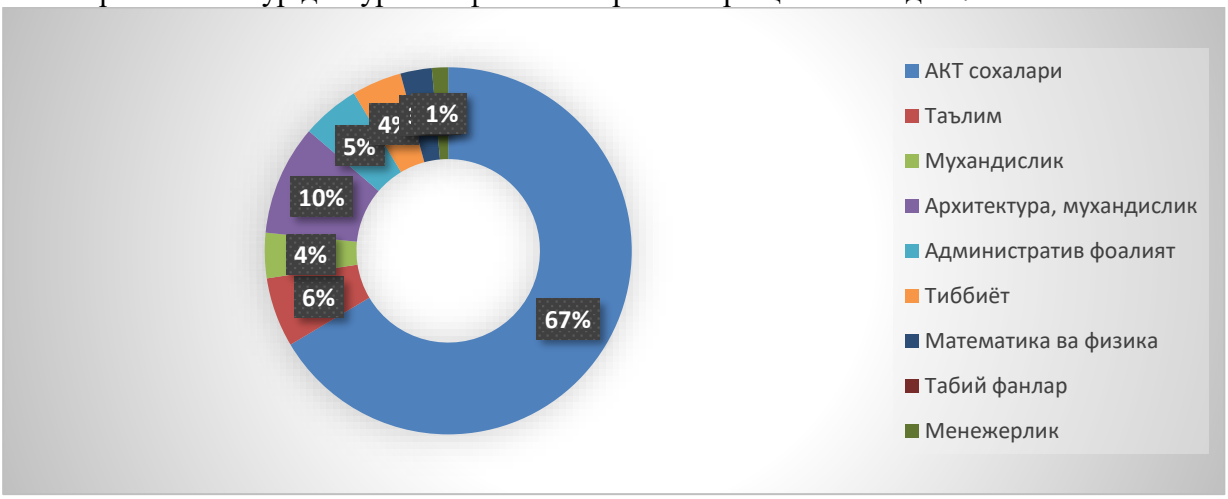

5. Расм. H1-B визаси тақдим этиладиган соҳалар
Манба: U.S. Citizenship and Immigration Services

АҚШда бакалавр даражасига эга бўлган мутахассисларнинг хафталик иш ҳақи маҳаллий аҳоли ўртасида ўртача 1.602 АҚШ долларини, мигрантлар орасида эса, 1. 637 АҚШ долларини ташкил этади[14]. H1-B визаси эгаларининг эса, йиллик даромадлари ўртача 90.000-153.000 АҚШ доллари атрофида бўлиб, энг қуйи ўртача иш ҳақи профессионал даража вакилларига (йилига ўртача 94 минг АҚШ доллари), энг юқори ўртача иш хақи (йилига ўртача 120 минг АҚШ доллари) эса, фан доктори илмий даражасига эга мутахассисларга тўғри келади.

3-жадвал

H1-B виза эгаларининг таълим даражасига кўра йиллик ўртача иш ҳақи

Маълумот даражаси	**Йиллик ўртача иш ҳақи, АҚШ доллари**
Бакалавр	80.000-135.000
Магистр	90.000-148.000
Фан доктори	95.000-155.000
Профессионал даража	69.000-140.00

[13] Characteristics of H-1B Specialty Occupation Workers. U.S. Citizenship and Immigration Services 2024// https://www.uscis.gov/sites/default/files/document/reports/OLA_Signed_H-1B_Characteristics_Congressional_Report_FY2023.pdf
[14] www.statista.com

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Манба: U.S. Citizenship and Immigration Services

Аммо шу билан бирга АҚШдаги олий маълумотга эга бўлган 10,5 миллион мигрантларнинг 20%и яъни 2,1 миллионининг ўз соҳаси бўйича кўникмаларидан фойдаланилмайди[15]. Мазкур "Brain Waste" яъни "Мия чиқиндилари" ёки "Ақлий салоҳиятнинг зое кетиши" номи остидаги капиталнинг исроф қилиниши билан боғлиқ бўлган муаммоларга учраган олий маълумотли мигрантлар паст малака талаб қилувчи идиш ювувчи, хайдовчи, энага, қўриқчи каби ишларда фаолият кўрсатадилар.

H1-B виза дастури ҳар йили хусусий компаниялар учун 65 мингта ҳамда АҚШда илмий даражани қўлга киритганлар учун 20 мингта квотага эга бўлиб, мазкур дастурда хорижликни ёллаш имкониятини қўлга киритган компания бундай имкониятини қўлдан бой берган компанияга нисбатан 0,83 та кишининг бандлигини оширишга эришади. Бу борада малакали мутахассислар тақчиллигига кўпроқ учраган, ходимлари сони 10 кишигача бўлган кичик корхоналарнинг эса, мазкур дастур орқали хорижликни ёллашга муваффақ бўлишлари уларнинг кенгайиш имкониятларини янада оширади. Табийки, юқори самарали ва ходимларини катта иш ҳақи билан таъминловчи компаниялар айнан H1-B виза дастурлари имкониятларига ҳисобига кенгайишга муваффақ бўлган. Шу сабабли ҳам H1-B виза дастурида юқори малакали хорижликни ёллашга муваффақ бўла олмаган ва малакали ишчиларнинг катта ҳажмдаги тақчиллигига учраган фирмалар бундай имкониятни қўлдан бой берганликлари учун кўпроқ муаммога учрайдилар. Чунки H1-B виза дастури орқали юқори малакали мутахассисни жалб қила олган компаниялар айнан даромадларини ва иш ҳақи фондини ошириш ҳисобига кенгайишга муваффақ бўлганлар. Шунингдек, тадқиқотлар мазкур дастурда барча талабномалари қабул қилинган компанияларнинг бундай имкониятни қўлдан бой берган компанияларга нисбатан кейинги беш йил ичида "яшаб қолиш" имконияти 2,3%га юқори эканлигини кўрсатади. Америка сиёсий миллий фонди тадқиқотлари NFAPнинг кўрсатишича, қиймати миллиард АҚШ долларига тенг бўлган компанияларнинг 55% асосчиларидан бири айнан иммигрант ҳисобланади[16].

Шу билан бирга юқори малакали мигрантни ёллашга муваффақ бўлган компания нафақат иш ҳақи фонди ва даромадлари ҳисобига кенгайиш ҳамда "бизнесда қолиш", балки унинг 40 ёшгача бўлган олий маълумотли маҳаллий ва хорижий ходимларининг иш ҳақини 4-5%га ошириш имкониятини ҳам қўлга киритиши тадқиқотларда ўз исботини топган[17]. Шунингдек, тадқиқотларда 2000-2019 йиллар давомида олий маълумотга эга бўлган мигрантлар АҚШдаги маълумотга эга бўлмаган ёки қуйи маълумотли маҳаллий ишчиларнинг ҳам иш ҳақиларининг 1,7%-2,6% даражада ўсишига ижобий таъсир кўрсатгани таъкидланади[18].

Иммигрантлар АҚШ аҳолисининг 14%ини ташкил қилсада, мамлакат ЯИМнинг 17%ини таъминлашга ҳисса қўшади. Хусусан, 2021 йилда мамлакатнинг 19,1 триллион АҚШ

[15] https://www.migrationpolicy.org/data/state-profiles/state/workforce/US
[16] Stuart Anderson. Highly Skilled Immigrants Drive U.S. Innovation, Report Shows// https://www.forbes.com/sites/stuartanderson/2023/01/12/highly-inventive-immigrants-also-make-natives-more-innovative/
[17] Nicolas Morales. How Do College-Educated Immigrants Affect US Firms and Workers?Economic Brief. May 2024, No. 24-15// https://www.richmondfed.org/publications/research/economic_brief/2024/eb_24-15
[18] Stuart Anderson. Immigrants Raise Wages And Boost Employment Of U.S.-Born Workers// https://www.forbes.com/sites/stuartanderson/2024/05/01/immigrants-raise-wages-and-boost-employment-of-us-born-workers/

долларилик ЯИМнинг 3,3 триллиони иммигрантлар ҳиссасига тўғри келган[19]. Конгресс бюджет бошқаруви CBO (Congressional Budget Office) иқтисодчиларининг ҳисоб-китобларига кўра, иммигрантлар ҳисобига кейинги ўн йил давомида мамлакат ЯИМ 7 миллиард АҚШ долларига ошади, федерал солиқлар тушуми кутилганидан кўра 1 триллион долларга кўпроқ бўлади[20]. Бу борада йиллик даромад 167 миллирад АҚШ долларига ёки умумий даромаднинг 2,2 фоизига етади. Айнан мигрантлар томонидан тўланадиган даромад солиқлари ва иш ҳақидан олинадиган солиқлар мазкур даромадлар хажмига катта таъсир кўрсатади[21]. Масалан, 2018 йилда миллиардлаб солиқларни тўлаган мигрантлар 1,2 триллион долларлик тўлов қобилиятини сақлаб қолган ҳолда товар ва хизматларга бўлган талабга эҳтиёж сезиб, маҳаллий бизнесни ривожланишига туртки берганлар[22].

Шунингдек, АҚШ миллий академияси ҳисоботида 2006-2013 йиллар давомида мамлакатга кириб келган мигрантлар таҳлили кейинги 75 йил давомида уларнинг ҳар бири улар ва уларнинг авлодлари оладиган ёрдам пулларидан ўртача 330 доллардан ортиқ солиқ олиб келишини кўрсатган [23].

Юқоридаги таҳлиллар, айнан юқори малакали мигрантлар иқтидор эгаларига бўлган тақчилликни қондириш эвазига меҳнат унумдорлигининг ортишига, инфляция кўрсаткичларининг қисқаришига, тўлов қобилиятининг ортишига, компанияларнинг кенгайишига, бизнеснинг барқарорлашувига, инновацияларнинг ривожланишига, ЯИМ ҳамда мамлакат иқтисодий ўсишига туртки бараётганликларини кўрсатади. Айнан мигрантларнинг мавжудлиги ҳам мигрантлар, ҳам маҳаллий аҳоли учун иш ўринларини яратишга қодир бўлган трансмиллий корпорацияларнинг фаолиятининг кенгайишига туртки бермоқда.Тадқиқотлар АҚШда миграциянинг қисқариши йигирма йил ичида мамлакат ЯИМнинг 2%га, иқтисодий ўсишнинг 12,5%га, иш ўринларининг 4,6 миллионтага қисқаришига олиб келиши мумкинлигини кўрсатмоқда[24].

АҚШ аҳолини рўйхатга олиш Бюроси маълумотларига кўра, америка таълим тизими томонидан STEM соҳалари бўйича етарли ҳажмдаги кадрларни етиштириб чиқарилмаслиги юқори малакали мигрантларни янада кўпроқ жалб қилиш ва ушлаб қолиш заруратини туғдиради. Хусусан, STEM йўналишида таълим олган ҳар тўртта талабанинг учтаси университетни тугатгач, STEM йўналишида ишлашни давом эттиради. Аксинча, АҚШда таълим олаётган хорижлик талабаларнинг деярли ярми STEM йўналишида таълим олса, фан ва техника соҳасидаги докторантларнинг эса, учдан бир қисми хорижликлар ҳисобланади. Табийки, баъзи хорижлик талабалар таълимни тугатгач ўз ватанларига қайтсалар-да, аммо аксарияти АҚШда қолиб, меҳнат бозорида ўз фаолиятини давом эттиришни истайди. Бу борада аҳолини рўйхатга олиш Бюроси маълумотлари олий маълумот ва илмий даражалилар қанчалик кўп бўлса, улар таркибидаги хорижликларнинг ҳам улуши юқори эканлигини

[19] Immigration Benefits All Americans and Strengthens the Economy// https://www.fwd.us/news/americans-and-immigration/
[20] David Brancaccio, Chris Farrell, Alex Schroeder. More immigration means gains for U.S. economy, CBO says// https://www.marketplace.org/2024/04/10/more-immigration-means-gains-for-u-s-economy-cbo-says/
[21] Effects of the Immigration Surge on the Federal Budget and the Economy. Congressional budget office.July 2024// https://www.cbo.gov/system/files/2024-07/60165-Immigration.pdf
[22] Immigration Facts: The Positive economic Impact of Immigration.Immigrants and Immigration Mythbusters: Addressing Common Misconception// https://www.congress.gov/118/meeting/house/116727/documents/HHRG-118-JU01-20240111-SD012.pdf
[23] Immigration Is Powering the U.S. Economy// https://time.com/6963553/immigration-u-s-economy/
[24] Immigration Facts: The Positive economic Impact of Immigration.Immigrants and Immigration Mythbusters: Addressing Common Misconception// https://www.congress.gov/118/meeting/house/116727/documents/HHRG-118-JU01-20240111-SD012.pdfty

тасдиқлайди. Хусусан, АҚШда туғилганларнинг 65%и бакалавр ва 5%и фан доктори даражасига эга бўлса, хорижликларнинг 60%и бакалавр ва 10%и фан доктори даражасига эга. Бу ҳолат, юқори малакали мигрантлар улуши маҳаллий малакали кадрларга нисбатан юқори эканлигини кўрсатади. Юқори илмий даражага эга бўлганларнинг мигрантлар таркибидаги юқори улуши юқори малакали муҳожирларнинг илм-фанда инновацияларни ривожлантиришда катта салмоғга эга эканликларини изоҳлайди.

Иқтисодий тадқиқотлар миллий бюроси NBER маълумотларига кўра, иммигрантлар АҚШдаги кашфиётчиларнинг 16%ини ташкил қилсалар-да[25], улар мамлакатдаги инновацияларнинг 23%ини ишлаб чиқарадилар. Шунингдек, айнан мигрантлар ахборот коммуникация, фармацевтика, тиббиёт, электроника ва кимё каби соҳалардаги инновацияларнинг 25%ини бошқарадилар.

Кашфиётчи мигрантларнинг кўпроқ хорижий технологияларга суянишлари, хорижий кашфиётчилар билан ҳамкорлик қилишлари ва ташқи бозорларда иқтибосланишлари уларнинг ғояларини мамлакат ташқарисига чиқишига имкон яратади. АҚШда маҳаллий кашфиётчиларга нисбатан, иммигрантлар анча самарадор эканини сўнгги қирқ йил ичидаги АҚШда яратилган инновацияларнинг 30%ини асосчиси иммигрантлар эканлиги, уларнинг 73%и маҳаллий кашфиётларнинг инновацион хусусиятларини оширишга бевосита таъсир кўрсатиб келаётгани билан изоҳлаш мумкин. Ҳисоб-китобларга кўра, мамлакатда хорижий докторантлар сонининг 10%га ортиши патент талабномаларининг 4,5%га, университет патент грантларининг 6,8%га ва но университет патент грантларининг 5%га ортишига олиб келади[26].

Шунингдек тадқиқотлар иммигрантлар маҳаллий аҳолига нисбатан бизнес фаолиятини 80%га ва ишчи ўринларини 42%га кўпроқ яратишларини ҳамда мигрант асосчисига эга бўлган компания асосчилари таркибида мигрант бўлмаган компанияларга нисбатан 35%га кўпроқ патентга эга бўлишларини кўрсатоқда[27].

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Интелектуал мигрантлар илгари сурётган янги ғоялар ва уникал технологиялар эвазига турли тармоқларда кузатилаётган товар ва хизматлар хилма-хиллиги ҳамда юқори самарадорлик кўрсаткичлари реципиент мамлакатларнинг истиқболдаги тараққиётини рағбатлантиришга турки берилмоқда. Айнан инновацион ғоялар замонавий жиҳатдан такомиллашган товар ва хизматларни ишлаб чиқариш, янги иш ўринларини яратиш, бизнес ландшафтларини бойитиш орқали компания ва мамлакатнинг иқтисодий ўсишига ҳисса қўшмоқда. Шу ўринда хорижий инвесторлар ва трансмиллий корпорацияларнинг юқори малакали кадрлари мавжуд бўлган соҳа ва тармоқларни инновациялар учун юқори салоҳиятли деб баҳолашлари эса, мамлакатнинг инвестицион жозибадорлигини ошишида муҳим аҳамият касб этишини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Шунингдек, мигрантларнинг ўзларидаги билим ва тажрибани бўлишишлари бир томондан, маълум бир кадрларнинг кўникмаларини ортиши эвазига уларнинг яхшироқ иш ҳақи билан таъминланишлари меҳнат ресурсларининг моддий фаровонлигини ортишига,

[25] Stuart Anderson. Highly Skilled Immigrants Drive U.S. Innovation, Report Shows// https://www.forbes.com/sites/stuartanderson/2023/01/12/highly-inventive-immigrants-also-make-natives-more-innovative/

[26] Shai Bernstein, Rebecca Diamond, Timothy McQuade and Beatriz Pousada. The Contribution of High-Skilled Immigrants to Innovation in the United States. Working Paper 22-065// https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/22-065_75b489b5-ce29-49db-942d-972a18c58822.pdf

[27] Peter Dizikes. Study: Immigrants in the U.S. are more likely to start firms, create jobs
Compared to native-born citizens, immigrants are more frequently involved in founding companies at all scales.// https://news.mit.edu/2022/study-immigrants-more-likely-start-firms-create-jobs-0509

бошқа томондан эса, фаолияти янги келган мигрант ҳисобига енгиллашадиган маҳаллий кадрларнинг соҳадаги бошқа жараёнларга эътибор қаратишлари шароитида юзага келган уйғунлик соҳада ривожланиш ва ихтисослашув имкониятларини кенгайтирмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, интеллектуал мигрантлар эвазига эришилаётган тадбиркорлик руҳи ва инновациялар уйғунлигидаги ижобий макроиқтисодий ўзгаришлар иқтидор эгаларини жалб қилишга тобе бўлган иқтисодиётлар учун мазкур сиёсатни такомиллаштиришни давом эттириш учун ишончли ва яққол далил бўла олади. Шундай экан, юқори малакали мигрантларнинг иннновацияларни илгари суриш, иқтисодий ўсиш ва бизнесни рағбатлантириш, инвестицион жозибадорликни ошириш, иш кучи танқислигини юмшатиш ва меҳнат ресурсларини бойитиш каби муаммоларни ҳал қилишдаги муҳим аҳамиятини ҳисобга олган реципиент мамлакатлар ҳар қандай иқтисодий ва сиёсий ўзгаришлар шаротига қарамай кейинги йилларда ҳам интеллектуал миграцияни рағбатлантиришда ва мигрантларнинг жамиятга фаол интеграциялашувини таъминлашда давом этишини башорат қилиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Кадирова З. А. Миграция через образование ведет к " утечке мозгов" //Экономическое обозрение. – 2019. – №. 11(239).С.18-25.
2. Kadirova Z. Professionallarning xalqaro mehnat migratsiyasini tartibga solishning asosiy tamoyillari //Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2024. – Т. 2. – №. 8.B.1117-1120.
3. Kadirova Z.A.Regulation of International Intellectual Migration//American Journal of Economics and Business Management.– 2024. – №. 7.
4. Kadirova Z.A. Intellektual migratsiyani tadqiq etishning konseptual asoslari// MARKAZIY OSIYODA JAMIYAT, GENDER VA OILA.-2024.-№. 3.B.14-20.
5. Olimov M., Grote J., Gharleghi B. Turning brain drain into brain circulation in Central Asia //Dialogue of Civilizations Research Institute. Volkswagen Foundation. – 2020. – Т. 19.;
6. Кадирова З. А., Газиева С. С. Интеллектуал миграция ва унинг хусусиятлари //XXI Asr: Fan va ta’lim masalalari (XXI Век: Вопросы науки и образования). – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 1-23.
7. Kira Olsen-Medina, Jeanne Batalova. College-Educated Immigrants in the United States. Migration policy institute// https://www.migrationpolicy.org/article/college-educated-immigrants-united-states/
8. Mohamad Moslimani, Jeffrey S. Passel. What the data says about immigrants in the U.S.// https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/07/22/key-findings-about-us-immigrants/
9. Giovanni Peri, Chad Sparber.Task Specialization, Immigration, and Wages// American Economic Journal: Applied Economics, July 2009, vol. 1, no. 3, pp. 156.
10. David Brancaccio, Chris Farrell, Alex Schroeder. More immigration means gains for U.S. economy, CBO says// https://www.marketplace.org/2024/04/10/more-immigration-means-gains-for-u-s-economy-cbo-says/
11. Nicolas Morales. College-Educated Immigrants Bolster U.S. Productivity. Economic Brief March 2021, No. 21-08.Federal reserve bank of Richmond// https://www.richmondfed.org/publications/research/economic_brief/2021/eb_21-08
12. Braga, Gaurav Khanna. Sarah Turner Migration Policy and the Supply of Foreign Physicians: Evidence from the Conrad 30 Waiver Program Breno NBER Working Paper No. 32005 December 2023.P.16. // https://www.nber.org/system/files/working_papers/w32005/w32005.pdf

13. Stuart Anderson. Highly Skilled Immigrants Drive U.S. Innovation, Report Shows// https://www.forbes.com/sites/stuartanderson/2023/01/12/highly-inventive-immigrants-also-make-natives-more-innovative/
14. Shai Bernstein, Rebecca Diamond, Timothy McQuade and Beatriz Pousada. The Contribution of High-Skilled Immigrants to Innovation in the United States. Working Paper 22-065// https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/22-065_75b489b5-ce29-49db-942d-972a18c58822.pdf
15. Peter Dizikes. Study: Immigrants in the U.S. are more likely to start firms, create jobs Compared to native-born citizens, immigrants are more frequently involved in founding companies at all scales.// https://news.mit.edu/2022/study-immigrants-more-likely-start-firms-create-jobs-0509
16. https://www.migrationpolicy.org/data/state-profiles/state/language/US
17. Frequently Requested Statistics on Immigrants and Immigration in the United States//https://www.migrationpolicy.org/article/frequently-requested-statistics-immigrants-and-immigration-united-states-2024
18. www.statista.com
19. Immigration Benefits All Americans and Strengthens the Economy// https://www.fwd.us/news/americans-and-immigration/
20. Effects of the Immigration Surge on the Federal Budget and the Economy. Congressional budget office.July 2024// https://www.cbo.gov/system/files/2024-07/60165-Immigration.pdf
21. Immigration Facts: The Positive economic Impact of Immigration.Immigrants and Immigration Mythbusters:Addressing Common Misconception// https://www.congress.gov/118/meeting/house/116727/documents/HHRG-118-JU01-20240111-SD012.pdf
22. Immigration Is Powering the U.S. Economy// https://time.com/6963553/immigration-u-s-economy/

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Rasulova Durdona Baxronovna
Doctor of Philosophy in History, Associate Professor
State Museum of History of Uzbekistan, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Deputy Director
durdonarasulova0999@gmail.com
Orcid-id: 0000-0002-8203-1569

Published under peer review:
Doctor of Sciences in History (DSc), Professor, Farmonov Rakhmon Farmonovich

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 28th March 2025

THE COLLECTION 'ORIENTAL LIBRARY' AS ONE OF THE SIGNIFICANT SOURCES ON THE HISTORY AND CULTURE OF CENTRAL ASIA

Abstract. This article reflects such issues as the history of formation and peculiarities of development of scientific Orientalism in France in the XVII-XVIII centuries. in addition highlights the source bases of scientific Orientalism and the activities of scientists who founded it. The author analyzes the activities in the study of history, geography, culture, languages, religions, and arts of the East, the character of the above texts and methodological approaches to its study. But the article also highlights the process of research which included the study of languages, finding sources, analyzing and transfers sources.

Key words: East, Central Asia, Orientalism, Oriental schools, historiography, source study, French oriental studies, studies, history, ethnography, culture, religion, art, external relations.

СБОРНИК "ВОСТОЧНАЯ БИБЛИОТЕКА" – КАК ОДИН ИЗ ЗНАЧИТЕЛЬНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. В данной статье раскрываются такие вопросы как история формирования и особенности развития научной ориенталистики во Франции в XVII-XVIII вв. Кроме того освещаются источниковедческие основы научной ориенталистики и деятельность ученых, которые её основали. Анализируется деятельность по изучении истории, географии, культуры, языков, религии и искусство Востока, характер изложенных текстов и методологические подходы по его изучению. А также в статье освещается процесс исследований в которых включается - изучение языков, поиск источников, анализирование и переводы источников.

Ключевые слова: Восток, Центральная Азия, ориентализм, востоковедческие школы, историография, источниковедение, французское востоковедение, исследования, история, этнография, культура, религия, искусство, внешние связи.

"SHARQ KUTUBXONASI" TO'PLAMI – MARKAZIY OSYO TARIXI VA MADANIYATI BO'YICHA YIRIK MANBA SIFATIDA

Annotatsiya. Mazkur maqolada XVII–XVIII asrlarda Fransiyada ilmiy orientalistikaning paydo bo'lishi tarixi va rivojlanish xususiyatlari kabi masalalar aks ettirilgan. Bundan tashqari ilmiy

orientalistikaga asos solgan olimlarning faoliyati va manbaviy asoslar ham keng yoritilgan. Sharqning tarixi, geografiyasi, madaniyati, tili, dini va san'atini o'rganishga qaratilgan faoliyatlar, keltirilgan matnlarning xarakteri va ularni o'rganishga nisbatan metodologik yondoshuvlar ham atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, Sharq xalqlarini o'rganish maqsadida bunday tadqiqotlarni tashkil etish jarayonlari – til o'rganish, manbalarni izlab topish, ularni o'rganish, tarjima qilish ishlari keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sharq, Markaziy Osiyo, orientalizm, sharqshunoslik maktablari, tarixshunoslik, manbashunoslik, fransuz sharqshunosligi, tadqiqotlar, tarix, etnografiya, madaniyat, din, san'at, tashqi aloqalar.

Kirish (Introduction)

Sharq xalqlariga oid Yevropada yaratilgan manbalarni o'rganar ekanmiz, ular olam-olam taassurotlar, hayratlanish darajasidagi tasavvurlar asosida yozilganligini, sharhlar bilan izohlanganligini kuzatish mumkin. Yevropaliklar uchun Sharq xalqlarining dini, madaniyati, saroylari va hukmdorlari afsonaviy ko'ringan.

Sharqni o'rganishning umumbashariy yondoshuvlariga ahamiyat berilsa, tarixda ularni o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra turlicha farqlash mumkin. Aytaylik, XVII–XVIII asrlarda Fransiyada sharqshunoslik fani manbalarga asoslangan holda rivojlandi, sababi, Sharq qo'lyozmalari G'arbda yaratilgan asarlar uchun manbaviy asos bo'lib xizmat qilgan. XIX–XX asrlarda sharqshunoslar asosan ilmiy safarlar va ekspeditsiyalar asosida o'z ko'rgan-bilganlari safarnomalarda yozib qoldirgan.

Xususan, Markaziy Osiyo mintaqasi uzoq yillar davomida xorijiy olimlar, tadqiqotchilar hamda sayyohlar tomonidan katta qiziqish bilan o'rganib kelingan. Fransuz sharqshunos olimlari esa ular orasida yetakchidirlar. Quyida yirik fransuz sharqshunoslarining hayoti va faoliyatiga qisqacha to'xtalib, ularning ijodida "Markaziy Osiyo" mintaqasidagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot, tarix va madaniyat hamda fan-ta'lim masalalari qanchalik ustuvor ahamiyat kasb etganligiga guvoh bo'lish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Bilishning aniq usullari yig'indisiga tayangan holda ilmiy tahlillar o'tkazilib, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, tahlilning mantiqiy usullari hamda natijani ilmiy o'rganish uslublaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Umuman olganda, sharqshunoslik fanini aysbergga o'xshatish mumkin. Uning juda kichik va ahamiyatsiz qismi suv yuzida suzib yursa-da, lekin aysbergning yer ostidagi ulkan qismida asosiy yirik massa yotadi. Sharqshunoslikning eng yuqori cho'qqisida ham yaratilgan asarlar, kataloglar, o'quv qo'llanmalar, turli darsliklar ko'rinsa-da, lekin uning ostida uzoq yillik zahmatli mehnat yotadiki, bunda yangi bilimlarni olish uchun tadqiqotlar olib borish, manbalarni izlab topish, ularni tadqiq etish uchun til o'rganish, ma'lumotlarni tavsiflash, klassifikasiyalash, tushunish, tarjima qilish kabi jarayonlar yotadi.

Yevropa tarixiy taraqqiyotida Sharqni o'rganish maqsadida, geopolitik, o'lkashunoslik, san'atshunoslik, madaniyatshunoslik va filologik fanlar tahlili sifatida alohida fan yo'nalishi – orientalistika vujudga keldi. **Orientalistika** (lot. orientalis – sharqona) – Osiyo hamda Shimoliy

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Afrika xalqlari va mamlakatlarining tarixi, tili, adabiyoti, san'ati, dini, mentaliteti, falsafasi, ijtimoiy hayoti, iqtisodiyotini o'rganuvchi kompleks ilmiy fanlar majmuasidir [1].

Shunga muvofiq holda, XVII–XVIII asrlarda Fransiyada Sharqni o'rganish natijasida paydo bo'lgan dastlabki nashrlar ilmiy orientalistika talablari asosida shakllantirila boshlandi. Sharqni har tomonlama o'rganish talablari jamiyat, ayniqsa hukumat ehtiyojlari bilan uyg'unlashib, fanning yangi tarmog'i ilmiy orientalistikaning rivojlanishiga turtki berdi. O'z navbatida, tarixiy sharoit va vaziyat ham bunga o'z ta'sirini ko'rsatib, olimlar hamda ilmiy tashkilotlarning sa'y-harakatlari bilan katta muvaffaqiyatlarga erishildi ya'ni **ilmiy bilishning manbalarga asoslangan klassik shakli yuzaga keldi**.

Fransiyada ilmiy orientalistikaning rivojlanishidan hukumat ham manfaatdor bo'lib, fanning ushbu sohasi rivojlanishi uchun kerakli shart-sharoitlar yaratib berilgan. 1630–1640 yillarda Pyer Segye (*Pierre Séguier, 1588-1672*), Djulio Mazarini (*Jules Mazarini, 1602-1661*) va Jan-Batist Kolber (*Jean Baptist Colbert, 1619-1683*) kabi yuqori mansabdor shaxslarning buyurtmalari asosida Sharqqa arxeologik ekspedisiyalar jo'natilgan. Ushbu missiyalarga yunon-rimning antik davriga oid barcha narsalar, shuningdek, ushbu mansabdor shaxslarning shaxsiy, keyinchalik qirollik kutubxonasini boyitgan Sharq hamda yunon qo'lyozmalarini izlab topish va olib kelish vazifasi yuklatilgan. Demak, dastlabki ekspedisiyalar o'z oldilariga Sharq qo'lyozmalarini izlab topishni emas, antik davrni o'rganish uchun tadqiqotlar olib borish maqsadini qo'ygan. Lekin shunga qaramay, tadqiqotchilar tomonidan islom diniga oid manbalarga nisbatan qiziqish keskin darajada ortib borganligini kuzatish mumkin.

Mazkur ekspedisiyalarni boshqargan kishilar ya'ni eruditlar, antik davrni chetga surib qo'yib, Sharq masalasi bilan yanada ko'proq shug'ullanganlar. Ammo, ular Sharqni antik prizma orqali tasavvur qila boshladilar.

Fransiyada bu sohada faoliyat yuritgan olimlar, tadqiqotchilar xullas eruditlarning harakati dastlab erkin tarzda bo'lib, ular bir-birlarining uylarida *"akademiya"* deb nomlangan yig'ilishlar o'tkazib turishgan. Vaqt o'tishi bilan qirol hukumati tomonidan turli faxriy yorliq va rag'batlantirishlar berish evaziga eruditlar ustidan muayyan nazorat o'rnatilib, ular qirol saroyiga bo'ysundirildi. Bundan ko'zlangan maqsad eruditlarning qo'lga kiritgan yutuqlari bevosita qirol saroyi bilan bog'liq bo'lishi, siyosiy va diniy sohalarda olib borilgan harakatlar esa belgilangan chegaradan chetga chiqmasligi kerak edi.

Bunday muvaffaqiyatlarni ta'minlashda yuqori salohiyatli mutaxassislarni tayyorlash dolzarb vazifa hisoblangan. Sharq tillarini o'rganish jarayoni ham kuchayib, 1669-yilda tarjimon-diplomatlar yoki yirik savdogarlarni tayyorlash uchun *"École des jeunes de langues" – "Yosh tilshunoslar maktabi"*ga asos solindi. Qirollik kolleji (*"Collège de France"* - *"Kollej de Frans",* 1530 yil)da ham o'sha davrda fors, arab, turk, yahudiy, suriya tillari o'qitiladigan kafedralar ham mavjud edi [2].

O'sha davrda Fransiyada kutilmagan tafakkur oqimi kuzatilib, uning natijasida kelajak uchun bebaho ilmiy meros qoldirildi. Ya'ni, olib kelingan Sharq qo'lyozmalari yuqori malakali sharqshunoslar tomonidan chuqur o'rganilib, tahlil qilindi. Hujjatlarni tanqidiy tadqiq etishning zamonaviy metodologiyasi yaratilib, ilmiy jamoatchilikka Sharq dunyosi haqida ko'plab yangi fikrlar, yangi ma'lumotlar asosida yangicha dunyoqarash shakllana boshladi.

Fransiyada ilmiy orientalistikaga asos solgan eruditlardan biri sifatida Bartelemi d'Erbelo de Molenvil (*Barthélémi d'Herbelot de Molainville,* 1625–1695) faoliyat olib bordi. Uning **"*Bibliothèque Orientale*: *ou dictionnaire universel*"** – *"Sharq kutubxonasi: yoki universal lug'at"*

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

nomli to‘plami orientalistika tarixida chuqur iz qoldirgan manba sanaladi. Mazkur to‘plamning yaratilishi o‘ziga xos bir tadqiqot bo‘lib, yarim asr davom etgan katta loyihaning yakuni hisoblanadi. Reja bo‘yicha tadqiqot yakunida – kutubxona, Sharq matnlari antologiyasi hamda fors, turk, arab, lotin tillaridagi lug‘atlar nashr etilishi kerak edi. Ular ichidan faqatgina kutubxona nashr qilingan, antologiya nashr qilinmaganligi va uning matnlari yo‘qolganligi tarixiy manbalarda ko‘p marotaba eslatiladi. Kutubxona deganda *(R.D.)* ushbu yirik to‘plam nazarda tutilib, jami 8558 ta turli hajmdagi (bir necha qatordan boshlab, bir necha sahifagacha) maqolalarni o‘z ichiga olgan. Ular alfavit tartibidagi ketma-ketlikda joylashtirilib, asar jami 1080 sahifani tashkil etadi. 1697 yilda o‘sha davrning ilk ilmiy nashri hisoblangan *“Journal des Savants” – “Olimlar gazetasi”*da Bartelemi d’Erbeloning “Sharq kutubxonasi” [3] nomli to‘plami nashr etilganligi haqida ma’lumot berilgan.

To‘plamni tuzish uchun asosan qirol va muallifning shaxsiy kutubxonasidagi 180 ta manbalardan foydalanilgan. Ammo, Qur’oni Karimni inobatga olmaganda quyidagi 6–7 nafar muallifning nomi qayta-qayta takrorlanib (100 martadan ortiq) keladi: Mirxond *(Mirkhond)*, Xondamir *(Khondamir)*, Az-Zamahshariy *(Al-Zamakhshari)*, Qazviniy *(Qazwini)*, Xusayn Voiz *(Hussein Vaez)*. Ularning barchasi tarixchi, biograf, ilohiyotchi, filolog, voiz yoki geograflar bo‘lib, ushbu mualliflarning turli asarlaridan foydalanilgan edi.

Bartelemi d’Erbeloning “Sharq kutubxonasi” to‘plamini yaratilishi o‘ziga xos tarixga ega. Ushbu asarning yozilishida mashhur turk tarixshunosi Mustafo Abdulloh Hoji Xalifa ya’ni Kotib Chalabiy (1609-1657) tomonidan yozilgan *“Kashf az-zunun an al-asami kutub va’l-funun”* asari o‘ziga xos o‘rin turadi. Mazkur asar arab tilida yozilgan bibliografik-ensiklopedik xususiyatga ega bo‘lib, unda arab, fors va turk tillaridagi barcha asarlarning tahlili keltirilgan. Adabiyotlar bayoni alfavit tartibida joylashtirilgan bo‘lib, 14 500 tani tashkil etadi va yana 10 000 muallif haqida ma’lumot hamda sharhlar keltirilgan. Hoji Xalifa ushbu manbani yozish uchun 20 yil davomida ma’lumot to‘plagan. Alohida mualliflarning manbalariga keltirilgan sharhlarda uning yozilgan davri,

mundarijasi va muallif haqidagi biografik ma'lumotlar ham keltirilgan. "Kashf az-zunun" Sharqda qanday yuqori baholangan bo'lsa, G'arbda ham shunday e'tirofga sazovor bo'lgan. Bartelemi d'Erbeloning mazkur to'plami ana shu asardan andoza olingan holda tayyorlangan va manba sifatida uning o'zidan ham foydalanilgan.

Bartelemi d'Erbelo Italiyadagi bir yarim yillik safari davomida 1666-yil Toskaniya gersogi Ferdinand II (1621-1670) huzurida ham bo'ladi. O'sha paytda Florensiyada katta kutubxonaning kitoblari sotilishi kerak edi. Buyuk gersog d'Erbelodan ushbu kitoblarni orasidan eng yaxshilarini saralab olishni so'rab, ushbu kitoblarni Sharq tillari va xalqlari hayotini yanada chuqurroq o'rganish uchun d'Erbeloning o'ziga sovg'a qildi. Bartelemi d'Erbeloda "Sharq kutubxonasi"ni yaratish rejasi ham aynan o'sha vaqtda Florensiyada paydo bo'lib, bor kuchini ishga solgan holda, gersog kutubxonasidagi qo'lyozmalarni ham o'rganadi. U yerda mavjud bo'lgan Sharq kitoblarining katalogini ilk bora tuza boshladi [4].

Italiyada Bartelemi d'Erbeloning shuhrati shunchalik ham oshib ketdiki, undan xavotirlangan Kolber uni Fransiyaga qaytarib chaqirib oldi. Shundan so'ng, uning Fransiyada yirik orientalist sifatidagi obro'yi oshib bordi. U Fransiyada ham qirollikning e'tiboriga sazovor bo'lib, bir necha marotaba shaxsan qirol Lyudovik XIV (1643–1715) suhbatida bo'lgan. Bosh vazir Kolber esa uni mablag' bilan ta'minladi. "Sharq kutubxonasi"ning yozilish loyihasi bilan ham Kolber shaxsan tanishib chiqadi. Dastlab kitob arab tilida yozilishi va Luvrda chop etilishi kerak edi. Ammo, tipografiyada arab tili harflarining buyurtmasi uchun vaqt cho'zilganligi sababli, muallif vaqtdan unumli foydalanish maqsadida fransuz tilida tayyorlay boshladi [5]. Ammo, uning eski fransuz yozuvida bitilganligi, kitobxonga ba'zi o'ziga xos qiyinchiliklarni ham tug'diradi.

Ammo shuncha sa'y-harakat bo'lsa-da, "Sharq kutubxonasi" to'plami Bartelemi d'Erbeloning hayotlik chog'ida emas, boshqa sharqshunos olim Antuan Gallan (*Antoine Galland, 1646-1715*) tomonidan yakuniga yetkazildi. Gallan ham haqli ravishda hammuallif vazifasini bajargan bo'lsa-da, ammo unda nomini qayd etib qoldirmagan. Mazkur asarning yozilishida katta hissa qo'shgan, shu sababli, "Sharq kutubxonasi" to'plamining yaratilishida bu ikki orientalistlarning nomi teng qo'llanilib,ular bevosita bir-biri bilan bog'liqdir.

A.Gallan Konstantinopolda bo'lgan vaqtda, qo'lyozmalar qidirib Xoji Xalifaning "Kashf az-zunun" asarini uchratadi. Texnik nuqtai-nazardan ushbu kitob shu paytgacha Yevropada qilingan barcha ishlardan yuqori turar edi. A.Gallan uning bir qismini tarjima qilib, qo'lyozmani Fransiyaga Kolberga jo'natadi. Hoji Xalifaning asari asosida o'zi ham shunday asar yoza boshlaydi. Lekin, unga boshqa missiyalar ham topshirilganligi sababli bu ish ustida bor kuchi bilan ishlay olmaydi. 1689 yilda A.Gallan Parijga qaytganda Bartelemi d'Erbeloning ham aynan shunday ishning muqobil nusxasi bilan shug'ullanayotganligini bilib, ushbu loyihadan voz kechadi. Keyinroq ya'ni 1692-yilda u d'Erbelodan Sharq kutubxonasini chop etish ishlariga yordam berish taklifini oladi va ular hamkorlikda ishlaydi. D'Erbeloning bevaqt o'limi tufayli Gallan "Sharq kutubxonasi" to'plamini yozish ishlarini nihoyasiga yetkazib, nashr ettiradi.

Mazkur tadqiqotda Sharq halqlari hayotining barcha jabhalari – ya'ni ularning tarixi, an'analari, din va mazhablari, davlat boshqaruvi va hukmdorlar, siyosat, qonunlar, urf-odatlar, san'at, fan, bundan tashqari faylasuf, shoir, tarixchilar hamda sarkardalar haqida ma'lumotlar beriladi, shuningdek, arab, fors, turk tillarida yozilgan asarlardan qisqacha sharhlar keltirilgan. Bartelemi d'Erbelo yaxshi mutaxassis sifatida ko'pgina Sharq tillarini bilgan, ayniqsa, qadimgi

yahudiy tilini mukammal o‘rgangan bo‘lib, unda Tavrotni asl nusxada o‘qish ishtiyoqi ham bor edi [6].

Bartelemi d’Erbeloning hayoti haqida ma’lumotlar juda kam. Asosiy va yagona manba Qirol zarbxonasi boshlig‘i va tarix, pedagogika, numizmatika sohalari bo‘yicha saroy senzori janob Kuzenning Bartelemi d’Erbeloning vafoti munosabati bilan bildirgan maqtov so‘zlari hisoblanadi. Ushbu nutq 1696-yil Parijdagi *“Journal des Savants”*da nashr etilib, keyinchalik “Sharq kutubxonasi” to‘plamining so‘z boshisida ham keltirilgan.

“Sharq kutubxonasi” to‘plamini dastlab Fransiyada katta shuhrat qozonmadi. Bartelemi d’Erbelodan bir asr keyin yashagan Jozef de Gin (*Josehp de Guignes,* 1721-1800) ushbu kitobning Fransiyada kutib olinishini quyidagicha izohlaydi: “Musulmonlarga qarshi paydo bo‘lgan ayrim noto‘g‘ri fikrlarning sarqiti sifatida ushbu kitob talab qilingan darajadagi shuhrat va qutlovlarga erishmadi. U ilmiy jamoatchilik tomonidan e’tiborsizlik bilan qabul qilindi. Ammo, chet elliklar uning qiymatini bizdan oldin sezib, qancha olib keta olsalar shuncha olib ketishdi. Biz o‘z fikrlarimizda adashganimizni payqaganimizga qadar, atigi bir necha kitob qolgan bo‘lib, uning narxlari ham oshgan edi [7].

Demak, “Sharq kutubxonasi”ning kitobxonlarini nafaqat orientalistlar, balki barcha ma’rifatli kishilar tashkil etgan. Aksariyat hollarda, u birlamchi manbalar qatoriga kiritilgan. Sababi, Bartelemi d’Erbelo asarining o‘ziga xosligi shundaki, u amaliy jihatdan ilgari nashr etilmagan, jamoatchilikka ma’lum bo‘lmagan axborotlardan tuzilgan edi. D’Erbelo o‘zining asarida oldingi izdoshlari tomonidan yozib qoldirilgan ma’lumotlarga o‘rin qoldirmaydi va ularning ishlarini takrorlamagan. Jumladan, u tadqiqot haqida quyidagi fikrlarni ifodalaydi: “Mening yagona maqsadim shuki – oldingi mualliflar eslatmagan ya’ni mening birlamchi (originalda) topgan ma’lumotlarimni qisqacha bayon etish” [8].

To‘plamning matnlari to‘liq ravishda Sharq mualliflarining asarlaridan o‘zlashtirilgan, shu jihati bilan u “Ming bir kecha”ga o‘xshash. Ushbu sababli ham u uzoq muddat davomida ilmiy jihatdan boshqa manbalarga o‘rin qoldirmay keldi. Keyinroq ya’ni XX asrda ana shunday ishga yana qo‘l urilib “Islom ensiklopediyasi” yaratilgan.

“Sharq kutubxonasi” to‘plami jami to‘rt marotaba nashr qilingan: birinchi nashr 1697-yil Parijda, qolgan uch martasi 1776–1789 yillar oralig‘ida amalga oshirildi.

1697-yildagi nashr aniq va ishonchli hisoblanib, bevosita d’Erbelo va Gallanning nazorati ostida chop etilgan. Shakli bo‘yicha *in-folio* (In folio, 2° yoki Fo – kitob sahifasi tipograf qog‘ozining teng yarim hajmiga teng. Aniq o‘lcham tipograf qog‘ozining o‘lchamiga bog‘liq) [9] formatida, ya’ni katta hajmdagi material bo‘lib, mingdan ortiq sahifaga ega bo‘lgan. Ammo, unda har doim ham aniq alfavitli tartibga rioya qilinmaganlik, sarlavhalar dolzarb bo‘lmaganligi, ilovalarning yo‘qligi kabi qator kamchiliklar ham mavjud.

Keyingi ikki marotaba nashrlari Gollandiyada amalga oshirilgan. Uning dastlabkisi 1776-yil Dyufur va Ru tomonidan Maastrixtda *in-folio* formatida chop etilgan. 1780-yilda esa unga ilovalar tayyorlangan.

1777-yilda Gaagada S.Nolma va S. van Daalena hamkorligida yana qayta nashr etilib, 1783-yilda unga ilovalar tayyorlandi. Mana shu Gollandiyadagi oxirgi nashr jiddiy ravishda qayta ishlanib, jami 4 jilddan iborat holda ya’ni *in-kvarto* (lotincha *in quarto* “qog‘ozning to‘rtdan bir qismi” degan ma’noni anglatadi, poligrafik termin bo‘lib, tipograf qog‘oziga 4 ta sahifa joylashtiriladi, orqa tomoni bilan 8 ta sahifani tashkil etadi, qisqacha yozuvda 4° ili 4to ko‘rinishida ifodalanadi. Sahifa

o‘lchamlari 24,15 × 30,5 sm. ni tashkil etadi) [10] formatida 3 jild asar, 1 jild ilovalardan tashkil topgan. Shubhasiz bu barcha nashrlar ichida eng to‘liq va chiroyli nashr hisoblanadi. Unda matnlarning o‘rni almashtirilishi evaziga aniq alfavit tartibiga rioya etiladi, og‘zaki nutqqa oid kamchiliklar tuzatilib, kitobxonga o‘qish uchun qulaylashtirildi, hijriy yil hisobidagi sanalarga tuzatishlar kiritiladi.

1781–1783 yillarda Fransiyada ham yana qaytadan nashr etildi. U *in-oktavo (*lotincha in octavo – “qog‘ozning sakkizdan bir qismi” degan ma’noni anglatadi, in-oktavo nashr formati bo‘lib, tipograf qog‘oziga 8 ta sahifa joylashtiriladi, orqa tomonidagi nashr bilan 16 ta sahifani tashkil etadi, qisqacha yozuvda 8° ili 8vo. Asosan illyustrasiyali jurnal, albom va bolalar adabiyoti uchun foydalanilgan) [11] formatida bo‘lib, ko‘p jilddan iborat holda chop etildi. Ushbu nashrda katta hajmdagi bibliografik va geografik ma’lumotlar kiritilmaganligi sababli, uni keng ommaga mo‘ljallangan deb aytish mumkin.

Sharq kutubxonasi matnlarini tarixshunoslik va manbashunoslik nuqtai-nazaridan tahlil qiladigan bo‘lsak, ushbu matnlar asosan fan va adabiyotdan iborat ikki sohani qamrab oladi. Ushbu asarda keltirilgan maqolalarni ham shu ikki turga bo‘lish mumkin.

Birinchisi, bu katalog tuzish xarakteriga oid ya’ni bibliografik va geografik ma’lumotlardan iborat. Masalan, muallifning nomi, uning asarining nomlanishi, asar nomining tarjimalari, shahar va mamlakatlarning nomlari, geografik joylashuvi, ba’zida esa adabiyot hamda tarixga oid ma’lumotlar ham mavjud. Bu ko‘rinishdagi maqolalar “Sharq kutubxonasi”ning yarmidan ko‘pini tashkil etadi. Ushbu ma’lumotlar islom madaniyati va sivilizasiyasining benihoya kengligidan, cheksiz geografik hududga cho‘zilganligidan dalolat beradi. Katalog tipidagi mazkur asar o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, o‘zida qator ilmiy aspektlarni qamrab olganligi bilan asosan ilmiy jamoatchilikka mo‘ljallangan. U o‘z vaqtida Sharq adabiyoti va geografiyasi bilan qiziqqanlarga aniq va to‘liq ma’lumot olish uchun katta yordam bergan.

Birinchi turdagi matnlarda Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari tarixi, joy nomlari, shaharlari va hukmdorlariga oid materiallar to‘plamdagi umumiy maqolalarning salmoqli qismini tashkil etadi. Bu esa g‘arbliklar tasavvurida Markaziy Osiyo XVII-asrdayoq o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lganligidan dalolat beradi [12].

Ikkinchi turdagi matnlarga ko‘proq ishlov berilgan materiallar xos bo‘lib, ularda ma’lumotlarning har ikki yoki uch tildagi tarjimalari keltiriladi. Shuningdek, XVII-asrda orientalistika shunchalik ham manbalarga bog‘liq ediki, hatto matnlar izohlanmasdan tarjima qilingan. D’Erbelo arab tilidan kichik-kichik parchalar keltirib, ularga lotin harflarida transkripsiya ham berilgan. Bu bilan matnlar Sharqqa oid she’r va iboralar bilan boyitilgan. Lekin, baribir maqolalarning strukturasi o‘zida tarjima xususiyatlarini aks ettiradi va asl nusxadan farqli holatlar ham sezilib turadi.

“Sharq kutubxonasi” sahifalarida (1776-yildagi Gollandiya nashri) yurtimiz tarixi va madaniyati bo‘yicha ko‘plab qiziqarli va qimmatli ma’lumotlar keltiriladi. Movarounnahr va Xuroson tarixi va madaniyatiga oid mazkur matnlarni mo‘g‘ullar, Temuriylar imperiyasi, fan va madaniyat, toponimika va terminlardan iborat guruhlarga bo‘lib o‘rganish mumkin. “Sharq kutubxonasi yoki universal lug‘at” deb nomlanadigan mazkur to‘plamda alfavit tartibida joylashtirilgan Vatanimiz tarixiga oid quyidagi maqolalarni uchratish mumkin:

- somoniylarga oid – ALPTEGHIN-Alptegin (104-b.), SAMANIAH-Somoniylar (751-b.);

- mo‘g‘ullar va ularning Movarounnahrdagi hukmronligi davriga oid quyidagi maqolalar o‘rin olgan – GENGHIZ KHAN-Chingizxon (378-b.), GENGHIZKHANIAN-Chingizxoniylar (382-b.);
- temuriylar va ularning Movarounnahrdagi hukmronligi davriga oid – ABDALLAH-Abdulla (6-b.), ABDALLATIF-Abdullatif (7-b.), HOUSSAIN SOLTAN-Sulton Husayn (464-b.), JADIGHIAR MIRZA-Yodgor Mirzo (470-b.), SCHAHROKH-Shoxrux Mirzo (770-b.), ULUGBEK-Mirzo Ulug‘bek (914-b.);
- toponimikaga oid – BOKHARAH-Buxoro (207-b.), NEKHSCHEB-Naxshob (668-b.), OTRAR-O‘tror (697-b.), SCHAHROKHIAN-Shoxruxiya (771-b.), TURKESTAN-Turkiston (899-b.);
- tushunchalar – AGA-Og‘a (67-bet), CABGIAC-Qipchoq (222-b.), KHAKAN-Hoqon (984-b.), KHAN-Xon (989-b.), PADISCHAH-Podishoh (622-b.), TURK-Turk (897-b.), UZBEK-O‘zbek (916-b.);
- fan va madaniyat, allomalar – BOKHARI-Imom al Buxoriy (203-b.), DHAFER NAMEH-Zafarnoma *Sharofiddin Ali Yazdiy* (944-b.), NAOUAI-Alisher Navoiy (661-b.).

Ushbu keltirilgan maqolalarning tarixiy ahamiyatiga to‘xtaladigan bo‘lsak, ular o‘sha davr manbashunosligini yangicha nuqtai-nazar orqali chet el tadqiqotchilarida paydo bo‘lgan taassurotlarning natijasidir. Ularni sinchiklab o‘rganish va tahlil qilish asosida Movarounnahr va Xurosonning tarixi va madaniyatiga oid yangi ma’lumotlar bilan tanishishimiz mumkin. Sababi, o‘sha davrda mavjud bo‘lgan barcha fors, arab, turk, chig‘atoy, sanskrit, yunon va yahudiy kabi Sharq tillarida bitilgan qo‘lyozmalar ushbu to‘plamning yozilishi uchun asos bo‘lib xizmat qilgan. Bugungi davr nuqtai-nazaridan ham unga yuqori baho berish o‘rinlidir.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, XVII–XVIII asrlarda Fransiyada Sharq tillarini o‘rganishga nisbatan katta qiziqish uyg‘ongan. Til o‘rganish uchun hatto maxsus maktablar ham ochilib, mahoratli diplomatlar va tilshunoslar tayyorlanilgan. Bunday yuqori malakali mutaxassislar qirol Lyudovik XIV ning Sharq diplomatiyasida muvaffaqiyat qozonishini ta’minlab turgan. “Sharq kutubxonasi” to‘plami hukumat a’zolarining homiyligi va shaxsiy e’tibori ostida tayyorlanilgan ekan, demak uning qiymatini shundan ham bilib olish mumkin. Sharq olami qanchalik darajada g‘arbliklar uchun qiziqarli bo‘lsa, afsonaviy sarkardalar hayoti va faoliyati esa undanda qiziqroq tuyulgan. O‘sha davrda esa mo‘g‘ullar va Temuriylar imperiyasi tarixi ham Sharqning eng asosiy bosh mavzusi edi. Shuningdek, to‘plamda tilshunoslik va adabiyotga ham katta o‘rin ajratilgan. Shunday ekan, mazkur manba Movarounnahr tarixi bo‘yicha qimmatli manba hisoblanadi. Bundan tashqari unda nomlari keltirilgan mualliflar Kotib Chalabiy, Mirxond, Xondamir, Az-Zamahshariy, Qazviniy, Xusayn Voiz Koshifiylarning asarlari o‘z davridayoq jahon ilmiy doirasida o‘ziga xos o‘rin tutganligini, G’arb donishmandlarining e’tirofiga sazovor bo‘lganini alohida ta’kidlash ham joizdir.

Demak, mustaqil fan yo‘nalishi sifatidagi orientalistikaning ildizlari “Sharq bibliotekasi” asarida mujassam bo‘lib, u XVIII–XIX asrdagi savodli kitobxon uchun yaqindan tanish bo‘lgan. Bartelemi d’Erboloning mazkur asari orqali yevropaliklar umumjahon ma’naviy merosda klassik musulmon madaniyatining tutgan o‘rni bilan yaqindan tanishdilar. XVIII asrda ushbu kitobning qadru-qimmatini sezgan bir olim u haqida quyidagi so‘zlarni ifodalaydi: “Bu asar ko‘plab o‘qimishli

kishilar uchun xuddi yangi dunyo, yangi tarix, yangi siyosat, o‘zgacha qadriyatlar, bir so‘z bilan aytganda – yangi yer va yangi osmon edi”[1].

Yevropa olamini haqiqiy arab, fors va turk madaniyati bilan yaqindan tanishtirgan ushbu to‘plamni bugungi kun me’yorlari bilan baholash qiyin bo‘lsa-da, ammo u o‘z davri uchun buyuk tadqiqot hisoblangan. Muallifning Sharq haqida bilganlari va islom haqida eshitganlari shu kitobda o‘z aksini topgan bo‘lib, siyosat, din, adabiyot va savdo – Sharqqa nisbatan bo‘lgan qiziqishlarning asosiy vektorlarini tashkil etgan. “Sharq kutubxonasi” yoki universal lug‘at deb nomlangan mazkur to‘plam – fransuz ilmiy orientalistikasidagi fundamental tadqiqotlarning natijasi bo‘lib, hozirda ham ilmiy jamoatchilik orasida o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

[1]. http://www.knowledge.su/v/vostokovedenie-orientalistika.
[2]. Des difficultés de l’orientalisme en ses fondements. http://www.eecho.fr/des-difficultes-de-lorientalisme-en-ses-fondements
[3]. Barthélémi d’Herbelot de Molainville. Bibliothèque Orientale. Paris, 1697.
[4]. Центральная Азия глазами одного французского эрудита XVII - го века. Ташкент, 2013. IFEAC. C.17-18 .
[5]. Des difficultés de l’orientalisme en ses fondements. http://www.eecho.fr/des-difficultes-de-lorientalisme-en-ses-fondements.
[6]. Центральная Азия глазами одного французского эрудита XVII - го века. Ташкент, 2013. IFEAC. C.16
[7]. De Guignes. Essai historique sur l’origine des caractères orientaux de I’Imprimerie Royale in Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi. 1787, I. P.LXI.
[8]. Barthélémi d’Herbelot de Molainville. Bibliothèque Orientale. Paris, 1697. P. 214a,b.
[9]. Формат книги. https://ru.wikipedia.org/wiki
[10]. Формат книги. https://ru.wikipedia.org/wiki
[11]. Формат книги. https://ru.wikipedia.org/wiki
[12]. Центральная Азия глазами одного французского эрудита XVII (отрывки). – Т.: IFEAC, 2003. – 5 с.
[13]. Lambert. Histoire litteraire regne. Paris, 1751.

[1] Lambert. Histoire litteraire regne. Paris, 1751.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Fayzullaeva Rukhshona Lutfulloevna
Student of the Faculty of English Philology and Translation Studies
Samarkand State Institute of Foreign Languages

Academic Supervisor:
Melikova Martaba Numonovna
Doctor of Philosophy (DSc), Professor.

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 28th March 2025

TRANSFORMATION OF HOSPITALITY TRADITIONS IN DIFFERENT CULTURES OF THE WORLD IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Abstract. Hospitality traditions play an important role in the formation of national identity and cultural values of the peoples of the world. This article examines the features of hospitality in various cultures, their evolution in the context of globalization, as well as the influence of modern social and economic factors on the transformation of these traditions. The study is based on the analysis of anthropological, sociological and philosophical concepts of hospitality, as well as examples from various cultural traditions.

Keywords: hospitality, culture, traditions, national identity, globalization, socio-cultural changes, digital economy, commercialization.

GLOBALLASHISH SHAROITIDA DUNYONING TURLI MADANIYATLARIDA MEHMONCHOVCHILIK AN’ANALARINI TRANSFORMASIYASI

Annotatsiya. Mehmondo‘stlik an’analari jahon xalqlarining milliy o‘ziga xosligi va madaniy qadriyatlarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqolada turli madaniyatlarda mehmondo'stlikning xususiyatlari, ularning globallashuv sharoitida evolyutsiyasi, shuningdek, ushbu an'analarning o'zgarishiga zamonaviy ijtimoiy va iqtisodiy omillarning ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot mehmondo'stlikning antropologik, sotsiologik va falsafiy tushunchalari, shuningdek, turli madaniy an'analardan misollar tahliliga asoslanadi.

Kalit so'zlar: mehmondo'stlik, madaniyat, an'analar, milliy o'ziga xoslik, globallashuv, ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar, raqamli iqtisodiyot, tijoratlashtirish.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ТРАДИЦИЙ ГОСТЕПРИИМСТВА В РАЗНЫХ КУЛЬТУРАХ МИРА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. Традиции гостеприимства играют важную роль в формировании национальной идентичности и культурных ценностей народов мира. В данной статье рассматриваются особенности гостеприимства в различных культурах, их эволюция в условиях глобализации, а также влияние современных социальных и экономических факторов на трансформацию этих традиций. Исследование опирается на анализ антропологических, социологических и философских концепций гостеприимства, а также на примеры из различных культурных традиций.

Ключевые слова: гостеприимство, культура, традиции, национальная идентичность, глобализация, социокультурные изменения, цифровая экономика, коммерциализация.

Introduction. Hospitality is one of the most important elements of the culture of any society. It forms the basis of social relationships, contributes to the strengthening of ties between people and nations, and also serves as a manifestation of moral and ethical norms passed down from generation to generation.

Historically, hospitality was perceived not only as an act of benevolence, but also as a sacred duty. For example, in ancient Greek society, there was the concept of "xenia" – a system of rules governing the relationship between hosts and guests, supported by Zeus himself. In Islamic countries, hospitality also occupies an important place, being enshrined in religious precepts. Eastern and nomadic peoples, traditionally dependent on the help of travelers, have developed special norms of respect for the guest. Similarly, in Slavic cultures, hospitality has served as an important social norm for centuries, strengthening collectivism and mutual aid.

In the context of globalization and urbanization, hospitality traditions are undergoing significant changes. The modern rhythm of life, the development of digital technologies and the commercialization of many spheres of public life leave an imprint on the nature of social interactions. Digital platforms such as Airbnb are fostering a new understanding of hospitality focused on economic benefits, which is largely transforming the traditional norms of communication between guest and host. Nevertheless, despite these changes, hospitality remains an important aspect of cultural identity, influencing the perception of each other.

The purpose of this article is to consider the traditions of hospitality in different cultures, to identify their key features and to analyze the impact of globalization on the transformation of these traditions. The relevance of the topic is due to the fact that in the modern world, where cultural contacts are becoming more and more intensive, understanding the specifics of the traditions of hospitality of different peoples contributes to intercultural dialogue and strengthening tolerance in society.

Literature review. Hospitality studies cover a wide range of disciplines, from anthropology and ethnography to sociology and philosophy. The works of C. Lévi-Strauss [5] and E. Durkheim [6] emphasize the ritual and social nature of hospitality. Modern researchers such as J. Appadurai [1] and W. Beck [2] consider it through the prism of globalization processes and their impact on traditional forms of social interactions.

Claude Lévi-Strauss in his works analyzes hospitality as an element of structural anthropology, where rituals of receiving guests have deep symbolic roots that determine relations within society. Émile Durkheim, in turn, emphasizes the social significance of hospitality traditions, considering them in the context of solidarity and collective representations. Marcel Mauss's work on gift exchange also contributes to the understanding of hospitality as a form of social interdependence.

Research methodology. The study is based on an integrated interdisciplinary approach. The author uses the **historical and cultural method** to analyze the evolution of hospitality, **the comparative analytical method** to identify differences between cultures, **the sociological method** to study modern practices, **the phenomenological method** to understand the perception of hospitality, as well as **content analysis** scientific and historical sources. **The systematic approach** made it possible to consider the traditions of hospitality in the context of globalization.

Analysis and results of the study. Traditional societies formed the norms of hospitality based on religious and ethical values. In Christianity, Islam, Buddhism and Hinduism, there are regulations governing the relationship between the host and the guest. Social structures also played an important role, such as caste systems in India or clan ties in the Caucasus. The customs of hospitality ensured harmony in society, forming a system of moral obligations.

In traditional societies, hospitality was often perceived as a sacred duty. In Arab countries, the guest was not only invited into the house, but also provided with food, shelter and protection.

In African cultures, the principle of "Ubuntu" reflects collective responsibility for the guest, and in the nomadic cultures of Central Asia, the guest always received the best place in the house and the highest quality treat.

Hospitality also played the role of a social regulator. For example, in the Japanese omotenashi tradition, impeccable guest service is important, which reflects respect and hierarchical culture. In Russia, the traditions of receiving guests included obligatory treats and long feasts, symbolizing friendliness and openness.

Hospitality is a universal social phenomenon, but its forms, rituals and degree of expression vary significantly depending on cultural traditions, historical experience and mentality of the people. In each culture, it includes unique customs that regulate the behavior of both the host and the guest.

In Japan, the tradition of hospitality is expressed through the philosophy of **omotenashi,** which means selfless service to the guest. This concept involves not only attention to detail, but also anticipating the needs of the guest before he asks for them. In traditional Japanese hotels **(ryokan),** guests are served tea and sweets immediately upon arrival, and the atmosphere is adapted to their comfort – for example, tatami can be replaced with a soft carpet for convenience European guests.

Table setting, greeting, even the presentation of a business card - all these elements are subject to strict etiquette based on respect. In the tea ceremony, which is a symbol of Japanese hospitality, not only the process of preparing and serving tea is important, but also the atmosphere of comfort and harmony created by the host.

In the Middle East, hospitality is not only a cultural tradition, but also a religious obligation. In Islamic countries, it is governed by the principles of **adab,** the rules of etiquette prescribed by the Quran and the hadiths of the Prophet Muhammad.

Arab countries are known for lavishly treating guests. Tradition suggests serving three cups of coffee: the first symbolizes greeting, the second - friendship, the third - respect. Refusing the offered drink can be considered an insult.

In Bedouin traditions, the guest is not asked about the purpose of his visit during the first three days - this time is considered sacred, intended only for relaxation and communication. Only on the fourth day can the host ask how he can help the guest.

In Europe, the traditions of hospitality range from the formal rules in the northern countries to the warm and friendly customs of the southern regions.

In **Scandinavia**, hospitality is expressed in minimalism and restraint. Guests are offered food and drinks, but it is not customary to impose treats. In Finland, there is a tradition of **"kavakierros"** – a guest is offered coffee, but it is only politely accepted after the second or third offer.

In the Mediterranean countries (Italy, Spain, Greece), hospitality is becoming more expressive and emotional. Here, the tradition involves generous treats, active communication and a warm welcome. In Italy, for example, a guest is considered a member of the family, and refusal to eat can be perceived as disrespectful.

France is known for the tradition **of "aperitifs"** - informal meetings with light snacks and drinks before the main dinner. Here, great attention is paid to table setting, choice of dishes and etiquette.

In many African cultures, hospitality is associated with the concept of collectivism. In traditional African societies, a guest is perceived as a gift of fate, and refusal to receive a guest is seen as a violation of public order.

For example, the **Maasai people** of Kenya and Tanzania have a custom of sharing the latter with the guest, even if it means infringing on their own needs. Traditional villages have a special place to receive travelers, where they are offered food and accommodation.

In West African countries such as Ghana and Nigeria, **"festive feasts" are popular**, when the whole village gathers to treat guests together. At the same time, the treat symbolizes the hospitality of the entire community, and not just one person.

In India, hospitality is based on the ancient Vedic principle of **Atiti Devo Bhava** – "The guest is God". This means that the guest is revered as a supreme being, and his well-being is placed above the interests of the host's family.

The traditions of hospitality are especially vividly manifested during holidays and weddings. For example, at Hindu weddings, it is customary to invite even strangers, and there must be a supply of food in the house in case of an unexpected visit of guests.

Tea ceremonies and eating rituals also play an important role. Guests are often served sweets and traditional dishes such as dal (lentil soup) to show respect and friendliness.

In Latin American countries, hospitality not only emphasizes respect for the guest, but also demonstrates openness and friendliness. Here, special attention is paid to the emotional aspect of communication.

In Mexico and Argentina, traditional hospitality is manifested through communal meals. Guests are often served **asado, a** traditional Argentine barbecue, while in Mexico they are treated to tacos and tamales.

Brazilians are known for their hospitality at carnivals, where everyone is considered part of a single family. In Brazilian homes, guests are often treated to coffee and **traditional pastels**, and in Colombian homes, hot chocolate and cheese.

Globalization has a multi-layered impact on hospitality traditions around the world. On the one hand, it contributes to the spread of cultural traditions and the acquaintance of different peoples with the customs of hospitality of each other. On the other hand, economic, technological and social transformation is changing the very perception of hospitality, often commercializing it and reducing it to market relations. Let us consider the main aspects of the impact of globalization processes on the traditions of hospitality.

In the modern world, hospitality is increasingly becoming not only a cultural, but also an economic phenomenon. The development of tourism, hospitality and digital rental platforms has led to a change in traditional forms of receiving guests. Hospitality, which was previously based on the principles of mutual assistance, goodwill and moral obligations, now often turns into a paid service.

An example is the proliferation of digital platforms such as Airbnb, Booking.com, and Couchsurfing, which have changed the perception of hospitality. If earlier travelers were looking for an overnight stay with locals based on personal connections and trust, now the choice of accommodation has become a matter of ratings, reviews, and algorithms. This, on the one hand, expands access to accommodation in different parts of the world, but on the other hand, it neutralizes the element of traditional hospitality, making it a strictly economic interaction.

In developed countries, the growth of the hospitality industry has led to the formalization of the process of receiving guests. Hotels and restaurants are developing service standards that unify the approach to the guest, eliminating traditional cultural features. For example, in international hotel chains such as Hilton, Marriott or Hyatt, service is standardized regardless of the country, which makes the interaction more formal and deprives it of local flavor.

Urbanization is another important aspect of the impact of globalization. In traditional societies, hospitality played an important role in family and social relations: guests often stayed in the host's house for a long time, participated in the life of the family, shared meals and traditions.

However, urbanization has led to a reduction in living space, changes in family structures and lifestyles. In large metropolitan areas such as New York, London or Tokyo, people often live in small apartments, where there is simply no physical opportunity to receive guests for a long time. This is especially evident in Asian countries, where traditionally extended families lived together, and now younger generations are increasingly choosing to live separately, reducing the role of family hospitality.

In Western countries, the tradition of inviting guests home is gradually being replaced by meetings in cafes, restaurants and public spaces. For example, in the US and UK, it has become common practice to invite friends to meetings in bars and coffee shops rather than at home, reducing the importance of homemade hospitality traditions.

The rise of digital technology has not only changed the way people travel, but it has also changed the way guests and hosts communicate. Social networks, mobile applications and instant messengers have made the communication process more convenient, but less personal.

For example, services like UberEats and Glovo allow you to order food without the traditional dinner at a party, and video call platforms (Zoom, Skype, WhatsApp) allow you to keep in touch with loved ones without resorting to physical meetings. As a result, face-to-face contact, which was the basis of traditional hospitality, is gradually being replaced by virtual interaction.

Technology, on the other hand, is driving global hospitality. For example, in some cultures, new forms of welcoming guests are emerging: in South Korea and China, "smart hotels" are popular, where visitors are greeted not by a person, but by a robot administrator. In Japan, there are restaurants where guests are served by automated systems, and in Dubai, fully autonomous hotels without staff are already being tested.

Another consequence of globalization has been the mixing of cultural norms of hospitality. As a result of active international communication, traditional forms of receiving guests are being adapted to new conditions.

An example is the phenomenon of "fusion hospitality", when elements of different cultures come together in a single space. In restaurants, you can find a combination of Japanese and Italian cuisine, and in hotels around the world, elements of Eastern and Western service are practiced.

In some countries, "globalized ethnic quarters" are being created, where tourists can get acquainted with the traditions of hospitality of different peoples. For example, Moroccan and Lebanese restaurants are popular in Paris, where oriental rituals of receiving guests are practiced, and in New York, you can find neighborhoods with Chinese, Greek, and Indian atmospheres.

Hybridization is also observed in home traditions. For example, in Russia and Eastern Europe, it has become popular to celebrate holidays according to Western canons: Halloween, St. Patrick's Day or Thanksgiving, which changes the traditional forms of family gatherings.

It should be borne in mind that globalization not only contributes to the spread of traditions of hospitality, but also poses new challenges to it. One of these challenges is migration, which is changing the perception of hospitality in host countries.

In Europe, for example, the massive influx of migrants from the Middle East and Africa has led to a clash of different traditions of hospitality. In some countries, cultural differences have arisen: European norms of hospitality imply formal distance, while Eastern cultures are focused on a warmer and more emotional welcome.

Attitudes towards hospitality are also changing in the context of global crises – the COVID-19 pandemic, economic instability and political conflicts. For example, during the pandemic, many traditional forms of hospitality, such as feasting together and shaking hands, were banned.

Thus, globalization is transforming the traditions of hospitality, changing their forms, content and perception. The processes of commercialization, urbanization, digitalization and hybridization of cultural traditions lead to the fact that traditional hospitality is giving way to new, modernized forms. However, despite all the changes, its main function – establishing friendships and strengthening social solidarity – remains unchanged.

Traditions of hospitality remain an important part of the cultural heritage of different peoples, playing a significant role in the formation of social ties, strengthening trust between people and ensuring intercultural interaction. Despite the changes caused by globalization, modern technologies and urbanization have not been able to completely replace traditional forms of receiving guests. However, the nature of hospitality is undergoing significant transformations, adapting to new living conditions.

One of the key aspects of the changes is **the commercialization of hospitality**, its transformation from a gratuitous act of goodwill into a market service. Modern hotel chains, digital rental platforms and the travel industry have largely standardized and formalized the process of receiving guests, which has changed the traditional perception of this practice. However, in many regions of the world, there are still traditions of free hospitality based on cultural and religious norms. For example, in a number of Islamic countries, treating and providing shelter to travelers is considered a sacred duty, and in the cultures of the Caucasus, Central Asia and the Middle East, respect for the guest remains one of the main social values.

Another significant challenge is the **impact of urbanization**. With the growth of megacities and changing family relationships, traditional hospitality practices are becoming less common. In large cities such as London, Tokyo or New York, limited living space and a fast-paced pace of life make it difficult to maintain old traditions of hosting guests. spaces, which changes the very perception of hospitality. However, family traditions persist in rural areas as well as among ethnic communities committed to their cultural roots.

Digital technologies play a dual role in the evolution of hospitality. On the one hand, they contribute to the accessibility of travel and acquaintance with different cultures, simplifying the process of organizing visits and interacting between people. Online platforms such as Couchsurfing, Airbnb, Booking.com have made travel more convenient, giving travelers the opportunity to find accommodation in different countries around the world. However, on the other hand, technology has reduced the personal aspect of hospitality, replacing it with formal interaction algorithms. People meet with the owners of the property less and less often, communication is often reduced to correspondence through mobile applications, which makes the process less emotionally saturated.

For example, in large tourist centers, you can observe a combination of elements of Eastern and Western hospitality. In hotels in the UAE or Turkey, tourists are offered oriental traditions of receiving guests (tea, national sweets), combined with European standards of service. combining gastronomic and service traditions of different countries.

Conclusions. Despite all the transformations, **hospitality continues to play an important role in strengthening international relations and intercultural dialogue**. Modern societies face many challenges – from global crises to migration processes – and the ability to receive guests, respect other people's traditions and adapt to new cultural conditions is becoming increasingly important. Cohesion.

Thus, it can be concluded that the traditions of hospitality do not disappear under the influence of globalization processes, but, on the contrary, are transformed, acquiring new forms and content. Globalization is leading to the commercialization, digitalization, and standardization of hospitality, but it also leaves room for the preservation of authentic cultural practices. The future of hospitality depends on the ability of society to find a balance between traditional values

and modern realities in order to preserve it as an essential element of the cultural heritage of humanity.

References and primary sources:

1. Аппадурай А. Современность напрокат. Культурные измерения глобализации. — М.: Новое литературное обозрение, 2018.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. — М.: Прогресс-Традиция, 2001.
3. Геертц К. Интерпретация культур. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004.
4. Гудков Л. Д. Массовое сознание и межкультурные коммуникации. — М.: Лабиринт, 2010.
5. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни. — СПб.: Наука, 1995.
6. Леви-Стросс К. Структурная антропология. — М.: Академический проект, 2001.
7. Мосс М. Очерк о даре: Форма и основание обмена в архаических обществах. — М.: Восточная литература, 2000.
8. Нестеров А. Социология глобализации. — СПб.: Питер, 2013.
9. Хосперш Дж. Введение в философию. — М.: Прогресс, 1995.
10. Smith V. Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989.
11. Холиков, Юнус Артикович. "Ўбекистонда миллатлараро бағрикенглик инсонпарварликнинг асосий тамойили сифатида."*Философия и жизнь международный журнал si-1* (2022).
12. Kholikov, Yunus Ortikovich. "Philosophical Fundamentals Of The Culture Of Tolerance."*The American Journal of Social Science and Education Innovations* 3.09 (2021): 48-51.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Mirzaqandov E.E.
Fergana Medical Institute of Public Health, Fergana, Uzbekistan
Fergana Regional Multidisciplinary Medical Center

Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, I.Iminaxunova

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 28th March 2025

ADVANTAGES OF USING THE CORPORAL METHOD IN TEACHING THE SUBJECT OF OTORHINOLARYNGOLOGY

Abstract. Otorhinolaryngology (ENT) is a branch of medicine that studies diseases of the ear, nose, throat, head, and neck. Successful practice in this field requires not only theoretical knowledge but also advanced practical skills. Therefore, when teaching the subject of otorhinolaryngology, a combination of traditional lecture and seminar methods, along with practical training based on the corporal method, is considered effective.

Keywords: otorhinolaryngology, corporal method, simulation, practical training, clinical case, diagnosis, treatment.

ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОРПОРАЛЬНОГО МЕТОДА В ОБУЧЕНИИ ПО ДИСЦИПЛИНЕ ОТОРИНОЛАРИНГОЛОГИЯ

Аннотация. Оториноларингология (ЛОР) — это область медицины, изучающая заболевания уха, носа, горла, головы и шеи. Для успешной деятельности в этой области требуется не только теоретические знания, но и сложные практические навыки. Поэтому при преподавании отоларингологии эффективным является сочетание традиционных лекций и семинаров с практическими занятиями, основанными на корпоральном методе.

Ключевые слова: оториноларингология, корпоральный метод, симуляция, практическое занятие, клинический случай, диагностика, лечение.

OTORINOLARINGOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA KORPORAL METODINI QO‘LLASH AFZALLIKLARI

Annotatsiya. Otorinolaringologiya (LOR) — tibbiyotning quloq, burun, tomoq, bosh va bo‘yin sohasidagi kasalliklarni o‘rganadigan sohasi hisoblanadi. Bu sohada muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun nazariy bilim bilan birga, murakkab amaliy ko‘nikmalarga ham ega bo‘lish talab etiladi. Shuning uchun otorinolaringologiya fanini o‘qitishda an’anaviy ma’ruza va seminar usullari bilan bir qatorda amaliy mashg‘ulotlarga asoslangan korporal metod samarali hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: otorinolaringologiya, korporal metod, simulyatsiya, amaliy mashg‘ulot, klinik holat, tashxis, muolaja.

KIRISH (Introduction).

Korporal metod – o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish jarayoniga jismoniy ishtirokini ta’minlaydigan yondashuv bo‘lib, bu metod orqali o‘quvchilar faqat nazariy bilim emas, balki amaliy mashg‘ulotlar orqali kasbiy mahoratni rivojlantiradi. Tibbiyot sohasida korporal metodni qo‘llash o‘quvchilarning klinik tafakkurini rivojlantirish, tashxis qo‘yish, muolaja qilish va real kasallik holatlariga to‘g‘ri javob berish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Korporal metodlarning mohiyati. Korporal metodlar o‘qitish jarayonida guruhlarni tashkil etish, interaktiv faoliyatlarni amalga oshirish, va o‘quvchilarning jamiyatda faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan. Bunday yondashuv talabalarga o‘z bilim va tajribalari bilan bo‘lishish, muammolarni birgalikda hal qilish imkoniyatini yaratadi. Otorinolaringologiyada bu metodlar quyidagi shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin:

Guruhli ishlash: Talabalar kichik guruhlarga bo‘linib, maxsus otorinolaringologik masalalar, kasalliklar yoki diagnostika usullari bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazishadi.

Rollarni o‘ynash: Talabalar o‘qituvchi yoki bemor roli kabi turli rollarda ishtirok etib, kasalliklarni tashxislash va davolash jarayonlarini simulyatsiya qilishadi.

Muammo yechish: Korporal metodlarda, talabalar real dunyo muammolarini yechish uchun birgalikda ishlaydilar. Otorinolaringologiyada bu, misol uchun, kasalliklar bilan bog‘liq klinik vaziyatlarni tahlil qilish va ularga yechim izlashni o‘z ichiga oladi.

Adabiyotlar taxlili va metodologiya (Methods).

Otorinolaringologiya fanini o‘qitishda amaliy mashg‘ulotlar va korporal metoddan foydalanish samaradorligi ko‘plab tadqiqotlarda tasdiqlangan. BocharovI.V. (2018) o‘zining “Otorinolaringologiya asoslari” nomli tadqiqotida klinik simulyatorlar va amaliy mashg‘ulotlar yordamida o‘quvchilar bilimlarini oshirish samaradorligini tahlil qilgan. Unga ko‘ra, amaliy mashg‘ulotlardan so‘ng o‘quvchilarning tashxis qo‘yish ko‘nikmalari 35% ga, muolaja qilish ko‘nikmalari esa 40% ga oshgan.

Brown J. (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotda o‘quvchilarda tashxis qo‘yish va muolaja qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun interaktiv metodlardan foydalanish samaradorligi tahlil qilingan. Brown tahliliga ko‘ra, simulyatorlardan foydalangan holda o‘qitilgan o‘quvchilar real klinik holatlarda ishonch bilan ishlagan.

Ivanov S.N. (2020) tadqiqotida otorinolaringologiyada klinik mashg‘ulotlarning ahamiyati ta’kidlangan. Tadqiqot natijasiga ko‘ra, otorinolaringologiya fanini o‘qitishda amaliy mashg‘ulotlar va simulyatorlardan foydalanish natijasida o‘quvchilarda muolaja qilishda aniqlik 25% ga oshgan.

Korporal metodning nazariy asoslari. Korporal metod pedagogika sohasida anchadan beri tadqiq etilmoqda. Bu metod o‘quvchilarda jismoniy faollik orqali bilimni samarali o‘zlashtirishga asoslanadi.

J. Dewey (1997) o‘zining “Experience and Education” nomli ishida o‘quvchilarda faqat nazariy bilim emas, balki amaliy faoliyat orqali bilim olish muhimligini ta’kidlaydi.

Kolb D. (1984) tomonidan ishlab chiqilgan “Eksperimental o‘qitish modeli” korporal metodga asoslanadi. Unga ko‘ra, bilim faqat eshitish orqali emas, balki harakat qilish va real vaziyatlarni boshdan kechirish orqali yaxshiroq o‘zlashtiriladi.

Otorinolaringologiyada korporal metodni qo‘llash tajribalari.

Smith A. (2021) tadqiqotida otorinolaringologiya mashg‘ulotlarida virtual simulyatsiya va amaliy mashg‘ulotlardan foydalanish samaradorligi tahlil qilingan. Natijalarga ko‘ra, bunday yondashuv orqali o‘quvchilarning tashxis qo‘yish aniqligi 30% ga oshgan.

Peterson L. (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotda rolli o‘yinlardan foydalanish samaradorligi o‘rganilgan. Bunday mashg‘ulotlarda o‘quvchilar real klinik holatlarda bemor bilan qanday muloqot qilish kerakligini o‘rganadi.

Ivanov S.N. (2020) tadqiqotida otorinolaringologiya fanini o‘qitishda murakkab klinik holatlarni model qilish samaradorligi tahlil qilingan.

Natijalar (Results). Korporal metodlar o‘qitishda bir nechta afzalliklarga ega:

Faollikni oshirish: Talabalar o‘zlarini o‘qitish jarayonida faol ishtirok etishadi, bu esa bilimlarni yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

Mustahkam ko‘nikmalarni shakllantirish: O‘qish jarayonida talabalar birgalikda ishlashni o‘rganadilar, bu esa jamoaviy ish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Kreativlikni rivojlantirish: Guruhli muhokamalar va yechimlarni birgalikda topish o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantiradi, bu esa klinik qarorlar qabul qilishda muhimdir.

Praktik bilimlar: Otorinolaringologiya kabi amaliy fanlarda, korporal metodlar talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash imkonini beradi, bu esa ularni kasbga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Otorinolaringologiya fanini o‘qitishda korporal metodni qo‘llash hozirgi kunda ko‘plab tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida qo‘llanilmoqda. Bu metod o‘quvchilarning o‘quv jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlab, nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan bog‘lash imkonini beradi. Shu bilan birga, korporal metod orqali o‘quvchilar bemor bilan muloqot qilish, tashxis qo‘yish va muolaja qilish jarayonlarini o‘rganadi.

Muhokama (Discussion). Otorinolaringologiya fanini o‘qitishda korporal metodni qo‘llash orqali o‘quvchilarda nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, olingan bilimlarni real klinik vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirish. Hozirgi kunda tibbiyot sohasida nazariy bilim bilan birga amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga ehtiyoj kuchaygan. Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (JSST) ma’lumotlariga ko‘ra, tibbiyot xodimlarining kasbiy malakasi ko‘proq amaliy mashg‘ulotlar orqali shakllanadi.

Otorinolaringologiya fanini o‘qitishda korporal metodni qo‘llash orqali quyidagi muammolarni bartaraf etish mumkin:

O‘quvchilarda real klinik holatlarga tayyorgarlik darajasi pastligi.

Tashxis qo‘yish va muolaja qilishda xatolar ko‘pligi.

Bemor bilan samarali muloqot qilish ko‘nikmasining rivojlanmaganligi.

Korporal metodni qo‘llash usullari.

Anatomiya va fiziologiyani o‘qitish:

Maketlar, modellar va simulyatsiyalar yordamida quloq, burun va tomoq tuzilishini tushuntirish.

Otoskop, rinoskop, laringoskop kabi asboblar bilan ishlashni mashq qilish.

Diagnostika va muolajani o‘rgatish:

Quloqni tozalash, burun qonashini to‘xtatish, yallig‘lanishni bartaraf etish mashqlari.

O‘quvchilarning bir-birini tekshirish orqali muolaja qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Rolli o‘yinlar va simulyatsiyalar:

“Shifokor – bemor” o‘yini orqali muammolarni hal qilish.

Klinik vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali tashxis va muolaja qilishni mashq qilish.

Xulosa: Otorinolaringologiya fanini o‘qitishda korporal metodni qo‘llash o‘quvchilarda nazariy bilim bilan birga amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi. Shu bilan birga, tashxis qo‘yish va muolaja qilish jarayonidagi aniqlik oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shedlock J, Sims RH, Kubilius RK. Promoting and teaching the history of medicine in a medical school curriculum. // J Med Libr Assoc. 2012 Apr, 100 (2):138-41. doi: 10.3163/1536-5050.99.100.2.014.PMID: 22514512. –P.225-248.

2. Katharina E. Keifenheim, Martin Teufel, Julianne Ip, Natalie Speiser, Elisabeth J. Leehr, Stephan Zipfel & Anne Herrmann-Werner. Teaching history taking to medical students: a systematic review // BMC Medical Education volume 15, 2015. –P.45-57.

3. Zhuravleva T Improving the teaching of history of medicine in medical schools of the country during reorganization of the activities of the institutions of higher education // Sovetskoe Zdravookhranenie // -Moscow, 199. №(9):62-6. –P. 75-98.

4. Bocharov I.V. (2018) – Otorinolaringologiya asoslari

5. Brown J. (2019) – Medical Education and Practical Training

6. Dewey J. (1997) – Experience and Education

7. Ivanov S.N. (2020) – Clinical Practice in Otolaryngology

8. Smith A. (2021) – Simulation-Based Learning in Medicine

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Nasiba Zakirovna Kulbekova

Head of the Tashkent Regional Department of Higher Education, Science, and Innovation,
Doctor of philosophy (PhD) in sociology

Published under peer review:
Doctor of Science in History, Associate Professor
Durdona Rasulova

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 28th March 2025

THE INFLUENCE OF NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPACITY

Abstract. This article analyzes the significance of national and spiritual factors in the development of human potential from historical, international, and modern perspectives. It examines the formation of national values and spiritual heritage in the process of human progress, as well as their impact on personal and societal development. The article also explores various approaches to enhancing human potential across different historical periods and cultures, their relevance in today's world, and potential applications. Based on historical experience, international principles, and contemporary processes, the role of national and spiritual factors in human life and their prospects for development are thoroughly analyzed.

Keywords: human potential, national values, spirituality, historical heritage, international experience, modern society, cultural development, enlightenment, national identity, social progress.

INSON SALOHIYATINING YUKSALISHIDA MILLIY VA MA'NAVIY QADRIYATLARNING TA'SIRI

Annotatsiya. Ushbu maqolada inson salohiyatini yuksaltirishda milliy va ma'naviy omillarning ahamiyati tarixiy, xalqaro va zamonaviy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Inson taraqqiyoti jarayonida milliy qadriyatlar va ma'naviy merosning shakllanishi, ularning shaxsiy hamda jamiyat rivojiga ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, turli davrlarda va madaniyatlarda inson salohiyatini oshirishga qaratilgan yondashuvlar, ularning bugungi dunyodagi ahamiyati va qo'llanilish imkoniyatlari yoritiladi. Maqolada tarixiy tajriba, xalqaro tamoyillar va hozirgi zamonaviy jarayonlar asosida milliy va ma'naviy omillarning inson hayotidagi o'rni hamda ularni rivojlantirish istiqbollari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: inson salohiyati, milliy qadriyatlar, ma'naviyat, tarixiy meros, zamonaviy jamiyat, madaniy rivojlanish, ma'rifat, milliy o'zlik, ijtimoiy taraqqiyot.

ВЛИЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ НА ПРИВЕТСТВИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ СИЛЫ

Аннотация. В данной статье анализируется значение национальных и духовных факторов в развитии человеческого потенциала с исторической, международной и

современной точек зрения. Рассматривается формирование национальных ценностей и духовного наследия в процессе развития человечества, а также их влияние на личностное и общественное развитие. Также освещаются подходы, направленные на повышение человеческого потенциала в различные исторические периоды и культуры, их актуальность в современном мире и возможности применения. В статье проводится анализ роли национальных и духовных факторов в жизни человека, а также перспектив их развития на основе исторического опыта, международных принципов и современных процессов.
Ключевые слова: человеческий потенциал, национальные ценности, духовность, историческое наследие, международный опыт, современное общество, культурное развитие, просвещение, национальная идентичность, социальный прогресс.

КИРИШ

Inson salohiyatini yuksaltirish jarayoni har doim milliy va ma’naviy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib kelgan. Har bir jamiyat o‘zining boy madaniy merosi va qadriyatlari asosida taraqqiy etadi. Zero, har qanday iqtisodiy rivojlanishning samaradorligi jamiyatning ma’naviy yetukligi bilan o‘lchanadi. Shavkat Mirziyoyevning quyidagi fikrlari ham ushbu haqiqatni tasdiqlaydi: *“Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir. Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat”*[1]

Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, inson salohiyati va jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri milliy va ma’naviy qadriyatlardir. Ular jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va madaniy taraqqiyotni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Zero, *"Ahli bashar ma’naviyatsiz bo‘lmaydi, chunki aslida inson mohiyati moddiyat va ma’naviyatning tutashuvidadir. Har bir shaxs, har bir ijtimoiy guruh yoki toifa, har bir elat, millat va mintaqa xalqlarining o‘ziga xos ma’naviy olami mavjud."*[2] Milliy va ma’naviy qadriyatlar jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va madaniy taraqqiyotni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqolada inson salohiyatini yuksaltirishda milliy va ma’naviy qadriyatlarning o‘rni, ularning shakllanishi hamda jamiyat rivojiga ta’siri tarixiy, xalqaro va zamonaviy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Shuningdek, bu qadriyatlarning inson hayotidagi ahamiyati, ularning saqlanishi va rivojlanish istiqbollari hamda turli davrlarda millat mutafakkirlarining bu yo‘nalishdagi hissasi o‘rganiladi.

Inson salohiyatining shakllanishi va rivojlanishida tarixiy jarayonlarning o‘rni beqiyos. Har bir xalqning ma’naviy merosi va milliy qadriyatlari uzoq tarixiy davrlarda shakllangan bo‘lib, ular jamiyat taraqqiyotida muhim omil sifatida namoyon bo‘lgan. Masalan, qadimgi Sharq

[1] [O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha” videoselektor yig‘ilishidan 2021-yil 19-yanvar https://president.uz/oz/lists/view/4089#]
[2] [Muhammadjon Imomnazarov “MILLIY MA’NAVIYAT BOSQIChLARI” Toshkent – 2010]

sivilizatsiyalarida inson salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, Xitoy, Hindiston, Misr va Bobil kabi davlatlarda ma'rifat, hunarmandchilik, falsafa va san'atga bo'lgan e'tibor inson kamolotining muhim omillaridan biri sifatida qaralgan.

Shuningdek, O'rta Osiyo hududida joylashgan qadimgi Xorazm, So'g'd, Baqtriya va Farg'ona davlatlarida ham ilm-fan, madaniyat va ma'naviyatga katta e'tibor berilgan. Bu hududlarda shakllangan ijtimoiy va madaniy qadriyatlar keyinchalik butun mintaqaning rivojlanishiga zamin yaratgan. Ayniqsa, Ipak yo'li orqali Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy aloqalar kuchaygan, natijada bilim va tajribalar almashinuvi yuz bergan. Bu borada Prezidentimiz shunday deydi: *"Hamma o'z tarixini ulug'laydi. Lekin bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo'q. Bu merosni chuqur o'rganishimiz, xalqimizga, dunyoga yetkaza bilishimiz kerak. Bu markazga kelgan odam tariximiz haqida to'la tasavvurga ega bo'lishi, katta ma'naviyat olib ketishi zarur."*[3] Darhaqiqat, ajdodlarimiz qoldirgan boy ilmiy va madaniy merosini chuqur o'rganish va targ'ib etish nafaqat milliy, balki jahon miqyosida madaniy taraqqiyotga xizmat qiladi.

O'rta Osiyoning ma'naviy hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan qadimiy manbalardan biri – "Avesto" bo'lib, u insonning axloqiy yetukligi, adolat, ezgulik va bilimga intilish kabi tamoyillarni ilgari surgan. Islom dini kirib kelguniga qadar bu asar O'rta Osiyo xalqlarining dunyoqarashi va ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutgan. Zardushtiylik ta'limotini o'zida mujassam etgan "Avesto" mintaqada madaniyat va ma'rifatning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Unda inson salohiyatini oshirishning muhim jihatlari – ma'naviy poklik, ezgulik va adolat tamoyillari asosida jamiyat barqarorligini ta'minlash g'oyalari ilgari surilgan.

Bu ta'limotda insonning axloqiy kamoloti va to'g'ri yo'lni tanlashi muhim o'rin tutgan. Zardushtning: *"Ezgu niyat, ezgu so'z va ezgu amalni olqishlayman! Niyat, so'z va amallar ichidan men ezgu niyat, ezgu so'z va ezgu amalni tanlayman. Men barcha qabih andisha, qabih so'z va qabih amaldan yuz buraman"*[4] degan so'zlari ushbu ta'limotning asosiy tamoyillarini ochib beradi. Bu fikrlar insonni ezgulikka, pok niyat bilan yashashga, yomonlikdan voz kechishga undaydi.

"Avesto" nafaqat diniy matn sifatida, balki O'rta Osiyo xalqlari ma'naviy merosining ajralmas qismi sifatida ham tarixiy ahamiyat kasb etadi.O'rta asrlarga kelib, turli jamiyatlarda ilm-fan, madaniyat va ma'naviyatning rivojlanishi inson salohiyatini oshirishga xizmat qilgan.

Shu davrda Yevropa madaniyatida Uyg'onish davri ilmi, san'ati va falsafasi shakllanib, inson tafakkurining yuksalishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Yangi davrda esa sanoat inqilobi va ta'lim tizimining rivojlanishi natijasida insonlarning intellektual va kasbiy salohiyati oshdi. XX-asrga kelib esa ilm-fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi, inson huquqlari va ta'lim imkoniyatlarining kengayishi jamiyat taraqqiyotiga yangi imkoniyatlar yaratdi.

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, har bir davrda milliy va ma'naviy qadriyatlar inson salohiyatini shakllantirishda asosiy o'rin tutgan. Ayniqsa, har bir xalqning buyuk mutafakkirlari,

[3] [O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "O'zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazi" quriladigan hududga tashrifidagi nutqi https://president.uz/oz/lists/view/2208 2018 yil]
[4] [Avesto: tarixiy-adabiy yodgorlik. Asqar Mahkam tarjimasi. – Toshkent: G'. G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2016. – B. 111].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

olimlari va ma’rifatparvarlari o‘z davrida inson tafakkurining rivojlanishiga, milliy va ma’naviy qadriyatlarning mustahkamlanishiga bevosita hissa qo‘shgan.

Tarixdan ma’lumki xalifa Ma’mun davrida (813– 838) “*Bag‘dodda ilm-fan, madaniyat tez sur’atlar bilan rivojlanganligi qadimgi yunon ilmlari keng miqyosda o‘rganilib, yunon asarlari ko‘plab tarjima etildi, ayniqsa tabiiy fanlar, falsafa ilmlari sohasida katta yutuqlar qo‘lga kiritildi. Ilm-fanning ta’siri ostida islomda turli oqimlar, talqinlar kuchaydi, xususan, tafakkurni tabiiy ilm va dunyoviy falsafaga yo‘llovchi mutaziliya davlat mafkurasi darajasiga ko‘tarildi. Bu davr G‘arb sharqshunoslik adabiyotida “Arab Renessansi” sifatida o‘z talqinini topdi. X asrlardan boshlab xalifalikda diniy ilmlar, an’anaviy oqimlar kuchaydi. X–XII asrlarga kelib Markaziy Osiyoda mustaqil davlatlarning ustunlikka erishuvi, xalifalik ta’siridan qutilish bu erda ilmiy-madaniy rivojlanish, turli noan’anaviy islomiy oqimlar ismoiliya, mutaziliya, karmatlar harakatlari, tasavvuf kabilarning ham yoyilishiga imkon yaratdi. Ilmiy-madaniy yuksalish Bag‘doddan Movarounnahr, Xuroson yerlariga ko‘chdi, bu davr turli ilm, adabiyot sohasida buyuk siymolarni yetishtirdi. Bu madaniy to‘lqin Movarounnahrni butun islom dunyosida ilmiy-madaniy markaz sifatida nom qozonishiga olib keldi. Bu davrni Markaziy Osiyo Uyg‘onish davri – Renessansi deb, aniqrog‘i, bu Renessansning ilk davri deb atamoq mumkin*”[5].

O‘rta Osiyoning buyuk mutafakkirlari inson salohiyatini yuksaltirishda muhim o‘rin tutgan. Ular ilm-fan, falsafa, axloq va jismoniy kamolot sohalarida yuksak natijalarga erishib, keyingi avlodlarga bebaho meros qoldirgan.

O‘rta Osiyoning buyuk mutafakkirlari inson salohiyatini yuksaltirishda muhim o‘rin tutgan. Ular ilm-fan, falsafa, axloq va jismoniy kamolot sohalarida yuksak natijalarga erishib, keyingi avlodlarga bebaho meros qoldirgan. Bu mutafakkirlar nafaqat o‘z davrida, balki keyingi asrlarda ham inson tafakkurining rivojlanishiga ulkan ta’sir ko‘rsatgan. Ularning ilmiy va falsafiy qarashlari jamiyat taraqqiyotiga yo‘naltirilgan bo‘lib, insonning bilimi, tafakkuri va ma’naviy salohiyatini oshirishga xizmat qilgan. Quyida ana shunday buyuk siymolarning inson salohiyatini oshirishga qo‘shgan hissasi yoritiladi.

VIII–IX asrlarda yashagan buyuk olim Al-Farg‘oniy astronomiya va geodeziya sohasida yuksak ilmiy asarlar yaratib, inson tafakkurini rivojlantirishga katta hissa qo‘shdi. U o‘z asarlarida koinot tuzilishi, yer o‘lchovlari va fazoviy tafakkur muhimligini yoritgan. Bu esa insonning tafakkur doirasini kengaytirib, ilmiy tafakkur va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilgan. Uning "Astronomiya asoslari" kitobi butun Yevropa ilmiy tafakkuriga ham ta’sir ko‘rsatgan.

Shu davrning yana bir buyuk mutafakkiri Al-Xorazmiy matematika fanini rivojlantirishga beqiyos hissa qo‘shdi. U algebra fanining asoschilaridan biri sifatida mantiqiy tafakkur va muammolarni hal qilish ko‘nikmasini shakllantirishga katta e’tibor qaratdi. Uning "Algebra va al-Muqobala" asari inson tafakkurini rivojlantirishga, murakkab masalalarni tahlil qilish va ularni yechish qobiliyatini oshirishga xizmat qilgan. U yaratgan "algoritm" tushunchasi esa bugungi zamonaviy texnologiyalar va sun’iy intellektning asosi bo‘lib xizmat qilmoqda.

XI-asrda yashagan buyuk olim Abu Rayhon Beruniy inson tafakkurining cheksiz imkoniyatlarini targ‘ib qilgan olimlardan biri bo‘ldi. U o‘z asarlarida inson salohiyati doimiy

[5][Jumayeva Nilufar Ahmatovna “SHARQ ALLOMALARINING ILMIY MEROSI” “Durdona” nashriyoti Buxoro – 2022]

izlanish va tajriba orqali yuksalishi kerakligini ta'kidlagan. Geografiya, tarix, tibbiyot, mineralogiya va astronomiya bo'yicha yozgan asarlari inson tafakkurini rivojlantirishda muhim o'rin tutgan. Uning eng katta xizmatlaridan biri – tajribaga asoslangan ilmiy uslubni rivojlantirishi bo'ldi.

IX-asrda yashagan buyuk alloma Imom Buxoriy inson ma'naviy kamoloti va axloqiy tarbiyasiga katta hissa qo'shgan. U to'plagan "Al-Jome' as-Sahih" hadislar to'plami insonning axloqiy yetukligi, adolat, halollik, ilmga intilish va poklik kabi fazilatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Inson salohiyati faqat bilim va ilm bilan emas, balki axloqiy poklik bilan ham yuksalishi kerak degan g'oyani ilgari surgan.

XI-asrning buyuk olimi Ibn Sino insonning jismoniy va aqliy salohiyatini rivojlantirish uchun tibbiyot va falsafani uyg'unlashtirgan. Uning "Tib qonunlari" asari inson salomatligi va jismoniy salohiyatini oshirishga xizmat qilgan bo'lsa, falsafiy qarashlari ilm-fan, tafakkur va ruhiy tarbiyaning inson hayotidagi o'rni haqida muhim g'oyalarni ilgari surgan. Ibn Sinoning fikricha, inson tafakkuri faqat bilim orttirish orqali emas, balki mantiqiy tahlil va falsafiy fikrlash orqali ham yuksaladi.

Ushbu mutafakkirlarning ilmiy va falsafiy qarashlari inson salohiyatining turli jihatlarini rivojlantirishga xizmat qilgan. Al-Farg'oniy va Beruniy tabiat va ilmiy tafakkurni rivojlantirgan bo'lsa, Al-Xorazmiy matematik tafakkur va mantiqiy fikrlashni, Imom Buxoriy axloqiy kamolotni, Ibn Sino esa jismoniy va aqliy salohiyatni yuksaltirishga hissa qo'shgan.

O'rta Osiyoning bu buyuk mutafakkirlari inson salohiyatining rivojlanishiga beqiyos ta'sir ko'rsatgan. Ularning ilmiy va ma'naviy merosi nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlarda ham insoniyat taraqqiyotining muhim yo'nalishlarini belgilab berdi. Bugungi kunda ham ularning ilmiy va axloqiy g'oyalari dolzarbligini yo'qotmay, inson salohiyatini yuksaltirishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

O'rta asrlarda inson salohiyatining yuksalishida yirik siyosiy arboblar va mutafakkirlar katta rol o'ynagan. Ayniqsa, Amir Temur (1336–1405) shaxsiy salohiyat, davlat boshqaruvi va ilm-fanning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. U nafaqat buyuk sarkarda, balki ilm-fan, madaniyat va davlat boshqaruvi sohalarida yuksak natijalarga erishgan ma'rifatparvar hukmdor sifatida ham tarixda chuqur iz qoldirgan.

Amir Temur har qanday ishni aql va tafakkur bilan amalga oshirishga katta ahamiyat bergan. U bu haqda shunday degan: *"Mening tajribamdan o'tmishkim, garchi ishning qanday yakunlanishi taqdir pardasi ortida yashirin bo'lsa ham, aqli raso va hushyor kishilardan kengash-u tadbir istab, fikrlarini bilmoq lozimdir."*[6] Bu fikr uning davlat boshqaruvidagi oqilona yondashuvini, maslahatlashish va fikr almashish orqali eng to'g'ri yo'lni tanlashga intilganini ko'rsatadi.

Amir Temur adolat, intizom va ilmga asoslangan boshqaruv tizimini yaratdi. U o'z davrining eng bilimli kishilarini jamlab, ilm-fanni rivojlantirishga katta e'tibor qaratdi. Samarqandni ilmiy va madaniy markazga aylantirish uchun olimlar, me'morlar va san'atkorlarni o'z saroyiga to'pladi. Bu esa inson salohiyatining yuksalishiga va taraqqiyotga keng yo'l ochdi.

[6] ["TEMUR TUZUKLARI" Yoshlar nashriyot uyi Toshkent –2018]

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Amir Temur ilm-fanni davlat rivojining asosiy omili deb bilgan. Uning homiyligi ostida Ko‘hakiy, G‘iyosiddin Koshiy kabi mashhur olimlar faoliyat yuritgan. Astronomiya, matematika, tibbiyot va muhandislik sohalari yuksalib, Samarqand dunyoning eng ilg‘or ilmiy markazlaridan biriga aylandi. Bu jarayon inson tafakkurining rivojlanishiga kuchli turtki berdi.

O‘tmishdan meros ilmiy va madaniy an’analar keyingi davrlarda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmadi. Ilm-fan va ma’rifat inson salohiyatining eng muhim omillaridan biri bo‘lib qolaverdi. Ayniqsa, jadidchilik harakati bu g‘oyani yangi sharoitda davom ettirib, jamiyat taraqqiyoti uchun mutlaqo yangi yondashuvlarni taklif qildi. “*Jadidlarimiz xalqni qorong‘ulikdan olib chiqishning yagona va muhim sharti sifatida ta’lim-tarbiyaga alohida e’tibor qaratishgan. Ta’lim va tarbiya har sohada, har zamonda hayotiy qonuniyat uchun eng muhim, eng dolzarb masaladir. Uni tubdan o‘zgartirish, yangi zamon talablari darajasiga ko‘tarishning yagona sharti – unga bir butun tizim sifatida yondashmoq va shunga uyg‘un tarzda ish olib boorish lozimdir. Abdulla Avloniy ta’kidlaganidek: “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir.” Bu haqda buyuk mashoyixlarimizning “har bir millatning saodati, davlatning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog‘liqdir” degan fikri bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.”*[7]

Jadidlar inson salohiyatining yuksalishida ta’lim va ma’rifatni asosiy vosita sifatida ko‘rdilar. Abdulla Avloniy ta’kidlaganidek, *"Insonlarni yaxshilikka chaqirguvchi, yomonlikdan qaytarguvchi bir ilmdur."*[8] Ular jamiyatda yangicha tafakkurni shakllantirish, xalqni ilm va san’atga oshno qilish, ilg‘or g‘oyalarni singdirish orqali taraqqiyot sari yetaklashga intildilar. Jadidchilik harakati nafaqat savodxonlik darajasini oshirishga, balki milliy ong va ma’naviyatni yuksaltirishga ham qaratilgan edi.

O‘zbekiston hududida inson salohiyatini yuksaltirishga qadim zamonlardan boshlab alohida e’tibor qaratib kelingan. Har bir tarixiy davrda bu jarayon o‘ziga xos usullar bilan amalga oshirilgan bo‘lsa-da, uning asosiy tamoyili o‘zgarishsiz qolgan – ilm-fan, ta’lim-tarbiya, axloqiy yetuklik va jismoniy kamolot insonning komillikka erishishida asosiy omillar sifatida qaralgan.

O‘rta asrlarda buyuk mutafakkirlar ilmiy tafakkur va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilgan bo‘lsa, Amir Temur va uning vorislari ilm-fan, san’at va davlat boshqaruvida inson salohiyatining muhim o‘rin tutishini namoyon etdilar. Jadidlar esa millatning ma’naviy va intellektual yuksalishini ta’lim-tarbiyani isloh qilish orqali amalga oshirishga intildilar.

Mustaqillik yillarida inson salohiyatini yuksaltirish masalasi davlat siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Milliy va ma’naviy qadriyatlarni asrab-avaylash, ularni yanada rivojlantirish hamda yosh avlod ongiga singdirish maqsadida qator islohotlar amalga oshirildi. Ta’lim tizimi tubdan isloh qilinib, zamonaviy bilimlar bilan boyitildi, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Ayniqsa, milliy o‘zlikni anglash, buyuk ajdodlarimiz merosini chuqur o‘rganish va targ‘ib etish borasida amalga oshirilgan ishlar jamiyatning ma’naviy yuksalishiga zamin yaratdi.

[7] [Davlatxon Rustamova Toyirjon qizi va Rayimjonova Shukrona Olimjon qizi “TURKISTONDA JADIDCHILIK HARAKATI DAVOMIDA TA’LIM-TARBIYANING AHAMIYATI” 2024-yil]
[8] [Abdulla Avloniy “Tanlangan asarlar” Toshkent “Ma’naviyat” 2009]

Zero, ma’naviy yetuk inson har tomonlama barkamol bo‘lib, jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi. Shu bois, milliy va ma’naviy qadriyatlarni asrab-avaylash, ularni kelajak avlodga yetkazish va inson salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan chora-tadbirlar uzluksiz davom ettirilishi zarur. Bugungi kunda ajdodlarimizdan meros bo‘lib kelayotgan ilm-fan va ma’rifatga asoslangan an’analar izchil davom ettirilmoqda.

Inson salohiyatini yuksaltirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan bo‘lib, jamiyatning har bir jabhasida bu jarayon uzluksiz amalga oshirilmoqda. Zero, *“Millatni millat qilib, uning nomini dunyoga tanitadigan asosiy omillardan biri – uning ma’naviy boyligidir. Qolaversa, ma’naviyat – insonni inson, millatni millat qiladigan, ularning qiyofasini belgilab beradigan ulkan qudratga ega”*[9]. Shu bois ta’lim, fan, innovatsiya va ma’naviy tarbiya sohalarida olib borilayotgan islohotlar nafaqat millat ravnaqining, balki butun jamiyat taraqqiyotining asosi sifatida qaralmoqda.

Demak, inson salohiyatini oshirishga qaratilgan sa’y-harakatlar bugun ham izchil davom etmoqda va bu jarayon yurtimizning yanada yuksalishi hamda jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallashi yo‘lida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Manbalar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha” videoselektor yig‘ilishidan 2021-yil 19-yanvar https://president.uz/oz/lists/view/4089#
2. Muhammadjon Imomnazarov “MILLIY MA’NAVIYAT BOSQIChLARI” Toshkent – 2010
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “O‘zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazi” quriladigan hududga tashrifidagi nutqi https://president.uz/oz/lists/view/2208 2018 yil
4. Avesto: tarixiy-adabiy yodgorlik. Asqar Mahkam tarjimasi. – Toshkent: G‘. G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2016. – B. 111.
5. Jumayeva Nilufar Ahmatovna “SHARQ ALLOMALARINING ILMIY MEROSI” “Durdona” nashriyoti Buxoro - 2022
6. “TEMUR TUZUKLARI” Yoshlar nashriyot uyi Toshkent –2018
7.Davlatxon Rustamova Toyirjon qizi va Rayimjonova Shukrona Olimjon qizi “TURKISTONDA JADIDCHILIK HARAKATI DAVOMIDA TA’LIM-TARBIYANING AHAMIYATI” 2024-yil
8.Abdulla Avloniy “Tanlangan asarlar” Toshkent “Ma’naviyat” 2009
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha” videoselektor yig‘ilishidan 2021-yil 19-yanvar https://president.uz/oz/lists/view/4089#
10. Rasulova Aziza Mirbaxramovna, Amirbek Maxsudov “MA'NAVIY, MADANIY, MA'RIFIY HAYOTDA YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA SAN'ATNING RO‘LI” https://doi.org/10.5281/zenodo.10802466

[9] [Rasulova Aziza Mirbaxramovna, Amirbek Maxsudov “MA'NAVIY, MADANIY, MA'RIFIY HAYOTDA YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA SAN'ATNING RO‘LI”https://doi.org/10.5281/zenodo.10802466]

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

HASANOVA NARGIZA SAGDULLAYEVNA
K.Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti, Muzeyshunoslik kafedrasi katta o‘qituvchisi, san’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
nargiss1981@mail.ru
https://orcid.org/0009-0002-6340-8954

Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Muhamedova Munisa Sabirovna tahriri ostida nashr etilgan

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 28th March 2025

BADIIY TA’LIMDA “TA’LIM UZVIYLIGI” TAMOYILI: ZAMONAVIY YONDASHUV

Annotatsiya: Maqola badiiy ta’lim kontekstida uzluksiz ta’lim kontseptsiyasi yoritilgan bo‘lib, u jahondagi san’at sohalari amaliyoti va texnologik yutuqlarning o‘zgaruvchan talablariga moslashishdagi ahamiyatini yoritadi. Boshlang‘ich, o‘rta va oliy badiiy ta’limni o‘zida mujassam etgan uzluksiz ta’lim tizimi zarurligi ta’kidlanib, serqirra va mahoratli ijodkorlarni yetishtirishga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada zamonaviy o‘qitish usullari va raqamli texnologiyalarning ta’siri tahlili va badiiy ta’lim samaradorligini oshiradigan innovatsion yondashuvlar tahlili olib borilgan. Bo‘lg‘usi ijodkorlarning ijodiy salohiyatini yoshlik davrlaridan shakllantirish va san’at sohasida uzliksiz ta’lim olish uchun qo‘llab-quvvatlovchi asos yaratish muhimligiga doir xulosalar aks etgan.

Kalit so‘zlar: badiiy ta’lim, uzluksiz ta’lim kontseptsiyasi, boshlang‘ich, o‘rta va oliy badiiy ta’lim

ПРИНЦИП «НЕПРЕРЫВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ: СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД

Аннотация: В статье рассматривается концепция непрерывного образования в контексте художественного обучения, подчеркивая его значение в адаптации к меняющимся требованиям глобальной художественной практики и технологического прогресса. Подчеркивается необходимость в непрерывной образовательной системе, которая интегрирует начальное, среднее и высшее художественное образование, уделяя особое внимание воспитанию разносторонних и квалифицированных художников. Анализируя современные методы обучения и влияние цифровых технологий, инновационные подходы, которые повышают эффективность художественного образования. А также подчёркивается важность развития творческого потенциала с раннего возраста и создания поддерживающей структуры для непрерывного обучения в области искусств.

Ключевые слова: художественное образование, концепция непрерывного образования, начальное, среднее и высшее художественное образование

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

THE PRINCIPLE OF "EDUCATIONAL ORGANIZATION" IN ARTS EDUCATION: A MODERN APPROACH

Abstract: This article explores the concept of continuous education within the context of artistic training, highlighting its significance in adapting to the evolving demands of global art practices and technological advancements. The need for a seamless educational system that integrates primary, secondary, and higher artistic education is emphasized, focusing on the cultivation of versatile and skilled artists. By analyzing modern teaching methods and the impact of digital technologies, the paper discusses innovative approaches that enhance the effectiveness of artistic education. It underscores the importance of nurturing creative potential from an early age and establishing a supportive framework for lifelong learning in the arts.

Keywords: art education, concept of continuous education, primary, secondary and higher art education.

Kirish. Bugungi kunda zamonaviy ta’lim paradigmasi badiiy ta’lim kontekstida dolzarb bo‘lgan uzluksiz ta’lim konsepsiyasiga e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatmoqda. Shu bilan bir qatorda, globallashuv jarayonida kechayotgan jadal texnologik taraqqiyot - bilim va ko‘nikmalarni doimiy ravishda yangilab turish zaruriyatini namoyon etmoqda.

Ma’lumki, badiiy ta’lim sohalaridagi uzluksiz ta’lim tamoyili san’at va madaniyatning doimiy rivojlanib boruvchi jarayonligini inobatga olgan holda soha mutaxassislardan moslashuvchanlikni talab qiladi. Uzluksiz ta’lim konsepsiyasi badiiy kontekstda akademik ta’lim tizimining boshlang‘ich, o‘rta maxsus, oliy badiiy ta’lim, mahorat darslari, ko‘rgazmalarda qatnashish va boshqalarda shakllanadi.

Davr talabi sifatida qaralayotgan zamonaviy texnologiyalar barcha sohalarni qamrab olganidek, uzluksiz badiiy ta’limda ham onlayn kurslar, vebinarlar, hamkorlikdagi san’at platformalari va raqamli san’at arxivlari geografik joylashuvdan qat’iy nazar, rassomlar va talabalarga bilim olish va tajriba almashish imkonini bermoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Qayd etish joizki, maqsadli, erta yoshlikdan biror-bir sohaga iqtidor aniqlanib yo‘naltirilgan ta’limgina ta’lim samarasining yuqori darajasini kafolatlaydi.

Tasviriy san’at sohasidagi akademik badiiy ta’limda mahoratli san’at ustasini tayyorlash maqsadi nafaqat uzluksiz ta’lim tizimiga rioya qilish balki, soha doirasida ham iqtidorni shakllantirishni taqozo etadi: “Ma’lumki, iqtidor biror faoliyat doirasida shug‘ullanganda o‘ziga xos shart-sharoitlar orqali qobiliyat sifatida shakllanadi. Mashg‘ulotlar uchun yaratilgan shart-sharoitlarning soha ta’limiga muvofiqligi doirasida qayd etish mumkinki, musiqa yoki rangtasvir sohalarida ta’lim oluvchilar ya’ni, o‘quvchida xohish – istak mavjudligi, o‘qituvchining mahorati, mashg‘ulotlar uchun zarur bo‘lgan psixologik muhit, shunga muvofiq zaruriy shart-sharoitlar mavjud bo‘lgandagina ta’lim samarasi sifatida iqtidorning qobiliyat darajasida rivojlanishi jarayonlari muvaffaqqiyatli yakunlanadi. Insonning san’at bilan shug‘ullanish imkoniyatlari qanchalik keng va shu mashg‘ulotlar uchun shart-sharoitlar hamda ta’lim uzviyligi mavjud bo‘lgan taqdirda badiiy iqtidor shunchalik yorqin shakllanadi va talant darajasiga ko‘tariladi” [11, 85-86].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Badiiy ta’limda san’atkor mahoratini shakllantirish maqsadi uzviylik doirasida ijodkorlik xislatlarini singdirishni ham o‘z ichiga oladi. Badiiy qobiliyat badiiy faoliyat doirasisiz shakllanmaydi. Shart-sharoitlar muvofiqligi va ta’limdagi uzluksizlik doirasi yetarli darajada samarali bo‘lgan taqdirda *qobiliyat* o‘zining yuqori darajasiga ko‘tariladi va shakllangan *talant* sifatida ifodasini topadi.

Klassik tasviriy san’atning akademik badiiy ta’lim tizimi: “... va uning chizmatasvirga o‘qitish metodikasi badiiy maktablarning uzoq muddatdagi pedagogik amaliyoti mobaynida erishilgan yutuqlaridandir,” [6, 65]- deydi N.Rostovsev. Akademik badiiy ta’lim mazmun mohiyatiga ko‘ra bo‘lajak rassomni klassik tasviriy san’at an’analari doirasidagi badiiy ta’lim uslubiyati asosidagi ta’lim jarayonini yuritishga asoslangan.

Hozirgi kunda mamlakatimizda faol, o‘z maqsadi sari intiluvchan, serqirra iste’dod va yuksak ma’naviy fazilatlarga ega, zamonaviy bilim hamda kasblarni egallagan – bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash uchun barcha sharoit va imkoniyatlar yaratilgan. Universitetlar qoshida akademik liseylar aniq va gumanitar fanlardan maqsadli, iqtidorga mos sohaga yo‘naltirilgan yoshlarni tarbiyalasa, san’at sohalarida ham maxsus, ixtisoslashtirilgan tasviriy san’at maktablarida shunday imkoniyatlar mavjud.

Mamlakatimizning ta’lim sohasida qabul qilingan me’yoriy hujjatlar, jahon andozalari darajasidagi reformalar, uzluksiz ta’lim tizimini qonun sifatida amalga oshirilishining ahamiyati beqiyos: “Uzluksiz ta’lim” termini ta’lim tezaurusiga* XX- asrning ikkinchi yarmida kirib keldi. Natijada ta’lim uzluksizligi imperativi** haqidagi nazariy talqin g‘oyalaridan aniq bo‘lgan ta’lim uzluksizligi g‘oyasi va amaliyotiga qadar bo‘lgan masofani yaqqol namoyon etdi. Uzluksiz ta’lim tushunchasi hozirgi kun olimlari tomonidan ijtimoiy, metodologik, psixologo-pedagogik bog‘liqlikda ifodalanmoqda va keng miqyosda tadqiq etilmoqda” [11, 85-86].

Shubhasiz bunday ta’lim tizimiga yangicha yondoshuv, izlanish – yangi ta’lim paradigmasini amalga oshirish ma’nosida dunyoga keldi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, aksariyat rivojlangan davlatlarda bu sohadagi islohotlar, odatda, faqat ta’lim sohasida amalga oshirilgan. Ular, O‘zbekistondagidan farqli ravishda, qamrovining kengligi va chuqurligi, ilmiy asoslanganligi, islohotlarda butun jamiyatning ishtirok etishi kabi xususiyatlarga ega emasdi. Bugungi kunda ushbu jarayonga e’tibor qaratish yaxlit va tizimli bo‘lib, shaxs, davlat va jamiyat manfaatlariga xizmat qilishini inobatga olish zarur. Uzluksiz ta’lim, ilm-fan va ishlab chiqarish bu yaxlit jarayonning uzviy tarkibiy qismlaridir” [10]. Ya’ni, bunda umumta’lim dasturlari va keyingi bosqich ta’lim dasturlari bilan uzviy tarzda - boshlang‘ich, kasbga yo‘naltirilgan va oliy ta’lim dasturlari bilan uyg‘unlashtirish zaruriyatiga urg‘u berilmoqda.

Dasturning asosiy mohiyati borasida qayd etish mumkinki, mamlakatimizda ta’lim sohasida uzluksiz ta’lim tizimining joriy etilishi bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilib kelindi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Malakali pedagog kadrlar tayyorlash hamda o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarini shunday kadrlar bilan ta’minlash tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilingandan beri o‘tgan davr mamlakatimiz ta’lim sohasi reformalari samarali bo‘lganligini tasdiqlamoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Har bir millat madaniyati tarixida badiiy ta’lim jarayonlarini yo‘lga qo‘yilishi va shakllantirilishi murakkab voqelik hisoblanadi. Akademik badiiy ta’lim

mazmun mohiyatiga binoan bo‘lajak rassomni tasviriy san’at klassik an’analaridagi badiiy ta’lim metodi va metodologiyasiga binoan yuritiladigan faoliyatiga asoslanadi.

Boshqa san’at ta’limi sohalari qatori, akademik badiiy ta’limda ham mahoratli san’at ustasini tayyorlash maqsadi uzluksiz ta’lim tizimiga rioya qilishni taqozo etadi. Hozirgi kunda ham uning ilk bosqichi boshlang‘ich badiiy ta’limdan boshlab oliy badiiy ta’limning bakalavriat va magistratura bosqichiga qadar yetuk san’atkorni tarbiyalashdek muhim vazifani o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. E’tiborlisi shuki, realistik tasviriy san’atda avangard san’atidan farqliroq asar yaratish ijodkordan katta mahorat va tinimsiz izlanishlarni, hamda shu ma’noda soha ta’limini erta boshlashni talab etadi. Bu esa, akademik badiiy ta’limda badiiy ijod ma’nosida singdirilishi zarur bo‘lgan mahorat saboqlarini erta yoshlikdan boshlashni ya’ni uzluksiz ta’lim tizimiga mos holda, boshlang‘ich badiiy, o‘rta-maxsus tasviriy san’at va oliy (bakalavriat va magistratura) badiiy ta’lim asosida shakllangan metodologik asosga ega.

Bugungi kungacha akademik badiiy ta’limning shakllangan tajribasiga ega Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti jamoasi o‘tkazilayotgan islohotlar va tasviriy san’at ta’limi asriy an’analari darajasidagi me’yoriy hujjatlar tizimi va shaklini yaratib, keldi. Qolaversa, ta’lim tizimining kelajakdagi istiqbolini belgilab beradigan rejalarni amalga oshirishni ko‘zlab ish yuritishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. Bunda ayniqsa, Respublikamiz Prezidentining: “Bugungi kunda zamonaviy o‘zbek tasviriy san’atiga ko‘plab yosh iste’dod egalari kirib kelmoqda, turli yo‘nalishlarda faoliyat ko‘rsatayotgan ijodkorlar, xususan rassom va haykaltaroshlar, xalq ustalari ijodida yangicha mazmun va shakl, jahon san’at maydonidan munosib o‘rin egallashga intilish tendensiyalari ko‘zga tashlanmoqda” [1] keng ma’noda tasviriy san’atning barcha sohalarida ham (ta’kid bizniki – N.X) – degan fikrlarini asos qilib keltirishimiz mumkin.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimizda Badiiy Akademiya tasarrufida bo‘lgan badiiy ta’limning barcha bosqichlarini qamrab oladigan o‘quv dargohlari ham ushbu sohaning mukammal tizimi sifatida baholanadi: “Badiiy ta’lim sohasi O‘zbekiston Badiiy Akademiyasi tasarrufida bo‘lib, ushbu sohaning ko‘p pog‘onali tizimi ko‘rinishiga ega. Tarkibi jihatidan 10 dan oshiq tasviriy va amaliy san’at liseylari, 3ta ixtisoslashgan tasviriy san’at maktablari, K.Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institutini qamrab oladi. Shunisi e’tiborliki, viloyat markazlaridagi liseylar nafaqat ta’lim dargohlari, balki o‘ziga xos madaniyat o‘chog‘lari bo‘lib, ularda rassomlar va amaliy san’at ustalari bilan ijodiy uchrashuvlar o‘tkaziladi, ko‘rgazmalar tashkil etiladi” [3, 12].

Shu bilan bir qatorda yurtimiz badiiy ta’limi sohasida – O‘zbekiston Madaniyat vazirligi, Oliy ta’lim fan va innovasiyalar vazirliklari tasarruflaridagi badiiy ta’lim sohalari yo‘nalishlaridagi ayrim ixtisosliklarni qamrab oluvchi maktab, kollejlar va oliy badiiy ta’lim dargohlari ham ta’lim uzviyligining samarasi sifatida mamlakatimiz doirasida olib borilayotgan uzviylik modelining amaldagi ko‘rinishiga aylanmoqda. Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti ushbu soha doirasida yetakchi tashkilot sifatida badiiy ta’limning me’yoriy hujjatlari, metodologik asoslari va ta’lim sifati bo‘yicha mas’ul etib belgilangan.

Mazkur dastur mamlakatimiz iqtisodiyoti va hayotining barcha jabhalari uchun yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ta’lim, ilm-fan va ishlab chiqarishning samarali integrasiyalashuvini ta’minlash, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ma’naviy-

axloqiy tarbiyalash, shuningdek, kadrlar tayyorlash borasida o‘zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan yaxlit o‘quv-ilmiy-ishlab chiqarish kompleksi sifatida ta’lim tizimini bosqichma-bosqich takomillashtirish vazifasini muvaffaqiyatli hal etishga xizmat qilmoqda [10]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Malakali pedagog kadrlar tayyorlash hamda o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarini shunday kadrlar bilan ta’minlash tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarorining amalda barcha sohalar bo‘yicha uzviylikning tatbiq etilishi kadrlar tayyorlashda samarali natijalar berishini kafolatlaydi.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda jamiyatning barcha sohalarida bo‘lgani kabi tasviriy san’at, xususan, badiiy ta’limda xorijiy tajribani tatbiq etishning me’yoriy asoslari shakllantirilmoqda. Shu ma’noda, “Tasviriy va amaliy san’at sohasi samaradorligini yanada oshirishga doir chora tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident qarorida “O‘qitishning zamonaviy shakl va uslublari, samarali pedagogik texnologiyalar, elektron axborot texnologiyalardan foydalangan holda ta’lim jarayonini yuqori darajada olib borilishini ta’minlash” kabi vazifalar belgilangan [2].

Darhaqiqat, O‘zbekistonda har tomonlama iqtidorli, yuqori bilimli va yuksak intellektual salohiyatga ega yosh avlodni tarbiyalashda ushbu islohotlarning ahamiyati qanchalik katta ekanligini anglash mumkin.

Xulosa va takliflar.

O‘zbekiston badiiy ta’limining salohiyati, yuksalishi, tarixiy odimlari mobaynida mahoratli ijodkorlar bilan ta’minlab kelayotgan noyob professional o‘quv dargohi shakllanib ulgurganligidan dalolat beradi. Natijalar, O‘zbekiston badiiy ta’lim konsepsiyasi to‘g‘ri tanlanganligini tasdiqlaydi.

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti mamlakatimiz bitiruvchilarini badiiy ijodga safarbar etadigan yagona oliy san’at ta’limi muassasasi bo‘lib, u o‘z navbatida A.N.Ostrovskiy nomidagi Toshkent teatr va rassomlik instituti, keyinchalik teatr arbobi Mannon Uyg‘ur nomidagi san’at instituti sifatidagi ta’lim dargohida vujudga kelgan an’analarning vorisi hisoblanadi.

O‘tgan davr mobaynida badiiy ta’limning asosiy mas’uliyati akademik badiiy ta’lim an’analarini singdirishdan iborat bo‘lgan. Hozirgi kunda zamonaviy san’at shakl ifodaliligi yo‘nalishlarida ijod qilayotgan mashhur rassomlar akademik badiiy ta’limni o‘tgan mahoratli rassomlar bo‘lib, ular ijodlaridagi shakl ifodaliligi izlanishlari ham professionalizmi bilan ajralib turishi aniqlangan.

Shu bilan bir qatorda, bugungi kun badiiy ta’limining asosiy ustuvor yo‘nalishlaridan biri ijodiy – ijodkorlik (kreativlilik) qobiliyatini rivojlantirish muhim vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Shu bilan birga, ijodkorlikda boshqa bir toifani “milliy qadriyat yo‘nalishlari”ni hisobga olgan holda rivojlantirish zarur.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, badiiy ta’limda uzluksiz ta’lim tamoyillarini joriy etish zamonaviy jamiyat murakkabliklarida to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan qobiliyatli ijodkorlar avlodini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ilg‘or pedagogik usullar va texnologiyalarning o‘quv dasturiga integrasiyalashuvi nafaqat o‘quv tajribasini oshiribgina qolmay, balki o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida doimiy kasbiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Bugungi kun globallashuvi jarayonida, ta’lim muassasalari zamonaviy talablarga javob beruvchi moslashuvchan va dinamik o‘quv dasturlarini yaratishga ustuvor ahamiyat berishlari zarurdir. Bu majburiyat nafaqat ijodkor

rassomlarning o‘sishiga hissa qo‘shadi, balki jamiyatning madaniy tuzilishini boyitadi va ijodiy mukammallikni rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 16 avgustdagi “O‘zbekiston Badiiy akademiyasi faoliyatini rivojlantirish va yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-219-son qarori // “Xalq so‘zi”, 2017 yil 17 avgust.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiing 2020-yil 21-apreldagi PQ-4688-son-Tasviriy va amaliy san’at sohasi samaradorligini yanada oshirishga doir chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarori. – T.: Qonun hujjatlari ma’lumotlari ma’lumotlari milliy bazasi, 22.04.2020 yil., 07/20/4688/0475 – son.
3. Акилова К. Современное искусство Узбекистана в аспекте проблематики информационной культуры// Ўзбекистон замонавий санъати: анъана ва инновациялар/Респ.илмий-амалий конф.мат.тўп/Мас.муҳар.Акмал Нур.-Т., Mumtoz so`z, 2015. – 12 б.
4. Акилова К. Ўзбекистон Бадиий Академияси: таълим ва илм// Sanat. – Тошкент, 2007 - № 1.
5. Бобожонова Г. Ўзбекистон бадиий таълими тарихига бир назар// Sanat. – Тошкент, 2007 - № 1.
6. Ростовцев Н.Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка. - М., Изобр. иск., 1983. – С. 65.
7. Республика ихтисослаштирилган санъат мактаб-интернатининг 80 йиллигига бағишланган тарихи лавҳалари/ -Т.,“Art Press”, 2009.
8. Рощин С.П. Формирование профессионально-личностных потребностей художника педагога: автореферат дисс. …доктора педагогических наук. 13.00.02/Теория и методика обучения и воспитания.(изобразительное искусство). - Москва: 2010. Орловский Гос Уни-т.
9. Ўзбекистонда замонавий бадиий таълим муаммолари: К.Беҳзод номидаги МРДИ Республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент. “SAN`AT”, 2007. – 276 б.
10. www.press-service.uz/ Баркамол авлод – мамлакатимизни ривожлантиришда ҳал қилувчи куч.
11. Челышева Т.В. Непрерывное художественное образование как целостная образовательная система: Дисс … на соис. уч. степени доктора педагогических наук. - Москва: 2003. - С.85-86.
12. https://cyberleninka.ru/article/n/nepreryvnoe-hudozhestvennoe-obrazovanie-v-kontekste-idei-razvitiya-i-sotsializatsii-lichnosti-obuchayuschegosya/viewer

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Dilnavoz Fayziyevna Hamroqulova,
University of Science and Technology
Senior Lecturer, Department of 'Social Sciences'
(Tashkent, Uzbekistan)

Published under peer review:
Doctor of Science of History,
Professor Ikromitdin Ostonakulov

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 31th March 2025

ISSUES OF USING MUSICAL EDUCATION IN PREPARING CHILDREN FOR SCHOOL: DIALOGUE BETWEEN EUROPE AND CENTRAL ASIA

Abstract: The article, based on sources of pedagogy of the peoples of Europe and Central Asia, highlights the problems of using musical education in preparing children of preschool age for the first grade.

Keywords: child's abilities, development, musical development, object and subject of education, children's music, children's songs of the peoples of Central Asia.

BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA MUSIQA TA'LIMIDAN FOYDALANISH MASALALARI: YEVROPA VA MARKAZIY OSIYO MULOQOTI

Annotatsiya: Maqolada maktab yoshigacha bolalarni birinchi sinfga tayyorlashda musiqiy ta'limdan foydalanish muammolari Yevropa va Markaziy Osiyo xalqlari pedagogikasi manbalari asosida yoritilgan.

Tayanch so'zlar: Bola qobiliyati, rivojlanish, musiqiy rivojlanish, ta'lim obyekti va subyekti, tashqi sharoit, boladagi psixik jarayonlar, musiqashunos va bastakor, bolalar musiqasi, Markaziy Osiyo xalqlari bolalar ashulalari.

ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПОДГОТОВКЕ ДЕТЕЙ К ШКОЛУ: ДИАЛОГ ЕВРОПЫ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация В статье на основе источников педагогики народов Европы и Средней Азии освещены проблемы использования музыкального образования при подготовке детей до школьного возраста к первому классу.

Ключевые слова: способности ребенка, развитие, музыкальное развитие, объект и предмет воспитания, внешние условия, психические процессы ребенка, музыковед и композитор, детская музыка, детские песни народов Центральной Азии.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kirish (Introduction)

Pedagogikada bolalarning maktabga qabul qilinishi arafasida aqliy taraqqiy etishi va maktabda ta'lim olishga ko'niktirilishi bir qator muammolarni hal qilishni taqozo qiladi. Birinchi muammo - bolaning subyektiv tajribasi bilan obyektiv va ijtimoiy (musiqiy muhit, pedagogik ta'sir vositalari) o'rtasidagi munosabatlar. Ikkinchi muammo - musiqiy faoliyat va uning turli xil turlariga qarab, musiqiylikning umumiy tuzilishi va uning alohida tarkibiy qismlarini qurish. Uchinchi muammo – bolalardagi ichki rivojlanishning individual dinamikasi va yosh darajalarini e'tiborga olish. Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa mashg'ulotlari vositasida bolalarni maktabga tayyorlash juda katta imkoniyatlarga egadir. Chunki bolalar musiqiy ohanglar, ashula va raqslarga juda qiziqadi. Ularda musiqa va ritmga bo'lgan qiziqish juda kuchli bo'ladi. Musiqiy tovushlar ularni o'ziga rom etadi. Zerikish va toliqishni bartaraf etadi. Yevropa mamlakatlarida 5-7 yoshli bolalarning aqliy va estetik tarbiyasi ularning maktabga qadam qo'yish pallasida muhimligi chuqur tadqiq etilgan. Ayniqsa, bola rivojlanishining ichki jarayonlarining tabiati prof. V. Shatskoy, M. Rumer, prof. N. Aleksandrova, N. Grodzenskaya, O. Apraksina, V. Beloborodova, E. Gembitskaya kabi musiqachi-pedagoglar tadqiqotlarida keng o'rganilgan. Ularning tadqiqotlari maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash va o'qitishda umumiy pozitsiyalarni ishlab chiqishga yordam ko'rsatdi. Eksperimental tadqiqotlar uslubiy adabiyotlar, musiqiy repertuar to'plamlari, eksperimental musiqa asboblari va o'yinchoqlar yaratishda nazariy manba bo'lib xizmat qildi.

Bolaning musiqiy rivojlanish jarayonini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, tarbiya va tarbiya ta'sirida musiqiy rivojlanish o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi. Bir xil yoshdagi bolalarning bir xil mazmunni o'zlashtirishi turli darajada bo'ladi. Yangi qobiliyatlar, mayllar, qiziqishlar paydo bo'lishining turli sabablari bor (masalan, turli xil ijtimoiy tajribalar, tabiiy moyilliklarning turli xil kombinatsiyasining mavjudligi). Yangi narsa eskiga oddiygina mexanik ravishda bog'lanmaydi, balki u berilgan mavzuning xususiyatlariga ko'ra o'zgaradi.[1]

To'plangan tajriba va qobiliyatlarning oldingi shakllangan rivojlanish darajasi uning musiqiy rivojlanish sur'atini oshiradi deb taxmin qilinadi. Musiqiy rivojlanish - bu bolaning musiqiy tajribalarining ichki holati va bola hayotining tashqi sharoitlar tufayli yuzaga kelgan psixik jarayonlardagi sifat o'zgarishlardir. Mashhur musiqashunos va bastakor B.Asafyev buni bolalar musiqa faoliyatining eng samarali turlaridan biri deb hisoblagan. Uningcha, avvalo, ijodkorlikni rag'batlantirish kerak. Muallif qo'shiq improvizatsiyasini rivojlantirishning ba'zi o'ziga xos usullarini ta'kidlaydi. Uning ishida bolalarning qo'shiq ijodi va undan musiqa ta'limi usuli sifatida foydalangan o'qituvchining harakatlari tahlil qilingan. Olimning ta'kidlashicha musiqiy ta'lim bolalar bog'chalari amaliyotida kamroq aks etadi - bu ish maktab uchun mo'ljallanganligi bilan bog'liq edi. [2]

Asosiy tahlil va natijalar (Results and analyses)

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Maktabgacha ta’limda musiqiylik tushunchasi murakkab va sinkretikdir. Rossiyalik olim B. Teplovning “Musiqa qobiliyatlari psixologiyasi” (1947 yili yozilgan) doktorlik dissertatsiyasida buni chuqur tahlil qilib bergan. [3] A.Keneman musiqiy o‘yinni tarbiya vositasi sifatida tahlil qiladi. U ritmik harakatlar jarayonida rivojlangan ritm tuyg‘usi shakllanishini isbotlab bergan. A.Voinova qo‘shiq intonatsiyalarining sofligi bolalarning musiqiy idrokini rivojlantiradi, deydi.[4]

Ushbu tadqiqotlar musiqaning o‘rganilayotgan tarkibiy qismining tabiatini batafsil tavsiflash, uning rivojlanish va tarbiyaviy funksiyasini ko‘rsatib beradi. A. Usova va uning hamkasblari tomonidan batafsil ishlab chiqilgan o‘rganish nazariyasi xususiy uslublar uchun asos bo‘ldi. Musiqa ta’limi sohasidagi bu tadqiqotlarning kuchi ularning o‘ziga xosligi va puxtaligidadir, bu ma’lum darajada o‘rganilayotgan hodisalar chegaralarining torayishi bilan bog‘liqdir.

Bolalarbop musiqiy amaliyotning u yoki bu turini tanlashning mantiqiy asosi uning muayyan musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish, shuningdek, bolalarning harakat qilish usullarini shakllantirish uchun foydalidir. Musiqa amaliyoti mazmunini tanlashda mahalliy va xorijiy o‘qituvchilar bolalarga berishni maqsadga muvofiq deb biladigan umumiy xususiyatlar mavjud. Ushbu pedagogik intilishlarning obyektivligini baholash bolalar amaliyoti umuminsoniy musiqa tajribasidan ajralmaganligini bildiradi.

Musiqa faoliyatining qator turlari vujudga keldi va shakllandi. Avvalo, bu zamondoshlarning fikrlari va umidlarini aks ettiruvchi ijodkorlik, keyin esa uni amalga oshirish edi. U turli sohalarda (vokal, instrumental, xoreografik) rivojlangan. Ijodiy va ijro faoliyati ularni baholash va tahlil qilishni talab qiladi, bu allaqachon musiqashunoslik fanining predmeti hisoblanadi. Musiqa odamlar o‘rtasidagi aloqa vositasi sifatida xizmat qiladi. Bundan foydalanish uchun uni idrok etish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Musiqa yaratuvchi xalq, bastakorlar, uni takrorlovchi ijrochilar, uni baholovchi va o‘rganuvchi musiqashunoslardan tashqari tinglovchilar doirasi bor. Maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqiy faoliyatni tashkil qilishda yuqorida aytilganlarning barchasi hisobga olinishi kerak.

Uning kelib chiqishini aniqlash va eng oddiy va original shakllarini topish muhimdir. Albatta, har xil milliy farqlarga ega bo‘lgan har bir jamiyatda bu faoliyat o‘zining mazmuni va g‘oyaviy yo‘nalishi bilan farqlanadi. Bolalarning musiqiy amaliyotiga umumiy milliy madaniyat va har bir mamlakatning pedagogik tizimlarining an’analari ta’sir qiladi.

N.A.Vetluginaning ta’kidlashiga ko‘ra, bolalar qo‘shiqchilik metodologiyasi sohasida bolaning musiqiy qobiliyatini rivojlantirishdagi rolini aniqlaydigan tadqiqotlar talaygina. Chunonchi, S. Atanasova (Bolgariya) maktabgacha yoshdagi bolalarning ovozini o‘rganib, erta qo‘shiq aytishni o‘rganish bilan muayyan o‘zgarishlarga erishish mumkinligini ta’kidlaydi. Yana bir tadqiqotchi K. Forray (Vengriya) hamrohsiz qo‘shiq aytishni (yakkaxon) o‘rgatishning puxta tizimini ishlab chiqish, bolalarga tovush balandligi va ritmik munosabatlarni tushunishga yordam

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

beradigan usullardan foydalanish orqali musiqiy eshitishni rivojlantirishda juda yaxshi natijalarga erishiladi, deydi. J. Dalkroze (Shveysariya) tomonidan ishlab chiqilgan original ritmik tizim ham mutaxassislarga yaxshi ma'lum. U maktabgacha ta'lim muassasasi profiliga qarab qo'shiqlarni xalq o'yinlariga mos qilib tanlash bo'yicha katta ishlarni amalga oshirdi. [5]

Shuningdek, avstriyalik bastakor K. Orff bolalar uchun musiqiy ta'limning o'ziga xos tizimini ishlab chiqdi. U o'zining mashhur "Schulverke" to'plamiga turli mamlakatlarning ko'plab xalq qo'shiqlarini kiritdi, so'z va harakatlarni, qo'shiq va orkestrni uyg'unlashtirgan sintetik shakllardan foydalandi, musiqa asboblarini takomillashtirdi.

Yana bir mashhur bastakor Z.Kodaly (Vengriya) o'z shogirdlari va izdoshlari bilan nota yozuvini o'rgatish tizimini ishlab chiqdi, unga ko'ra besh yoshdan boshlab uning eng oddiy ma'lumotlari o'zlashtiriladi, eshitish diktantlari o'tkaziladi, bu esa eshitishning jadal rivojlanishiga xizmat qiladi. Musiqiy savodxonlik elementlarini amaliyotga joriy etish 5-7 yoshli bolalarning mashg'ulotlarga tayyorligini va ularning tovush balandligidagi eshitishni rivojlantirishda ayniqsa foydali ekanligini ko'rsatdi. Ijodkorlikning eng oddiy shakllari musiqiy tajribaga faol estetik munosabatda bo'lishdan boshlanadi. [6]

Musiqiy faoliyatning har bir turi o'zining aniq bir maqsadini bajaradi va shuning uchun ularning barchasi maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qo'llaniladi. Bolaning har tomonlama musiqiy rivojlanishi muhim ahamiyatga ega, chunki bu barcha musiqiy qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirish davri sanaladi.Umuman olganda, musiqiy faoliyatning tuzilishi quyidagilardan iborat: musiqa tinglash, bolalarning musiqiy ijrosi (qo'shiq aytish, musiqiy-ritmik harakat, cholg'u asboblarida chalish), musiqiy-kognitiv faoliyat (musiqiy savodxonlikning boshlang'ich elementlari), mahsuldor va ijrochilik ijodiyoti. [7]

Musiqa muallimi uchun musiqa hodisalaridagi birinchi yo'nalish – "tinglash" usuli butun musiqiy-eshitish madaniyati asosida yotadi va oddiy eshitish qobiliyatlarini rivojlantirish, musiqiy tasvirlarni idrok etish va musiqaga quloqni ko'niktirish uchun zarur shartdir. Musiqiy hodisalarni ularning qarama-qarshi va o'xshash munosabatlarini taqqoslash orqali farqlash, masalan, tovushning eng oddiy individual xususiyatlarini (balandroq - sokinroq, balandroq - pastroq va boshqalar), turli konstruksiyalarni, kontrastli musiqiy tasvirlarni solishtirish zarur. Musiqa g'oyaviy-emotsional hodisadir. Musiqa doimo hayajonga solishi, bolani quvontirishi va o'zaro his-tuyg'ularni uyg'otadi. Asta-sekin asarlarni taqqoslash ko'nikmasi paydo bo'ladi, eng sevimlilari tanlanadi. Shunday qilib bolada sadolarni baholash qobiliyati va musiqiy didning birinchi ko'rinishlari paydo bo'ladi. [8]

Musiqiy hodisalarga ijodiy munosabat, musiqani idrok etish jarayoni, ijodiy tasavvur, qo'shiq va raqsning eng oddiy shakllari kiradi. Bolalar mustaqil ravishda, turli vaziyatlarda, o'z xohishi bilan bilgan hamma narsani qo'llashga intiladi. Ushbu umumlashtirilgan usullar har

qanday musiqiy faoliyat - ijro etish va tinglash uchun zarurdir. Ammo ulardan birinchisi uchun zarur bo‘lgan usullar mavjud.

Ijroda musiqaning adekvat takrorlanishi: kuylashda ohang va ritmning aniq takrorlanishi; harakatda, individual ritmik naqshlarni aniq takrorlash, metrik pulsatsiyadan tortib, musiqadagi o‘xshash o‘zgarishlarga muvofiq harakatning tabiati, yo‘nalishi, shartli o‘zgarishlari muhimdir.

Bolalar o‘z his-tuyg‘ularini va musiqani tushunishlarini ifoda etadigan qo‘shiqlar, raqslarlarni ijro etishning ekspressiv usullarini mustaqil izlash solohiyatiga ega bo‘lishi lozim. Shunday qilib, ritm tuyg‘usi idrok etish va ijro etish, baholash va ijodkorlikda, albatta, maktabgacha yoshdagi imkoniyatlar doirasida namoyon bo‘ladi. Jahondagi turli xalqlarda harakat paytidagi ritm tuyg‘usining individual ko‘rinishlari, shuningdek, kuylash paytidagi ohangni eshitishning ko‘rinishi ko‘plab umumiy xususiyatlarga ega. Buni Markaziy Osiyo xalqlari bolalar ashula va musiqalari misolida ham ko‘rish mumkin.

Buyuk ipak yo‘lida joylashgan xalqlar (yapon, koreys, xitoy, mo‘g‘ul, uyg‘ur, qozoq, qirg‘iz, o‘zbek, tojik, qoraqalpoq, turkman va boshqalar) bolalar musiqalari va ijrolari o‘ziga xoslikka egaligidan qat’iy nazar maqsad va muddaosiga ko‘ra bir biriga yaqindir. Kattalar tomonidan ijro etilgan bolalar musiqasi va ashulalari bolalarni allalash, ovutish, erkalash, sevintirish maqsadlariga xizmat qiladi. Shuningdek, kattalarning bolalar ijro etishi uchun yaratgan ijod mahsullarida bolalarning ijrosiga rag‘bat berishi, o‘rgatishi va ijrosidan qoniqish hosil qilishi hayot davomiyligini his etish tuyg‘usi bilan chambarchas bog‘liqdir. Markaziy Osiyoning Sharqiy Turkiston va Qozog‘iston hududida istiqomat qiluvchi uyg‘ur xalq bolalar qo‘shiqchiligi o‘zbek va tojik bolalar qo‘shiqchiligidan tubdan farq qilmaydi. [9]

Ijtimoiy tarmoqlarda namoyish qilinayotgan uyg‘ur bolalar ashulalari mavzu jihatdan uzbek bolalar qo‘shiqlariga yaqindir. Masalan, Damir Abdullayev so‘zi bilan Ixtiyor Abdullayev musiqasi bilan ijro etilgan “Uyg‘ur qiziman” ashulasi murg‘ak bolakay tilidan yozilgan bo‘lib, unda beg‘ubor qizaloqning o‘z ota-onasiga bo‘lgan mehr-muhabbati tarannum etiladi. Qo‘shiq mazmunida milliy tarbiya, vatanga muhabbat, ona-onaga sadoqat va minnatdorchilik motivlari barq urib turadi. O‘zbekistonda bo‘lganidek kattalar tomonidan ijro etilgan dilrabo ashulani taqlidan bolalar tomonidan ijro etishishi ko‘p kuzatiladi.

Bu o‘rinda ashula mavzusi va mazmuni ikkinchi planda bo‘lib, ohang birinchi o‘rinda turadi. Bola uchun ashula so‘zining mazmuni emas, musiqaning dilga yaqinligi muhim bo‘lgan. Masalan, “Guloyim” ashulasi so‘zi sevgi mavzusida, ammo ohang raqs uchun juda munosib bo‘lgani uchun kattayu yosh sevib kuylaydi va rohatlanib raqsga tushadi.

Huddi shunday holatni uyg‘ur xalq qo‘shig‘i “Mashrap yo‘q yerda” ijrosida ham ko‘rish mumkin. Bu ashulaning turli yoshdagi ayollar ijro etgan. Ammo diqqat qilinsa, bu ashula bolalar folklori repertuariga kiritilganiga guvoh bo‘lamiz. Bu ashula bolalar boqchasi tarbiyalanuvchisi tomonidan kuylangan. Ashula xalq folklorining o‘lmas namunasi sifatida uyg‘ur xalqining musiqa

xazinasidan mustahkam o‘rin olgan. Uni 7 yoshdan 70 yoshgacha barcha sevaib tinglaydi va ijro etadi. Yana bir uyg‘ur bolalar ashulasi “Maktabga boraman” deb ataladi. Unga munosib klip ham ishlangan. Ota-ona bolasini maktabga kuzatar ekan, hayotdan mamnun bolakay “Men maktabga boraman, dadamning totlig‘iman, onamninshg shodligiman, jahonning totlig‘iman” deya kuylaydi.

O‘zbekistonda bo‘lganidek, uyg‘ur bolalar ashulachiligida maqom ijrochiligi ham mavjud. Ularda maqom “muqam” deb talaffuz etiladi. Uyg‘ur 12 muqamidan bolalarning ovoz imkoniyatlariga moslari tanlab olinib, ijro etishga ijozat berilgan. Eng muhimi yosh iste’dodlar milliy musiqa asboblari tanbur, dutor, doira, nay sozlarini mahorat bilan chalib, barchaning olqishiga sazovor bo‘lgani juda ham ijobiy hodisadir. [10]

Qirg‘iz bolalar ashulalari (irdari) folklor motivlariga uyg‘un ijro etiladi. Shu bilan birga maktabgacha yoshdagi bolalarga baynalmilal mazmundagi ashulalarni kuylashga o‘rgatiladi. “Oq shu’la” bolalar xori “Solnichniy krug, nebo vokrug” ashulasini qirg‘iz, rus va ingliz tilida ijro etgan. Ashulaga ishlangan klip raqslardan tashkil topgan bo‘lib, bolalarni inoqlikka o‘rgatishni xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi qozoq bolalar ashulalari orasida hayvonlarni tanishtirishga bag‘ishlangan ashulalar sikli yaratilgan. Bu ham musiqiy ta’limga kreativ yo‘ndashuv mahsulidir.Turkman bolalar ashulalari orasida ota-onalarni qadrlash, tinchlik va do‘stlikni ulug‘lash yetakchilik qiladi. [11]

Uyg‘ur, qozoq, qirg‘iz, o‘zbek, tojik, qoraqalpoq, turkman, rus bolalar ashulalari orasidan ozarbayjon bolalar qo‘shig‘i “Jo‘jalarim” mustahkam o‘rin olganligini ko‘rish mumkin. Ushbu mehribonlik, mayinlik va quvnoqlik bilan ijro etilgan ashula Yevropa tillarida ham ijro etilib kelinayotgani e’tirofga loyiqdir.

Xulosalar (Conclusions)

Xulosa qilib aytganda, jahon xalqlari pedagogikasida bolalarni maktabga tayyorlashda musiqa va ashuladan foydalanish bo‘yicha katta tajriba to‘plangan. Yer yuzidagi barcha xalqlarda bolalarga musiqiy ta’lim berish global hodisa bo‘lib, hech bir xalq boshqasidan o‘rganmay turib, rivojlana olmaydi. Chunki, bolalar hamma yerda ham bola, barcha xalqlar bola tarbiyasida umuminsoniy qadriyatlarga bog‘lanib ish ko‘radi. Biologik-anotomik jihatdan bir bo‘lgan insoniyat bola tarbiyasida, yangi avlodni jamiyatga qo‘shish muammolarini birgalikda hal qilishda yakdildir. Bu masalada hech qanday til to‘sig‘iga duch kelmay jahon bo‘ylab tarqalaveradigan musiqa eng buyuk va yangi avlodni estetik tarbiyalashda eng qudratli madaniy boylik sifatida yashayveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

[1]. Развытие музыкальных способностей дошкольника М. 2000.

[2]. Развитие слуха и голоса у ребенка 5-7 лет в процессе обучения пению. Сб. «Развытие детского голоса», М., 1999.

[3]. Развитие восприятия звуковысотных и ритмических отношений в процессе обучения дошкольников пению. М., 2003.
[4]. Сенсорные основы музыкального слуха и пути его формирования. Тезисы Второй научной конференции по вопросам развития музыкального слуха и певческого голоса. М. 1998.
[5]. Ветлугина Н.А. Музыкальное развытие ребенка. М., «Просвещение». 2001. 415 с.
[6]. Методы обучения пению детей дошкольного возраста. М., вып. 69, 1965.
[7]. Музыкальное воспитание как одно из средств эстетического развития ребенка. М., Учпедгиз, 2001.
[8]. Содержание музыкального воспитания и обучения на занятиях. М., 1962.
[9]. https://dzen.ru.
[10]. https://www.youtube.com
[11]. https://www.youtube.com

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Mamarajab Xo‘jamov
University of Science and Technology
Associate Professor, Department of Social Sciences

Published under peer review:
Doctor of Science of History,
Professor Ikromitdin Ostonakulov

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 31th March 2025

HOLY PLACES OF URTA-CHIRCHIK DISTRICT AS OBJECTS OF LOCAL LORE

Abstract: The article studies the history of shrines and holy places located in Urta-Chirchik district, which occupies a unique place in Tashkent region, from the point of view of local lore.

Key words: Tashkent region, places of pilgrimage, architectural monuments, healing springs, recreational areas, Urta-Chirchik, Ahangaran valley, scientific heritage, pilgrimage tourism, methodology of teaching local lore.

O‘RTA CHIRCHIQ TUMANI TABARRUK MANZILLARI O‘LKASHUNOSLIK OBYEKTI SIFATIDA

Annotatsiya: Maqolada Toshkent viloyatida o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lgan O‘rta Chirchiq tumanida joylashgan ziyoratgoh va qadamjolar tarixi o‘lkashunoslik fani nuqtai nazaridan o‘rganilgan.

Tayanch so‘zlar: Toshkent viloyati, ziyoratgoh, me’moriy obidalar, shifobaxsh suvli buloqlar, dam olishga moslangan hududlar, O‘rta Chirchiq, Ohangaron vodiysi, ilmiy meros, ziyorat turizmi, o‘lkashunoslik o‘qitish metodikasi.

СВЯТЫЕ МЕСТА УРТА-ЧИРЧИКСКОГО РАЙОНА КАК ОБЪЕКТЫ КРАЕВЕДЕНИЯ

Аннотация: В статье рассматривается история святынь и святых мест, расположенных в Урта-Чирчикском районе, занимающем уникальное место в Ташкентской области, с точки зрения краеведения.

Ключевые слова: Ташкентская область, места паломничества, памятники архитектуры, целебные источники, рекреационные зоны, Урта-Чирчик, Ахангаранская долина, научное наследие, паломнический туризм, методика преподавания краеведения.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kirish (Introduction)

O‘lkashunoslikdan o‘quvchilarga kerakli va ahamiyatli ma’lumotlarni berishda joy nomlari tarixi, diqqatga loyiq tarixiy obyektlarning paydo bo‘lishi masalalariga doir manbalar bilan tanishtirish katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, ma’lum bir hudud bilan tanishtirish jarayonida tarixiy me’moriy obidalar tarixiga murojat qilish samarali natijalar beradi. Biz bu maqolada O‘zbekiston o‘lkashunosligi uchun muhim obyekt bo‘lgan Toshkent viloyati O‘rta Chirchiq tumani muqaddas manzillari to‘g‘risida ma’lumot beramiz. Bu tuman Farg‘ona vodiysidan poytaxtga keluvchi yoki respublikamizning janubiy, g‘arbiy viloyatlaridan poytaxtga sayohat qiluvchi turistlar uchun qiziqarli hudud sanaladi. Har bir kishi yo‘l bosish jarayonida bu tumanning tabiati, dala-bog‘lari, turli inshoatlariga nazar tashlar ekan, uni yaqindan bilib olish harakatida bo‘ladi. O‘rta Chirchiq tumani Chirchiq daryosining shimoliy va janubiy qirg‘og‘ida joylashgan tuman bo‘lib, qadimiy yashash manzillarining ko‘pligi bilan ajralib turadi. Tuman tarixiga tegishli tarixiy ma’lumotlar Toshkent viloyati tarixi bo‘yicha yaratilgan M.Masson, V.Bartold, Muhammad Solihxo‘ja Toshkandiy, V.Vyatkin, A.Divayev, A.Dobrosmislov, H.Ziyayev, E.Rtveladze, Y.Buryakov, A.Shevyakov, SH.Yusupov, A.Saidov, Z.Islomov, I.Yormatov, A.Mo‘minov, N.Muhamedov, M.Jo‘rayev. O‘.Sultonov kabi olimlar asarlaridan o‘rin olgan.

Ma’lumki, Toshkent viloyati hududida ziyoratgoh va qadamjolar, me’moriy obidalar, shifobaxsh suvli buloqlar, dam olishga moslangan hududlar, ko‘ngilochar istirohat maskanlari, muqaddas tabiiy manzilgohlar, tog‘larda barpo etilgan sof havoli shifoxonalar juda ko‘p. Ular to‘g‘risida yaxlit kitoblar yaratilgan [1]

Ammo tumanlarga bag‘ishlangan alohida kitob va risolalar juda kam. Albatta viloyatga bag‘ishlangan kitobda tumanlarga kam joy ajratiladi, ko‘p hollarda umumiy ma’lumotlar bilan chegaralanish kuzatiladi. Holbuki, birgina Toshkent viloyatining Yuqori Chirchiq, Bekobod, Bo‘ka, Oqqo‘rg‘on, Zangi ota tumanlari ijtimoiy-madaniy tarixi haqida yirik risolalar tayyorlash mumkin. Masalan, akademik A.Saidov Zangiota ziyoratgoh majmui tarixiga oid “Hazrat Zangi Ota” nomli fundamental kitob yaratib, o‘zigacha bo‘lgan barcha manbalarni tasnif etishga, yangilangan majmua mohiyatini bor bo‘y-basti bilan ochib berishga muyassar bo‘ldi. Professor I.Yormatov Ohangaron vodiysi aholisining ijtimoiy tarixi, qadimiy ziyoratgoh va qadamjolarni o‘rganib qator risola va monografiya bitdi.[2] Xalqaro “Oltin meros” xayriya jamatchilik jamg‘armasi Toshkent viloyati muassasasi boshqarmasi boshlig‘i Zarifa Eshmirzayeva tomonidan viloyatdagi mavjud ziyoratgoh va qadamjolar aniqlanib, xaritasi ishlab chiqildi va bir necha risola va kitoblar o‘zbek va o‘zga tillarda chop qilindi. [3] Viloyat va shahar ziyoratgohlari to‘g‘risida jurnalistlar tomonidan vaqtli matbuotda e’lon qilinayotgan maqolalar ham diqqatga loyiqdir. Yaratilgan tadqiqotlar ushbu hudud ziyoratgoh va qadamjolari to‘g‘risida yana ko‘pgina kitoblar yozish lozimligini taqozo qilmoqda.

Asosiy tahlil va natijalar (Results and analyses)

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

O‘rta Chirchiq tumani hududining ko‘p qismi Chirchiq daryosi bilan Toshkent kanali oralig‘ida joylashgan bo‘lib, unda Ahtam sahoba, Bo‘g‘oq ota, Qoratosh avliyo, Ulkan To‘ytepa, Usmon ota, Chordona singari ziyoratgohlar joylashgan. To‘ytepalik iqtidorli jurnalist Bahriniso Sultonali qizi tumandagi ulug‘lar hayoti, madaniy-ma’naviy merosi haqida turkum maqolalar bitgan. Tumandagi ziyoratgohlar to‘g‘risida so‘z yuritganda uning maqolalaridan ham o‘rni bilan foydalanish mumkin. Zero, har bir hududning mahalliy ijodkori o‘z otamakonini bizdan ko‘ra yaxshi biladi va bizdan ko‘ra ortiqroq sevadi. Qalamkash shunday yozadi: “Xalqimizning boy madaniy-ma’naviy merosini asrab-avaylash, har bir qadamjo, obida va ziyoratgohni talab darajasida saqlash barcha fuqaroning muqaddas burchi. Ulardan milliy an’analarimiz va urf-odatlarimizning davomiyligi sifatida foydalanish, yoshlar ongida mustaqillik, vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish ma’naviyat va ma’rifat ahlining muqaddas burchidir”.[4].

Tumandagi tabarruk qadamjolardan biri bo‘lgan Ahtam Sahoba «Oltin meros» xalqaro xayriya jamg‘armasi tasarrufiga o‘tkazilgan ziyoratgohlardan biri. Ahtam Sahoba maqbarasi chiroyli ta’mirdan chiqarilgan, yonidagi ko‘m-ko‘k shifobaxsh buloq esa qanchadan-qancha bemorlarning dardiga malham bo‘lgan. Aytishlaricha, Ahtam Sahoba bulog‘ining suvi har xil yara-chaqa, toshmalarni tuzatadi. Mahalliy aholining so‘ziga ko‘ra, uzoq yillar farzand ko‘ra olmagan ayollarning farzand so‘rab qilgan iltijolari shu joyda ijobat bo‘ladi. Ahtam Sahoba ziyoratgohidagi buloqlarda katta-kichik baliqlar suzib yuradi va ular bir zumda buloqlar ostidagi kamar-g‘orlarda g‘oyib bo‘lishadi. Kattagina hajmdagi bitta baliqni ushlab olib, uning qulog‘iga halqa taqib qo‘yib yuborishgan. Oradan bir qancha vaqt o‘tgandan keyin haligi baliqni Ko‘kbuloqota bulog‘ida suzib yurganini ko‘rishgan. Demak, buloqlar yer osti arig‘i orqali bir-biri bilan tutashib ketgan, degan gaplarda jon bor.

Ko‘kbuloq suvi azaldan bolalardagi ko‘kyo‘talga, CHo‘g‘buloq suvi quloq og‘rig‘iga, Ko‘tirbuloq esa teridagi har xil yara-chaqalarga shifo bo‘lib kelgan. Yaratganning mo‘jizasini qarangki, bu buloqlar suvi qahraton qishda ham muzlamaydi. Hazrati Ali kiblaga qarab yurib kelganida, uning nazari tushgan yerlarning hammasi tabarruk qadamjoga aylangan, deb rivoyat qilinadi. Jumladan, yuqorida nomlari tilga olingan buloqlar, Ulkantepa, Chordara degan tepa shular jumlasidandir.

“O‘zbekiston ziyoratgohlari va qadamjolari” kitobida Adham sahoba ziyoratgohi tarixi to‘g‘risida shunday yoziladi: “El orasida shunday rivoyat yuradi: Ahtam Sahoba Hazrati Alining yaqin do‘sti ekan. Islom dinini targ‘ib qilish uchun shu yerlarga kelgan Ahtam Sahoba kiyik ovlash uchun yo‘lga chiqqanda qarshisidan bir to‘da qo‘shin bostirib kelayotgan bo‘lgan. Ular Shom yurtining qo‘shinlari bo‘lib, pahlavon Hazrat Alining boshini olish niyatida kelayotgan ekan. Ahtam Sahoba ularning shum niyatlarini payqab do‘sti uchun o‘zi jangga kiradi. O‘sha Hazrat Ali men bo‘laman, deb ko‘p jangchini yengadi. Ammo qo‘shinning qora tanli Makeyt degan polvoni Ahtam Sahobaning boshini tanidan judo qiladi. G‘alaba qilgan qo‘shin o‘zini g‘olib hisoblab, tepalikda

tantana, to‘y qiladi (To‘ytepaning nomini ham ba’zan shu rivoyat bilan bog‘laydilar). Bu tantananing sababini surishtirgan Hazrati Ali do‘stining qotilini topadi va qotil so‘rashmoq uchun qo‘lini cho‘zganida yelkalari bilan birga tanasidan sug‘urib tashlaydi. Hazrati Ali dushman qo‘shinini tor-mor qilib, do‘stining jasadini shu qabristonga dafn qiladi. Shundan Ahtam Sahoba dafn etilgan joy tabarruk qadamjoga aylanib ketgan. Shifobaxsh buloqlar ham ana shu qutlug‘ tashrif sharofatidandir deyiladi.

Mazkur qadamjoni ziyorat qilgani Rossiyaning Qozon shahridan ham ziyoratchilar kelib turishadi. Chunki ularning bobolari, ota-onalari XX asrda To‘ytepada istiqomat qilib, shu yerga dafn etilgan. Shifobaxsh buloqlar suvi esa Qozog‘istondan keluvchi bemorlarning ham dardiga darmon bo‘lganligini ko‘plar so‘zlashadi. Bugungi kunda To‘ytepa yaqinida Nurafshon shahri barpo etilib, viloyat markazi maqomini olib, ko‘rkamlashib, tobora kengayib bormoqda.

Tumandagi yirik ziyoratgohlardan biri Shoh Malik ziyoratgohidir. Ayni kunlarda bu joy Shodmalik ota deb yuritiladi. U Shodmalik qishlog‘i kunbotarida Olmaliq–Toshkent avtomagistrali bo‘yidagi qabriston hududida joylashgan bo‘lib, Bolg‘oli MFY o‘ramiga qaradi. Ziyoratgoh To‘ytepa shahridan 15 km sharqda joylashgan. Bu ziyoratgoh g‘aroyib hodisalarga boy manzil bo‘lib, qirlik ostida barpo etilgan. Maydoni 350 kvadrat metrni tashkil etadi. Qirning janubi-sharq tarafida go‘rxonaga kirish yo‘li bor. U XI asrga tegishli deb qayd etilgan. Go‘rxona 4 hujradan iborat. 1.Tushish yo‘lagi. Kengligi 2,9x2,8 metr bo‘lib, balxiy usulda ishlangan. Balandligi 2 metr. Yo‘laklar devori pishgan g‘isht va toshlardan loysuvoq bilan mustahkamlangan. Alebastr bilan suvoq ham qilingan. 2. Tor yo‘lak bo‘lib, 4,68 va 1,35 metr. Oyoq osti, shifti va yon devorlari pishgan g‘ishtdan qurilgan bo‘lib, har bir g‘ishtning hajmi 28x14x4 sm. Yarimsilindr shaklida qurilgan. 3) Eng katta hujra 7,53x2,34 metr bo‘lib, yo‘lakka nisbatan shimoli-sharqqa qaratib qurilgan. Go‘rxona yo‘lakka nisbatan keng. Uning o‘rtasidan g‘arb tomoniga yana bir hujra qurilgan bo‘lib, uni 4-hujra deyish mumkin. Undan chillaxona sifatida foydalanilgan deyishadi. Hujralarning oyoq ostiga zahdan saqlanish maqsadida bo‘yra, bo‘yra ustiga gilam va poloslar to‘shalgan. Hujrada 6 ta oyoqli yog‘och tobut bo‘lib, ustiga baxmal mato yopilgan, ularda inson suyaklari bor. [5]

1938 yili bu yerda bo‘lgan V.Shishkin shimoli-g‘arbida g‘ishtin sag‘ana mavjudligini qayd etgan. Mazkur sag‘ana Shoabdumalik otaga tegishli bo‘lgan deyishadi. Mozor tarixi va uning saqlanishi haqida ko‘plab rivoyatlar bizgacha yetib kelgan. V.Shishkin dastlab bu qabriston g‘ayrimusulmoniy bo‘lgan degan fikrni ilgari suradi. Holbuki, shu yerda yashovchi kishilar bosh qabr Shoh Abdumalik otaga tegishli deb qat’iy aytadilar. Shoh Abdumalik ota sufiy Zangi Otaning bobosi bo‘lgan. M.Massonga ko‘ra Shoh Abdumalik otaning padari Mansur ota bo‘lib, Ahmad Yassaviyning birinchi xalifa murididir. Parkentning Zarkentida yashovchi kishilar Shodmonlik ota va Usmon ota hamda Qoratosh buva aka-ukalar bo‘lishgan deyishadi. [6]

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Tumandagi yana bir joy – Qoratosh buva ziyoratgohi Ohangaron daryosi bo‘yida O‘rtachirchiq tumanidagi Uyshun qishlog‘ida joylashgan. Usmon ota qabrining manzili aniq emas. Ammo Ohangaron havzasidagi Gajigenda (Xojagon) xojalar istiqomat qiladiki, ular o‘zlarini usmoniylar deyishadi. «Rashahat»da aytilishicha, Zangi otaning bobosi Abdumalik xoja deb ko‘rsatilgan.

Yahyo G‘ulomovga shu yerlik Mingbayev familiyali shayx XX asr 30-yillarida bu yerning sehrli xususiyatlari haqida rivoyatlar aytib bergan. O‘zi esa tushida Shodmalik otani ko‘rganligini bayon qilgan. Avliyo unga 50 yoshli, to‘ladan kelgan, ko‘rkam, qorindor, uzun oq ko‘ylakli, belida tugunsiz qizil belbog‘i bor kishi qiyofasida namoyon bo‘lgan. Shodmalik otaning saqoli qora va qalin, sochi esa ayollarning sochi kabi uzun bo‘lib beligacha tushib turgan. Uning yonida yana olti yigit ham bor bo‘lgan. Shodmalik ota olti kishidan biriga o‘zbekchalab “Qani, Qur’ondan biror sura o‘qi” degan, U esa shayxga Qur’on o‘qishni buyurgan. Shayx tilovat qilganda Shodmalik ota “ma’qul” degan.

Shayxning tushiga avliyo kirganligi haqidagi gaplar el orasida tarqalib ketgandan so‘ng mahalliy hukumat ziyoratchilarning bu yerga kelishini ta’qiqlab qo‘ygan. Bu ish shayxni ranjitgan. Shayxning aytishicha, shundan so‘ng bu yerda qizil va qora ilon paydo bo‘lgan. Qizig‘i shundaki, qizil ilonni ko‘rgan kishi qora ilonni ko‘ra olmagan, qorasini ko‘rgan odam qizilini ko‘ra olmagan. Qizil ilon odamlarni ziyoratgohga kelishga yo‘l qo‘ymagan. Mozor holati, undan topilgan ashyolar bu joy islom dini kelgunga qadar zardushtiylar va hatto mazdakiylarning muqaddas ibodatgohi bo‘lganligiga guvohlik beradi.

Shohabdumalik ota to‘g‘risida turkiy va forsiy manoqiblarda yozilgan. Masalan, Ali Safiyning “Rashahot ayn ul hayot” asarida shunday bitiladi: “Ibtidoi sulukda volidlaridin (otalari) tarbiyatlar topib tururlar. Volidlari vafotidan so‘ng ham alarning buyrug‘i bilan Hazrati Xoja Ahmad (Yassaviy)ning mulozamatlarida bo‘ldilar”.

Abdumalik xoja (rahmatullohi taolo) Mansur Otaning farzandi buzurgvorlari turur. Va alardin so‘ng joynishin (o‘rinbosar bo‘lub), musta’idlarning tarbiyatig‘a bel bog‘ladilar va necha yillar masnadi irshod (murshidlik maqomi)da o‘lturdilar. Va tariqat toliblarig‘a rohi irshodni ko‘rguzdilar. Tojixoja (rahmatullohi taolo) Abdulmalik Xojaning farzandi azizlari va Zangi Otaning padari buzurgvorlari turur. Mundin so‘ng zikrlari kelur. Va Toji Xoja ulumi rasmiyning tahsilidan so‘ng ilmi tariqatda va haqiqatda volidi shariflaridin tarbiyat topibdurlar. Darajayi kamolg‘a yetushkandin so‘ng noqislarning tarbiyatig‘a mashg‘ul bo‘lubdurlar”. [7]

Bugungi kunda xalqaro “Oltin meros” xayriya fondi Toshkent viloyat muassasasi boshqarmasi mutaxassislari say-harakati bilan ziyoratgoh ustiga zamonaviy maqbara tiklandi. Xuddi Samarqanddagi Go‘ri Amir singari u ikki qavatli bo‘ldi. Yuqori qavatdagi ziyoratxonada ramziy qabr yer ostidagi qabrning ustiga simmetrik tarzda qurildi. Maqbaraning me’moriy yechimi

juda original bo‘lib, har qanday tomoshabinni befarq qoldirmaydi. ”Buyuk ipak yo‘li” bo‘yida joylashgan avliyo mozori ayni kunlarda ziyoratchilar bilan fayzli bo‘lib turibdi.

Tumandagi yana bir muqaddas manzil Saidmuhammad Valiy ziyoratgohidir. U «Rovatak» qishlog‘i hududida joylashgan. Saidmuhammad Valiy ziyoratgohi xususida o‘zini Saidmuhammad Valiyning o‘n yettinchi avlodi deb tanishtirgan imom Muhammadho‘ja Norxo‘jayevning aytishicha Saidmuhammad Valiy quraysh qabilasidan bo‘lgan. Imom Husayn avlodidan ekan. Rivoyat qilishlaricha, Shayxontohur buva masjid qurdirayotgan ekanlar. Ustalar masjid ustiga ustun qo‘yishga chog‘lanib turganlarida Shayxontohur buva ustalarga: «Shoshmanglar va ko‘chaga qaranglar, valiy odam kelayapti», debdilar. Ustalar ko‘chaga chiqib qarashsa, bir yosh bola kelayotgan ekan, Hafsalalari pir bo‘lib qaytib kirishibdi va: «Hazrat, biz hech qanaqa valiy odamni ko‘rmadik», deb ishlarini davom ettirishga kirishibdilar. Kelayotgan bola esa hovliga kirib, ustalar tayyorlab qo‘ygan haligi ustunning ustidan hatlab o‘tibdi va uyga kiribdi. Ustalar ustunni imorat ustiga qo‘yishsa o‘lchab kesilgan ustun o‘z-o‘zidan bir gaz yetmas emish. Ustalar bir-birlariga qarab: «Sen o‘lchab kesganingda to‘g‘ri edi-ku, hammamiz ko‘rgan edik», deya hayratga tushishibdi va Shayxontohur buvadan buning ta’birini so‘rashibdi. Shunda Shayxontohur buva «Boyagi kelayotgan bolakayni sizlar kichkina deb nazarga ilmadinglar, vaholanki u valiy edi. Shuning uchun u ustunning ustidan sakrab o‘tdi. Endi iltimos qilib o‘ziga qo‘ydiringlar», deya maslahat beribdi. Ustalar Saidmuhammad Valiydan iltimos qilib, masjidning ustunini o‘z qo‘llari bilan qo‘yib berishlarini so‘rashibdi. Saidmuhammad Valiy ustalarning ray’ini qaytara olmay iltimoslarini bajarganlarida ustun tom uzunligiga mos tushgan ekan. Shu tariqa valiy o‘z karomati bilan barchani hayratga solgan ekan. [8]

Yana bir ziyoratgoh Qoraxo‘ja avliyo buva deb ataladi. Aytishlaricha, u Saidmuhammad Valiyning chevarasining chevarasi bo‘lmish Qoraxo‘ja avliyo buva 1887 yili qabrga qo‘yilgan. Aytishlaricha Qoraxo‘ja buvaning ham nafaslari nihoyatda o‘tkir bo‘lgan. Ko‘plab bemorlarni davolagan. Ishonchli manbalarda aytilishicha, Qo‘qon xoni Xudoyorxon Toshkentga kelganida buyragiga tosh tiqilib, juda qiynalgan. Shunda unga: “rovataklik Qoraxo‘ja buvagina bu dardga davo topadi” deyishgan. Xon odam yuboradi, lekin avliyo kelmaydi. Shunda xon yana yaxshi sarpolar va iltimoslar bilan odam yuboradi. Qoraxo‘ja buva kelgan odamga ip berib, uni xonning oyoq barmoqlariga bog‘lab, ikki marta siltab «Qoraxo‘ja kelayapti, Qoraxo‘ja kelayapti», deb tortishlarini aytadi. Uning aytganini qilishganida, Xudoyorxon darhol shifo topgan ekan. Shu-shu xon har gal Toshkentga kelganida aziz avliyoni ziyorat qilib ketadigan bo‘ladi. Imom Xasan va Imom Husandan tarqalgan bu avlodlar Toshkentning «Kamolon» mahallasida hamda Samarqandning Chelak tumanidagi Saidxo‘ja bobolar avlodi bilan qon-qarindosh ekanlar. Toshkentdagi Shayxontohur buva Saidmuhammad Valiyga amaki, ya’ni eng yaqin qarindosh bo‘lishgan ekan. [9]

Tumandagi «Paxtaobod» mahalla fuqarolar yig‘ini hududidagi katta qabristonlardan biri Usmon ota deb yuritiladi. Qishloq fuqarolar yig‘ini «Nuroniy» jamg‘armasi raisi bo‘lgan Ro‘zmat ota Umarov quyidagi rivoyatni so‘zlab bergan: Burgalik qishlog‘idan boshlanib Oltiovul qishlog‘idan oqib o‘tadigan ariq bilan bog‘liq bir rivoyat bor. Aytishlaricha, bir sahoba shu suvdan tahorat olib qaytayotganlarida orqasiga bir qarasa, katta ajdar yerni yorib, ariq qilib shu suvni olib kelayotgan emish. U orqasiga qaragan zahoti ajdar cho‘rt burilib Ohangaron daryosiga tushib ketibdi. O‘shanda bu ariq suvi burilib, Ohangaronga daryosiga ko‘shilib ketgan ekan. Hozir ham kishini hayron qoldiradigan bu burilishdagi suvga odamlar kelib, qurbonliklar qilib, ziyorat qilib ketishadi. Bir mahallar Usmon ota nomi bilan ataluvchi tepalikdagi qabriston atrofida meva-chevalar to‘kin bo‘lgan. «Usmon ota» mahallasida yashovchi To‘ti momoning aytishicha, mozor atrofida katta aylana yo‘l bo‘lgan. Shu qabristonga shayxlik qilib o‘tgan Shokarim otadan eshitgan hikoyasida aytilishicha, har payshanba kunlari tushdan so‘ng bolalarni tashqariga chiqarishmagan. Sababi u yerga yo‘lbars kelib, shanba kuni ketar ekan. Bir kechasi yo‘lbarsning qattiq bo‘kirgani eshitilgan. Chiqib qarashsa, katta bir yo‘lbars panjasini Shokarim akaga qarata uzatib turganmish. Yo‘lbars panjasiga katta bir cho‘kir (daraxtning qurigan shoxi) kirib, uni qiynayotgan ekan. Shayx o‘zini qo‘lga olib cho‘kirni sug‘urib tashlab, panjani latta topib kelib bog‘lab qo‘yibdi. O‘sha kechasi hovlisida gursillagan ovoz eshitilibdi. Yo‘lbars katta bir buqani olib kelib (xizmat haqiga) tashlagan ekan. [10]

Xulosalar (Conclusions)

O‘rta Chirchiq tumani tarixini o‘lkashunoslik obyekti sifatida o‘rganish yurtimizning har bir go‘shasi katta tarixga, boy asori atiqalarga, qiziqarli va ibratli rivoyatlarga boyligini ko‘rsatadi.

Ularni dars jarayonida turli slaydlar va xaritalar yordamida o‘qitish bo‘yicha katta imkoniyatlarga egamiz.

O‘qituvchi mavzuga doir manbalarni tinmay izlab borishi, mavjud materiallarni grafik organeyzer namunalariga aylantirib borishi kerak.

Shundagina uning darsi qiziqarli va samarali bo‘ladi. O‘lkashunoslik bo‘yicha mustaqil ta’lim mavzulari bo‘yicha referat tayyorlashda talabalarga Z. Shomirzayevaning “Po dorogam drevnogo Ilaka”, A.I. Shevyakovning “K voprosu o vozniknovenii kulta Sha-Abdu-Malik-ata” kabi asarlaridan unumli foydalanishni tavsiya qilish foydali bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

[1]. Buryakov Y.F. Toshkent vohasining qadimgi karvon yo‘llari. – T.: Fan, 1978.

[2]. O’zbekiston ziyoratgohlari va qadamjolari. Toshkent viloyati va Toshkent shahri. 3-kitob. Turon-Zamin Ziyo. T.: 2015. Б.7.

[3]. Шамирзаева З. По дорогам древного Илака. Изд. Наврўз. Т.: 2014.

[4]. Шевяков А.И. К вопросу о возникновении культа Ша-Абду-Малик-ата. - Культурное наследие. Ташкент, 1999.

[5]. Шевяков А.И. Население Ташкентского оазиса в конце XIX- начале XX вв. М., 2000.

[6]. O’zbekiston ziyoratgohlari va qadamjolari. Toshkent viloyati va Toshkent shahri. 3-kitob. Turon-Zamin Ziyo. T.: 2015.

[7]. Ali Safiy. Rashahoti ayn ul hayot. “Fan” nashriyoti. T.: 1995.

[8]. Диваев А.А. Народние предания о возникновения азиатского города Ташкента // Туркестанские ведомости. – Ташкент, 1900. – №91.

[9]. Yormatov I. Iloq tarixi. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O’zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005.

[10]. O’zbekiston ziyoratgohlari va qadamjolari. Toshkent viloyati va Toshkent shahri. 3-kitob. Turon-Zamin Ziyo. T.: 2015.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Rano Almamatovna Tuychiyeva,
PhD in Political Science,Institute for Youth Issues Research and Training of Prospective Personnel,Doctoral Researcher,
Tashkent, Uzbekistan,
Email: tuychiyeva88@list.ru

Published under peer review:
Doctor of Political Science, Associate Professor
Mansur Musaev
Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 31th March 2025

INDIA'S ECONOMIC PARTICIPATION IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES AND OPPORTUNITIES TO INCREASE INVESTMENTS

Abstract. This article provides a scientific and analytical analysis of the development of economic cooperation between India and the Central Asian states. The study thoroughly examines India's economic interests in the Central Asian region, trade volume, investment projects, and strategic initiatives for developing transport infrastructure. Special attention is given to the opportunities available for Indian companies and investors, as well as prospects for energy cooperation, technological exchange, and industrial collaboration. The article also explores the impact of geopolitical processes on economic relations between India and Central Asian countries. Regional and international trade routes are analyzed, and recommendations are proposed to improve transport and logistics infrastructure. Furthermore, India's demand for Central Asian energy resources is assessed, including significant energy initiatives such as the TAPI project. The research findings help identify strategic directions for strengthening economic cooperation between India and Central Asia. Additionally, key challenges hindering economic collaboration—such as tariff and non-tariff barriers, political and legal issues, and infrastructure deficiencies—are discussed, along with specific recommendations for overcoming these obstacles. This study serves as an essential resource for gaining a deeper understanding of the current state and future prospects of economic relations between India and Central Asia.

Keywords: India, Central Asia, economic cooperation, investment, trade relations, transport infrastructure, energy, geopolitics, strategic interests, industrial collaboration, innovative technologies, trade corridors, banking and financial sector.

ИНДИЙСКОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ УЧАСТИЕ В ГОСУДАРСТВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ВОЗМОЖНОСТИ УВЕЛИЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ

Аннотация. В данной статье проводится научно-аналитический анализ процесса развития экономического сотрудничества между Индией и государствами Центральной Азии. В исследовании подробно рассматриваются экономические интересы Индии в регионе Центральной Азии, объем торговых операций, инвестиционные проекты, а также стратегические инициативы по развитию транспортной инфраструктуры. Особое внимание уделяется возможностям для индийских компаний и инвесторов, перспективам энергетического сотрудничества, технологического обмена и промышленного взаимодействия. В статье рассматривается влияние геополитических процессов на экономическое сотрудничество между Индией и государствами Центральной Азии. Анализируются региональные и международные торговые маршруты, а также предлагаются меры по совершенствованию транспортной и логистической инфраструктуры. Кроме того, оценивается потребность Индии в энергетических ресурсах Центральной Азии, включая такие важные энергетические инициативы, как проект ТАПИ. Результаты исследования помогают определить стратегические направления для

дальнейшего укрепления экономического сотрудничества между Индией и Центральной Азией. Также проводится обсуждение ключевых проблем экономического взаимодействия, включая тарифные и нетарифные барьеры, политико-правовые вопросы и инфраструктурные ограничения. В статье предлагаются конкретные рекомендации по устранению этих препятствий. Настоящее исследование является важным источником для глубокого понимания текущего состояния и перспектив экономических отношений между Индией и Центральной Азией.

Ключевые слова: Индия, Центральная Азия, экономическое сотрудничество, инвестиции, торговые отношения, транспортная инфраструктура, энергетика, геополитика, стратегические интересы, промышленное сотрудничество, инновационные технологии, торговые коридоры, банковско-финансовый сектор.

HINDISTONNING MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDAGI IQTISODIY ISHTIROKI VA INVESTITSIYALARINI OSHIRISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning rivojlanish jarayoni ilmiy-analitik uslubda tahlil qilinadi. Tadqiqotda Hindistonning Markaziy Osiyo mintaqasidagi iqtisodiy manfaatlari, savdo hajmi, investitsion loyihalari va transport infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha strategik tashabbuslari chuqur o‘rganiladi. Ayniqsa, Hindiston kompaniyalari va investorlari uchun mavjud imkoniyatlar, energetika hamkorligi, texnologik almashinuv va sanoat tarmoqlarida hamkorlik istiqbollari batafsil tahlil qilinadi. Maqolada geosiyosiy jarayonlarning Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikka ta’siri ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, mintaqaviy va xalqaro savdo yo‘nalishlari, transport va logistika infratuzilmasining takomillashtirilishi bo‘yicha takliflar ilgari suriladi. Shu bilan birga, Hindistonning Markaziy Osiyodagi energetika resurslariga bo‘lgan ehtiyoji, shu jumladan, TAPI loyihasi kabi muhim energetik tashabbuslar ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash bo‘yicha strategik yo‘nalishlarni aniqlashga yordam beradi. Bundan tashqari, iqtisodiy hamkorlik oldidagi asosiy muammolar – tarif va notarif to‘siqlar, siyosiy va huquqiy muammolar hamda infratuzilma yetishmovchiligi bo‘yicha muhokamalar o‘tkazilib, ularni bartaraf etish bo‘yicha aniq takliflar beriladi. Ushbu maqola Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarning bugungi holati va istiqbollarini chuqur anglashga yordam beradigan muhim manba hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Hindiston, Markaziy Osiyo, iqtisodiy hamkorlik, investitsiya, savdo munosabatlari, transport infratuzilmasi, energetika, geosiyosat, strategik manfaatlar, sanoat hamkorligi, innovatsion texnologiyalar, savdo yo‘laklari, bank-moliya sektori.

Kirish

Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tobora dolzarb ahamiyat kasb etib, XXI asr global geoiqtisodiy landshaftida muhim o‘rin egallamoqda. Markaziy Osiyo davlatlari uchun Hindiston nafaqat yirik savdo hamkori, balki investitsiyalar, texnologik innovatsiyalar va strategik infratuzilma loyihalarini rivojlantirish borasida muhim tashabbuskor davlat sifatida e’tirof etilmoqda. Shu bilan birga, Hindiston uchun Markaziy Osiyo energiya resurslari, tabiiy boyliklar va yangi bozorlar jihatidan strategik ahamiyatga ega.

Savdo-iqtisodiy aloqalarning rivojlanishi jarayonida Hindistonning Markaziy Osiyodagi ishtiroki turli bosqichlarni bosib o‘tgan. Tarixiy nuqtai nazardan, Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlik Buyuk Ipak yo‘li davridan boshlab shakllangan bo‘lsa, hozirgi kunda mazkur aloqalar yangi shakl va mazmunga ega bo‘lib, energetika, transport, sanoat va yuqori texnologiyalar kabi strategik sohalarda rivojlanmoqda. Hindiston mustaqil Markaziy Osiyo

davlatlari bilan diplomatik va iqtisodiy hamkorlikni yanada mustahkamlashga intilib, yirik transport infratuzilma loyihalari, jumladan, Xalqaro Shimol-Janub Transport Yo‘lagi (INSTC) va Chabahar porti kabi tashabbuslarni ilgari surmoqda.

Bugungi kunda Hindiston-Markaziy Osiyo o‘rtasidagi umumiy savdo hajmi yil sayin ortib bormoqda, biroq potensial imkoniyatlardan to‘liq foydalanilgan deb bo‘lmaydi. Hindiston tomonidan farmatsevtika, axborot texnologiyalari, qishloq xo‘jaligi texnikasi va mashinasozlik mahsulotlari eksporti oshayotgan bo‘lsa, Markaziy Osiyo davlatlari Hindistonga tabiiy gaz, neft, metallar va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetkazib bermoqda. Lekin savdo hajmining mutanosib emasligi, transport va logistika to‘siqlari hamda geosiyosiy jihatlar hamkorlikning to‘liq rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan omillardan hisoblanadi.

Ushbu maqola Hindistonning Markaziy Osiyo iqtisodiyotidagi ishtiroki va investitsiyalarini oshirish imkoniyatlarini ilmiy-analitik tahlil qilishga bag‘ishlangan bo‘lib, quyidagi asosiy savollarga javob berishga harakat qiladi:

1. Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning rivojlanish tarixi va hozirgi holati qanday?
2. Hindistonning Markaziy Osiyo davlatlaridagi iqtisodiy ishtiroki va investitsiyalarining asosiy yo‘nalishlari nimalardan iborat?
3. Hindiston-Markaziy Osiyo iqtisodiy hamkorligiga ta’sir qiluvchi asosiy muammolar va to‘siqlar qanday?
4. Kelajakda Hindiston va Markaziy Osiyo iqtisodiy hamkorligi qanday yo‘nalishlarda rivojlanishi mumkin?

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlik bo‘yicha ilmiy adabiyotlar ushbu munosabatlarning tarixiy ildizlari, rivojlanish jarayoni hamda zamonaviy tendensiyalarini keng qamrab oladi. Tarixiy jihatdan, Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi savdo aloqalari Buyuk Ipak yo‘li davridan shakllanib, uzoq muddat davom etgan. Bu borada Lev Gumilyovning *"Drevnie puti torgovli na Shelkovom puti"*(1988) hamda R.K. Singhning *"India and Central Asia: Historical Trade Relations"*(2017) asarlarida batafsil yoritilgan. Sovet davrida esa bu aloqalar cheklangan bo‘lib, mintaqa davlatlari mustaqillikka erishgach, Hindistonning iqtisodiy faolligi ortdi. Bu holatni T. Almatov *"Sovetskiy Soyuz i torgovye otnosheniya Indii i Tsentralnoy Azii"*(2018) hamda R. Kumar *"Soviet Economic Policies and Their Impact on India-Central Asia Relations"*(2015) kabi tadqiqotlarida chuqur tahlil qilgan.

Zamonaviy tadqiqotlar Hindistonning Markaziy Osiyodagi iqtisodiy strategiyalariga alohida e’tibor qaratmoqda. Mamlakat bu hududda investitsiyalar hajmini oshirish, transport infratuzilmasini rivojlantirish hamda energetika sohasida hamkorlikni kuchaytirishga intilmoqda. Ushbu masala A. Kumar *"India’s Strategic and Economic Engagement with Central Asia: A Post-Soviet Analysis"*(2022) hamda S. Saran *"India’s Strategic Engagement in Central Asia"*(2023) kabi asarlarda keng yoritilgan. Ayniqsa, energiya manbalariga bo‘lgan ehtiyoj sababli Hindiston gaz va neft loyihalarida faol ishtirok etmoqda, jumladan, TAPI loyihasi strategik ahamiyat kasb etadi. Bu masalaga R. Bhatia *"India’s Energy Interests in Central Asia"*(2021) va V. Mehta *"India’s Energy Diplomacy in Central Asia"*(2023) asarlarida chuqur yondashilgan.

Bundan tashqari, transport va logistika infratuzilmasining rivoji Hindiston uchun Markaziy Osiyoga chiqishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli mintaqaviy transport yo‘laklarini rivojlantirish Hindiston tashqi iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. H. Pant *"India’s Connectivity Challenges with Central Asia"*(2022) va V. Mehta *"India’s Transport and Logistics Diplomacy in Central Asia"*(2023) bu borada batafsil tadqiqotlar olib borgan. Biroq, Xitoy va Rossiyaning mintaqadagi geosiyosiy ta’siri Hindiston manfaatlariga muayyan darajada cheklovlar qo‘ymoqda. Xitoyning bu boradagi strategik ta’siri L. Wei *"China’s*

Influence in Central Asia and India's Position"(2022) asarida, xavfsizlik va geosiyosiy omillar esa B. Chellaney *"Security Dynamics in Central Asia: Implications for India"*(2023) kitobida tahlil qilingan.

Shuningdek, Hindiston bank-moliya sektorida hamkorlik qilishga harakat qilmoqda, lekin bu yo‘nalishda hali to‘liq rivojlanish kuzatilmagan. R. Karimov *"Hindiston banklari va Markaziy Osiyo moliya bozori"*(2022) va S. Singh *"India's Trade Relations with Central Asia: Opportunities and Challenges"*(2023) kabi asarlari bu borada muhim tahliliy ma'lumotlar beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda Hindistonning Markaziy Osiyo davlatlaridagi iqtisodiy ishtiroki va investitsiyalarining oshirish imkoniyatlarini tahlil qilish uchun kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi tizimli tahlil, taqqoslash, empirik tahlil va normativ-huquqiy tahlil usullariga asoslangan bo‘lib, ular tadqiqotning har tomonlama chuqur o‘rganilishiga xizmat qildi.

Birinchi navbatda, tizimli tahlil usuli yordamida Hindiston va Markaziy Osiyo mamlakatlari o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar, savdo-iqtisodiy hamkorlik shakllari va investitsion oqimlarning tuzilishi o‘rganildi. Bu yondashuv orqali mavjud hamkorlik mexanizmlari va ularning samaradorligi baholandi. Keyinchalik, taqqoslash usuli qo‘llanib, Hindistonning Markaziy Osiyo mamlakatlariga kiritayotgan investitsiyalari boshqa yirik iqtisodiy o‘yinchilarning (Xitoy, Rossiya, Yevropa Ittifoqi) investitsiyalari bilan solishtirildi. Bu tahlil Hindistonning investitsion strategiyasining o‘ziga xos jihatlarini aniqlash hamda uning raqobatbardosh ustunliklarini baholash imkonini berdi.

Tadqiqotning empirik asoslarini mustahkamlash maqsadida empirik tahlil usuli qo‘llanildi. Bunda Hindistonning Markaziy Osiyo davlatlaridagi yirik investitsion loyihalari, ularning iqtisodiy samaradorligi va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari tahlil qilindi. Ushbu jarayonda xalqaro moliyaviy tashkilotlar hisobotlari, rasmiy statistik ma'lumotlar va hukumatlarning iqtisodiy strategiyalariga oid hujjatlarga murojaat qilindi. Bundan tashqari, normativ-huquqiy tahlil usuli Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni tartibga soluvchi xalqaro va ikki tomonlama bitimlar, investitsiyalarni himoya qilishga oid huquqiy hujjatlar hamda iqtisodiy islohotlar dasturlarining tahlilini o‘z ichiga oldi. Bu esa mintaqadagi investitsion muhitning barqarorligi va huquqiy asoslari yuzasidan xulosa chiqarishga imkon berdi.

Tahlil va natijalar

Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy munosabatlarning ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi. Ayniqsa, Buyuk Ipak yo‘li ushbu ikki mintaqa o‘rtasida faol savdo va madaniy almashinuvlarni ta'minlagan asosiy geoiqtisodiy tizimlardan biri bo‘lgan. Ushbu davrda Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi savdo munosabatlari ipak, ziravorlar, qimmatbaho metallar, to‘qimachilik va boshqa mahsulotlarning eksport-importi bilan bog‘liq edi.

Sharqshunos olim Lev Gumilyov ushbu davrni tahlil qilar ekan, shunday yozadi: *"Hindiston va Markaziy Osiyo orasidagi savdo aloqalari Buyuk Ipak yo‘li orqali amalga oshirilgan bo‘lib, bu yo‘nalish nafaqat iqtisodiy, balki sivilizatsiyalararo muloqot uchun ham muhim edi" (Gumilyov, 1988, 157-bet).*

Hind olimi Ranjit Kumar Singh esa bu borada quyidagicha fikr bildiradi: *"Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi qadimgi savdo yo‘llari orqali nafaqat tovarlar, balki ilm-fan, san'at va falsafa ham tarqalgan. Buyuk Ipak yo‘li bu borada eng muhim tarixiy faktor hisoblanadi" (Singh, 2017, 98-bet).*

Mustaqil Markaziy Osiyo davlatlari olimi Nurmuhammad Yo‘ldoshevning fikriga ko‘ra, *"XVI-XVII asrlarda Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlar Hindiston bilan savdo-sotiqning asosiy markazlaridan biri bo‘lib, u yerda hind savdogarlari faoliyat yuritgan. Ayniqsa, Buyuk Mo‘g‘ullar imperiyasi davrida Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar yuqori cho‘qqiga chiqqan" (Yo‘ldoshev, 2021, 65-bet).*

XIX-asrning ikkinchi yarmidan boshlab Hindiston Britaniya mustamlakasi tarkibiga kirishi bilan mintaqaviy savdo yo‘llari keskin o‘zgarishga uchradi. Mustamlaka siyosati sababli Hindistonning tashqi savdo strategiyalari asosan Buyuk Britaniya manfaatlariga mos ravishda shakllangan bo‘lib, Markaziy Osiyo bilan avvalgi erkin savdo aloqalari pasayib ketdi.

Rossiyalik iqtisodchi Sergey Smirnov ushbu jarayonni tahlil qilar ekan, *"XIX asrda Britaniya imperiyasi Hindistonning savdo munosabatlarini asosan metropoliya va Yevropa bozorlari bilan bog‘lab, Markaziy Osiyo bilan iqtisodiy aloqalarni sezilarli darajada chekladi" deya ta’kidlaydi (Smirnov, 2005, 134-bet).*

Sovet ittifoq davrida esa Markaziy Osiyo davlatlari SSSR iqtisodiy tizimining bir qismiga aylangan bo‘lib, ushbu mintaqaning tashqi savdo aloqalari asosan Moskvadan boshqarilgan. Bu esa Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi bevosita iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishini chekladi.

Hindistonlik tarixchi Rajesh Kumar shunday yozadi: *"Sovet Ittifoqi davrida Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi savdo aloqalari Sovet Markaziy Osiyo davlatlari orqali bilvosita amalga oshirilgan bo‘lib, bu iqtisodiy mustaqillikni cheklagan" (Kumar, 2015, 75-bet).* Qozog‘istonlik iqtisodchi Timur Almatov esa ushbu davrni *"Sovet Ittifoqi davrida Markaziy Osiyo davlatlari Hindiston bilan mustaqil iqtisodiy aloqalar o‘rnatish imkoniyatiga ega bo‘lmagan. Biroq SSSR va Hindiston o‘rtasidagi strategik sheriklik tufayli ayrim sanoat va fan sohalarida hamkorlik shakllangan" deb tahlil qiladi (Almatov, 2018, 88-bet).*

1991-yilda Sovet Ittifoqi parchalanib, Markaziy Osiyo davlatlari mustaqillikka erishgach, Hindiston ushbu mintaqa bilan o‘z iqtisodiy aloqalarini qayta tiklash va rivojlantirishga kirishdi. Shu davrdan boshlab Hindistonning Markaziy Osiyo bilan iqtisodiy hamkorligi bosqichma-bosqich rivojlana boshladi.

Hindistonlik iqtisodchi Anil Kumarning fikriga ko‘ra *"1991-yildan keyin Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida iqtisodiy munosabatlar qayta tiklandi. Hindiston yangi transport yo‘laklarini ochish va mintaqada o‘z ishtirokini kengaytirish uchun muhim tashabbuslarni ilgari surmoqda" (Kumar, 2022, 112-bet).*

O‘zbekistonlik tahlilchi Rustam Karimov esa *"So‘nggi yillarda Hindiston-Markaziy Osiyo iqtisodiy aloqalari o‘sishda davom etmoqda. Ayniqsa, 2012-yildan so‘ng Hindistonning Chabahar porti va Shimol-Janub transport yo‘lagi loyihalariga e’tibor qaratishi mintaqaviy savdo aloqalarini rivojlantirishda yangi imkoniyatlarni ochmoqda" deb* fikr bildiradi *(Karimov, 2020, 90-bet).*

Shuningdek, 2019-yilda tashkil etilgan Hindiston-Markaziy Osiyo Tashqi ishlar vazirlari uchrashuvi ham mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Bunday muloqot maydonlari energetika, transport, savdo va investitsiya sohalaridagi kelgusidagi loyihalar uchun poydevor yaratmoqda.

Hindistonning Markaziy Osiyo iqtisodiyoti va investitsiyalaridagi o‘rni

Hindistonning Markaziy Osiyodagi iqtisodiy ishtiroki strategik jihatdan muhim bo‘lib, bir nechta asosiy manfaatlarga asoslanadi. Bular orasida energetika resurslari bilan ta’minlanish, transport va infratuzilmani rivojlantirish, savdo-iqtisodiy aloqalarni kengaytirish hamda geosiyosiy muvozanatni saqlash kabi omillar mavjud.

Hindistonlik iqtisodchi Rajiv Bhatia Hindistonning Markaziy Osiyodagi manfaatlarini quyidagicha ta’riflaydi: *"Hindiston uchun Markaziy Osiyo mintaqasi energiya resurslari, tabiiy boyliklar va yangi bozorlar nuqtai nazaridan strategik ahamiyatga ega. Bundan tashqari, bu mintaqa orqali Yevropa va Rossiyaga chiqish imkoniyati ham Hindiston uchun muhim omillardan biri hisoblanadi" (Bhatia, 2019, 102-bet).*

Rossiyalik sharqshunos Sergey Lavrovga Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi hamkorlik haqida *"Hindiston Markaziy Osiyodagi iqtisodiy loyihalarini kengaytirayotgan bo‘lsa-*

da, u hali ham Rossiya va Xitoy kabi davlatlar bilan raqobat qilishi lozim. Shu bilan birga, Hindistonning ishtiroki mintaqaviy integratsiyani kuchaytirishiga xizmat qiladi" deb aytib o‘tadi (Lavrov, 2021, 85-bet).

O‘zbekistonlik tahlilchi Rustam Karimov Hindistonning iqtisodiy manfaatlarini tahlil qilar ekan, *"Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlik mintaqaviy transport va logistika tarmoqlarini rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va texnologik hamkorlikni kuchaytirishga qaratilgan" deya ta’kidlaydi (Karimov, 2022, 112-bet).*

Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi savdo hajmi so‘nggi yillarda barqaror o‘sib bormoqda. 2021-yilda Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi savdo hajmi 3,5 milliard AQSh dollaridan oshdi**.** Asosiy eksport va import tarkibi quyidagicha:

Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi savdo aloqalari ikki tomonlama manfaatlarga asoslangan bo‘lib, mintaqaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Hindistonning Markaziy Osiyoga eksport qiladigan asosiy mahsulotlari qatoriga farmatsevtika mahsulotlari, mashinasozlik va sanoat uskunalari, kimyoviy moddalar, choy va ziravorlar hamda to‘qimachilik mahsulotlari kiradi. Hindiston farmatsevtika sohasi bo‘yicha global yetakchilardan biri bo‘lib, Markaziy Osiyo mamlakatlariga dori vositalari va tibbiyot anjomlarini yetkazib beradi. Shuningdek, mashinasozlik va sanoat uskunalarining eksporti sanoatni modernizatsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi. Kimyoviy moddalar, xususan, bo‘yoqlar, o‘g‘itlar va organik kimyo mahsulotlari ham savdo hajmining katta qismini tashkil etadi. Hindiston an’anaviy ravishda choy va ziravorlar eksportida yetakchi bo‘lib, Markaziy Osiyo bozorlarida ushbu mahsulotlarga talab yuqori. Shuningdek, Hindistonning paxta sanoati bilan bog‘liq holda to‘qimachilik mahsulotlari ham Markaziy Osiyoga eksport qilinadigan muhim tovarlardan biridir.

Shu bilan birga, Hindiston Markaziy Osiyodan neft va gaz mahsulotlari, rangli metallar va qimmatbaho minerallar, paxta hamda ip-kalava, shuningdek, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini import qiladi. Markaziy Osiyo mamlakatlari boy tabiiy resurslarga ega bo‘lib, Hindiston energetika xavfsizligini ta’minlash maqsadida ushbu mintaqadan neft va gaz mahsulotlarini xarid qiladi. Rangli metallar va qimmatbaho minerallar, ayniqsa, oltin, uran va mis kabi xomashyolar Hindistonning sanoat ishlab chiqarishida katta ahamiyatga ega. Paxta va ip-kalava importi Hindistonning yirik to‘qimachilik sanoati ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, Markaziy Osiyo davlatlari qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining yirik ishlab chiqaruvchilari bo‘lib, Hindiston bozorlari uchun turli xil organik mahsulotlar, meva-sabzavotlar va don mahsulotlarini yetkazib beradi.

Qozog‘istonlik iqtisodchi Timur Almatov bu borada shunday yozadi:*"Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi savdo hajmi yildan-yilga oshib borayotgan bo‘lsa-da, uning salohiyati hali to‘liq ishga solingan emas. Transport infratuzilmasi va tarif to‘siqlari ushbu rivojlanishga to‘sqinlik qilmoqda" (Almatov, 2021, 89-bet).*

Hindistonlik iqtisodiy tahlilchi Sandeep Singhning fikricha, *Hindistonning Markaziy Osiyo bilan savdo munosabatlari hali ham Rossiya va Xitoy bilan solishtirganda past darajada. Biroq Hindiston Chabahar porti va Shimol-Janub transport yo‘lagi kabi loyihalar orqali ushbu munosabatlarni sezilarli darajada rivojlantirishga harakat qilmoqda (Singh, 2023, 94-bet).*

Hindistonning Markaziy Osiyodagi investitsiyalari asosan quyidagi sohalarga yo‘naltirilgan:

- Energetika – Hindiston neft va gaz qazib olish loyihalarida ishtirok etmoqda (Qozog‘iston, Turkmaniston).
- Farmatsevtika – Hind farmatsevtika kompaniyalari O‘zbekistonda zavodlar ochmoqda.
- IT va telekommunikatsiya – Hind IT-kompaniyalari Markaziy Osiyoda raqamli infratuzilmani rivojlantirishga sarmoya kiritmoqda.
- Sanoat va qishloq xo‘jaligi – Hindiston kompaniyalari Markaziy Osiyo mamlakatlarida oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarini barpo etmoqda.

Turkmanistonlik iqtisodchi Mahmud Raximovning tahliliga ko‘ra, *Hindistonning Markaziy Osiyo davlatlaridagi investitsiyalari hali ham Yevropa yoki Xitoy bilan solishtirganda kam. Biroq, Hindistonning farmatsevtika va IT sohalarida faol ishtirok etishi ushbu yo‘nalishlarni rivojlantirishga xizmat qilmoqda (Raximov, 2022, 71-bet).*

Hindistonning Markaziy Osiyodagi eng muhim infratuzilma va energetika loyihalari quyidagilardan iborat:

- Chabahar porti loyihasi – Hindiston tomonidan Eronning Chabahar porti rivojlantirilmoqda, bu esa Hindiston-Markaziy Osiyo savdo yo‘llarini kengaytirishga imkon beradi.
- Shimol-Janub transport yo‘lagi – Hindiston Rossiya, Eron va Markaziy Osiyo orqali o‘tuvchi savdo yo‘lagini rivojlantirishga sarmoya kiritmoqda.
- Turkmaniston-Afg‘oniston-Pokiston-Hindiston (TAPI) gaz quvuri – Hindiston Markaziy Osiyodan energiya import qilish uchun ushbu strategik loyihada ishtirok etmoqda.

Hindistonlik energetika mutaxassisi Vikram Mehta *Hindiston Chabahar porti va Shimol-Janub yo‘lagi orqali Markaziy Osiyo bilan savdo aloqalarini kuchaytirishni maqsad qilgan. Bu loyihalar mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani mustahkamlashga xizmat qilishini aytadi (Mehta, 2023, 79-bet).*

Hindiston-Markaziy Osiyo iqtisodiy hamkorligining asosiy yo‘nalishlari

Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi energetika sohasidagi hamkorlik strategik ahamiyatga ega bo‘lib, neft, tabiiy gaz, uran va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga qaratilgan. Hindiston energiya ta’minotini diversifikatsiya qilish va energiya xavfsizligini mustahkamlash maqsadida Markaziy Osiyoning tabiiy resurslaridan faol foydalanishga harakat qilmoqda.

Hindistonlik iqtisodchi Rajiv Bhatia Hindistonning energiya siyosatini *"Markaziy Osiyoning tabiiy gaz va neft zaxiralari Hindiston uchun muhim energiya manbai hisoblanadi. Hindiston energiya xavfsizligini ta’minlash maqsadida Turkmaniston, Qozog‘iston va O‘zbekiston bilan hamkorlikni kuchaytirishga harakat qilmoqda" deya* izohlaydi *(Bhatia, 2021, 102-bet).*

Rossiyalik sharqshunos Sergey Lavrov esa bu borada shunday fikr bildiradi:*"Hindistonning Markaziy Osiyodagi energetika sohasidagi ishtiroki mintaqaviy integratsiyani mustahkamlashga yordam beradi. Ayniqsa, Hindistonning TAPI (Turkmaniston-Afg‘oniston-Pokiston-Hindiston) gaz quvuriga bo‘lgan qiziqishi ushbu yo‘nalishning rivojlanishiga turtki beradi" (Lavrov, 2022, 85-bet).*

Turkmanistonlik energetika bo‘yicha mutaxassis Mahmud Raximovning Hindistonning Turkmaniston bilan gaz hamkorligi haqidagi fikricha *TAPI loyihasi Hindistonning Markaziy Osiyo bilan energetika sohasidagi hamkorligini kengaytirishiga xizmat qiladi. Agar loyiha muvaffaqiyatli amalga oshirilsa, Hindiston gaz ta’minotini diversifikatsiya qilish va energiya xavfsizligini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladi (Raximov, 2023, 78-bet).*

Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari sanoat va texnologik hamkorlikni rivojlantirish maqsadida turli sohalarda loyihalarni amalga oshirmoqda. Ayniqsa, farmatsevtika, axborot texnologiyalari, avtomobil sanoati va qishloq xo‘jaligi sohalari ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Hindistonlik iqtisodiy ekspert Sandeep Singhning tahliliga ko‘ra, *Hindiston farmatsevtika kompaniyalari O‘zbekiston va Qozog‘istonda zavodlar ochib, tibbiyot mahsulotlarini ishlab chiqarishni kengaytirmoqda. Bundan tashqari, Hindiston IT-kompaniyalari Markaziy Osiyoda raqamli infratuzilmani rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqda (Singh, 2022, 91-bet).*

Qozog‘istonlik iqtisodchi Timur Almatov Hindistonning avtomobil sanoatiga kiritayotgan sarmoyalari haqida “*Hindistonning Tata Motors va Mahindra kabi kompaniyalari Markaziy Osiyo bozoriga chiqish imkoniyatlarini o‘rganmoqda. Kelgusida ushbu kompaniyalar Qozog‘iston va*

O‘zbekistonda avtomobil yig‘ish zavodlarini tashkil etishi mumkin” deya izohlaydi (Almatov, 2021, 87-bet).

Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi savdo aloqalarini rivojlantirish uchun transport va logistika sohasida hamkorlik muhim rol o‘ynaydi. Bu borada asosiy loyihalar sifatida Hindiston tomonidan Eronning Chabahar porti rivojlantirilmoqda, bu esa Markaziy Osiyo va Hindiston o‘rtasidagi savdo yo‘llarini kengaytirishga imkon beradi. Shuningdek, Hindiston Rossiya, Eron va Markaziy Osiyo orqali o‘tuvchi Shimol-Janub savdo yo‘lagini rivojlantirishga sarmoya kiritmoqda.

Hindistonlik tahlilchi Vikram Mehta bu borada *"Hindiston Chabahar porti va Shimol-Janub yo‘lagi orqali Markaziy Osiyo bilan savdo aloqalarini kuchaytirishni maqsad qilgan. Ushbu loyihalar mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani rivojlantirishga xizmat qiladi" – deya ta’kidlaydi (Mehta, 2023, 79-bet).*

Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni yanada rivojlantirish uchun bank-moliya sektori hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Hindistonning ICICI Bank va State Bank of India kabi yirik banklari Markaziy Osiyo bozorlariga kirish harakatlarini olib bormoqda.

O‘zbekistonlik moliyaviy ekspert Rustam Karimovning fikricha, *"Hindistonning yirik banklari Markaziy Osiyoga sarmoya kiritishga qiziqish bildirmoqda. Ularning ishtiroki mintaqadagi tadbirkorlik muhitini yaxshilash va investitsiya oqimini oshirishga yordam beradi" (Karimov, 2022, 110-bet).*

Hindiston-Markaziy Osiyo iqtisodiy hamkorligining oldida turgan asosiy muammolar

Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning eng katta muammolaridan biri mintaqaga bevosita transport yo‘llarining mavjud emasligidir. Hindiston Markaziy Osiyo davlatlari bilan quruqlik orqali bog‘langan emas va geografik jihatdan Afg‘oniston yoki Xitoy orqali tranzit qilishga majbur.

Hindistonlik iqtisodchi Harsh V. Pant bu borada *"Hindistonning Markaziy Osiyo bilan savdo aloqalari Eron va Afg‘oniston orqali olib borilishi kerak. Biroq, bu yo‘nalishdagi transport infratuzilmasi yetarlicha rivojlanmagan, tranzit narxlari yuqori va siyosiy xavfsizlik masalalari mavjud" deb* yozadi *(Pant, 2022, 112-bet).*

Rossiyalik ekspert Andrey Kazantsev esa *"Hindiston Markaziy Osiyo bozorlariga yetib borish uchun Eronning Chabahar portiga tayangan holda Shimol-Janub transport yo‘lagini rivojlantirishga harakat qilmoqda. Biroq, bu yo‘lak hali to‘liq ishlashga tayyor emas va mintaqadagi geosiyosiy tahdidlar bu loyihani sekinlashtirmoqda"* degan fikrni bildiradi *(Kazantsev, 2021, 98-bet).*

Qozog‘istonlik iqtisodchi Nurlan Ergashevning tahliliga ko‘ra, *"Hindistonning Markaziy Osiyo bozorlariga chiqishi uchun bevosita transport tarmoqlari mavjud emas. Bu esa logistika xarajatlarini oshiradi va savdo oqimlariga to‘siq bo‘lmoqda" (Ergashev, 2023, 76-bet).*

Hindistonning Markaziy Osiyo bilan iqtisodiy hamkorligini kuchaytirish yo‘lidagi eng katta muammolardan biri bu Rossiya va Xitoyning mintaqadagi geosiyosiy ustunligidir.

Xitoylik siyosatshunos Li Wei bu borada *"Xitoy Markaziy Osiyodagi asosiy iqtisodiy o‘yinchilardan biri bo‘lib, «Bir kamar, bir yo‘l» tashabbusi orqali infratuzilma va investitsiya loyihalarini moliyalashtirmoqda. Hindiston bu borada Xitoy bilan raqobatlashishi qiyin" degan* fikrni bildiradi *(Wei, 2022, 89-bet).*

Rossiyalik tahlilchi Sergey Karaganov esa *"Rossiya Markaziy Osiyo davlatlari bilan mustahkam iqtisodiy va siyosiy aloqalarga ega. Hindiston bu mintaqaga kirishga harakat qilmoqda, ammo Rossiya va Xitoyning ta’siri kuchli bo‘lib qolmoqda" degan fikrni* qayd etadi *(Karaganov, 2021, 103-bet).*

Hindistonlik tadqiqotchi Samir Saranga ko‘ra, *"Hindiston Markaziy Osiyo bilan mustaqil ravishda hamkorlik o‘rnatishga harakat qilmoqda, ammo Rossiya va Xitoyning strategik ta’siri tufayli bu jarayon juda murakkab kechmoqda" (Saran, 2023, 72-bet).*

Hindistonlik xavfsizlik bo‘yicha ekspert Brahma Chellaneyning fikricha, *"Afg‘onistondagi vaziyat Markaziy Osiyodagi iqtisodiy barqarorlikka ham tahdid solmoqda. Hindiston sarmoyadorlari uchun bu jiddiy muammo tug‘diradi" (Chellaney, 2023, 101-bet).*

Tojikistonlik tahlilchi Azizbek Rahmonov esa bu borada quyidagilarni ta’kidlaydi: *"Markaziy Osiyo davlatlarida siyosiy barqarorlik darajasi turlicha. Ba’zi hududlarda xavfsizlik masalalari hali ham muhim bo‘lib, bu xorijiy sarmoyadorlar, jumladan, Hindiston investorlarini ham ikkilantiradi" (Rahmonov, 2022, 75-bet).*

Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantirish uchun bir qator strategik yo‘nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo, transport infratuzilmasini rivojlantirish ushbu hamkorlikning barqaror o‘sishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri transport yo‘laklarini barpo etish, xususan, Chabahar portidan Markaziy Osiyo davlatlariga transport tarmoqlarini kengaytirish, Shimol-Janub transport yo‘lagini rivojlantirish hamda multimodal logistika tizimlarini takomillashtirish bu borada ustuvor yo‘nalishlar sifatida e’tirof etiladi. Bundan tashqari, savdo va investitsiyalarni oshirish Hindistonning Markaziy Osiyo mintaqasidagi iqtisodiy faolligini yanada kengaytirishga xizmat qiladi. Hindiston farmatsevtika, axborot texnologiyalari, qishloq xo‘jaligi va energetika sohalarida ushbu hudud bozorida faol ishtirok etishi mumkin. Savdo hajmini oshirish uchun esa tarif va notarif to‘siqlarni bartaraf etish, yangi erkin savdo bitimlarini imzolash va o‘zaro biznes tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Shuningdek, energetika sohasidagi hamkorlikni kengaytirish Hindiston uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Markaziy Osiyo tabiiy gaz, neft, uran va qayta tiklanuvchi energiya manbalari bo‘yicha boy resurslarga ega bo‘lib, Hindiston ushbu imkoniyatlardan foydalangan holda mintaqadagi energetika loyihalarida ishtirok etishi lozim. Hindiston kompaniyalari gaz quvurlari, neftni qayta ishlash zavodlari, quyosh va shamol energetikasi loyihalariga sarmoya kiritish orqali hamkorlikni yanada mustahkamlashi mumkin.

Bundan tashqari, sanoat va texnologik hamkorlikni mustahkamlash ikki tomonlama iqtisodiy munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari farmatsevtika, avtomobil sanoati, axborot texnologiyalari hamda qishloq xo‘jaligi texnikalari ishlab chiqarish sohalarida qo‘shma loyihalarni yo‘lga qo‘yishi lozim. Ushbu tashabbuslar mintaqada sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish bilan birga, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish hamda mahalliy sanoatning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish va investitsiyalarni oshirish uchun transport infratuzilmasini rivojlantirish, savdo aloqalarini mustahkamlash, energetika sohasida hamkorlikni chuqurlashtirish hamda sanoat va texnologik hamkorlikni kuchaytirish kabi yo‘nalishlar muhim strategik ahamiyatga ega. Ushbu chora-tadbirlar ikki tomonlama manfaatlarni ta’minlash bilan birga, butun mintaqaning iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi kutilmoqda.

Xulosa va takliflar

Hindiston kompaniyalari va investorlari uchun Markaziy Osiyoda sanoat zonalarida ishtirok etish, IT sohasi, qishloq xo‘jaligi va moliyaviy xizmatlar kabi muhim imkoniyatlar mavjud. O‘zbekiston, Qozog‘iston va Tojikistondagi maxsus iqtisodiy zonalarga sarmoya kiritish orqali Hindiston kompaniyalari soliq imtiyozlaridan foydalangan holda ishlab chiqarishni rivojlantirishi mumkin. Shuningdek, Hindistonning raqamli texnologiyalar bo‘yicha yetakchiligidan foydalanib, Markaziy Osiyo davlatlari bilan IT va fintech sohalarida hamkorlikni kengaytirish imkoniyati mavjud. Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sanoatida esa Hindiston kompaniyalari zamonaviy

agrosanoat loyihalari, irrigatsiya tizimlari va qayta ishlash zavodlariga sarmoya kiritishi mumkin. Bundan tashqari, Hindiston banklari Markaziy Osiyo bozoriga chiqib, kredit liniyalari ochish va moliyaviy texnologiyalarni joriy etish orqali mintaqadagi ishtirokini kengaytirishi lozim. Ushbu imkoniyatlarni amalga oshirish uchun Hindiston kompaniyalari mintaqadagi huquqiy va iqtisodiy sharoitlarni chuqur o‘rganishi, hukumatlar bilan yaqin hamkorlik o‘rnatishi va mahalliy hamkorlar bilan qo‘shma loyihalarni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishi muhimdir.

Hindiston-Markaziy Osiyo iqtisodiy hamkorligini mustahkamlash uchun bir qator amaliy choralar talab etiladi. Hindiston kompaniyalari uchun maxsus savdo missiyalarini tashkil etish va bevosita investitsiya muzokaralarini yo‘lga qo‘yish muhim strategiyalardan biridir. Shuningdek, qo‘shma sanoat va innovatsion texnologiyalar markazlarini yaratish, hamda Hindistonning bank sektori bilan Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida moliyaviy hamkorlikni mustahkamlash zarur. Mintaqadagi geosiyosiy o‘zgarishlar ushbu iqtisodiy hamkorlikning istiqbollariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Markaziy Osiyo bozorlari Rossiya va Xitoy bilan yaqin iqtisodiy aloqalarga ega bo‘lib, Hindiston ushbu mamlakatlar bilan o‘zaro manfaatli hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqishi lozim. Afg‘onistondagi beqarorlik Hindistonning mintaqa bilan quruqlik orqali bog‘lanishini murakkablashtirmoqda, bu esa Chabahar porti va Ozarbayjon orqali tranzit yo‘llarini rivojlantirishni talab qiladi. Shuningdek, global savdo urushlari va sanksiyalar Hindistonning Markaziy Osiyo bilan aloqalariga ta’sir qilishi mumkin, shuning uchun Hindiston o‘z iqtisodiy strategiyasini diversifikatsiya qilish va muqobil hamkorlik yo‘nalishlarini izlashga e’tibor qaratishi lozim.

Kelajakda Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlik sezilarli darajada o‘sishi kutilmoqda. 2030-yilga borib, o‘zaro savdo hajmining ikki barobar oshishi prognoz qilinmoqda. Energetika sohasida Hindistonning Markaziy Osiyodagi gaz va neft loyihalariga qo‘shilishi kengayishi mumkin, bu esa mintaqaviy resurslardan samarali foydalanishga imkon yaratadi. Bundan tashqari, Hindiston tomonidan ilgari surilgan yangi transport va logistika loyihalarining amaliyotga tatbiq etilishi rejalashtirilmoqda.

Ushbu jarayonni yanada jadallashtirish uchun transport infratuzilmasini yaxshilash, investitsiya oqimlarini ko‘paytirish, energetika sohasidagi hamkorlikni kengaytirish va innovatsion loyihalarni rivojlantirish zarur. Geosiyosiy o‘zgarishlarni inobatga olgan holda, Hindiston diversifikatsiyalangan strategiya ishlab chiqib, mintaqadagi iqtisodiy ta’sirini oshirishi lozim. Umuman olganda, Hindiston va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning kelajagi ijobiy baholanmoqda va keyingi o‘n yillikda bu mintaqa Hindiston tashqi iqtisodiy strategiyasining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylanishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Алматов Т. Центральная Азия и торговые отношения с Индией. – Астана: Казахстанский национальный университет, 2021.
2. Алматов Т. Советский Союз и торговые отношения Индии и Центральной Азии. – Астана: Казахстанский национальный университет, 2018.
3. Bhatia R. India’s Economic Interests in Central Asia. – New Delhi: Oxford University Press, 2019.
4. Bhatia R. India’s Energy Interests in Central Asia. – New Delhi: Oxford University Press, 2021.
5. Wei L. China’s Influence in Central Asia and India’s Position. – Beijing: China Economic Press, 2022.
6. Гумилёв Л. Древние пути торговли на Шелковом пути. – Москва: Наука, 1988.
7. Gupta A. Doing Business in Central Asia: Opportunities and Challenges for Indian Companies. – New Delhi: Oxford University Press, 2022.

8. Казанцев А. Транспортные коридоры и геополитика Центральной Азии. – Москва: Наука, 2021.
9. Караганов С. Россия и Центральная Азия: экономические и политические вызовы. – Москва: МГИМО, 2021.
10. Каримов Р. Марказий Осиё ва Ҳиндистон ўртасидаги иқтисодий алоқаларнинг ривожланиш йўналишлари. – Тошкент: Иқтисодиёт нашриёти, 2020.
11. Каримов Р. Ҳиндистон банклари ва Марказий Осиё молия бозори. – Тошкент: Иқтисодиёт нашриёти, 2022.
12. Каримов Р. Ҳиндистон ва Марказий Осиё иқтисодий ҳамкорлигининг истиқболлари. – Тошкент: Иқтисодиёт нашриёти, 2022.
13. Kumar A. India’s Strategic and Economic Engagement with Central Asia: A Post-Soviet Analysis. – New Delhi: Routledge, 2022.
14. Kumar R. Soviet Economic Policies and Their Impact on India-Central Asia Relations. – New Delhi: Cambridge University Press, 2015.
15. Лавров С. Россия и Индия в Центральной Азии: экономическое сотрудничество. – Москва: Наука, 2021.
16. Лавров С. Россия и Индия в Центральной Азии: экономическое сотрудничество. – Москва: Наука, 2022.
17. Mehta V. India’s Energy Diplomacy in Central Asia. – New Delhi: Cambridge University Press, 2023.
18. Mehta V. India’s Transport and Logistics Diplomacy in Central Asia. – New Delhi: Cambridge University Press, 2023.
19. Pant H. V. India’s Connectivity Challenges with Central Asia. – New Delhi: Routledge, 2022.
20. Раҳимов М. Туркманистон ва Ҳиндистон ўртасидаги иқтисодий ҳамкорлик. – Ашхобод: Туркман давлат нашриёти, 2022.
21. Раҳимов М. TAPI ва Ҳиндистоннинг энергия стратегияси. – Ашхобод: Туркман давлат нашриёти, 2023.
22. Раҳмонов А. Марказий Осиёда инвестицион хавфсизлик ва таҳдидлар. – Душанбе: Тожикистон Давлат университети, 2022.
23. Saran S. India’s Strategic Engagement in Central Asia. – New Delhi: Cambridge University Press, 2023.
24. Singh R. K. India and Central Asia: Historical Trade Relations. – New Delhi: Oxford University Press, 2017.
25. Singh S. India’s Industrial and Technological Expansion in Central Asia. – New Delhi: Routledge, 2022.
26. Singh S. India’s Trade Relations with Central Asia: Opportunities and Challenges. – New Delhi: Routledge, 2023.
27. Смирнов С. The Colonial Economy and Central Asia-India Trade. – Moscow: Economic Review, 2005.
28. Собиров Д. Чет эл сармоядорлари учун Ўзбекистон иқтисодиёти. – Тошкент: Иқтисодиёт нашриёти, 2021.
29. Chellaney B. Security Dynamics in Central Asia: Implications for India. – New Delhi: Harvard University Press, 2023.
30. Йўлдошев Н. Буюк Ипак йўли ва Марказий Осиё-Ҳиндистон иқтисодий муносабатлари. – Тошкент: Фан ва технология, 2021.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Eshbekov Bakhodir Nurullayevich
Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy
Independent researcher (DSc) of the Uzbekistan University of World Languages
E-mail:**bahodireshbekov727@gmail.com**
https://orcid.org/0009-0009-3741-6628

Published under peer review:
Doctor of Political Science, Professor F.F.Xatamov

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 31th March 2025

ENSURING FREEDOM OF SPEECH AND DEVELOPING THE INFORMATION SPHERE AS PRIORITY DIRECTIONS OF STATE POLICY

Abstract. Freedom of speech and freedom of the mass media are among the fundamental principles of any democratic society. Mass media and mass communication tools (MCT) serve to provide information to society, shape a diversity of opinions, and facilitate active participation of citizens in socio-political processes.

The article analyzes ensuring freedom of speech and developing the information sphere as one of the priorities of state policy, as well as the role of mass media and MCT as important means of communication between the state and society.

Keywords. Political consciousness, political literacy, mass media, state-owned media, state, society, civil society, information, propaganda, freedom of speech, citizen.

SO‘Z ERKINLIGINI TA’MINLASH VA AXBOROT SOHASINI RIVOJLANTIRISH - DAVLAT SIYOSATINING USTUVOR YO‘NALISHLARI SIFATIDA

Annotatsiya. So‘z erkinligi va ommaviy axborot vositalarining erkinligi har qanday demokratik jamiyatning muhim tamoyillaridan biri hisoblanadi. OAV va ommaviy kommunikatsiya vositalari (OKV) jamiyatning axborot bilan ta’minlanishiga, fikrlar xilma-xilligini shakllantirishga va fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishiga xizmat qiladi.

Maqolada davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida so‘z erkinligini ta’minlash va axborot sohasini rivojlantirish, OAV va OKV davlat va jamiyat o‘rtasidagi muhim kommunikatsiya vositasi sifatidagi o‘zni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Siyosiy ong, siyosiy savodxonlik, OAV, OKV, davlat, jamiyat, fuqarolik jamiyati, axborot, tashviqot, so‘z erkinligi, fuqaro.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ СВОБОДЫ СЛОВА И РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЫ - ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация. Свобода слова и свобода средств массовой информации являются одним из важнейших принципов любого демократического общества. СМИ и средства массовой

коммуникации (СМК) служат для информационного обеспечения общества, формирования разнообразия мнений и активного участия граждан в общественно-политических процессах.

В статье анализируется обеспечение свободы слова и развитие информационной сферы как одно из приоритетных направлений государственной политики, а также роль СМИ и СМК как важного средства коммуникации между государством и обществом.

Ключевые слова. Политическое сознание, политическая грамотность, СМИ, СМК, государство, общество, гражданское общество, информация, пропаганда, свобода слова, гражданин.

Kirish (Introduction)

Ommaviy axborot vositalari jadal rivojlanmoqda va jamiyat va hukumat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarda vositachi vazifasini o‘tamoqda. Shuni ta’kidlash kerakki, ommaviy axborot vositalari aholining siyosiy tanloviga ta’sir ko‘rsatishga qodir. Bir yoki ikkita videoklip orqali yetuk odamning tanloviga ta’sir qilish juda qiyin. Bu yerda ma’lum mafkuraviy motivlarni shakllantirish va shaxsni ma’lum bir shaxslar uchun zarur bo‘lgan harakatlarni qilishga undash uchun uzoq muddatli diskret axborot ta’siri mavjud. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, “dunyoqarashning o‘zgarishi eng murakkab jarayon bo‘lib, inersiyani davom ettiradi, lekin shu bilan birga ijtimoiy rivojlanishning barcha boshqa sohalariga ta’sir qiladi, ulardagi o‘zgarishlarni aniqlashtirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi” [1,131]. Ammo, 25 yoshgacha bo‘lgan avlod vakillariga kelsak, bu yerda vaziyat butunlay boshqacha. Bu yerda xavfli tomoni shundaki, ommaviy axborot vositalarining manipulyasiya ta’siriga eng ko‘p zaif bo‘lganlar, so‘zning siyosiy ma’nosida qobiliyatsiz yoshlardir. Ommaviy axborot vositalari ko‘p jihatdan ushbu toifadagi fuqarolar uchun vakolatdir va videolar yoki boshqa vositalarning ishontiruvchi ta’siri samaraliroqdir.

Shu sababli, obro‘li shaxsning xatti-harakatlariga rioya qilish qaror qabul qilishning oqilona usuli hisoblanadi. Shunday qilib, ommaviy axborot vositalari bilvosita, lekin juda samarali tarzda, guruh xatti-harakatlarining qadriyatlari va standartlarini tasdiqlashga ta’sir qilishi mumkin. Shuni ta’kidlash kerakki, buzilgan siyosiy qadriyatlarni shakllantirish xavfi jamiyatning ijtimoiy asoslarini buzishga olib kelishi mumkin. Bunda davlat ommaviy axborot vositalarining jamiyatga zararli ta’siriga qarshi kurashishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishi shart. Masalan, raqobatli saylovlar sharoitida muqobil nuqtai nazar juda demokratik ko‘rinadi, ammo bu shunchaki chiroyli ekran bo‘lsa, nima qilish kerak, uning orqasida tashqi siyosiy kuchlar yoki maxsus xizmatlarning uzoqni ko‘zlagan maqsadlari yashiringan. Albatta, bunda ba’zi ommaviy axborot vositalarini taqiqlash mumkin, lekin keyin jamiyatimizdagi demokratiyani xavf ostiga qo‘yishi ham mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review)

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida ommaviy axborot vositalarining mavzularni yoritish va odamlar ongi-shuuriga ta’sirining muammolari, jumladan, matbuot erkinligi, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali eng avvalo qonun ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi siyosiy-huquqiy mavzudagi ruknlarni ko‘paytirish, fuqarolarning siyosiy-huquqiy savodxonligini oshirish masalasida faylasuflar, huquqshunoslar, psixologlar, sotsiologlar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, B.Alimov, O.Abduazimov, J.M.Abdullayev, N.Jo‘rayev, S.Mamashokirov, N.Muratova,

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

F.Musayev, A.Muxtarov, Q.Nazarov, R. Kusherbayev, N.Qosimova, , Sh. Xalilova, T.Eshbekov, O.O‘sarovlar tomonidan tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology) Maqolada tarixiylik va mantiqiylik, analiz va sintez, kontent tahlil, tizimli tahlil, kuzatuv kabi tadqiqot usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

OAV va OKV (ommaviy kommunikasiya vositalari) tushunchalari mantiqan bir ma’noga ega bo‘lib, ular ikkalasi ham turli tizimlar o‘rtasida aloqa bog‘lash, bog‘langan holda aloqa, muloqot olib borish ma’nosida qo‘llaniladi. Ommaviy kommunikasiyaning uzviy va favqulotda ko‘rinishi bo‘lgan, siyosiy kommunikasiya, siyosiy munosabatlar va aloqalarda internet kommunikasiyasi istiloh va tushunchalari tahlil qilinar ekan, avvalo, kommunikasiya atamasiga o‘ziga qisqacha izoh berib o‘tish joiz bo‘ladi.

Bugun qayerda bo‘lishimizdan qat’iy nazar, har kuni va ko‘p miqdorda axborot olishga odatlangan televideniye, radio, internet va boshqa ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Zamonaviy axborot jamiyatida aholini tarbiyalash, har bir inson dunyoqarashiga ta’sir etishda ommaviy axborot vositalarining muhim o‘rni yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Ommaviy axborot vositalarining vazifalari, zamonaviy jamiyatda ommaviy axborot vositalarining xususiyatlari, jamoatchilik ongiga ta’sir qilishning asosiy usullari va ularning turli siyosiy voqealarni yoritishdagi o‘rni hamda uning fuqarolarning siyosiy ongi va madaniyatini shakllanishi va takomillashuvidagi beqiyos o‘rni tadqiq qilinadi va ilmiy xulosalar chiqariladi. Ushbu tadqiqotning yangiligi axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan ommaviy axborot vositalaridan shaxsiy manfaatlar uchun foydalanish vasvasalari tobora kuchayib borayotganida ifodalanadi. Va buni amalga oshirishning asosiy yo‘li yoshlarni oldindan dasturlashtirilgan xulq-atvor namunalariga o‘rgatish bo‘ladi. Ushbu tadqiqot aholiga manipulyativ ta’sir ko‘rsatish usullarini aniqlashga va buning salbiy oqibatlarini oldini olishga yordam beradi. “Ommaviy axborot vositalari og‘zaki va audiovizual ma’lumotlarning ommaviy takrorlanishi va tezkor uzatilishini ta’minlaydigan zamonaviy tashkiliy-texnik komplekslardan foydalangan holda, insonning hissiy tizimiga nafaqat ma’lumotlarning mazmuni, balki uni uzatish usuli bilan ham ta’sir qilishi mumkin” [2,52].

Ommaviy axborot vositalarining funksiyalari g‘oyasi o‘zgardi, chunki mavzuning o‘zi o‘zgargan. Zamonaviy, axborotga boy jamiyatda ommaviy axborot vositalari o‘tgan asrning birinchi yarmida o‘ynaganidan farqli, beqiyos muhimroq rol o‘ynaydi. Shunday qilib, dastlab odamlarning axborot va aloqaga bo‘lgan ehtiyojini qondirish uchun paydo bo‘lgan ommaviy axborot vositalari inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ular ma’lumot beradi, tahlil qiladi, dunyoning rasmini shakllantiradi va ko‘ngil ochadi. Bundan tashqari, “ommaviy axborot vositalarining har qanday funksiyasini ma’lum darajada ta’sir qiluvchi deb hisoblash mumkin: ma’lum bir vaziyat to‘g‘risida yangi bilimlarni yetkazish, qadriyatlarni, xatti-harakatlar modellarini, odatlarni shakllantirish yoki o‘zgartirish, dunyoning ma’lum bir rasmini yaratish, sotib olish, muayyan mahsulot yoki xizmat ko‘rsatish” [3,31].

Ommaviy axborot vositalari, birinchi navbatda, fuqarolik jamiyati instituti, ya’ni fuqarolik jamiyati, hokimiyat emas (garchi bu qisman sodir bo‘lsa-da) va tijorat tuzilmalari emas. Shunga ko‘ra, “ommaviy axborot vositalarining asosiy vazifalari jamiyatni integrasiyalash vazifalari bilan bog‘liq bo‘lishi kerak, auditoriya uchun eng muhimi esa ommaviy axborot vositalarining

yo‘naltiruvchi, ko‘ngilochar, utilitar, ijtimoiy institutlar uchun esa tashkiliy, tashviqot va tashviqot funksiyasi hisoblanadi” [4,991].

O‘zbekistonda OAV va OKV rivojiga e’tiborning yorqin ko‘rinishi misolida O‘zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik faoliyati sohasidagi ruxsat berish tartib-taomillari to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ommaviy axborot vositalari mustaqilligini ta’minlash hamda davlat organlari va tashkilotlari axborot xizmatlari faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4366-son qaroriga muvofiq hamda ommaviy axborot va kommunikasiyalar sohasida davlat xizmatlari ko‘rsatish tizimini yanada takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 19-dekabr, 1017-sonli “Ommaviy kommunikasiyalar sohasida davlat xizmatlari ko‘rsatishning ayrim ma’muriy reglamentlarini tasdiqlash to‘g‘risida” Qarorini [5] aytish mumkin.

So‘z erkinligini ta’minlashning eng asosiy yo‘nalishlaridan biri huquqiy asoslarni yaratish va rivojlantirishdir. Bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Konstitutsiyaviy kafolatlar – So‘z va matbuot erkinligi asosiy qonun darajasida belgilanishi lozim.

OAV faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar – Axborot olish va tarqatish huquqini kafolatlovchi qonunlar ishlab chiqilishi va xalqaro standartlarga mos kelishi zarur.

Senzuraga yo‘l qo‘ymaslik – Hukumat va boshqa institutlar tomonidan matbuot erkinligiga bevosita yoki bilvosita bosim o‘tkazilishining oldini olish kerak.

OAV va OKVning erkin hamda mustaqil faoliyat yuritishini ta’minlashda davlatning ustuvor vazifalaridan biri – mustaqil va xolis ommaviy axborot vositalarining rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashdir. Buning uchun:

Davlat va nodavlat OAV o‘rtasida teng imkoniyatlar yaratilish - Davlatga qarashli axborot manbalari xususiy OAVga nisbatan ustunlikka ega bo‘lmasligi;

Davlat axborot resurslariga ochiq kirish – Fuqarolar va jurnalistlar davlat faoliyati bo‘yicha ma’lumot olish imkoniyatiga ega bo‘lishi;

Nashrlarning iqtisodiy mustaqilligini ta’minlash – OAV davlat moliyaviy bog‘liqligidan xoli bo‘lishi, tadbirkorlik va xususiy investitsiyalar orqali rivojlana olishi uchun sharoit yaratilishi lozim bo‘ladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Mamlakatimizda keyingi yillarda amalga oshiriladigan islohotlar xalq turmush tarzini yaxshilash, ijtimoiy adolatni ta’minlash, huquqiy savodxonlikni oshirish, madaniy-ma’rifiy barkamollikni ta’minlash, ayniqsa inson va fuqarolar huquqlarining uzviy va mantiqiy qismi bo‘lgan so‘z erkinligini ta’minlash davlat siyosatining ustivor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Bugungi kunda OAV va OKV nafaqat an’anaviy matbuot va televidenie orqali, balki internet va raqamli platformalar orqali ham faoliyat yuritmoqda. Shuning uchun davlat quyidagi yo‘nalishlarni qo‘llab-quvvatlashi muhim:

Internetdagi axborot erkinligini ta’minlash – Blogerlar, mustaqil onlayn nashrlar va raqamli platformalarning senzurasiz faoliyat yuritishiga imkon berish;

*Raqamli xavfsizlik va so‘z erkinligi o‘rtasidagi muvozanat*ni *ta’minlash* – Kibermuhitdagi so‘z erkinligini himoya qilish bilan birga, yolg‘on axborot va kiberjinoyatchilikka qarshi qonuniy mexanizmlar ishlab chiqish;

Sun'iy intellekt va algoritmik tsenzura muammolarini tartibga solish – Ommaviy kommunikatsiya vositalarining axborot tarqatish jarayonlariga sun'iy cheklovlar qo'yilishining oldini olish zarur bo'ladi.

Xulosa qilib qaytganda, bunday siyosatni amalga oshirish, davlatning siyosiy hokimiyatning ko'rinishi sifatidagi asosiy funksiyasi va hokimiyat faoliyatining oynasi sifatida OAV va OKV tizimini takomillashtirish, raqamlashtirish, uni jahon kommunikasiya tizimlari darajasiga ko'tarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar (Reference)

1. Дадыка А.Е. Назар Р.Н. Влияние СМИ на мировоззрение студента-архитектора // Вестник Донбасской национальной академии строительства и архитекту- ры, № 1 (123), 2017 г. С: 131-134.
2. Беленькая Ю.П. «Средства массовой информации и медиа-среда как фактор формирования общественного мнения» // Вестник Ставропольского государ-ственного университета, № 4, 2010 г., С:52-57.
3. Комаровский В. С. Государственная Служба и СМИ. — Воронеж. Издательство ВГУ, 2003.
4. Башук, М. С. Политические функции средств массовой информации / М. С. Башук. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 10 (90). — С. 991-993. — URL: https://moluch.ru/archive/90/18507/
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ommaviy axborot va kommunikatsiyalar sohasida davlat xizmatlari ko'rsatishning ayrim ma'muriy reglamentlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 1017-son qarori // https://lex.uz/docs/-4655428
6. Alikulov X., Haqqulov N. Q. Spiritual maturity and philosophical thinking dependence of development //ISJ Theoretical & Applied Science. – 2020. – Т. 4. – №. 84. – С. 164-167.
7. Эшбеков Б. Особенности СМИ в повышении социальной активности граждан в Новом Узбекистане //Общество и инновации. – 2024. – Т. 5. – №. 1. – С. 80-88.
8. Эшбеков Б. Н. СИЁСИЙ ОНГ ТУШУНЧАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ ВА ЖАҲОН ҲАМЖАМИЯТИДАГИ АҲАМИЯТИ //GOLDEN BRAIN. – 2024. – Т. 2. – №. 24. – С. 11-15.
9. Жўраев Н. History is a philosophy of a human, time and place // Иностранные языки в Узбекистане. – 2017. – №. 3. – С. 212-225.
10. Jo'rayev N. Tarix falsafasining nazariy asoslari //T.:"Ma'naviyat. – 2008.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Yusupov Murodali Sunnatovich
Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophical Sciences Samarkand Institute of Economics and Service Associate Professor of the Department of Social Sciences
E-mail: murodaliyusupov63@gmail.com
https://scholar.google.com/citations?hl=ru&user=rrfv1e0AAAAJ

Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Associate Professor A.Azizkulov

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 31th March 2025

MEDICAL AND SOCIAL CULTURE OF THE RURAL POPULATION: DIRECT NATURAL FACTORS AND MEANS

Abstract. The article provides a socio-philosophical analysis of how the formation of medical culture among rural populations is directly linked to the synergistic processes occurring in nature. It examines changes in soil, water, and air composition due to unexpected natural phenomena, and their positive or negative impacts on the lifestyle of rural inhabitants.

Additionally, the article focuses on the role of mineral substances in shaping and developing the medical culture of rural populations in new conditions, in line with contemporary requirements.

Keywords. Nature, inanimate nature, living nature, humans, human health, healthy lifestyle, medical culture, village, rural population.

QISHLOQ AHOLISINING TIBBIY IJTIMOIY MADANIYATI BEVOSITA TABIAT OMILLARI VA VOSITALARI

Annotatsiya. Maqolada qishloq aholisining tibbiy madaniyatining shakllanishi bevosida tabiat borlig‘ida yuz berayotgan sinergetik jarayonlarga bog‘liqligi, tabiat tomonidan kutilmagan hodisalar tufayli tuproq, suv, havo tarkibida bo‘ladigan o‘zgarishlar, ularning yashash tarziga o‘zining ijobiy yoki salbiy ta’sirini masalalari ijtimoiy-falsafiy tahlili berilgan.

Shuningdek, maqolada yangi sharoitda qishloq aholisining tibbiy madaniyatini zamon talablari darajasida shakllantirish va rivojlantirishda mineral moddalarning o‘rni masalasiga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar. Tabiat, jonsiz tabiat, jonli tabiat, inson, inson salomatligi, sog‘lom turmush tarzi, tibbiy madaniyat, qishloq, qishloq aholisi.

МЕДИКО-СОЦИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ: ПРЯМЫЕ ПРИРОДНЫЕ ФАКТОРЫ И СРЕДСТВА

Аннотация. В статье представлен социально-философский анализ вопросов формирования медицинской культуры сельского населения в непосредственной связи с синергетическими процессами, происходящими в природе. Рассматриваются изменения в составе почвы, воды и воздуха, вызванные непредвиденными природными явлениями, и их положительное или отрицательное влияние на образ жизни населения.

Кроме того, в статье уделено внимание роли минеральных веществ в формировании и развитии медицинской культуры сельского населения в новых условиях в соответствии с современными требованиями.

Ключевые слова. Природа, неживая природа, живая природа, человек, здоровье человека, здоровый образ жизни, медицинская культура, село, сельское население.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kirish (Introduction)

Inson tabiatning bir qismida yashaydi va u boshqa tirik mavjudotlardan ko‘ra aql-zakovatga ega bo‘lgan bioijtimoiy xilqati bo‘lib, u o‘ziga xos bir tarzda insoniy borliq deb ataluvchi maqomga ega bo‘lgan ijtimoiy fenomen hisoblanadi.

Aqliy salohiyatga ega bo‘lgan mazkur mavjudodning yashash uchun kurash jarayoni *bir tomondan*, azaldan mavjud bo‘lgan "birlamchi tabiat", *ikkinchi tomondan*, o‘zining tinimsiz mehnati, aql-zakovati bilan yaratgan"ikkilamchi tabiat", *uchinchi tomondan* esa tabiat olamida kechayotgan jarayonlarning sir-asrorlarini qandaydir sirli bir obyektning predmeti sifatida o‘rganish,bilish,ilmiy-tadqiq qilish qonunlariga muvofiq tarzda umrguzaronalik qilayotganliklari bilan ifodalanadi. Demak, ana shu tabiat borlig‘i ichida yuz berayotgan sinergetik va dialektik jarayonlarning ta’siri va aks tasiri natijasida qishloqlarda yashovchi aholining tibbiy madaniyati shakllangan va rivojlangan bo‘lib, bu jarayon bugungi kunda yangicha mazmun va shaklda davom etmoqda. Unga chuqurroq nazar tashlaydigan bo‘lsak, qishloq aholisining tibbiy madaniyati tabiat borlig‘ining mikrososium shakllaridan biri sanaladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review)

Jahonda L.Manning (AQSh) M. J. Gelfand (Germaniya), R. Smith (Buyuk Britaniya), T.I.Alekseeva Yu.K.Baxtin, A.G.Setko, V.M. Boev (Rossiya) kabi olimlarning tadqiqotlarida qishloq hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar va sog‘liqni saqlash muammolarini, iqlim o‘zgarishlari va qishloq aholisi salomatligi o‘rtasidagi bog‘liqlik, tabiiy omillarning qishloq aholisi tibbiy madaniyatiga ta’sirini o‘rgangan [1].

Mamlakatimiz fuqarolarining, xususan, qishloq aholisining tibbiy madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish masalasini o‘rganishga oid kitob va ilmiy ishlarning tahlili masalalari kengroq o‘rganilgan Xususuan, T. Jalilov, A. Sodiqov, Sh. To‘rayev, M. Karimov, Z. Islomova – O‘zbekistonda qishloq aholisi salomatligi va ekologik omillar, qishloq aholisining ijtimoiy sog‘lig‘i va demografik xususiyatlari, O‘zbekiston qishloqlaridagi ekologik muhit va uning inson hayotiga ta’siri, qishloq hududlarida tibbiy xizmat ko‘rsatish sifati va aholi madaniyatiga ta’siri, O‘zbekistonda tibbiy madaniyat va ekologik ta’sirlar bo‘yicha izlanishlar olib borgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology) Maqolada ilmiy bilishning obyektivlik va tizimlilik, analiz va sintez, qiyosiy tahlil, sotsial so‘rov, umumlashtirish, taqqoslash, tarixiylik va mantiqiylik kabi usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

“Tabiat”[1] so‘zi keng ma’noda butun obyektiv olam: samo, tabiiy muhit, jamiyatni; tor ma’noda esa tabiiy muhit: yer qobig‘i, tuproq qatlamlari, suv, o‘simliklar olami, hayvonot dunyosi, yaqin joylashgan Kosmos, atmosferaning pastki qatlamlarini anglatuvchi falsafiy tushuncha hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda professor N.A.Shermuhamedova “tabiat” tushunchasiga, uni

[1]**Izoh:** Табиат [арабча – борлиқ;табиий хислат;одатийлик] 1. Бутун мавжудодни ўз ичига олган олам,борлиқ.2.Инсоният ва ҳайвонотдан ўзга олам. 3.Ўт-ўлан,ўсимлик ва бошқа нарсалар банд этган теварак-атрофқир-адирўрмон ва ш.к.лар.4.Ер сатҳининг маълум бир жиҳатини акс эттирувчи белги,хусусият ёки ҳолати.5.Инсон руҳиятига хос асосий,турғун хусусиятлар мажмуи;характер,феъл. 6.Нарсага хос бирор белги,хусусият.7.Кайфият,руҳий ҳолат.8.Дид,фаросат. 9.Яратувчи,ато этувчи,бошқарувчи илоҳий куч-қудрат тимсоли.// Ўзбек тилининг изоҳли луғати.3-жилд. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти,2007. – Б.626-627.(688 б.)

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

maxsus ma'noda – butun dunyoni barcha rang-barang shakllari e'tibor muhokama predmetining ildizlari, fundamental asoslarini yoritishda ishlatiladi" [2;286], – degan fikrni ham qo'shadi. Buni yangilik sifatida e'tirof etamiz,albatta.

Tabiat borlig'i o'zaro aloqador bo'lgan, ayni vaqtda bir-biridan farq qiluvchi: *birinchidan,* azaldan yaratilgan, hozirgi vaqtda bor bo'lgan, bundan keyin ham mavjud bo'ladigana tabiiy narsa va jarayonlar ibtidosidan tashkil topgan – "birlamchi tabiat"; *ikkinchidan,* inson aqliy foaliyati tomonidan yaratilgan tabiatdagi barcha moddiy va ma'naviy ishlab chiqarish obyektlarining hosilasi bo'lgan – "ikkilamchi tabiat" tabbiy borlig'idan iborat .

"Birlamchi tabiat" – bu insondan, uning ongidan tashqarida o'zining qonun va qonuniyatlariga muvofiq tarzda shakllanib va rivojlanib kelayotgan obyektiv borliqdir. Masalan, havo, tuproq, suv, mikro va makro organizmlar, o'simliklar, hayvonlar, tog'lar, qir-adirlar, dengiz va okeanlar va boshqalar shular jumlasidandir.

Ko'rinib turibdiki, "birlamchi tabiat" – bu ayni vaqtda inson atrofini o'rab turgan muhitdir. Bu muhit mavjud voqelikning odamlar bevosita idrok eta oladigan Real ko'rinishga ega bo'lgan qismidir. Tabiiy ijtimoiy muhitning shunday qismi inson salomatligini va sog'lom turmushni saqlash, bevosita uning tibbiy madaniyatini rivojlantirish va shakllantirishning obyektiv omili bo'lib hisoblanadi. Masalan, inson kislorodsiz yashay olmaydi, kislorod bo'lsa-da, ammo uning miqdoriy va sifatiy ko'rsatgichlari normada bo'lmasa, har qanday odamning ham sog'ligiga putir etishi, tabiiydir.

Demak, "birlamchi tabiat" odamning yashash muhiti bo'lib, unda odam organizmlarlari (yurak, o'pka, buyrak, nerv tolalari, qon aylanish tizimi va boshqalar) yashaydi, xilma-xil ta'sirlanadi va o'zi ham unga ta'sir etadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, odamning sog'lig'ini saqlash borasida ularning tibbiy madaniyatini rivojlantirishayni shu muhit omillari ta'sirida kechadi.

Umuman olganda tabiiy muhit omillari – bu inson organizmlariga ta'sir ko'rsatadigan sharoit bo'lib, ular hamma jonsiz va jonli narsalarni o'z ichiga oladi. Ular orasida uchta asosiy guruh: jonsiz tabiat omillari; jonli tabiat omillari; odamning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan omillar alohida aralib turadi.

Jonsiz tabiat omillari bu harorat, yorug'lik, namlik, tuzli va gazli tarkib, shamol yoki oqim, rel'ef va boshqalar. Ulardan biri, masalan, yorug'lik bilan harorat ko'pchilik o'simliklar va hayvonlarning yerda tarqalishini ta'minlaydi. Boshqalari, masalan, tuproq, rel'ef, namlik, yog'in - sochin miqdori ko'pincha o'simlik guruhlari, ular bilan birga hayvonlar paydo bo'lishini ta'minlaydi.

Jonli tabiat omillari bular bir-biriga ta'sir etuvchi tirik mavjudotlarning barcha turlaridir. Turli organizmlar o'rtasida, shu jumladan, o'simliklar bilan hayvonlar o'rtasida xilma-xil bog'lanish va munosabatlar qaror topdi. Ulardan asosiylari oziq aloqalaridir. Yashil o'simliklar yorug'da anorganik moddalardan organik moddalar hosil qiladi. O'simlikxo'r hayvonlar (ko'p hasharotlar, qushlar, kemiruvchilar, tuyoqlilar va boshqalar) o'simliklarning organik moddalari bilan oziqlanadi.

"Birlamchi tabiat" tizimlari tarkibiga kiruvchi barcha jonli va jonsiz tabiat omillari qishloq joylarida o'ziga xos bir tarzda namoyon bo'ladi. *Qishloq – bu ko'proq tabiat qo'ynida dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilikkabi ishlari bilan shug'ullanuvchi odamlarning yashash joyi, maskani, hududidir. Qishloq aholisi esa ana shu hududda yashovchi yoshi, millati,*

jinsi, kasb-koridan qat'iy nazar yashab kun kechirayotgan odamlar birligidir.

Qishloqlarning jamiyat taraqqiyotida tutgan o‘rni haqida O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti, buyuk davlat va siyosat arbobi I.A.Karimov: “Barchamizning ildizimiz, tomirimiz, avvalambor, qishloq zaminiga borib taqaladi. Ona Vatan degan ulug‘va muqaddas tushuncha odamzot uchun guyoki qishloq timsolidan boshlanadi. Yurtimizning yanada obod, xalqimiz hayotining yanada farovon bo‘lishi va oldimizda turgan yuksak vazifalarning bajarilishi, hech shubhasiz, qishloqlarimizning taqdiri va kelajagi bilan bog‘liqdir” [3;62], – degan edi. Demak, mazkur aytilgan so‘zlarni metodologik asos qilib olgan holda hozirgi kunda qishloqlarda yashovchi aholining sog‘ligini saqlash masalasini davlat siyosati darajasiga ko‘tarish muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations

Xulosa qilib aytganda, qishloq aholisining tibbiy madaniyatini yuksaltirish mexanizmlari hamda tabiat omillari va vositalarini uyg‘unlashtirish ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Shu o‘rinda bu vazifalarni bajarishda qishloq aholisining tibbiy madaniyati va farovon turmush darajasini oshirish borasidagi amaliy ishlarning konstruktiv yechimini topish har qachongidan muhimdir.

1. Bugungi kunda qishloq aholisining tibbiy madaniyatini rivojlantirish va shakllantirish masalasi birinchi navbatda kishilik tarixida yuzaga chiqqan ijtimoiy taraqqiyot darajalariga bog‘liq bo‘lib, har doim vaqt insonning salomatligini saqlash borasida milliylik va umuminsoniylik tamoyillariga mos ravishda tashkil etishga qaratilgan.

2. Qishloq aholisi shaharliklarga qaraganda bevosita tabiat quchog‘ida yashaydilar, shuning uchun ham ularning tibbiy ongi, tafakkuri va madaniyati ko‘proq ota-bobolaridan qolib kelayotgan qadriyatlarga asoslanganligi, xalq tabobatidan ko‘proq foydalanishi bilan farq qiladi.

3. Qishloq aholisining tibbiy madaniyatining shakllanishi bevosida tabiat borlig‘ida yuz berayotgan sinergetik jarayonlarga bog‘liq bo‘lib, unda tabiat tomonidan kutilmagan hodisalar – keraksiz paytda issiq yoki sovuq, qor yoki yomg‘ir, sel toshqinlari, har xil ofatlarning tuhfa etilishi tufayli, tuproq, suv, havo tarkibida bo‘ladigan o‘zgarishlar, ularning yashash tarziga o‘zining ijobiy yoki salbiy ta’sirini o‘tkazadi. Shu o‘rinda, tibbiy madaniyatining yangidan shakllanish va rivojlanishiga sabab bo‘ladi.

4. Qishloq aholisi birinchidan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirib berish bilan shug‘ullanadilar. Bunda qishloq aholisi tibbiy madaniyatining shakllanishi va rivojlanishiga birinchidan, yetishtirgan mahsulotini joyiga ishlov berish; ikkinchidan, hosilni tezda yig‘ib olish va saqlash, uchinchidan, oziq-ovqat mahsulotlarini iste’mol qilish jarayonidagi omillar o‘zining faol ta’sirini o‘tkazadi, natijada ana shu omillar ta’sirining hosilasi sifatida o‘zini namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Manning L. Rural health networks: adapting to a changing health care environment. J Rural Health. 2014;30(3):333–334. Алексеева Т.И. Географическая среда и биология человека. - М.: Мысль, 1977.-С. 3-28.; Бахтин, Ю. К. Факторы формирования здоровья человека и их значение / Ю. К. Бахтин. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2012. — № 5 (40). — С. 397-400. — URL: https://moluch.ru/archive/40/4754/; Сетко А.Г., Боев В.М.

Медицина окружающей среды и социально-гигиенический мониторинг на урбанизированных и сельских территориях // Гигиена и санитария. - 2006. - №1. - С. 20-22.

2. Shermuhamedova N. Falsafa:o‘quv-uslubiy majmua. – Toshkent: «NOSHIR»,2012 – B.286.

3. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta’minlash – bizning oliy maqsadimiz // Uning o‘zi. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta’minlash – bizning oliy maqsadimiz. T.17. -T.: O‘zbekiston, 2009. -B.62.

2. Юсупов М. Тупроқ таркибида кечаётган синергетик жараёнларнинг қишлоқ аҳолисининг тиббий маданиятининг шаклланиши ва ривожланишига фаол таъсир этиш қонуни //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 1/S. – С. 188-193.

3. ЮСУПОВ М. ҚИШЛОҚ АҲОЛИСИНИНГ ТИББИЙ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА ЮКСАЛТИРИШ: ИННОВАЦИОН ЁНДОШУВ //UNIVERSITETI XABARLARI, 2022,[1/9] ISSN 2181-7324.

4. Ruzimurodov S. M. Ethnomadanian, Ethnoestetic Aspects Of The Formation Of A Healthy Lifestyle In Society //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 05. – С. 188-194.

5. Усанов Р. Т., Хаккулов Н. К. ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ «НЕНАСИЛИЕ» //Экономика и социум. – 2024. – №. 6-2 (121). – С. 1406-1413.

6. MADATOVICH R. S. Aesthetic Features of the Formation of a Healthy Environment in the Upbringing of Children in the Family //JournalNX. – 2020. – Т. 6. – №. 04. – С. 88-90.

7. Yusupov M. S. ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ, ОПРЕДЕЛЕНИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ ПОНЯТИЯ “ЗДОРОВЬЕ” //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 10. – С. 180-184.

8. Юсупов М. Закон активного влияния синергетических процессов в почве на формирование и развитие лечебной культуры сельского населения //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 1/S. – С. 188-193.

9. Alikulov X., Haqqulov N. Q. Духовная зрелость и философское мышление зависимость развития //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 4. – С. 164-167.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ismailova Shamsiya Kurultaevna
Associate Professor of the Department of "Management Skills" of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, Candidate of Pedagogical Sciences

Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, M.R.Sultonova

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 31th March 2025

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE IMAGE OF THE PUBLIC SERVANT

Annotation:: this article analyzes the image of the public civil servant and the factors affecting it. The concept of image is studied socio-philosophically and psychologically. The coverage of research carried out on the concept of personal image in the scientific literature has been studied. The structure and content of the concept of image is comprehensively covered.

Key words: personal image, public civil servant, factors affecting the image, internal and external image, emotional intelligence, political competence.

ДАВЛАТ ХИЗМАТЧИСИ ИМИЖИ ВА УНГА ТАЪСИР ҚИЛАДИГАН ОМИЛЛАР ТАҲЛИЛИ

Аннотация: ушбу мақолада давлат фуқаролик хизматчиси имижи ва унга таъсир қиладиган омиллар таҳлил қилинган. Имиж тушунчаси ижтимоий-фалсафий ва психологик жиҳатдан ўрганилган. Шахс имижи тушунчаси бўйича амалга оширилган тадқиқотларнинг илмий адабиётларда ёритилиши ўрганилган. Имиж тушунчасининг таркиби, мазмуни ҳар томонлама ёритилган.

Калит сўзлар: шахс имижи, давлат фуқарлик хизматчиси, имижга таъсир қиладиган омиллар, ички ва ташқи имиж, эмоционал интеллект, сиёсий компетентлик.

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ИМИДЖ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЛУЖАЩЕГО

Аннотация: в статье анализируется имидж государственного служащего и факторы, влияющие на него. Понятие имиджа рассматривается в социально-философском и психологических аспектах. Изучено освещение исследований, проведенных по изучению имиджа личности в научной литературе. Всесторонне освещены структура и содержание понятия имиджа.

Ключевые слова: имидж личности, государственный служащий, факторы, влияющие на имидж, внутренний и внешний имидж, эмоциональный интеллект, личностные факторы, политическая компетентность.

КИРИШ

Сўнгги йилларда "имиж" тушунчаси кундалик ҳаётимизга кенг кириб келганлигини кузатишимиз мумкин.Бу атама социология, политология психологияда кенг қўлланилиб, ижтимоий фанлар доирасидан чиқиб, кундалиқ мулоқот-муомалада жадал *қўлланилаётганлигини* кўришимиз мумкин.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

“Имиж” муаммоси “шахс ижтимоий қиёфаси” тушунчаси билан узвий боғлиқликда кишилик жамиятида доимо ҳам долзарб аҳамият касб қилиб келган. Инсонлар бир-бирлари ҳақида яхши таассурот қолдиришга ва бу билан бирга ижтимоий-сиёсий мақомини мустаҳкамлашга ҳаракат қилиб келганлар. Турли халқлар этник миллий маданиятида шахснинг ўзига хос ижтимоий қиёфасини шакллантиришнинг турли усул ва йўлларини кузатишимиз мумкин.

Йигирманчи асрнинг биринчи ярмида Франция ва Буюк Британияда санъат ва адабиётда “қиёфа”(тасвир) тушунчаси кенг қўлланила бошланди. "Имиж" тушунчаси ўтган асрнинг 60-йилларидаги журналистикада кенг ишлатилиб бошланган. Даставвал бу тушунча эстрада вакиллари, мусиқачиларнинг саҳна қиёфасини яратишга, турли шоу-томошаларни ташкил қилиш ҳамда одамларнинг эътиборини шу жараёнга қаратиш мақсадида ишлатилган. Шу билан бирга, сайловолди ташвиқотини ташкил этишнинг янги услублари ишлаб чиқилиши муносабати билан жамоатчилик ва сиёсий лидерлар учун имижлардан кенг фойдаланила бошланган. Кейинчалик бу тушунча ижтимоий ходиса сифатида тележурналистлар, актёрларларга нисбатан ҳам кенг қўлланила бошлаган. Омма олдида тез-тез иштирок қилиб турадиган касб эгалари ўзларининг бошқалардан фарқли равишда ўзига хос бўлган имижини яратишга интилишган. Бу ўз навбатида уларни оммага машҳур бўлишига сабаб бўлган.

Жамиятда давлат фуқаролик хизматчиси имижининг ижобий мазмунга эга бўлиши жуда муҳим. Давлат хизматчисининг имижи унинг шахсий ва касбий сифатларининг йиғиндиси сифатида намоён бўлади. Имиж қанчалик ижобий бўлса, шунчалик фуқароларда давлат хизматчиси, раҳбарга бўлган ишонч, хурмат юқори бўлади. Шунинг учун ҳар бир давлат фуқаролик хизматчиси ўз имижининг қандай мазмунда эканлигини ўрганиб, унинг мақсадли шаклланишига ҳаракат қилиши фуқароларда давлат бошқарувига бўлган ишончни мустаҳкамлайди.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Имиж инглиз тилидан *“image”: “қиёфа”, “тасвир”, “акс эттириш”*деган маъноларни англатади[9.Б.35]. Бундан ташқари, имиж деганда нафақат шахснинг визуал имиж (ташқи кўриниш, қиёфа), балки унинг фикр тарзи, одоби, хулқи, жамиятдаги мақоми, турмуш тарзи ва ҳаказоларни ҳам тушунамиз. Бошқача қилиб айтганда, "имиж" сўзи кенг маънода – шахс ҳақида умумий тасаввур деб кўрсатишимиз мумкин.

Л.Мухаммаджановнинг кўрсатишича "имиж" тушунчаси муайян шахснинг мақсадли шакллантириладиган қиёфаси" сифатида талқин қилинади[1]; “ижтимоий онгда шаклланган ва стереотип характерига эга, кимнингдир ёки бирор нарсанинг ҳиссий-эмоционал мазмуний характерга эга қиёфаси ёки [10.Б.28]"... аниқ ёки мавҳум тасаввур, ўзганинг онгида маълум бир шахснинг қандайдир белгилари акс этадиган қиёфаси"[10.Б.28], оммалаштириш, реклама қилиш ва бошқалар учун кимгадир ҳиссий ва психологик таъсир кўрсатиш учун мўлжалланган, мақсадли шакллантирилган имиж (қандайдир) ёки шахс, ҳодиса, объект сифатида намоён бўлади[16.Б.48]. Кўпинча имиж мақсадли равишда яратилган ёки ўз-ўзидан пайдо бўлган объектни одамлар онгида акс эттириш шакли сифатида таърифланади.

В.М. Шепел имижни " диққатни ўзига жалб қилиш мақсадида оммавий ахборот воситалари, ижтимоий гуруҳ ёки шахс томонидан яратиладиган индивидуал тасаввур ёки қиёфа” деган таърифни келтиради[14.Б.56].

А.Ш. Санатулова имижни "одамлар онгида маълум бир шахсга, ташкилотга ёки бошқа ижтимоий объектга нисбатан мақсадли шакллантириладиган, ҳиссий-эмоционал мазмунга эга маълумотларни ўз ичига олган ва муайян ижтимоий хатти-ҳаракатларга йўналтириладиган ма

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ф.Равшновнинг сўзларига кўра, у "имиж" тушунчасини перцепция натижаси сифатида изоҳлайди ва "олдиндан шаклланган ҳамда ўзида баҳолаш хусусиятларини жамлаган идрок этиш асосида" пайдо бўлиши мумкин, деган фикри илгари суради[15.Б.102] . Аммо Е. В. Змановскаянинг фикрича бу “1. Объектнинг субъектив имижи, анализатор ёки анализаторлар тизимига бевосита таъсир қилувчи жараён... 2. Перцептив образни шакллантиришнинг мураккаб психофизиологик жараёни...» [17.Б.89] А.Ю. Панасюк имижнинг қуйидаги таърифини келтиради: Объектнинг имижи - бу мақсадли равишда шаклланган, ҳиссий-эмоционал моҳият берилган, онг ёки онг ости сатҳида пайдо бўлган, бевосита идрок қилиш ёки билвосита, ўзга шахслар таассуротларига асосланган ҳамда маълум мақсадларни кўзлаб яратилган қиёфа"[18.Б.128].

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Раҳбарнинг имиджини аниқлаш методологияси бир нечта жиҳатларни, жумладан, раҳбарнинг шахсий ва касбий хусусиятларини унинг атроф-муҳитда ўзга шахслар томонидан идрок этилишини, шунингдек, ушбу тасаввурнинг ташкилот самарадорлигига таъсирини ўз ичига олади. Асосий мақсад - раҳбарнинг ўз фаолиятига муносабати, хатти-ҳаракатлари, мулоқот маданияти ва бошқарув услублари жамоада, умуман жамоатчиликда қандай қабул қилинишини ва бу жамият ва давлат бошқарувига қандай таъсир қилишини ўрганишдир.

Раҳбар имиджини аниқлашнинг асосий босқичлари ва ёндашувлари:

Шахсий фазилатлар ва малакаларни баҳолашни ўз ичига олади. Шахс хусусиятлари, яъни ишончлилик, харизма, эмоционал интеллект, стрессга чидамлилик ва мослашувчанлик каби жиҳатларини баҳолаш муҳимдир.

Касбий кўникма ва малакалари ва бунда профессионаллик даражаси, стратегик бошқарув компетенциялари, бошқарув ва мулоқот маҳорати, қарор қабул қилиш қобилияти каби жиҳатлар таҳлил қилинади.

Бошқарув услублари ҳам раҳбар имижини белгилвчи муҳим омил ҳисобланади. Раҳбарнинг имижи бевосита унинг бошқарув услубига боғлиқ. Энг кенг тарқалган услублар:

1) Авторитар услуб: раҳбар барча жараёнларни назорат қилиб, мустақил равишда қарор қабул қилади.
2) Демократик услуб: қарор қабул қилиш жараёнига ходимларни жалб қилишга эришади.
3) Либерал услуб: жараёнларга минимал аралашув, ходимларга юқори даражадаги мустақилликни таъминлаш билан фарқланади. Ходимларнинг хоҳиш-истакларини ва уларнинг ушбу услублар ҳақидаги тасаввурларини ўрганиш раҳбар имижини аниқлашга ёрдам беради.

Олинган натижаларни умумлаштирган холда айтиш мумкинки, *имиж – бу ижтимоий гуруҳда шаклланган, махсус, профессионал саъй-ҳаракатлар натижаси хамда муайян аудиторияда субектнинг рамзий қиёфасини яратувчи ҳодиса ҳисобланади.* Бунда имиж предмети сифатида шахс, ташкилот, объект, сервис хизмати, муайян тизим, касб тури ва бошқалар бўлиши мумкин. Шундай қилиб, имижнинг икки томонлама табиати ҳақида гапириш мантиқан тўғри келади. Бир томондан, имиж объект сифатида, бошқа томондан - субъект сифатида ишлайди.

Қачонки имиж ижтимоий аудиторияси маълум бўлганда, яъни имиж қим учун ва нима учун яратилиши маълум бўлгандагина ёки кимнинг психикасида идрок этилаётган субъектнинг рамзий имижи шаклланиши лозимлиги аниқ бўлгандагина, имижнинг шаклланиши ҳақида гапириш мумкин.

"Имиж" тушунчаси баъзан "akme" (юнонча “чўққи”) тушунчаси билан боғлиқ равишда таҳлил қилинади. Акмеология *(юнончадан "akme" - “чўққи”; “logos”-“таълимот”)* -

гуллаб-яшнаган, етуклик, ривожланишнинг олий нуқтаси, шахслик ва касбий сифатларнинг етук даражаси деб таъриф бериш мумкин. [20.Б.135]Касбий, ақлий-интеллектуал етуклик даври - бу инсоннинг маънавий, интеллектуал, жисмоний хусусиятларини ривожлантиришнинг энг юқори даражаларига эришиш даври, яъни акме - ривожланиш чўққиларига эришиш давридир. Айнан вояга етганлик даврида ижтимоий камолотнинг фаол шаклланиши содир бўлади, бунда шахс муайян ҳодисаларда ва ижтимоий Шаклланиш объектига кўра имижнинг қуйидаги турлари мавжуд: шахс имижи; ташкилотнинг имижи; ҳудуднинг имижи; савдо-сотиқ ёки шунга ўхшаган вазиятларда нарса, буюмларнинг имижи.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Йўналишларга кўра, имиж ички ва ташқи турларига бўлинади:

- ички имиж – ташкилотда ходимлар, бошқарув тизими ҳақида тасаввур.
- ташқи имиж - ташкилот ҳақида тасаввур, мижозлар, ҳамкорлар, ташкилотнинг турли тузилмалари, оммавий ахборот воситалари ва кенг жамоатчилик олдида компаниянинг имижи.

Ҳиссий-эмоционал нуқтаи-назардан имиж қуйидагича бўлиши мумкин:

- ижобий (қулай) - объект ҳақида ижобий таассурот қолдирадиган ва аудитория кутувларига тўғри келадиган кўрсаткичларни ўз ичига олади;
- салбий – атроф-муҳит, кенг жамоатчиликда имиж субъекти ҳақида салбий тасаввурлар.

Идрок субъектлари бўйича имидж қуйидагиларга бўлинади: истеъмолчилар орасидаги имидж, ижтимоий имидж, давлат ёки молия институтлари имиджи, бизнес имиджи, халқаро ҳамжамият орасида давлат имиджи.

Шаклланиш мақсадига кўра, улар табиий (ташқи омиллар таъсирисиз, табиий шаклланган) ва сунъий имиж (PR воситалари ёрдамида мақсадли яратилган) бўлиши мумкин. Рационаллик даражасига кўра, когнитив имидж (муайян соҳадаги мутахассислар ва объектив баҳо бера оладиган экспертлар томонидан шакллантирилади) ва ҳиссий образ (оммага ҳиссий таъсир қилиш мақсадида) мавжуд.

Шаклланиш босқичига қараб, режалаштирилган, шакллантирилган ва шаклланган имиж фарқланади. Моддий хис қилинадиган имиж (омманинг имиж объектига нисбатан вербал баҳоларига асосланилади) ва номоддий имиж (имиж субъекти ҳақидаги ғояларнинг атроф-муҳитдаги инсонлар онги ва тафаккури шаклланган ва мустаҳкамланган тасаввурлар).

Имижнинг ҳақиқий ёки реалликдан йироқ эканлигига кўра имиж ҳақиқий (ҳақиқатга мос), комплементар (ҳақиқий ҳамда бўрттирилган имиж) ва идеал (баҳолашнинг энг юқори даражаси, барча ижобий сифатларни жамлаган) га бўлинади.

Иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий жараёнларнинг жадал ривожланиши ва ўзгариши шароитида имижни динамик (замонавий, долзарблиги ва фаол шакллантириладиган) ва статик (ўзгармас, барқарор имиж) кабиларини фарқлаш мумкин.

Раҳбар фаолиятининг муваффақиятли бўлишида унинг имиджи муҳим рол ўйнайди. В.М. Шепельнинг фикрича имидж 3 та функцияни бажаради[15.Б.67]:

1.Шахснинг ўзгалар олдида ижтимоий мақомининг ошишига хизмат қилади.

2.Шахслараро муносабатларда идеал (кутилган, комфорт) шароитларни яратади.

3. Психотерапевтик вазифани бажаради, яъни шахс ўзини қулай, яхши ҳис қилади, ўзига ишончи ортади, кайфияти яхши бўлади.

Раҳбар имиджи қуйидаги икки томонлама қиёфа уйғунлигидан иборат бўлиши керак[5.Б.76].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

1.Ташқи қиёфа:соғлом кўриниш, очиқ юзлилик, кинестетик хусусиятлар, кийиниш услуби, соч турмаги, тақинчоқлар меъёри, косметика воситаларидан фойдаланишдаги меъёрлар ва ҳ.

2. Ички қиёфа: самимийлик, интеллект, маънавий-ахлоқий қарашлар, қадриятлар тизими, ҳаёт тарзи, соғлом турмуш, иродавийлик, масъулият, виждонийлик, сабрлилик, мулоқотчанлик, мантиқий фикрлаш қобилияти. Бугунги кунда давлат фуқаролик хизматчиси имиджи унинг фаолият самарадорлигини белгиловчи асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Биринчидан, халқ олдида ҳар бир давлат хизматчиси хукуматнинг расмий вакили сифатида намоён бўлади ва, иккинчидан, халкда давлат сиёсатига, мамлакатда олиб борилаётган ички ижтимоий сиёсатга нисбатан маълум муносабатларни шакллантиради. Халқ давлат фуқаролик хизматчисига ишонса, демак хукуматнинг ички ва ташқи сиёсатига нисбатан ишончи шаклланади, уни қўллаб-қувватлайди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Юқорида келтирилган фикрларни умумлаштирган холда қуйидаги хулосаларни келтиришимиз мумкин:

1. Раҳбар имижи давлат бошқаруви сиёсати самарадорлигини оширишда муҳим омил ҳисобланади. Бошқарувда долзарб ижтимоий муаммоларни ўз вақтида аниқлаш, ўрганиш, ечими бўйича тўғри қарорлар қабул қилиш, ижтимоий-сиёсий жараёнлар ривожи бўйича башорат қила олиш, халқ билан мулоқот, давлат хизмати самарадорлигига эришишда муҳим ҳисобланади.

2. Раҳбар имижини белгиловчи омил сифатида давлат ва жамият қурилишида интеграцияни мустаҳкамлаш: фуқаролар ҳаёт ва меҳнат фаолиятларини тўлақонли юритишлари учун барча шароитларни яратиш, сервис хизмат турларини кенгайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, нодавлат нотижорат ташкилотлари билан ҳамда бошқа давлат ташкилотлари билан ҳамкорликда ишлаш компетенцияларини кўрсатишимиз мумкин.

3. Шунингдек, давлат ташкилотлари очиқлигини таъминлаш: жамиятнинг турли қатламларини давлат бошқаруви сиёсати жараёнларига жалб қилиш, ижтимоий фикрларни ташхис қилиш, ОАВ билан ҳамкорлик қилиш ҳам муҳим ҳисобланади.

4. Давлат фуқаролик хизматчиси сифатида ўзини психологик англаши, муомала маданиятини эгаллаши, раҳбар одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилиши, дипломатик таомил меъёрларини билиши, халқ билан мулоқотда одоб, оғир-босиқлик, вазминлик, мурожаатларга ниҳоятда эътиборли бўлиш, ҳамкорлик, ҳамдардлик, ғамхўрлик, ўзини маданият ва одоб даражасида тутиши, фуқароларни ҳурмат қилиши каби сифатлар ҳам муҳим саналади.

5. Барқарор психологик ҳолат, озода, ораста ташқи кўриниш, эстетик дид, иш кийимининг вазиятга мос бўлиши, яъни ташқи қиёфа ҳам эътиборни қаратиш муҳим бўлган омиллардан ҳисобланади.

Шундай қилиб, бошқарувда замонавий раҳбар қиёфаси, унинг етакчи компетенциялари, фаолиятида самарадорликни оширадиган психологик хусусиятлар, шунингдек, инсонлар орасида нутқ гапириши, унинг ижтимоий аҳамияти масалалари билан танишиб ўтдик. Бундай хислатларнинг раҳбар фаолиятида намоён бўлиши, шахсдан мунтазам тартибни ва ўз устида ишлашни, билимларини мустақил оширишни, илғор тажрибаларни ўрганишни, жамоани ривожлантириш бўйича малакаларини такомиллаштириб боришни талаб қилади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида. 08.08.2022 йилдаги ЎРҚ 788-сон.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Insonparvarlik ezgulik va bunyodkorlik milliy g‘oyamizning poydevoridir” “Tasvir” Nashiryot Uyi Toshkent-2021.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari 4-jild .-Toshkent,"O'zbekiston". 2020,408 b.
4. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: Ўзбекистон, 2018. – Б. 24.
5. Алимардонов Т. Амир Темур давлат бошқарувининг сиёсий-ахлоқий асослари. –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2005. – 24 б.
6. Amaliy etika va estetika. O’quv qo’llanma.– “Universitet”, 2020 y Muallif: La’lixon Muhammadjonova.
7. Бегматов А.С., Қуронов М. Ўзбекистонда раҳбар кадрлар тайёрлашнинг технологик тизими / Раҳбар ва ходим (тўплам).–Т.: Академия, 1998.
8. Быстрова, Т. Ю. Определение имиджа: аналитика и феноменология / Электрон:http://www. imagelogija
9. Имидж: Энциклопедический словарь / авт. - сост. А. Ю. Панасюк. - М. : РИПОЛ классик, 2017. - 28 с.
10. Amaliy etika va estetika. O’quv qo’llanma.– “Universitet”, 2020 y Muallif: La’lixon Muhammadjonova.
11. Быстрова, Т. Ю. Определение имиджа: аналитика и феноменология / Электрон:http://www. imagelogija
12. Маҳмудов И. Бошқарув профессионализми: психологик таҳлил.- Тошкент,«Academia», 2011.
13. Раҳимова Д., Бекмуродов М. Лидерлик ва ташкилот маданияти. –Т.: Akademiya, 2006.
14. Шепель В. М. Имиджелогия: Секреты личного обаяния. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2017.
15. Хайитов О.Э., Турсуналиев И.А.Бошқарув психологияси.-Тошкент.-Истиқлол, 2021.
16. Шепель В.М. Человеческая компетентность менеджера. Управленческая антропология. М., 2009.
17. Равшанов Ф. Давлат фуқаролик хизматчисининг маънавий қиёфаси (Рисола) [Матн] / Ф.Равшанов. – Тошкент: «Маънавият» нашриёти, 2023.
18. Змановская Е. В. Руководство по управлению личным имиджем. СПб., 2015.
19. Ўзбек тилининг изоҳли луғати.-Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти”, 6 жилд, 2008.-135 б.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Qosimova Ozoda Xudoynazarovna
Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute,
Associate Professor of "Pedagogy" Department

Published under peer review:
PhD, Associate Professor A.O.Qo'chqorova

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 31th March 2025

THE OPPORTUNITIES THAT DIGITAL EDUCATION CREATES FOR WOMEN TEACHERS

Annotation The article analyzes the significance of digital education for female educators, highlighting not only the opportunities but also the emerging challenges and limitations. It examines the experience of female teachers in using digital tools, and provides a comparative analysis of gender factors, technical conditions, and levels of digital literacy.

Keywords: digital education, female teachers, gender, opportunities, barriers, literacy, technology, education quality.

RAQAMLI TA'LIMNING PEDAGOG XOTIN-QIZLARGA YARATGAN IMKONIYATLARI

Annotatsiya Maqolada raqamli ta'limning pedagog xotin-qizlar uchun ahamiyati tahlil qilingan bo'lib, imkoniyatlar bilan birga yuzaga kelayotgan muammolar va cheklovlarga ham e'tibor qaratilgan. Maqolada pedagog xotin-qizlarning raqamli vositalardan foydalanishdagi tajribasi o'rganilgan, gender omili, texnik sharoit va raqamli savodxonlik darajalari solishtirib tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, pedagog xotin-qizlar, imkoniyatlar, cheklovlar, gender, savodxonlik, texnologiya, ta'lim sifati.

ВОЗМОЖНОСТИ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ЖЕНЩИН-УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация В статье проанализировано значение цифрового образования для женщин-педагогов, при этом уделено внимание не только возможностям, но и возникающим проблемам и ограничениям. Изучен опыт использования цифровых инструментов женщинами-педагогами, сравнительно проанализированы гендерный фактор, технические условия и уровень цифровой грамотности.

Ключевые слова: цифровое образование, женщины, педагоги, барьеры, возможности, грамотность, технологии, качество обучения.

Kirish

Globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari zamonaviy jamiyatning barcha sohalariga, xususan, ta'lim tizimiga ham chuqur kirib bormoqda. Texnologik yangilanishlar, sun'iy intellekt, onlayn platformalar va raqamli vositalarning rivojlanishi ta'limni tashkil etishning yangi shakl va yondashuvlarini yuzaga keltirmoqda. Bu esa pedagoglar, ayniqsa, xotin-qizlar uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Uzoq masofadan ishlash, masofaviy ta'lim berish, mustaqil ravishda bilim olish, malaka oshirish va o'z ustida ishlash kabi imkoniyatlar

nafaqat kasbiy rivojlanishga, balki oilaviy va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga ham xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim siyosatida ham raqamli ta’limni rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. So‘nggi yillarda elektron platformalar, masofaviy o‘quv kurslari, interaktiv darsliklar, mobil ilovalar va boshqa raqamli vositalar orqali o‘qituvchilarga qulay sharoitlar yaratilmoqda. Ayniqsa, ta’lim tizimida katta sonni tashkil etuvchi pedagog xotin-qizlar uchun bu jarayon katta ijobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Ular uchun vaqt va joy tanlashdagi erkinlik, o‘z sharoitiga mos ta’lim olish, bolali ayollar uchun ish va oilani muvozanatlash imkoniyati kabi ko‘plab afzalliklar yuzaga kelmoqda.

Shu bilan birga, raqamli ta’lim imkoniyatlari har doim ham to‘liq va teng taqsimlanmagan bo‘lib, ularni real hayotga tatbiq etishda ayrim muammolar — texnik infratuzilma, raqamli savodxonlik darajasi, shaxsiy motivatsiya va genderga oid ijtimoiy stereotiplar ham mavjud. Bularning barchasi pedagog xotin-qizlarning raqamli ta’limdan foydalanishida turlicha natijalarga olib kelmoqda.

Mazkur maqolada aynan pedagog xotin-qizlar misolida raqamli ta’lim imkoniyatlarining qanday shakllanayotgani, bu jarayon ularning kasbiy faoliyati va shaxsiy hayotiga qanday ta’sir ko‘rsatayotgani, mavjud sharoit va resurslar qanday ishlatilayotgani tahlil qilinadi. Tadqiqot, shuningdek, pedagog ayollar uchun raqamli ta’lim sohasidagi istiqbolli yo‘nalishlar va takomillashtirish zarur bo‘lgan jihatlarni ham ko‘rsatib beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda raqamli ta’limning pedagog xotin-qizlar faoliyatiga ta’siri, ayniqsa, kasbiy rivojlanish, o‘z-o‘zini rivojlantirish va ish sharoitlaridagi moslashuvchanlik nuqtayi nazaridan qanday imkoniyatlar yaratgani chuqur o‘rganildi. Tadqiqotda sifatli va miqdoriy yondashuvlar uyg‘unlashtirildi, bu esa mavzuni har tomonlama tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotda O‘zbekistonning turli hududlarida faoliyat yuritayotgan 120 nafar pedagog xotin-qizlar ishtirok etdi. Ular orasida umumta’lim maktablari, kasb-hunar kollejlar va oliy ta’lim muassasalarida faoliyat yurituvchi o‘qituvchilar mavjud bo‘lib, ishtirokchilarning yoshi, fan yo‘nalishi, yashash hududi hamda pedagogik tajriba yillari inobatga olindi. Bu tanlov ishtirokchilar demografik va kasbiy ko‘lamining keng qamrovda bo‘lishini ta’minladi.

Tadqiqot davomida ma’lumotlar elektron shakldagi anketali so‘rovnoma va yarim strukturaviy intervyular orqali to‘plandi. So‘rovnoma quyidagi bloklarni o‘z ichiga oldi: raqamli vositalardan foydalanish chastotasi, onlayn platformalardagi ishtirok, texnik infratuzilma mavjudligi, raqamli savodxonlik darajasi, motivatsiya, hamda oilaviy va ijtimoiy omillar. So‘rovnoma natijalari asosida chuqur tahlil uchun 15 nafar ishtirokchi tanlab olinib, Zoom va Telegram platformalari orqali suhbatlar o‘tkazildi.

Kvantitativ ma’lumotlar oddiy statistik tahlil orqali (foizlar, o‘rtacha qiymatlar) umumlashtirildi. Sifatli javoblar esa kontent-analiz usuli asosida kodlanib, asosiy tematik yo‘nalishlarga ajratildi. Bu jarayonda pedagog xotin-qizlarning shaxsiy qarashlari, hissiyotlari va real hayotiy tajribalari asosiy tahlil obyekti sifatida ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot davomida ishtirokchilarning shaxsiy ma’lumotlari to‘liq sir saqlanishi va faqat ilmiy maqsadlarda foydalanilishi ta’minlandi. Har bir respondentning roziligi asosida intervyu va

so‘rovnomalar o‘tkazildi. Etik tamoyillarga qat’iy rioya qilinib, ochiq va ishonchli muloqot muhitida ishlashga e’tibor qaratildi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Raqamli ta’limning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni, uning pedagog xotin-qizlar uchun yaratgan imkoniyatlari va muammolari so‘nggi yillarda O‘zbekistonda dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biriga aylangan. Mavzuga doir adabiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi besh yillikda raqamli texnologiyalar ta’limda keng tatbiq qilina boshlagach, bu o‘zgarishlar xotin-qizlarning kasbiy rivojlanishi, masofaviy ishlash imkoniyatlari, zamonaviy dars berish usullarini o‘zlashtirishi kabi yo‘nalishlarda ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Pedagogik tajriba va amaliyotga oid bir qator tadqiqotlarda aytilishicha, raqamli ta’lim pedagog ayollarga dars jarayonlarini yanada moslashuvchan tashkil qilish, o‘z ustida ishlash va doimiy yangiliklardan xabardor bo‘lish uchun qulay sharoit yaratgan. Ayni vaqtda, ba’zi tadqiqotlarda raqamli vositalardan foydalanishda texnik ko‘nikmalar, internet infratuzilmasi yetishmasligi va oilaviy yuklamalarning salbiy ta’siri ham ta’kidlangan.

Adabiyotlarda shuningdek, xotin-qizlarning raqamli savodxonligini oshirish, ularni zamonaviy onlayn platformalarda faol ishtirok etishga rag‘batlantirish, masofaviy ta’lim kurslari va virtual malaka oshirish dasturlarining ularning kasbiy o‘sishiga ta’siri keng yoritilgan. Raqamli ta’lim vositalari orqali ayol pedagoglarning dars sifati, innovatsion yondashuvlari va o‘z-o‘zini rivojlantirish madaniyati sezilarli darajada oshgani kuzatiladi.

Shu bilan birga, ilmiy manbalarda ayol pedagoglar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar hududlar kesimida bir xil emasligi, texnologik tengsizlik va axborot resurslariga kirish imkoniyati masalalari ham dolzarb muammo sifatida ko‘rsatilmoqda. Bu esa ushbu mavzuning chuqurroq tahlil qilinishini va tizimli yechimlarni talab qilishini anglatadi.

Tahlil va natijalar

Olib borilgan tadqiqot natijalari raqamli ta’lim pedagog xotin-qizlar uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochayotganini ko‘rsatdi. So‘rovnoma va intervyularda ishtirok etgan respondentlarning aksariyati raqamli texnologiyalarni kasbiy rivojlanish, dars jarayonini optimallashtirish, metodik yangiliklarni o‘rganish va masofaviy ishlash imkoniyati sifatida qabul qilgan. Ayniqsa, pandemiyadan so‘ng ayol pedagoglarning onlayn platformalar va zamonaviy vositalarga bo‘lgan ehtiyoji va ulardan foydalanish ko‘nikmalari sezilarli darajada oshgani qayd etilgan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim ayol o‘qituvchilarga ish va oilaviy mas’uliyatni muvozanatlashtirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Ular o‘z ishini masofadan turib tashkil etish, vaqtni samarali boshqarish, dars materiallarini interaktiv shakllarda tayyorlash, bilim va malakasini mustaqil oshirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bundan tashqari, ayollarning o‘zaro tajriba almashuvi, onlayn seminarlarda qatnashish va turli o‘quv kurslarida ishtirok etish imkoniyatlari ham kengaygan.

Shu bilan birga, ayrim ishtirokchilar texnik infratuzilmaning zaifligi, internet tezligi, kompyuter yoki planshet kabi vositalarning yetishmasligi, raqamli savodxonlik darajasining pastligi, shuningdek, uy ishlarining ko‘pligi sababli zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish imkoniyatlarining cheklanishini ta’kidladilar. Bu holatlar raqamli ta’limning to‘liq salohiyatidan foydalana olishlariga to‘sqinlik qilmoqda.

Respondentlarning fikriga ko‘ra, agar raqamli texnologiyalarga oid maxsus treninglar, doimiy metodik yordam va texnik ko‘maklar mavjud bo‘lsa, pedagog xotin-qizlarning raqamli vositalardan foydalanish ko‘nikmalari yanada rivojlanadi va bu ularning kasbiy faoliyatiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, raqamli vositalar ayollar uchun nafaqat ta’lim sifati, balki shaxsiy taraqqiyot, moliyaviy mustaqillik va ijtimoiy faollik yo‘lidagi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, raqamli ta’lim pedagog xotin-qizlar uchun kasbiy rivojlanish, o‘z ustida ishlash va masofaviy ishlash imkoniyatlarini kengaytirgan. Raqamli vositalar ayol pedagoglarning ish jarayonini soddalashtirish, darslarni samarali va interaktiv tashkil qilish, zamonaviy metodikalardan foydalanish va onlayn platformalarda faol bo‘lish imkonini bermoqda. Shuningdek, ular uchun o‘z vaqtini mustaqil boshqarish, ilmiy izlanish olib borish va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik qilish imkoniyatlari ham ortmoqda.

Biroq, mavjud muammolar — texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, raqamli savodxonlik darajasining pastligi, shaxsiy kompyuter yoki internet vositalariga cheklangan kirish imkoniyati, shuningdek, oilaviy yuklamalar — bu imkoniyatlardan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qilmoqda. Bu holat, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi pedagog xotin-qizlarda yanada yaqqolroq namoyon bo‘lmoqda.

Mazkur holatlarni hisobga olgan holda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: pedagog xotin-qizlar uchun raqamli savodxonlikni oshirishga qaratilgan maxsus o‘quv kurslari va amaliy seminarlarni tashkil etish; uzoq hududlardagi ta’lim muassasalarini zamonaviy texnik vositalar va tezkor internet bilan ta’minlash; pedagog xotin-qizlarning raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish bo‘yicha ilg‘or tajribalarini targ‘ib qilish va ularga doimiy uslubiy yordam ko‘rsatish; pedagog xotin-qizlar uchun moslashuvchan onlayn ta’lim resurslarini kengaytirish va ular orqali kasbiy rivojlanishni rag‘batlantirish; raqamli ta’limdan foydalanishda gender tengligini ta’minlashga qaratilgan maxsus dasturlar ishlab chiqish va qo‘llab-quvvatlash.

Ushbu tavsiyalar amalga oshirilsa, raqamli ta’lim sohasida pedagog xotin-qizlarning ishtiroki yanada faollashadi, bu esa nafaqat ularning kasbiy o‘sishiga, balki butun ta’lim tizimining sifat jihatdan rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sharipova G. *Raqamli ta’lim muhitida pedagogik faoliyat*. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
2. Karimova N. *Pedagogik innovatsiyalar va raqamli kompetensiyalar*. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti, 2021.
3. Rasulova D. Raqamli texnologiyalar asosida pedagogik jarayonni takomillashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari. *Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali*, 2022, №4.
4. Islomova D. Raqamli texnologiyalar ayol pedagoglar faoliyatida. *Pedagogik mahorat va raqamli kompetensiya: amaliy yondashuvlar* respublika konferensiyasi materiallari, Toshkent, 2023.

5. Худойназаровна, Қ. О., & Хусенова, М. Н. (2022). МИЛЛИЙ ФАЗИЛАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ ТАЛАБА-ҚИЗЛАРНИНГ ҲАЁТИДАГИ ЎРНИ. *Gospodarka i Innowacje.*, *23*, 297-302.
6. Xudoynazarovna, Q. O., & Qurbonovich, U. U. (2022). A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE MAIN MOTIVATIONS FOR INCREASING THE QUALIFICATION OF TEACHER-WOMEN AND TEACHER-MALE. *International Journal of Early Childhood Special Education*, *14*(3).
7. Xudoynazarovna, Q. O., & Qurbonovich-Docent, U. U. (2022). DEVELOPMENT OF TEACHER'S SPIRITUAL IMAGE. *International Journal of Early Childhood Special Education*, *14*(6).
8. KASIMOVA OZODA KHUDOYNAZAROVNA, KHAIRULLAYEVA SEVARA, & MAKHMUDOVA RUKHSORA. (2022). STUDYING THE PSYCHOLOGICAL BASIS OF NATIONAL CONCEPT OF PERSONALITY. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, *2*(3), 265–271. Retrieved from https://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/403
9. Xudoynazarovna, Q. O., & Dilshod o'g'li, S. D. (2022). Pedagog Xotin-Qizlarning Ma'naviy Kompetentligini Rivojlantirish Davr Talabi. *Gospodarka i Innowacje.*, *23*, 307-309.
10. Qosimova, O., & Jaxbarov, O. (2022). PEDAGOG XOTIN-QIZLAR SHAXSIGA QO'YILADIGAN PEDOGOGIK PSIXOLOGIK TALABLAR. *Gospodarka i Innowacje.*, *22*, 643-645.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Egamberdieva Zarina Uktamovna

Samarkand State Institute of Foreign Languages
e-mail: zarinaegamberdieva24@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy,
Professor M.Melikova

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 31th March 2025

ГУМАНИЗМ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ В КОНЦЕПЦИИ ИДЕАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА АЛИШЕРА НАВОИ

Аннотация. В статье анализируются гуманистические и толерантные идеи в концепции идеального общества, представленной в трудах Алишера Навои. Рассматриваются основные принципы его философии, основанные на справедливости, уважении к человеку, межкультурном диалоге и нравственном совершенствовании. Особое внимание уделяется роли гуманистических ценностей и толерантности в формировании гармоничного общества, которое Навои описывает в своих произведениях. Подчеркивается актуальность его идей в современном мире.

Ключевые слова: Алишер Навои, гуманизм, толерантность, идеальное общество, нравственность, справедливость, культура, диалог, философия.

HUMANISM AND TOLERANCE IN THE CONCEPT OF AN IDEAL SOCIETY BY ALISHER NAVOI

Annotation The article analyzes humanistic and tolerant ideas in the concept of an ideal society presented in the works of Alisher Navoi. The main principles of his philosophy, based on justice, respect for man, intercultural dialogue and moral improvement, are considered. Particular attention is paid to the role of humanistic values and tolerance in the formation of a harmonious society, which Navoi describes in his works. The relevance of his ideas in the modern world is emphasized.

Key words: Alisher Navoi, humanism, tolerance, ideal society, morality, justice, culture, dialogue, philosophy.

ALISHER NAVOIY IDEAL JAMIYATI TUSHUNCHASIDAGI GUMANIZM VA BAG‘RIKENGLIK

Annotatsiya: Maqolada Alisher Navoiy ijodida keltirilgan ideal jamiyat konsepsiyasidagi insonparvarlik va bag‘rikenglik g‘oyalari tahlil qilingan. Uning falsafasining adolatga, shaxsni hurmat qilishga, madaniyatlararo muloqotga va axloqiy yuksaltirishga asoslangan asosiy tamoyillari ko‘rib chiqiladi. Navoiy o‘z asarlarida insonparvarlik qadriyatlari va bag‘rikenglikning barkamol jamiyatni shakllantirishdagi o‘rniga alohida e’tibor qaratilgan. Uning g'oyalari zamonaviy dunyoda dolzarbligi ta'kidlangan.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, insonparvarlik, bag‘rikenglik, ideal jamiyat, axloq, adolat, madaniyat, muloqot, falsafa.

Введение. Алишер Навои (1441–1501) является одним из крупнейших мыслителей и поэтов Востока, чье философское наследие остается актуальным и сегодня. В его произведениях ярко выражены идеи гуманизма и толерантности, которые он считал основой справедливого и процветающего общества. Навои подчеркивал важность уважения к человеческому достоинству, равенства народов и культур, а также необходимости нравственного совершенствования личности. Вопросы гуманизма и терпимости в его трудах находят отражение в контексте исламской этики, суфийской философии и социально-политической мысли того времени. Цель данной статьи – раскрыть концепцию идеального общества в произведениях Алишера Навои, выявить основные принципы его гуманизма и толерантности, а также показать их значение для современного мира.

Обзор литературы. Исследование гуманистических идей Алишера Навои ведется на стыке философии, истории, литературоведения и культурологии. В трудах таких исследователей, как Б.Г. Гафуров [1], Л.М. Исаев [2] и А.Ф. Мирзаев [3], подчеркивается роль Навои в формировании гуманистической традиции в средневековом Востоке. Они отмечают, что его творчество глубоко связано с суфийскими воззрениями, которые формировали представление о духовном совершенствовании человека.

Другие авторы, включая Э.Р. Рустамова [4] и С.Х. Саидова [5], анализируют влияние Навои на развитие философии толерантности в Средней Азии. Они рассматривают его идеи через призму исламской правовой традиции и нравственной философии. Исследования показывают, что Навои одним из первых сформулировал принципы межкультурного диалога, социальной справедливости и необходимости уважения к другим религиозным и этническим группам.

Методология исследования

Исследование данной проблемы основано на междисциплинарном подходе, включающем философский анализ, сравнительный метод и элементы критической теории.

Гуманистические идеи Алишера Навои базируются на принципах уважения к человеческой личности, равенства людей перед Богом и важности образования. В его трудах, таких как «Махбуб ул-кулуб» («Возлюбленный сердец»), подчеркивается значимость просвещения и добродетели. Навои считал, что гармоничное общество невозможно без высоких моральных качеств граждан, справедливого управления и равноправия.

Навои призывал правителей быть мудрыми и справедливыми, защищать бедных и слабых, а также способствовать развитию науки и культуры. В его произведениях можно найти обоснование социальной ответственности власти и важности нравственного совершенствования лидеров общества. Он подчеркивал, что без духовного развития правителя невозможно построить справедливое общество. В его произведении «Садди Искандари» (Стена Искандера) отражены идеи справедливого управления, основанного на принципах добра, мудрости и заботы о людях.

Анализ и результаты исследования

В своих трудах Алишер Навои неоднократно обращается к вопросу мирного сосуществования народов, уважения к представителям различных конфессий и этнических групп. В Средневековье, когда религиозные и культурные конфликты были нередким явлением, Навои утверждал идею толерантности как основы мирного сосуществования.

Он подчеркивал, что уважение к другим культурам и религиям делает общество более стабильным и развитым. В его поэтических произведениях встречаются образы мудрых наставников, которые учат своих учеников терпимости, уважению к иным взглядам и стремлению к добру. Одним из ключевых аспектов его гуманистического подхода была идея того, что религиозное и культурное многообразие являются богатством общества, а не угрозой его целостности.

Навои утверждал, что духовное и нравственное развитие человека должно быть приоритетом общества. Он считал, что воспитание добродетели, милосердия, честности и уважения к другим является основой устойчивого общественного порядка. Суфийская философия, оказавшая влияние на взгляды Навои, учила очищению души и стремлению к высшей истине через любовь и терпимость.

В произведениях Навои часто встречаются образы справедливых судей, мудрых правителей и простых людей, проявляющих великодушие и сострадание. В своем труде «Фархад и Ширин» он показывает идеал правителя, который руководствуется принципами любви и заботы о своем народе. Таким образом, его концепция нравственного общества включала в себя гармонию между духовностью, знанием и социальной справедливостью.

Герои Навои по своей природе обладают высокой гуманностью, которая, по сути, отражает гуманизм самого Навои. Его герои отчаянно борются за свободу своей страны, за ее благополучие и счастье, причем ненависти нет у героев и по отношению к другим странам и народам, в чем проявляется идеи толерантности у Алишера Навои.

Заботясь о благе своего народа, любимые герои Навои – Фархад и Искандер, не могут в то же время безразлично относиться к судьбам других народов, стран, применяя всяческие старания для избавления их от горя.

Вспомним великий подвиг Фархада во имя народа армен, который мучился от безводья, он, не раздумываясь прорывает канал и дает им воду – источник жизни и процветания. Навои, говоря об этом поступке Фархада отмечает, что доселе ни один из рода человеческого не делал такого поступка, который поистине восхищает саму Ширин и в ее лице весь народ армен:

«Когда он это дело завершил,
И город он снабдить водой решил.
А город был внизу, и без воды
Там огороды гибли и сады.
Фархад исчислил высоту, — она
Двум тысячам локтей была равна.
И с этой кручи вниз пустил Фархад
За водопадом в город — водопад.

И так благодаря его трудам
Все люди воду получили там…»[1].

Другой поступок Фархада во имя свободы и независимости чужой для него страны армен заключается в его борьбе с Хосровом, в результате которой он погибает. Даже в последние минуты своей жизни Фархад думает о свободе армен и призывает Бахрама прийти с войском и расправиться с захватчиками:

«Молочный брат, духовный мой двойник,
Товарищ верный мой, мой ученик,
Скорей сюда с войсками соберись,
Чтоб отомщенья не избег Парвиз!
И часу не теряй в пути — спеши,
Убийцу моего найти спеши —
Да отвернется небо от него! —
И кровь мою потребуй от него!..».[2]

В этих деяниях Фархада прослеживается большая и благородная любовь ко всему человечеству. Не чужды Фархаду любовь и преданность своей стране – Китаю, который сравнивает ее с раем на земле. Глубоко переживает он разлуку со своей отчизной, любовь к которой украшает и облагораживает душу героя[3].

Одним из благородных качеств для Навои является щедрость, готовность пойти на встречу людям, стоящим на нижних ступенях социальной лестницы. Щедрость Навои видит в том, чтобы делиться излишками благ с другими людьми. Но щедрость за счет народа Навои характеризует как социальное зло. Щедрость должна по мнению Навои иметь социальные рамки. Щедрость должна дойти до адресата в нужное время и в необходимом объеме. Причем тот, кто одаривает другого щедростью ни в коем случае не должен выставлять это дело напоказ.[4]

Щедрость не надо проявлять по отношению к тем, кто уже обладает состоянием, кто относительно состоятелен и к тунеядцам, кто в состоянии работать, но по различным уловкам отказываются это делать. Конечно, это актуально и на сегодняшний день, так как государство, как обладатель этой щедрости тоже старается наделить другим социальными благами, но многие тоже пользуются не по назначению этими благами. Проявление щедрости к вышеуказанным группам людей Навои считает преступлением:

«Ты можешь сыпать горсти серебра,
Но только ради блага и добра.
А из тщеславия деньги раздавать,
Для хвастовства горстями их бросать
Грешно, постыдно! Это дар пустой;
И скупость лучше щедрости такой»[5].

[1] Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Фархад и Ширин. Т IV. Т. Фан. 1968. С.129.
[2] Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Фархад и Ширин. Т IV. Т. Фан. 1968. С.342.
[3] Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Смятение праведных. Том III. Т. 1968. С.102-111.
[4] Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Смятение праведных. Том III. Т. 1968. с. 70-78.
[5] Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Смятение праведных. Том III. Т. 1968. с.72.

Героям Навои чужды корысть, жадность, зависть. Эти качества присущи по мнению Навои людям, стремящимся к наживе. Корыстные намерения таких людей Навои сравнивает с мышиной возней[6]. В этих пороках Навои усматривает источник многих социальных бед.

Выводы

Главным аргументом счастья и благоденствия людей Навои усматривает в благородстве и великодушии человека, которые сравнивает со сладчайшими плодами дерева. Эти качества подобны бриллианту человеческой души. Кто лишен этих качеств подобен облаку без дождя. Благородство есть тело человека, а щедрость является его душой. Без их наличия трудно представить настоящего человека. Социальным злом Навои видит расточительство, указывая на безумство людей, кто бесцельно распыляет свое состояние. Это особо актуально в связи с избыточным расточительством среди нашего народа, которое проявляется в чрезмерной пышности свадебных обрядов, попытках пустить пыль в глаза ради мнимого престижа в обществе.

Навои требует от людей, особенно власть имущих соблюдение принципов социальной справедливости, которая является залогом гуманизма. Герои Навои наделены такими положительными качествами, как благовоспитанность, скромность, правдивость, которые он противопоставляет таким порокам социальной действительности как жестокость, кичливость, ложь.

Сегодня идеи гуманизма и толерантности, сформулированные Навои, остаются актуальными. В условиях глобализации, культурного многообразия и нарастающих социальных вызовов они могут служить ориентиром для построения гармоничного общества. В странах Востока труды Навои продолжают изучаться, и его философия используется в образовательных и культурных программах, направленных на воспитание уважения к духовному и культурному наследию.

В условиях современных глобальных вызовов, когда вопросы межкультурного диалога и религиозной терпимости становятся особенно значимыми, идеи Навои могут помочь в формировании мировоззрения, основанного на принципах уважения и гармонии. Его труды могут стать основой образовательных программ, направленных на развитие этического и нравственного воспитания молодежи.

Алишер Навои заложил основы гуманистической философии, основанной на уважении к человеку, толерантности и справедливости. Его концепция идеального общества, основанного на нравственности, образовании и мудром правлении, остается актуальной и сегодня. Его труды подчеркивают необходимость диалога между культурами, важность духовного самосовершенствования и значимость добродетели в общественной жизни.

Анализ его взглядов показывает, что толерантность и гуманизм являются неотъемлемыми элементами устойчивого общества. Эти идеи могут служить основой для

[6] Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Смятение праведных. Том III. Т. 1968. с.50-58.

современных подходов к межкультурному взаимодействию и формированию социальной гармонии.

Список использованной литературы

1. Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Фархад и Ширин. Т IV. Т. Фан. 1968. С.129

2.Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Фархад и Ширин. Т IV. Т. Фан. 1968. С.342.

3.Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Смятение праведных. Том III. Т. 1968. С.102-111.

4.Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Смятение праведных. Том III. Т. 1968. с. 70-78.

5.Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Смятение праведных. Том III. Т. 1968. с.72.

6.Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Смятение праведных. Том III. Т. 1968. с.50-58.

7. Xoliqov, Y. "The role of ethics and education in the development of tolerance relations between uzbekistan and the nation in the process of development." *International Conference on Problems of Improving Education and Science*. Vol. 1. No. 02. 2022.

8. Холиқов, Юнус Ортиқович. "Бағрикенглик маданиятнинг моҳияти ва унинг ахлоқий асослари." *Journal of Integrated Education and Research* 1.6 (2022): 17-21.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Sayyora Rahimova Abdukadidovna
Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti
Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi
E-mail: sayyo_ji@yahoo.com

Urak Pazilovich Lafasov
TDSHU filologiya fanlar nomzodi, dosent U. Lafasov
TDSHU Turkshunoslik oliy maktabi dosenti

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 31th March 2025

BUYUK MUNGULLAR DAVRIDAGI ZARGARLIK BUYUMLARI

Annotatsiya:ushbu maqolada Buyuk Mungullar davrida yasalgan zargarlik buyumlarning nufuzli xalqaro ro'yxatlardan o'rin olganligi, o'sha paytda ustalar tosh, po'lat, fil suyagini kesish va ishlatish texnikasini o'ylab topishganligi yoritilgan. Emalchilar kosa, ko'za, uzuk va boshqa buyumlarga oltin va kumush suvi bilan qoplash usuli bilan ishlov berganligi, charmkorlar esa zargarlik buyumlari va ularni saqlash uchun mo'ljallangan idishlarga mitti oltin va kumush granulalarni joylab granulyatsiya sohasini shakllantirganligi ta'kidlangan. Hindlarning "kundan" bezagiga qimmmatbaho toshlarni o'rnatishlarida ko'ringanligi, Mughal zargarlik buyumlarining barchasi toza oltindan tayyorlanganligi aytilgan. Buyuk Mungullar davrida qimmatbaho toshlarni zargarlik buyumlariga o'rnatish hunari mashhur bo'lganligi sharhlangan. Boburiy hukmdorlar Akbarshoh va shoh Jahongir davrida mamlakatda boylik benihoya ko'p bo'lganligi, bu esa o'sha davrdagi adolatli siyosat natijasi ekanligi qayd etilgan. Yevropalik rassomlar Hindistondan olib kelgan rasmlardan qalbaki nusxalar chizib tirikchilik qilganligi, Hindistonning qadimgi bebaho zeb-u ziynatlaridan nusxalar o'g'irlik asosida ko'paytirilganligi manbalargan tayangan holda yoritilgan. Mungul xazinasining eng yaxshi marvaridlarga ishlov berishda qadimiy sharq va ko'chirilgan g'arb uslublarini ko'rish mumkinligi, boburiylar imperiyasi tanazuli boshlangach, salla jig'alarini hamma boshliqlar taqa boshlaganligi qayd etilgan. Nodirshohning Hindistonni bosib olishi natijasida xazinadagi asosiy boyliklar Eronga olib ketilgan va bir qismi Rossiyaga sovga qilinganligi, qolgan boyliklarni yevropalik bosqinchilar talan-taroj qilishganligi izohlangan. Hindistonda ma'danlarga maxsus emallash orqali ishlov beruvchi maktablar yuzaga kelganligi, XVIII asrda hindlar badiiy san'at poydevorini to'liq mu**ng**ul davridan olib, o'zlarining so'nggi yutuqlarini boyitishga harakat qilganliklari haqidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Buyuk Mungullar, zargarlik buyumlari, qattiq jismni kesish texnikasi, emalchi, charmkor, "kundan" bezagi, adolatli siyosat, xazina.

JEWELRY FROM THE GREAT MONGOL ERA

Abstract: this article highlights the fact that jewelry made during the Great Mongols was included in prestigious international lists, and that at that time craftsmen invented techniques for cutting and using stone, steel, and ivory. It is noted that enamelers treated bowls, jugs, rings, and other objects with gold and silver water coating, and leatherworkers formed the granulation industry by placing tiny gold and silver granules on jewelry and containers intended for their storage. It is noted that the Indians saw the use of precious stones in their "kundan" decoration, and that all Mughal jewelry was made of pure gold. It is commented that the craft of setting precious stones in jewelry was popular during the Great Mongols. It is noted that during the reign of the Babur rulers Akbar Shah and Shah Jahangir, the country was extremely wealthy, which was the result of the fair policy of that time. It is highlighted, based on sources, that European artists made a living by making fake copies of paintings brought from India, that copies of ancient priceless jewels of India were stolen. It is noted that in the processing of the best pearls of the Mongol treasury, ancient Eastern and imported Western styles can be seen, and that after the decline of the

Babur Empire, all chiefs began to wear turbans. It is explained that as a result of Nadir Shah's conquest of India, the main treasures of the treasury were taken to Iran and some were donated to Russia, while the remaining treasures were looted by European invaders. It is stated that schools of special enameling of minerals emerged in India, and that in the 18th century, Indians tried to enrich their latest achievements by taking the foundation of art completely from the Mongol era.

Keywords: Great Mongols, jewelry, solid-material cutting techniques, enameler, leatherworker, "kundan" decoration, fair politics, treasure.

ЮВЕЛИРНЫЕ ИЗДЕЛИЯ ЭПОХИ ВЕЛИКИХ МОНГОЛОВ

Аннотация: в статье подчеркивается тот факт, что ювелирные изделия, изготовленные в период Великого Монгольского ига, включены в престижные международные списки, и что в то время мастера изобрели методы огранки и использования камня, стали и слоновой кости. Отмечено, что эмальеристы покрывали чаши, кувшины, кольца и другие предметы водяным золотом и серебром, а кожевники формировали сферу зерни, помещая мелкие золотые и серебряные гранулы на ювелирные изделия и емкости, предназначенные для их хранения. Говорят, что индийцы вставляли драгоценные камни в свои украшения «кундан», и что все украшения Моголов были сделаны из чистого золота. Отмечается, что искусство оправы драгоценных камней в ювелирные изделия было популярно во времена Великих монголов. Упоминается, что во времена правления правителей Великих Моголов Акбар-шаха и шаха Джахангира страна пользовалась огромным богатством, что было результатом справедливой политики того времени. На основании имеющихся источников установлено, что европейские художники зарабатывали на жизнь изготовлением поддельных копий картин, привезенных из Индии, а также что копии бесценных древних индийских драгоценностей были украдены и воспроизведены. Сообщается, что лучшие жемчужины в монгольской сокровищнице демонстрируют как древний восточный, так и адаптированный западный стиль, и что после упадка империи Бабура все вожди стали носить тюрбаны. Объясняется, что в результате завоевания Индии Надир-шахом основные сокровища казны были вывезены в Иран, а часть передана в дар России, в то время как оставшиеся сокровища были разграблены европейскими захватчиками. Предполагается, что школы специальной эмалировки возникли в Индии, и что в XVIII веке индийцы взяли за основу художественного искусства эпохи Великих Моголов и попытались обогатить его своими новейшими достижениями.

Ключевые слова: Великие монголы, ювелирные изделия, техника резки цельного материала, эмальер, кожевник, декор «кундан», справедливая политика, сокровище.

Kirish (Introduction) Buyuk Mungullar davrida yasalgan zargarlik buyumlari ***inley*** yoki ***zar nishan*** roʻyxatidan faxrli oʻrinni egallagan. Chunki ustalar *tosh, poʻlat, fil suyagi* va *turli xil qattiq jismlar*ni kesish va ishlatish texnikasini oʻylab topishgan. ***Emalchi*** yoki ***minakar*** (turkiylarda “*sirchi*”, arablarda “*muzahhib*”) *kosa, koʻza, uzuk* va *boshqa buyumlar*ga oltin va kumush suvi bilan qoplash usuli bilan ishlov berishgan. Hind ustalari boburiylar davrida emalchilik kasbi bilan shugʻullanishni boshlganlar. Ushbu guruhdagi boshqa hunarmandlar ayrim buyumning teshilgan joyiga ishlov berish, oʻzgartirish, sim toʻqish, barg yasash va rang berish ishlarini bajarishgan.

Charmkorlar esa zargarlik buyumlari va ularni saqlash uchun moʻljallangan idishlarga mitti oltin va kumush granulalarni joylashgan. Bundan shu narsa ayon boʻladiki, sharqda gʻarbdan farqli oʻlaroq, oʻsha davrlarda, yaʼni oʻn toʻqqizinchi asrgacha granulyatsiya sohasi shakllanib boʻlgan. Ammo gʻarbning bosqinchilik siyosati oqibatida mazkur soha tanazzulga yuz tutgan va oʻn toʻqqizinchi asrning oʻrtalarida deyarli yoʻqolib ketgan.

Hindlarning ushbu uslubi Abul Fazl tomonidan sanab oʻtgan “***kundan***” bezagiga qimmmatbaho toshlarni oʻrnatishlarida koʻrinadi. Mughal zargarlik buyumlari kamdan-kam

hollarda lak, asosan tabiiy qatronlar yadrosidan, deyarli barchasi toza oltindan tayyorlangan. Tayyor buyumning tashkiliy qismlari tegishli usta tomonidan tayyorlangan va shakllantirilgan. Agar buyum murakkab qismlardan iborat bo‘lsa, bir-biriga yelimlangan va tosh joylashadigan joyining ichi bo‘sh qoldirilgan. Toshlarni biriktirish uchun maxsus teshik yoki o‘yiq qoldirilgan. O‘yilgan yoki kesilgan qismlar emal bilan qoplangan. Tosh o‘rnatilishi kerak bo‘lganida orqa tomoniga lak qo‘yilgan, so‘ngra toshlar kesib olingan mahsus teshiklar orqali old tomondan tovlanib, yaqqol ko‘rinib turgan. So’ng yuqori sifatli oltindan ishlangan “*kundan*” bezagi lak bilan qoplangan va qimmatbaho tosh *kundan* bezagiga joylashtirilib qotirilgan. Ushbu bezak “kundan”ga yanada ko‘rk va chiroy bag‘ishlagan.

Qimmatbaho toshlarni zargarlik buyumlariga o‘rnatish hunari Uchunchi Buyuk Mungul davrida eng noyob va qadrli soha hisoblangan. So‘ng o‘n to‘qqizinchi asrda madaniy jihatdan orqada qolgan g‘arb zargarlik buyumlariga qimmatbaho tosh qadash ramkalari kirib kelgan.

Keltirilgan ma’lumotlar to‘g‘ri va asosli, ammo o‘sha davr miniatyuralarida aks etgan noyob zargarlik buyumlarining barchasi ham bizgacha yetib kelmagan. Buning sababini bosqinchilarning ochko‘zlik bilan tilla buyumlarni talan-taroj qilganligi hamda noyob buyumlarni eritib yo‘q qilganligi bilan asoslash mumkin. Ular o‘zlarining o‘g‘irligini yashirish maqsadida kamyob buyumlarni yo‘qotib yuborishgan. Bosqin davrida juda ko‘p mohir ustalar urush va muhtojlik tufayli o‘lib ketishgan va zargarlik texnikasi ham ular bilan birga yo‘qolgan.

Mavzuga oid adabiyoylarning tahlili (Literature review). Manbalarda keltirilishicha, hukmdor Akbarshohning xotinlarining bari ustaxonalardagi badiiy ijodga katta zavq va qiziqish bilan qarashgan. Bu holdan Abul Fazl shunday xulosaga keladi, hukmdor Akbarshohning ayollari ulug‘vorlikni aks ettiruvchi har xil turdagi yangi naqshlarni taklif qilganlar [1]. Hukmdor Akbarshohning o‘g‘li shahzoda Jahongir taxtga chiqish vaqtiga kelib, saroydagi odatlar urfi (modasi) keskin o‘zgarishlarga uchragan. Bu davrdagi odatlardan biri sifatida tilla yoki zargarlik buyumlari shahzodalar vazniga ko‘ra o‘lchanganini ko‘rishimiz mumkin. Jumladan, Jahongirshohning o‘g‘li shahzoda Xurramning vazniga teng oltin tarozida tortilayotgan surat bunga guvoh bo‘la oladi. Hukmdorning miniatyura suratlaridagi dabdabali salobati va ulug‘vorligi ser Tomas Roe tomonidan aytilgan va elchi ingliz Jeyms I ning hozirgi paytda bildirgan ta’riflariga mos keladi[2].

Boburiy shoh Akbarning mamlakatida boylik benihoya ko‘p bo‘lgan. Bu esa o‘sha davrdagi adolatli siyosat natijasi edi. Uning o‘g‘li shoh Jahongir paytida ham adolatli siyosat, chet eldan keltirilgan nodir san’at asarlariga va zargarlik buyumlarga rag‘bat xazinaning yanada boyishiga sabab bo‘lgan (1-rasm).

1-rasm. Jahongir shahzoda Xurramni o‘n oltinchi tug’ilgan kunida tarozida oltin bilan o‘lchab tortmoqda. Mng‘ul qog‘ozidagi shaffof akvarel. 1615-25-yil.

Tadqiqot metodoliyasi (Research Methodology). Buyuk Mungullar davridagi zargarlik buyumlarining bugungi kundagi madaniy ahamiyati ilmiy nazariy jihatdan kengroq yoritilgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Londonning Direktorlar sudiga mungul (*mughul*) Hindistonidan kafolatlangan bozor uchun tovarlarni etkazib berayotgan bosqinchilarning “*Ost-Hind kompaniyasining Agra faktorlari*” quyidagilarni ta’kidladi: “*Biz portugal qayiqlari Goaga olib keladigan biron-bir mahsulot haqida eshitmaganmiz. Hindistondan*

esa faqat qimmatbaho toshlar, bebaho oltin buyumlar va boshqa zargarlik mahsulotlarni olib kelingan. Goada sudga olib chiqilgan masala Agra va Brampur zargarlik buyumlarining taqdiri haqida edi"[3]. Biroq ushbu xazinaning taqdiri hozirgacha noma'lum bo'lib qolmoqda. O'sha davrga xos noyob zargarlik buyumlari esa eritib, yo'qotib yoborilgan. Hukmdor Jahongirning yaqin do'sti, Surat hokimi Mukarrab Xon Qambay va Surat portlari boshlig'i hukmdorni rozi qilish uchun "*qimmatbaho narsalar, zargarlik buyumlari, jahonning turli joylarida yasalgan oltin hamda kumush idishlarni taqdim etgan*"[4]. Ushbu sovg'alar shunchalik ko'p ediki, ularni Jahongirshohga taqdim etish uchun ikki yarim oy muddat kerak bo'lgan. Hukmdor Jahongir "*hadyalarning ko'plari menga juda yoqdi*" deb minnatdor bo'lganligini iltifot bilan ta'kidlagan. Hukmdor saroyiga son-sanoqsiz chet el buyumlari olib kelingan. Bularning orasida katoliklarning diniy nishonlari ham bor edi[5]. Hukmdor Jahongirning esdaliklarida o'z saroyidagi ustalarni quyidagicha maqtagan: "*Ular zargarlik va san'atning boshqa turlari ijod qila oladigan tengsiz, mahorati cheksiz hunarmandlardir"[6]*. Yana ustalarni "*oltin va kumush metallardan zeb-u ziynatlar yasash, ularni turli naqsh bilan bezashda juda mohirdirlar*" deb ta'riflagan. Bu maqtov va ta'riflar shuni ko'rsatadiki, saroydagi hunarmandlar o'z kasbining takrorlanmas ustalari bo'lishgan.

Yevropada Ser Tomas Roylar kabi rassomlar Hindistondan olib kelgan rasmlardan qalbaki nusxalar chizib sotishgan. Xuddi shu tarzda yevropalik rassomlar sharqning noyob va betakror asarlarining soxta nusxalarini ko'paytirib tirikchilik qilishgan. Uchunchi Buyuk Mu*ng*ul imperiyasi davrida yaratilgan qadimgi bebaho zeb-u ziynatlar, suratlar shu tarzda o'g'irlik asosida yevropalashtirilgan va ularning yangi ijod namunalari ekanligini ta'kidlab butun dunyoga jar solishgan. 1590-yilda ko'chirilgan "*Ayni Akbariy*" kitobida bosh barmoq halqasining ichki yuzasida aylanuvchi yaproq naqshlari Yevropadagi uyg'onish davri zargarlik buyumlari ta'sirida bo'lganligi haqidagi soxta da'voni hech uyalmasdan, bemalol aytishgan. Go'yoki undagi mutlaqo yangi shakl manbai aslida Evropadagi Egret[7] oroli shlyapasi andozalaridan olingan emish, Sharqda zargarlik rivojlangan paytda, Yevropada bu soha umuman bo'lmagan va ular oliy buyumlarga ishlov berishni umuman tushunishmagan. Sharqda aylana va shlyapaga o'xshash shakllar shunchalik ko'p-ki, ularni toplasa Yevropa ("*yevropa*" so'zi aslida "*g'arb*" degan ma'noni bildiradi, qadimiy Hindiston hududi bo'lib, Hom ibn Nihga berilganligi eski kitob va xaritalarda bor) ularning tagida yo'q bo'lib ketadi. Hukmdor, uning yaqinlari, oila a'zolari va mansabdorlarning salla jig'alari, ular mingan otlarga taqiladigan bezaklar turlicha va son-sanoqsiz bo'lgan. Hukmdor Akbarshohdagi sallaning old qismiga pat qo'yishi qadim turkiylar udumi bo'lib, Erondagi ozarbayjon hukmdorlar ham shu rusumni davom ettirishgan. Jahongirshoh esa kiyinishning o'ziga xos rusumidan foydalangan. Uning davridagi asosiy o'zgarish katta marvarid atrofiga qadalgan go'zal patli bezaklardir (5-rasmga qarang). Uning o'g'li hukmdor Shohjahonda yevropalik zargarlar Sharq zargarligidan o'zlashtirgan, ayrim soxta tarixchilar gollandiyalik zargar Arnold Lullsning naqshlari, deb aytayotgan salla jigalari (g'arbda hecha qachon jig'a bo'lmagan) aks etgan (2-rasm).

2-rasm. Ikkita tasvirlangan zargarlik buyumlari rasmlari albomidagi sahifa. Qalam, ruchka va siyoh, guvash, tana rangi va oltin qog'oz. Arnold Lullsning ustaxonasi. 1610.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Lulls 1603-1606-yillarda ingliz saroylariga og‘irlangan marvaridlarga ishlov berib yasalgan buyumlarni etkazib bergan yevropalik hunarmanddir. Hukmdor Jahongirshoh saroyiga Ser Tomas Roe olib kelgan rasmlarda Jeymsning taqinchoqlarida Lullsning o‘zlashma zargarlik hunari namunalari ko‘zga tashlanadi. O‘sha paytgacha Sharqda zargarlik kasbi kamolat cho‘qqisiga chiqib, san’at darajasiga ko‘tarilib bo‘lgan edi. Shuning uchun Lullsning zargarlik hunari sharq ustalari uchun o‘rtamiyona san’at namunasi hisoblangan. 1618-yilda aks etgan suratda hali shahzoda bo‘lgan Shohjahonning o‘zlashma g‘arb zargarlik naqshlaridan ayrim namunalarini ko‘rish mumkin. Ammo 1628-yilda Shohjahon taxtga o‘tirgandan keyin g‘arbdagi o‘zlashma uslubning ta’siri birmuncha ko‘payganini sezish mumkin.

3-rasm. Mungul** (mug‘ul, mughul) **imperatori Jahongirning to‘ng‘ich o‘g‘li (1605-1627-yy.) Shahzoda Xurramning ushbu portreti Jahongir unga Shoh Jahon, ya’ni “Dunyo podshohi” unvonini berganida deyarli chizilgan.

Hukmdor Aurangzebning davriga kelib mumtoz san’at va g‘arb ta’siridagi qorishiq zargarlik namunalari saqlanib qolgan. Mungul (*mug‘ul, mughul*) xazinasining eng yaxshi marvaridlarga ishlov berish, ular o‘rnatilgan buyumlarni namoyish qilishda asli tub ildizi bir bo‘lgan ikkala (sharq va g‘arb) uslubni ko‘rish mumkin. Francua Bernier Aurangzebning sallasidagi jig‘ani ko‘rib, shunday ta’riflaydi: “*sharq zargarligining beqiyos namunasi, undagi olmoslar quyosh kabi nur sochib turibdi*”[8]. Ushbu izohdan ma’lum bo‘ladiki, qadim Sharq hunarmandlar makoni, ustalari esa chin ma’noda o‘z kasbining egalari ekanligi ma’lum bo‘ladi.

Hindistonda Uchunchi Buyuk Mu***ng***ul (*mug‘ul, mughul*) imperiyasining zaiflashishi oqibatida mamlakatda o‘zboshimchaliklar avj olgan. Kelgindi hisoblangan hukmdor qavmning obro‘sizlanishi oqibatida yuqori tabaqaga xos bo‘lgan salla taqinchoqlarini turli viloyat hokimlari ham taqa boshlaganlar. Turli viloyatlarning davlat xazinasiga qo‘shayotgan hissalari kamayib borgan. Buning oqibatida imperiyaning boyliklari kamayishni boshlagan va avvaldan ichida ushbu tuzumdan norozi bo‘lib yurgan turli qabilalar bosh ko‘tarishni boshlaganlar.

Avrangzeb katta muvaffaqiyatga erishib Dekan sultonlarini mag‘lub qilgan bo‘lsa-da, xazinaning boyliklari ancha kamaygan edi. Bu holat esa hukmdor tabaqaning tutqichi bo‘shashganidan dalolat beradi. Buning oqibatida turli qabila zodagonlari ham sallasiga toshli taqinchoqlar taqishni urf qila boshlaganlar. Ularning xatti-harakatlarida bepisandlik, haddidan oshish sezila boshladi. Ularda o‘ziga ishonish holatlari aniq sezila boshladi. Bu vaziyatni shunday qoldirib bo‘lmas edi, shuning uchun hukmdor 1693-yilda shunday farmon bergan: “*Hukmdor tomonidan zargarlik kamari taqdim etilgan amirlar uni yakshanba kunidan tashqari taqmasliklari lozim, ularning ruxsatsiz boshlariga zargarlik buyumlari taqishlari taqiqlanadi*”[9]. Mazkur farmondan so‘ng birmuncha vaqt sal jonlanish va mas’uliyatni his etish sezilib turdi.

Avrangzebning vorisi bo‘lmish Bahodir Alamshoh davrida vaziyat yanada yomonlashdi. Qonunbuzarlarlar ko‘payib, har xil g‘aroyib voqealar avj oldi. Yerli aholining turli mansablarni egallashi oqibatida hukmdor tabaqa yana-da obro‘sizlanib, ularning farmonlari bajarilamasdan o‘sha ko‘rsatmaga zid holatlar yuz bera boshladi. Mamlakatda har jihatdan tartibsizliklar boshlanib, kundan-kunga g‘alayonlar ko‘payib qonunlarni tan olmaslik va ularga bo‘ysunmaslik ildiz otib bordi. O‘sha davr musulmon tarixchisi shunday izohni keltirib o‘tgan: “*Buyuk Amir Temur zamonidan bitta unvon ikki kishiga berilmasligi to‘g‘risida qoida mavjud edi. Ammo*

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

endilikda bir unvonni ikki yoki undan ortiq kishiga berish rasm boʻldi. Ming afsuslar boʻlsinki, bosh kiyim taqinchoqlari, jigʻa kabi qimmatbaho buyumlarini sovgʻa qilish tartibga solinmadi[10]". Mazkur sharh ham hukmdor tabaqaning oʻz mavqeini yoʻqotib borayotganini tasdiqlaydi.

Viloyat hukmdorlari, jumladan hokim Navab Aliverdi Xon va uning hamrohlari tasvirlangan Murshidobod miniatyurasida ular oʻzlarini hukmdorlar kabi tutishlari aks etgan. Yerli aholi vakillari ham buyuk mu***ng***ullarga taqlid qilgan holatlari koʻzga tashlanadi. Navab Aliverdi Xon nabirasi Siraj ad-Dualani oʻziga voris etib tayinlagan marosimda salla taqinchoqlari sovgʻa qilayotgan holatini koʻrishimiz mumkin (4-rasm).

4-rasm. Bengaliyalik Navob Aliverdi Xon va uning hamrohlari Murshidabad qogʻozidagi shaffof boʻlmagan akvarel. 1750-75-yy.

1739-yilda Eron hukmdori Nodirshoh Hindistonga hujum qilib, mamlakat qoʻshinlarini magʻlub qiladi va Dehlini bosib oldi. Nodirshoh bosqinida viloyat hokimlaridan hayiqqan qoʻrqoq hukmdor jangsiz taslim boʻlgan edi. Natijada esa Uchunchi Buyuk Mu***ng***ul (*mugʻul, mughul*) imperiyasining amalda yemirilganligini koʻrsatgan. Davlat xazinasidagi qimmatbaho narsalarning hammasi Eronga olib ketilgan. Mu***ng***ul (*mugʻul, mughul*) hukmdorlarining nomlari yozilgan va kesmagan shaklida oʻyib ishlangan noyob qimmatbaho toshlar ham Eron xazinasi marvaridlari tarkibiga kirdi[11]. Bosqinchilik oqibatida qoʻlga kiritilgan tekin, hisobsiz boylik eroniylarni gangitib qoʻydi. Oʻzlarining ojiz tomonlarini yashirish maqsadida yoqut, olmos va zumraddan ishlangan narsalar, emal bilan qoplangan boshqa buyumlar, zargarlik buyumlari va oltin idishlarning bir qismi 1741-yilda tuturiqsiz va kaltabin hukmdor Nodirshoh tomonidan Rossiya davlatiga sovgʻa qilindi. Hozir oʻsha bebaho boyliklar Ermitaj muzeyida[12] saqlanmoqda.

Hindistonning koʻpgina viloyatlarida Uchunchi buyuk mu*ng*ullar sulolasiga sodiqlik hali-hamon saqlanib qolgan. Oʻsha davridagi zargarlik buyumlariga hurmat, oʻsha paytda oʻrnatilgan udum va urf-odatlarni davom ettirish mavjudligi kishini ajablantiradi. Buni oʻsha davrda xos yaratilgan suratlarga boʻlgan ehtiromdan ham bilish va yana bir bor amin boʻlish mumkin.

Jahonning barcha mintaqasiga xos noyob zargarlik buyumlarini 1774-yilgi Gentil albomi bilan taqqoslagan paytda mu***ng***ullar davridagi zargarlik tamadduniga guvoh boʻlish mumkin. Ushbu zargarlik buyumlarini kuzatgan paytda ayrim mintaqaviy farqlar ham koʻzga tashlanadi.

Jumladan, ma'danlarga maxsus emallash orqali ishlov beruvchi maktablarining soni mavjud holatdan ancha kam ekanligini koʻrish mumkin. XVII asr oʻrtalari, ya'ni 1775-yillarga qadar Fayzabodda faoliyat olib borgan Oudh hokimligi Lakhnauga koʻchib kelgan. Mazkur hokimlik saroyida kumush taqinchoqlarga oʻzgacha joziba, ya'ni jonli shaffof koʻk va yashil emallash uslubi bilan zeb berilgan. Bu uslub mungullar davridan saqlanib qolgan noyob hunar hisoblanadi. Aslida kumush oltin kabi juda qadrli ma'dan boʻlmasa-da, Champlevé[13] uslubi, boshqa mintaqalardan keltirilgan va olib kelingan zargarlik buyumlariga nisbatan hindlardagi mumtoz emallash uslubi oʻta darajada sifatli va qadrli boʻlganligiga guvoh boʻlamiz (5-rasm).

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

5-rasm. Champleve texnikasi

Hindistonga keyinchalik Yevropadan kirib kelgan va sifat jihatidan juda past va zargarlik tamaddunidan ancha orqada qolgan uslubni Sharqdagi noyon san'at namunasidan osongina farqlash mumkin. Robert Clivega tegishli *huqqa[14]* 1766-yilda inventerizatsiyaga kiritilgan va uni Oudhlarga tegishli buyumlar orasida ko'rish mumkin.

XIX asrning 1851-yillaridan tortib to hozirgi kunga qadar Viktoriya va Albert muzeylaridagi ko'rgazmalarda namoyish etiladigan buyumlar Buyuk mu***ng***ullar davrida ko'k va yashil ranglar ko'p qo'llanganini tasdiqlab turadi. Chunki musulmonlarda ko'k va yashil rang o'zgacha qadrlanadi, balki shuning uchun bo'lsa kerak, ushbu ranglar ko'p ishlatilgan bo'lishi mumkin. Shuningdek, yumshoq, xira va shaffof binafsha, shuningdek biroz qattiq, shaffof bo'lmagan sariq *"gummigut"[15]* rang ham bot-bot uchraydi. Yana sal hira va shaffof feruza rangi bilan birga uyg'unlashtirilgan ranglar ham qo'shimcha tarzda qo'llanganligiga guvoh bo'lasiz.

6-rasm. Buyuk mungullar davridagi buyumlar

XVIII asrda hindlar aksariyat badiiy san'at asarlaridagi poydevorni to'liq mungul (*mug'ul, mughul*) davridan olishgan va o'zlarining so'nggi yutuqlari bilan boyitishga harakat qilganlar. Ammo ular mungullar davridagi mumtoz zargarlik hunari an'analarini saqlash bo'yicha qat'iy talab saqlanib turgan. Misol uchun, Rajasthon shahrida zargarlik sohasidagi qadimiy mumtoz uslubning buzilib ketishiga jiddiy va qat'iy qarshilik saqlanib turgan. Zargarlik buyumlarida Rajput shakllari hamda naqshlarida mungullar davridan mumtoz uslub aniq ko'zga tashlanib turishi ta'minlangan. Shuning uchun Rajasthonda mumtoz mungul uslubi va hind uslubi alohida ajralib turgan. Mazkur ikki zargarlik uslubidagi o'ziga xos joziba va maftun etuvchi qirralar zargarlik buyumlari qiziquvchilar va ularni xarid qiluvchilarga har doim ma'qul bo'lgan. Shu bois hind zargarlik buyumlarining bozori chaqqon bo'lgan. Rajasthon malikalari mungul (*mug'ul, mughul*) aslzoda yigitlari bilan oila qurishgan. Natijada ikki xalqdagi noyob hunar va o'z kasbining ustasi bo'lish kabi xislatlar ham qondan, ham tarbiya orqali avloddan avlodga o'tib borganligini alohida qayd etish mumkin. Shu asnoda keyingi avlodlar o'z layoqati hamda tinimsiz mehnati sababli kashf qilgan yangicha usullar ham yuzaga kela boshlagan. Buning natijasida ular o'zlarining milliy zargarlik buyumlarini yaratishgan. Yangi avlodga mansub usta zargarlar shakllanib borishgan. Rajputlar esa o'zlari bilmagan holda mungul hukmdorlari xazinasini oltindan yasalgan turli zargarlik

buyumlari bilan boyitib turishgan va shunga yarasha mehnat haqi olib, o‘zlarining turmush darajasini yanada yashilab olishgan. Shu bilan birga ular noyob hunarmandchilik namunalari saqlanib qolishgan va keyingi davrlargacha yetib kelishini ta’minlashgan.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Shunday xulosa qilish mumkinki Hindiston zargarlik san’ati qadimiyligi va qadri balandligi bilan ajralib turadi va alohida nufuzga egadir. Shu bois yuqorida keltirilgan dalillarga suyanib butun jahon ahli Hindistonda taqinchoqlariga qiziqqanligi va juda katta e’tibor berilganligiga shohid bo‘lamiz. Maqola ajoyib tafsilotlar va tasvirlarga boyligi, har bir izohga batafsil tavsiflar berilganligi bilan ajralib turadi. Biz Hindistonning shimolida nima uchun emal qo‘llanganligini, ularda oltin qadrlanishi va ahamiyatini, zargarlik buyumlaridagi qimmatbaho toshlarning ahamiyati, o‘rnatilishi va tartibi sababini ham bilib olamiz. Shuningdek zargarlik buyumlarining inson ma’naviyatga ta’siri kabi holatlar bilan ham tanishamiz. Muarrixlar tomonidan Akbarshoh hukumronligi davri, ya’ni 1526-yilda sulolaning hukmdor qavmi, aslzoda xonimlari va hatto joriya hind ayollari taqishi mumkin bo‘lgan zargarlik buyumlarining aniq ro‘yxati keltirilgan. O‘sha davrga oid manbalarda qimmatbaho taqinchoqlar, zeb-u ziynatlarning qadr-qimmati hamda qo‘llanilishi Akbarshoh davridan tortib to so‘nggi hukmdor Avrangzeb davriga qadar aniq-tiniq va yaqqol tasvirlab berilgan. Mungul (*mug‘ul, mughul*)lar tanazzulidan so‘ng 1739-yilga kelib, Eron hukumdori Nodirshoh tomonidan Hindistonning bir qismi bosib olinadi. Shu bilan mungul (*mug‘ul, mughul*) lar xazinasiga tegishli qimmatbaho toshlari va taqinchoqlarning hammasi Eron hukmdori tasarrufiga o‘tib ketgan. Hindlar zargarlik buyumlarini kundalik hayotda, turli tadbir va bayramlarda, festivallarda, shaxsiy hayot uchun muhim sanalgan kunlarda va milliy madaniyatiga tegishli diniy marosimlarda taqishgan. Hindlar taqinchoqlarni nafaqat qizlar va ayollar, balki o‘g‘il bolalar, erkaklar taqishgan, balki ma’bud haykallariga, hatto hayvonlarga ham taqib qo‘yishgan ekan. Sayohatnomalarda 17-asr yevropalik sayyohlarining mungul (*mughul*)larning saroylariga tashrifi va u yerdagi boyliklarni ko‘rib hayratga tushganligi, sayyohlarining ko‘rganlari asosida hindlarning zargarlik buyumlarida gullar va qushlar tasviridan foydalanganlari, mazkur tasvirlarning qanday ma’no ifodalashi batafsil yoritib berilgan. Hindlarning tilla taqinchoqlarga bo‘lgan qiziqishi, ularning diniy e’tiqodlari va ayrim mistik hodisalarni o‘zlaricha tushunishi natijasida shakllangan bo‘lishi mumkin. Ana shu aqidalar asosida asta-sekin hind tamadduni shakllanib borgan va keyinchalik butun Hindiston bo‘ylab yoyilgan. Biroq hind zargarlik hunarmandchiligi, ayniqsa mungul (*mug‘ul, mughul*)lar davridagi jiddiy ozgarishlar va ushbu hunarmandchilikning sifat va taraqqiyot jihatidan yuqori darajaga kotarilganligi haqida juda kam yozilgan. Chunki ushbu hunarmandchilikning keying beshiklaridan biri Hindiston ekanligi, Yevropa esa bu sohada juda orqaa qolganligi hammaga ham yoqavermaydi. Hindiston yarim orolidagi zargarlik hunarmandchiligi va uning turli xil tarixiy hamda uslubiy taraqqiyoti haqida to‘lqinlanib gapirish mumkin. Hind zargarlari tomonidan juda ko‘p yangi usul va texnikalar ijod qilingan. Shu asnoda mazkur hunarmandchilik san’atga aylanib borgan, ko‘plab texnikalar kashf etishgan. Hindiston zargarlik buyumlari dunyodagi eng qadimiy, nozik did bilan ishlanganligi bois jahonda yuqori o‘rinda turadi. Subkontinentning xalq zargarlik buyumlari esa hayratlanarli darajada nozik va bejirim dizaynlarga juda boy. Hindistonda qimmatbaho toshlarning turi juda ko‘p va rang-barangdir. Hindistondagi ko‘p asrlik hunarmandchilik an’analarida dininiy aqidalarning ta’siri sezilib turadi. Ularda ramziy ma’noga ega holatlar, urf-odatlar va madaniy ildizlarni ko‘rish mumkin. Ulardagi ranglar milliy to‘qimachiligi va liboslarining yorqin ranglarini to‘ldirish uchun xizmat qiladi. Hind milliy hunarmandchiligida juda ajoyib, har xil bezaklar yaratilgan bo‘lib, ularning shakli va naqshlari xalqning kiyinish uslubiga mos keladi. Zargarlik hunarida ijtimoiy va ramziy ma’nolar aks etish tabiiy, chunki zargarlar kundalik hayotdagi o‘zgarishlardan yaxshi xabardor qavm hisoblanadi. Har bir buyum zamonga mos, yangicha uslubni qamrab oligan holda tayyorlanishig e’tibor

beriladi. Zargarlik buyumlari inkor etib bo‘lmaydigan, yangicha dizaynga mos bejirim sirt go‘zalligiga ega bo‘lish bilan birga, o‘sha xalqning milliy mentalitini yorqin aks ettirib turishi talab etiladi. Hindlardagi zargarlik buyumlarida turli ma’budlarga sig‘inish yoki nikoh marosimni nishonlash kabi holatlarga e’tibor qaratilgan. Zargarlik hunarmandchiligida taqinchoq yoki boshqa buyumlarga “kundan” – “tosh o‘rnatish” uslubi hindlarga xos bolib, ular mazkur uslubni san’at darajasiga ko‘targanlar. Hind zargarchiligida qadimgi davrlarda hunarmandlar qo‘llagan turli xil texnikalarni uchratish mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Ibid., 344-bet.
2. Imperatorning tantanali tarozida tortish marosimi yiliga ikki marta bo‘lib o‘tadi. U nazariy jihatdan kambag‘allar orasida taqsimlanishi kerak bo‘lgan oltin-kumushdan tortib don-dungacha bo‘lgan turli xil narsalarga ajratilgan. Imperatorning yaqinlari, o‘g‘illari va nabiralari yiliga bir marta tortilib turar edi.
3. William Foster, The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court of the Great Mogul, 1615-1619, Kraus reprint edition, Nendeln, 1967.
4. Alexander Rogers and Henry Beveridge, The Tuzuk-i-Jahangiri or Memories of Jahangir, London, 1909, vol I. 167- bet.
5. Iezuitlar, Iso jamiyati, shuningdek, Azizlar ordeni. Ignatius – 1534 yilda Ignatius Loyola tomonidan tashkil etilgan va 1540 yilda Pol III tomonidan tasdiqlangan Rim-katolik cherkovining erkak ruhiy buyrug‘i. Iezuitlar doimiy ruhoniylardir.
6. Ibid., vol. II, 80-bet.
7. Ingliz tilidan tarjima qilingan. Иль-о-Эгретт. Mavrikiyning janubi-sharqiy qirg‘og‘idagi orol. U qo‘riqxona va tadqiqot stantsiyasi sifatida ishlaydi. Bundan tashqari, sayyohlar va Mauritaniyaliklars uchun ham mashhur bo‘lgan sayyohlik maskani hisoblanadi.
8. Ibid., vol. II, 80 bet
9. Stronge, loc. Cit 1986, London. 315 bet
10. Stronge, loc. Cit 1986, London. 315 bet
11. Meene and Tushingham, 1971
12. Ivanov, 1984, passim.
13. Champlevé – bu dekorativ san’atdagi emal texnikasi yoki shu jarayonda yasalgan buyumda hujayralar o‘yilgan, zarb qilingan yoki metall buyumlar yuzasi tarashlangan va shishasimon emal bilan to‘ldirilgan. Keyin parcha emallar birlashguncha kutilagan va sovutilganda buyumning yuzasi silliqlangan.
14. Yoki hooka (xʊkka) marixuana, tamaki va boshqalarni chekish uchun, tutun tortilib, sovigan suv yoki boshqa suyuqlik idishiga ulangan bir yoki bir nechta uzun egiluvchan poyalardan iborat.
15. Gummigut – Sharqiy Hindistonning gummigut oilasiga mansub daraxtlarning yaralaridan kelib chiqqan, sariq yoki sariq-qizil rangga ega bo‘lgan tibbiyotda va sariq suv yoki yog‘li bo‘yoq va laklar tayyorlashda ishlatiladigan gummigut.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Khamdamova Sitora Safarovna
Associate professor, Doctor of Philosophy (PhD) Senior teacher, Academy of The Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan
sitoraxamdamova92@gmailcom
ORCID: 0000-0002-0798-938X

Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Associate Professor
Hasanov Sharofiddin Shamshurovich

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 31th March 2025

SHAXSLARARO VA ETNIK MUNOSABATLARNING KROSS-MADANIY JIHATLARI

Anotatsiya: Maqolada Markaziy Osiyoda kross-madaniyatning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan omillar va Buyuk Ipak yo‘lining Markaziy Osiyoda kross-madaniyati jarayonini jadallashishiga qo‘shgan hissasi yoritilgan. Sharq xalqlarining ko‘p jihatlarini o‘z ichiga olgan kross-madaniyati – genezis va tarix masalalari, yagona matritsaga qo‘shilish, dunyoni obrazli, estetik idrok etishdan tortib, madaniyatlarning o‘zaro va shaxslararo ta’siri muammosigacha bo‘lgan masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlari: kross-madaniyat, sivilizatsiyalarning o‘zaro ta’siri, madaniy almashinuv jarayoni, institutsional qo‘llab-quvvatlash, yo‘l dam olish uylari va pochta tizimi

CROSS-CULTURAL ASPECTS OF INTERPERSONAL AND ETHNIC RELATIONSHIPS

Abstract: The article examines the factors that influenced the development of cross-culture in the Central Asian region and the contribution of the Great Silk Road to cross-culture. The cross-culture of the peoples of the East, which includes many aspects - from questions of genesis and history, merging into a single matrix, the use of figurative, aesthetic perception of the world to the problem of interaction of cultures and interpersonal relationships – has been studied.

Key words: cross-culture, interaction between civilizations, process of cultural exchange, institutional support, postal and traveler’ s rest house systems.

КРОСС-КУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ И ЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация: В статье рассматриваются факторы, повлиявшие на развитие кросс-культуры в Центральной Азии и вклад Великого Шелкового пути в кросс-культуру. Кросс-культура народов Востока, включающая в себя множество аспектов – от вопросов генезиса и истории, слияния в единую матрицу, использования образного, эстетического восприятия мира до проблемы взаимодействия культур и межличностных отношений – изучена.

Ключевые слова: кросс-культура, взаимодействие цивилизаций, процесс культурного обмена, институциональная поддержка, системы почтовых и дорожных домов отдыха.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

(Introduction / Введение)

Cross culture is a concept that recognizes the differences among business people of different nations, backgrounds and ethnicities, and the importance of bridging them. [1.P.1]

The concept of cross-culture is a process of cultural exchange, mixing and assimilation of different nations and ethnic groups. If we look at the historical roots of cross-cultural interaction, we will see that it goes back to very long historical processes. People emerged with their own unique way of life, customs, language and occupations, which grew and developed over time. The forms of cross-cultural interaction in the Central Asian region arose in the distant past during the emergence of the Great Silk Road.

(Literature review / Анализ литературы по теме)

In Central Asia, the Great Silk Road greatly facilitated trade between India and China in the East and Europe and the Middle East in the West. In addition to trade, they also exchanged cultures, traditions and scientific achievements. The most important aspect of this period is that its most noticeable aspect was the process of cultural exchange. Because this road connecting the East and the West became a place where different countries and peoples could exchange ideas. The Great Silk Road includes several stages:

1. The first Silk Roads era. The expedition of Zhang Qian in 138 BC is considered to be the foundation of the first " Silk Road" . On his return to Han China, his most important achievement was to demonstrate the possibility for safe travel far to the west. From these beginnings developed interactions with civilizations across Asia and consequently the exchange of goods, especially of China' s most precious commodity, silk. The Romans, the Parthians and the Kushans all engaged in this trade.[2]

2. The second Silk Roads era (700 – 1200 CE). Both the Tang dynasty (618 – 907 CE) and its successor, the Song (960 – 1279), presided over a vibrant market economy in China, in which agricultural and manufacturing specialization, population growth, urbanization, and technological innovation encouraged high levels of trade. New financial instruments (including printed paper money) were devised to facilitate large-scale commerce. At the same time, Arab merchants
– benefiting from the stable and prosperous Abbasid administration in Baghdad (750 – 1228 CE) – began to engage with their Chinese counterparts in lucrative commercial enterprises, leading to a revival of the Silk Roads.[3.P.1]

3. The third Silk Road era. With the Mongol descendants of Genghis (Chinghis) Khan in control of Asia from the Black Sea to the Pacific, a third Silk Road flourished in the 13th and 14th centuries. The emissary of King Louis IX of France, Willem van Rubruck, visited the court of the Mongol ruler in 1253, and, seeing the wealth of silks, realized that Cathay, or China, was the legendary Seres of Roman times. The Venetian Marco Polo followed. Also, The 13th and 14th centuries were characterized by consider able political, commercial, and religious competition between kingdoms, markets, and religious groups across Eurasia. Christians, Muslims, Buddhists, and Hindus vied for adherents and institutional support. Conflict between and among the Mongols, European kingdoms, Arab rulers, the Mamluk Turks, Hindu chiefdoms, and others made for unstable states, diplomatic jockeying, alliances, and

wars. Yet the Mongols, with their vast Asian empire skirting the edge of Russia and Eastern Europe, were, through a mixture of hegemony and brutality, able to assure a measure of peace within their domains, a Pax Mongolica. They were also pragmatic and quite tolerant in several spheres, among them arts and religion. Their Mongolian capital of Karakorum hosted, for example, 12 Buddhist temples, two mosques, and a church. The Mongols developed continental postal and travelers rest house systems. Kublai Khan welcomed European, Chinese, Persian, and Arab astronomers and established an Institute of Muslim Astronomy. He also founded an Imperial Academy of Medicine, including Indian, Middle Eastern, Muslim, and Chinese physicians. European, Persian, Chinese, Arab, Armenian, and Russian traders and missionaries traveled the Silk Road, and in 1335 a Mongol mission to the pope at Avignon suggested increased trade and cultural contacts.[4.P.8,10]

(Research methodology/ Методология исследования)

In the first stage of the Silk Road, the most important commodity exchanged in trade was silk. Along with this, spices and textiles, glassware, paper and precious metals were also considered the main goods.

The second stage of the Silk Road moved to the stage of paper money trade in order to further develop the trade process. The emergence of a new financial instrument not only facilitated trade, but also contributed to its further development. At the same time, the process of exchanging science (knowledge), culture and languages dominated.

The third stage of the Silk Road was a period of several changes. In geopolitical terms, the countries using the Silk Road also gained geopolitical influence through their interregional cultural and economic cooperation. The implementation of economic and financial projects led to the creation of new trading platforms and markets for countries. The most important aspect of this period was the exchange of economic achievements, ideas, culture and technology between countries.

(Discussion/Обсуждение)

The growth of silk as a trade item both stimulated and characterized other types of exchanges during the era. Curative herbs, ideas of astronomy, and even religion also moved along the Silk Road network. Arabs traveled to India and China, Chinese to Central Asia, India, and Iran. Buddhism itself was carried along these roads from India through Central Asia to Tibet, China, and Japan. Islam was carried by Sufi teachers, and by armies, moving across the continent from Western Asia into Iran, Central Asia, and into China and India. Martial arts, sacred arts like calligraphy, tile making, and painting also traversed these roads. The Tang capital city of Chang an, present-day Xi an, became a cosmopolitan city- the largest on earth at the time, peopled with traders from all along the Silk Road, as well as monks, mission areas, and emissaries from across the continent.[5.P.8]

Nowadays, initiator of the New Silk Road is China. The main goal of this project, which unites about 100 countries, is to achieve sustainable economic cooperation. It is planned to implement this mainly through railways, bridges and ports.

Routes of the New Silk Road follow the old model. The term “ New Silk Road” refers to the history of the old caravan routes of the first century. They connected the West with East Asia by land via Central Asia. Today, the New Silk Road covers the land routes in the north as the “ Silk Road Economic Belt” and the sea routes in the south as the “ Maritime Silk Road” . From various places in China, the overland route leads through countries in South, West and Central Asia via Iran,

Turkey, Pakistan and Western Russia to Europe. The Maritime Silk Road stretches from the Chinese coast via Southeast Asia, India and East Africa through the Suez Canal to the Mediterranean and Trieste, connecting to the European rail network. The New Silk Road is a long-term project to develop the infrastructure for trade flows between Asia, Europe and Africa. Plans include railroad lines, bridges, ports, pipelines, dams, power plants – basically everything that belongs to infrastructure. The initiator is the Chinese government. The New Silk Road project is also known as " One Belt, One Road" (OBOR) or " Belt and Road Initiative" (BRI). In 2013, the People's Republic of China began building the New Silk Road with over 100 countries. The goal: stable trade and access to resources. The idea is to establish a resilient network of transportation, communication and energy infrastructure between Asia, Africa and Europe. China continues to be one of the most important trading partners for many European countries, not least due to growing online trade. Hence, many European companies would benefit economically from a further expansion of transportation options. The New Silk Road offers the following advantages and opportunities for Europe:

1. Shorter transport times: in the future, goods will reach their destination in twelve to twenty days. This is enabled by the new land corridors, along which goods are primarily transported by rail.

2. Lower transport costs: goods can be transported faster and more cost-effectively by freight train than by sea or air.

3. New sales markets: the expansion of the infrastructure and the resulting economic developments in the countries along the route can open up new sales markets for European companies in the future or facilitate their business activities.[6]

(Conclusion/ Заключение)

To sum up, Cross-culture facilitates and simplifies interpersonal and interethnic relations. In other words, cross-cultural tendencies can be named among the most important conditions determining the development of national culture.

References/ Литературы

1. Karel Kopp. Cross-culture. 2019. P. 1. https://www.coursehero.com/file/68268992/Cross-Culturedoc/
2. Paul Strathern. The opening of the Silk Route. UNESCO. https://en.unesco.org/silkroad/knowledge-bank/opening-silk-route#:~:text=The%20expedition%20of%20Zhang%20Qian,travel%20far%20to%20the%20west.
3. Craig Benjamin. The first silk roads. Trade routers connect the vast continent of Afro-Eurasia. https://www.khanacademy.org/humanities/big-history-project/expansion-interconnection/commerce-collective-learning/a/the-first-silk-roads#:~:text=The%20Second%20Silk%20Roads%20Era,encouraged%20high%20levels%20of%20trade.
4. Richard Kurin. The Silk Road: Connecting People and Cultures. US. 2002. P.8-10.
5. Richard Kurin. The Silk Road: Connecting People and Cultures. US. 2002. P.8.
6. New Silk Road and Europe: opportunity for European companies? https://transportlogistic.de/en/industry-insights/detail/new-silk-road-opportunity-for-european-companies.html#:~:text=Today%2C%20the%20New%20Silk%20Road,and%20Western%20Russia%20to%20Europe.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Qosimova Ozoda Xudoynazarovna
Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute,
Associate Professor of "Pedagogy" Department

Published under peer review:
PhD, Associate Professor O'.O'tanov

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 31th March 2025

SOCIO-PEDAGOGICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVITY OF WOMEN TEACHERS.

Annotatsiya: This article describes the socio-pedagogical analysis of the development of the social activity of female teachers. The article examines the role of women educators in society, their contribution to the education system, gender equality and the influence of social conditions on their activity. Pedagogical approaches, innovative methods and processes of adaptation to changes in society were also analyzed.

Key words: women pedagogues, social activity, gender equality, educational system, innovative methods, social conditions, professional development, socio-pedagogical analysis, changes in society, pedagogical approaches.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ЖЕНЩИН-УЧИТЕЛЕЙ.

Аннотация. В данной статье описан социально-педагогический анализ развития социальной активности женщин-учителей. В статье рассматривается роль женщин-педагогов в обществе, их вклад в систему образования, гендерное равенство и влияние социальных условий на их деятельность. Также были проанализированы педагогические подходы, инновационные методы и процессы адаптации к изменениям в обществе.

Ключевые слова: женщины-педагоги, социальная активность, гендерное равенство, система образования, инновационные методы, социальные условия, профессиональное развитие, социально-педагогический анализ, изменения в обществе, педагогические подходы.

PEDAGOG XOTIN-QILARNING IJTIMOIY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK TAHLILI.

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik tahlili yoritib berilgan. Maqolada pedagog xotin-qizlarning jamiyatdagi roli, ta'lim tizimiga qo‘shgan hissasi, gender tengligi va ijtimoiy sharoitlarning ularning faolligiga ta’siri o‘rganiladi. Shuningdek, pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar va jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashish jarayonlari tahlil qilingan.

Tayanch so‘zlar: pedagog xotin-qizlar, ijtimoiy faollik, gender tengligi, ta'lim tizimi, innovatsion metodlar, ijtimoiy sharoitlar, kasbiy rivojlanish, ijtimoiy pedagogik tahlil, jamiyatdagi o‘zgarishlar, pedagogik yondashuvlar.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kirish

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi jamiyatda gender tengligini ta'minlash va ta'lim tizimining rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Ularning faolligini oshirish, kasbiy rivojlanish va innovatsion metodlarni qo‘llash, jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlarga moslashish uchun muhimdir. Shuning uchun pedagog xotin-qizlarga teng imkoniyatlar yaratish va ularning faolligini qo‘llab-quvvatlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Gender tengligini ta'minlash ta'lim tizimi rivojida muhim omil hisoblanadi. Xotin-qizlarning ta'lim va kasb sohalarida yetarlicha faollik ko‘rsatishi jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligini ta’minlashga yordam beradi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, ta'lim sohasida gender tengligini ta'minlash orqali global darajadagi barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish mumkin. [4; 78-81- б.].

Pedagogik faoliyatda xotin-qizlarning yetakchi rol o‘ynashi jamiyatdagi boshqa sohalarda ham ijtimoiy tenglikni kuchaytiradi. A.V.Kiryakova bu borada pedagogik faoliyatda xotin-qizlarning roli nafaqat bolalar ta'limiga, balki jamiyatda umumiy madaniy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir ko‘rsatishini ta'kidlaydi. [1; 45-47- б.].

Xotin-qizlar uchun teng imkoniyatlar yaratish bugungi kunda juda muhim hisoblanadi.

Xotin-qizlarga innovatsion texnologiyalarni qo‘llash va ularning kasbiy malakasini oshirishda yangi imkoniyatlar yaratish muhimdir. Bu borada jamiyat va davlatning qo‘llab-quvvatlashi, tegishli dasturlarni amalga oshirish va mutaxassislarni tayyorlash jarayonida gender tengligini ta’minlash dolzarbdir masala hisoblanadi.

Xotin-qizlar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash jamiyatda muhim vazifa hisoblanadi. Ularning pedagogik sohadagi faolligini oshirish uchun ularning kasbiy rivojlanishiga ko‘maklashish, innovatsion metodlarni joriy etishga imkoniyat yaratish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirish zarur. V. S. Lazarev o‘z ishida pedagoglarning kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyat gender tengligi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. [1; 112-115- б.].

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik tahlili jamiyatda ular o‘ynagan rol va ularning ta’lim sohasidagi faoliyatini kengaytirish, shuningdek, gender tengligi, ijtimoiy mas'uliyat va innovatsion pedagogik yondashuvlar orqali ularning ijtimoiy faolligini oshirishni, xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rnini aniqlash va ularga teng imkoniyatlarni taqdim etishning ijtimoiy va pedagogik jihatlarini chuqur o‘rganadi. Quyidagi jadvalda bu tahlilning asosiy jihatlarini keltirib o’tamiz.

1-jadval

	Mavzu	Tushuncha va ahamiyati
	Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi: tushuncha va ahamiyati	Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi nafaqat ta’lim berish, balki jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlar, siyosat va madaniyatga faol ishtirok etishdir. Bu, o‘z-o‘zini tarbiyalash, kasbiy rivojlanish va jamiyatdagi muhim o‘zgarishlarga hissa qo‘shishni o‘z ichiga oladi. Ta’limdagi ijtimoiy o‘zgarishlarga moslashish va yangi metodologiyalarni qo‘llashni anglatadi.
	Gender tengligi	Gender tengligi jamiyatda barcha fuqarolarga teng

	va pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi	huquqlar va imkoniyatlar yaratishga qaratilgan prinsipdir. Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi gender tengligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Ta’lim tizimida gender tengligini rivojlantirish, pedagog xotin-qizlarning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va ularga teng imkoniyatlar yaratish jamiyatda xotin-qizlarning o‘rnini mustahkamlashga yordam beradi.
	Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning pedagogik asoslari	Pedagogik yondashuvlar pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda muhimdir. Yangi pedagogik metodlar va innovatsiyalar, ta’lim tizimining ijtimoiy o‘zgarishlarga moslashuvi, xotin-qizlarning jamiyatdagi roli va ta'lim jarayonidagi faol ishtirokini kengaytiradi. Gender yondashuvlar xotin-qizlarning kasbiy imkoniyatlarini kengaytirish va ularni jamiyatda faol ishtirok etishga undashda yordam beradi.
	Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda ijtimoiy sharoitlar	Oila, jamiyat, davlat siyosati va ta’lim tizimi pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlash yoki to‘siq bo‘lishi mumkin. O‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitlar, gender stereotiplari, oila va ish o‘rtasidagi muvozanatni topishdagi qiyinchiliklar pedagog xotin-qizlarning faolligiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Davlatning gender siyosati, ta’lim tizimining o‘zgarishi va ilg‘or pedagogik texnologiyalar bu faollikni oshirishga yordam beradi.
	Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlari	Yangi renesans sharoitida ta’limda innovatsiyalar pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda asosiy vositalardan biridir. Innovatsion ta’lim metodlari, masofaviy ta’lim, onlayn platformalar va yangi texnologiyalar pedagog xotin-qizlarga o‘z faoliyatlarini kengaytirish va jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashish imkoniyatini yaratadi. Ta’limda innovatsiyalar orqali pedagog xotin-qizlar o‘z bilimlarini kengaytirishi va ijtimoiy faolliklarini oshirishi mumkin.
	Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning ijtimoiy pedagogik tahlili.	Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish ijtimoiy va pedagogik jihatdan nafaqat ta’lim sohasida, balki jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlarda ham muhim ahamiyatga ega. Gender tengligi, pedagogik yondashuvlar, ijtimoiy sharoitlar va innovatsiyalar bu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydigan asosiy omillardir. Ijtimoiy-pedagogik tahlil ta’lim tizimining ijtimoiy va pedagogik o‘zgarishlarga moslashishini ta’minlaydi.

1.Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi: tushuncha va ahamiyati

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi — bu nafaqat ta’lim berish, balki jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlar, siyosat, madaniyat va boshqa sohalarga faol ishtirok etishdir. Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi jamiyatda o‘zgarishlar kiritishga, ta’lim sohasida yangiliklar kiritishga, va fuqarolik mas'uliyatini oshirishga qaratilgan faoliyatni o‘z ichiga oladi.

1. **Ta’lim tizimida o‘zgarishlarni amalga oshirish**: Pedagog xotin-qizlar jamiyatdagi ijtimoiy va siyosiy o‘zgarishlarga moslashishga, yangi metodologiyalarni qo‘llashga tayyor bo‘lishlari kerak. Bu o‘zgarishlar ta’lim sifatini yaxshilash va zamonaviy pedagogik talablar bilan hamohang bo‘lishni ta’minlaydi.
2. **Ijtimoiy mas'uliyatli fuqarolarni tarbiyalash**: Pedagog xotin-qizlar ijtimoiy faolligini oshirish orqali o‘quvchilarda jamiyatga mas’uliyatli va faol fuqarolar sifatida rivojlanishlarini ta'minlashadi. Bu nafaqat ta’lim jarayonini, balki jamiyatni ham rivojlantirishga xizmat qiladi.
3. **Gender tengligi**: Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi gender tengligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Xotin-qizlarning ta’lim va jamiyatda faol ishtirok etishi, ularning imkoniyatlarini kengaytiradi va jamiyatda xotin-qizlarning o‘rnini mustahkamlashga yordam beradi.
4. **Kasbiy rivojlanish**: Pedagog xotin-qizlar o‘z kasbiy mahoratini oshirishi, yangi pedagogik yondashuvlarni o‘rganishi va kasbda o‘zlarining ijtimoiy faolligini rivojlantirish orqali yanada muvaffaqiyatli bo‘lishlari mumkin.
5. **Jamiyatdagi o‘zgarishlarga hissa qo‘shish**: Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi jamiyatda ijtimoiy adolat, tenglik va yaxshilikni qaror toptirishga yordam beradi. O‘zining kasbiy va shaxsiy faoliyati orqali ular ijtimoiy jarayonlarga hissa qo‘shadilar.

2.Gender tengligi va pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi.

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi va gender tengligi.

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi jamiyatda gender tengligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Xotin-qizlarning ta’lim tizimida faol ishtirok etishi, ular uchun teng imkoniyatlarni yaratish va jamiyatdagi o‘rinlarini mustahkamlashga yordam beradi. Gender tengligini rivojlantirish va pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish orqali jamiyatda quyidagi ijobiy o‘zgarishlarga erishish mumkin:

1. **Pedagog xotin-qizlarga teng imkoniyatlar yaratish**

Pedagog xotin-qizlarning ta’lim tizimida teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi, ularning kasbiy o‘sishi va rivojlanishiga turtki beradi. Bu orqali xotin-qizlar o‘zining malakasini oshirishi, yangi pedagogik metodlarni o‘rganishi va ta’lim jarayoniga yanada samarali hissa qo‘shishi mumkin. Ularning ijtimoiy faolligi jamiyatdagi o‘zgarishlarga ijobiy ta’sir qiladi.

2. **Xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash**

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi gender tengligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayollar ta’lim tizimida faol ishtirok etishlari, o‘quvchilarga jamiyatdagi o‘rni, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy faollikni targ‘ib qilishda yordam beradi. Bu xotin-qizlarning o‘zlarining ijtimoiy o‘rnini mustahkamlashga, shuningdek, jamiyatda o‘rnatilgan gender stereotiplarini yengishga yordam beradi.

3. **Jamiyatda gender stereotiplariga qarshi kurashish**

Pedagog xotin-qizlar o‘zlarining ijtimoiy faolligi orqali gender stereotiplarini yengish va ijtimoiy adolatni ta'minlashda faol qatnashishi mumkin. Xotin-qizlarning ta’lim sohasida faolligi, ularning faqatgina an'anaviy oilaviy rolda emas, balki jamiyatdagi barcha sohalarda teng va faol ishtirok etishlarini ko‘rsatadi.

4. **Ta’lim tizimida gender tengligini rivojlantirish**

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi, ta’lim tizimida gender tengligini yaratishning asosiy vositasidir. Pedagogik yondashuvlarda gender tengligini ta'minlash, pedagog xotin-qizlarning malakalarini oshirish va ularni jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashtirish orqali gender tengligi to‘g‘risida ongli fikrlarni shakllantirish mumkin. Bu orqali ta’lim tizimida tenglik va adolatning yangi paradigma si rivojlanadi.

5. **Ijtimoiy faollik va fuqarolik mas'uliyatini oshirish**

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi, ularni jamiyatda mas'uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalashga yordam beradi. Xotin-qizlar, ta’lim jarayonida o‘quvchilarga ijtimoiy, siyosiy, va madaniy masalalarga nisbatan faollikni o‘rgatishda va fuqarolik mas'uliyatini oshirishda asosiy rolni o‘ynaydi.

3.Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning pedagogik asoslari.

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish, ta'lim tizimining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon pedagogik asoslar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning maqsadi xotin-qizlarni nafaqat ta’lim beruvchi sifatida, balki jamiyatdagi faol ishtirokchilarga aylantirishdir. Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish uchun pedagogik yondashuvlar, metodlar va innovatsiyalar zarur.

- Pedagogik yondashuvlar

Pedagogik yondashuvlar xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Yangi pedagogik yondashuvlar, xotin-qizlarni faqat ta’lim jarayonida emas, balki jamiyatda ham faol ishtirok etishga undashga qaratilgan. Ularning kasbiy malakalarini oshirish, o‘z-o‘zini tarbiyalash va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga yordam beradigan yondashuvlar kerak.

- Innovatsion pedagogik metodlar

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda innovatsion pedagogik metodlar katta ahamiyatga ega. Yangi metodlar orqali pedagoglar o‘quvchilarni faollikka undash, o‘zaro hamkorlikda ishlashga rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, innovatsiyalar yordamida pedagog xotin-qizlar jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashadi va o‘z faoliyatlarini kengaytiradi.

- Ta'lim tizimining moslashuvchanligi

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda ta'lim tizimining moslashuvchanligi ham katta rol o‘ynaydi. Ta’lim tizimi ijtimoiy o‘zgarishlarga moslashishi, yangi pedagogik metodlarni joriy qilishi va gender tengligini ta’minlashi kerak. Ta’lim tizimining moslashuvchanligi pedagog xotin-qizlarni ijtimoiy faollikni rivojlantirishga undaydi.

- Kasbiy rivojlanish va shaxsiy o‘sish

Pedagog xotin-qizlarning kasbiy rivojlanishi va shaxsiy o‘sishi ham ularning ijtimoiy faolligini oshirishga yordam beradi. Kasbiy malakalarini oshirish, yangi pedagogik yondashuvlar

va innovatsiyalarni o‘rganish pedagog xotin-qizlarni jamiyatda yanada faol ishtirok etishga undaydi.

4.Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda ijtimoiy sharoitlar

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish, jamiyatda o‘zgarishlar va taraqqiyotning asosiy omillaridan biridir. Biroq, ularning faolligini oshirish uchun ijtimoiy sharoitlar muhim rol o‘ynaydi. Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda ta’sir qiluvchi ijtimoiy omillar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: oila, jamiyat, davlat siyosati, ta’lim tizimi va boshqa ijtimoiy sharoitlar. Ijtimoiy sharoitlar pedagog xotin-qizlarning o‘z imkoniyatlarini amalga oshirishiga yordam berishi yoki to‘siq bo‘lishi mumkin.

- Oila va uning roli

Oila pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini shakllantirishda asosiy ijtimoiy muhit hisoblanadi. Oila xotin-qizlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ta’sir qiladi va ularning jamiyatda faol ishtirok etishiga imkoniyatlar yaratadi. Oila xotin-qizlarning o‘z-o‘zini rivojlantirish, ta'lim olish va jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlashga imkon beradi.

- Jamiyatdagi gender stereotiplari

Jamiyatdagi gender stereotiplari pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. An’anaviy gender ro‘llari va stereotiplari ayollarga faqat oilaviy va uy-joy ishlarida faoliyat yuritishni, erkaklarga esa professional faoliyatda muvaffaqiyatga erishishni ta’minlashni kutadi.. Pedagog xotin-qizlar uchun gender stereotiplari bilan kurashish va ularni yengish, ularning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

- Davlat siyosati va qonunchilik

Davlat siyosati va qonunchilik pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Ayollar uchun teng imkoniyatlar yaratish, gender tengligini ta’minlash, ta’lim tizimidagi gender diskriminatsiyasini bartaraf etish, kasbiy faoliyatda xotin-qizlarga yordam berish — bularning barchasi davlat siyosatining tarkibiy qismlari bo‘lishi kerak. Ayniqsa, ta’lim sohasidagi ayollarga huquqiy yordam va qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlari ularning ijtimoiy faolligini kuchaytiradi.

- Ta’lim tizimi va uning moslashuvchanligi

Ta’lim tizimi pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ta’lim tizimining gender tengligiga asoslangan, zamonaviy yondashuvlar va metodikalar orqali xotin-qizlarning kasbiy faoliyatini rivojlantirish mumkin. Agar ta’lim tizimi gender tengligini ta’minlashga yo‘naltirilgan bo‘lsa, pedagog xotin-qizlar o‘z faoliyatini kengaytirishga, yangi metodlarni o‘rganishga va jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashishga imkon topadi. Ta’lim tizimida xotin-qizlar uchun maxsus dasturlar, treninglar va o‘quv kurslarining mavjudligi, shuningdek, ilg‘or pedagogik texnologiyalar pedagog xotin-qizlarning faolligini oshirishga yordam beradi.

- Iqtisodiy sharoitlar

Iqtisodiy sharoitlar pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi. Iqtisodiy inqiroz, ishsizlik va moliyaviy cheklovlar xotin-qizlarning ta’lim olish, kasbiy rivojlanish va jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Shuningdek, oila va ish o‘rtasidagi muvozanatni topish, ayniqsa bolali xotin-qizlar uchun qiyin bo‘lishi mumkin. Bunday

iqtisodiy sharoitlarda, oila moliyaviy yordami va davlatning iqtisodiy siyosati xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda yordam berishi mumkin.

- Innovatsion texnologiyalar va onlayn imkoniyatlar

Bugungi kunda innovatsion texnologiyalar va onlayn ta’lim imkoniyatlari pedagog xotin-qizlarga o‘z faoliyatlarini kengaytirishga yordam beradi. Masofaviy ta’lim va onlayn platformalar pedagog xotin-qizlarga o‘z bilimlarini kengaytirish, yangi pedagogik metodlarni o‘rganish va jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashish imkoniyatini yaratadi. Bu esa ularning ijtimoiy faolligini oshiradi. Shuningdek, internet va raqamli texnologiyalar orqali o‘qituvchilar jamiyatda faol ishtirok etishga, turli ijtimoiy va siyosiy masalalarga nisbatan o‘z fikrini bildirishga imkon topadilar.

5.Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlari

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar va yangi pedagogik texnologiyalar muhim o‘rin tutadi. Innovatsiyalar ta’lim tizimining rivojlanishiga turtki beradi, pedagog xotin-qizlarga o‘z bilimlarini kengaytirish, kasbiy rivojlanish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirish imkoniyatlarini yaratadi. Bunda nafaqat ta'lim metodlarini, balki pedagog xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash, ularning faol ishtirokini ta'minlash uchun turli yondashuvlar qo‘llaniladi.

- Masofaviy ta'lim va onlayn platformalar

Masofaviy ta'lim pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Internet orqali ta'lim olish va o‘qitish imkoniyatlari pedagog xotin-qizlarga o‘z kasbiy bilimlarini kengaytirish va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o‘rganish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Onlayn platformalar, vebinarlar, video darsliklar va masofaviy kurslar yordamida pedagog xotin-qizlar yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishlari, ta'lim metodlarini yangilashlari va zamonaviy pedagogik tendentsiyalarni bilishlari mumkin. Bularning barchasi ularning ta'lim tizimida o‘z o‘rnini yanada mustahkamlashga va jamiyatda ijtimoiy faollikni oshirishga yordam beradi.

- Interaktiv va kolaborativ ta’lim metodlari

Innovatsion yondashuvlardan biri — interaktiv va kolaborativ ta’lim metodlaridan foydalanishdir. Pedagog xotin-qizlar o‘quvchilarga nafaqat bilim berish, balki ular bilan birgalikda o‘rganish, yangi g‘oyalar bilan almashish va muammolarni birgalikda hal qilish imkoniyatini yaratishadi. Masalan, guruhli ishlash, loyiha asosida ta’lim berish, muammoli vaziyatlar yechimini topish kabi metodlar pedagog xotin-qizlarga o‘z ijtimoiy faolligini oshirish imkonini beradi. Bunday metodlar orqali xotin-qizlar o‘quvchilarga faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki ijtimoiy mas'uliyatni, jamiyatda o‘z o‘rnini topish va boshqalar bilan hamkorlik qilishni ham o‘rgatadilar.

- Innovatsion pedagogik texnologiyalar

Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishda yordam beradi. Masalan, interaktiv doskalar, multimedia resurslari, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar yordamida pedagog xotin-qizlar ta’limni yanada interaktiv va amaliy qilishadi. Bu texnologiyalar o‘quvchilarda ko‘proq qiziqish va faol ishtirokni oshiradi, pedagog xotin-qizlar esa o‘z faoliyatlarini rivojlantiradi va jamiyatda ko‘proq ijtimoiy faoliyatlarni amalga oshiradilar.

Shuningdek, bu texnologiyalar pedagog xotin-qizlarga o‘z kasbiy mahoratini oshirish va ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish imkoniyatini yaratadi.

- Raqamli texnologiyalar va axborot tizimlari

Raqamli texnologiyalarni qo‘llash pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda muhim vositalardan biridir. Axborot texnologiyalari, masalan, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli kitobxona va boshqa raqamli platformalar orqali pedagog xotin-qizlar o‘z bilimlarini yangilab borishlari, yangi pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirishlari, va jamiyatdagi ijtimoiy va siyosiy jarayonlarga faol ishtirok etishlari mumkin. Raqamli texnologiyalar yordamida pedagog xotin-qizlar nafaqat ta’lim berish, balki jamiyatda faol fuqarolar sifatida o‘z ta’sirlarini oshirishlari mumkin.

- Gender yondashuvlari va tenglikka asoslangan innovatsiyalar

Innovatsion yondashuvlar orasida gender tengligini ta’minlashga qaratilgan yondashuvlar ham alohida o‘rin tutadi. Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda gender tengligini qo‘llab-quvvatlovchi metodologiyalarni ishlab chiqish zarur. Bu, masalan, ta'limda gender stereotiplarini yengish, xotin-qizlarning kasbiy imkoniyatlarini kengaytirish va ta'lim tizimida tenglikni ta'minlashni o‘z ichiga oladi. Pedagog xotin-qizlarning faolligini rivojlantirishda, ular uchun maxsus dasturlar, treninglar, gender o‘qitish kurslari va boshqa pedagogik dasturlarni yaratish zarur.

- Ko‘ngillilar harakati va ijtimoiy faoliyatlar

Pedagog xotin-qizlar ijtimoiy faolligini rivojlantirishda ko‘ngillilar harakati va ijtimoiy xizmatlar ham katta rol o‘ynaydi. Xotin-qizlar o‘z kasbiy faoliyatlari bilan birga jamiyatdagi muammolarni hal qilishda, ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatishda va ko‘ngillilar ishlari orqali jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlarga hissa qo‘shadilar. Ko‘ngillilar harakatida ishtirok etish pedagog xotin-qizlarga ijtimoiy mas'uliyatni his qilish, jamoat ishlari va jamiyatdagi o‘zgarishlarga ta'sir qilish imkoniyatini beradi.

- Liderlik va motivatsion dasturlar

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda liderlik va motivatsion dasturlarni tashkil etish ham muhimdir. Pedagog xotin-qizlar o‘zlarini lider sifatida rivojlantirishlari, boshqalarga ilhom berishlari va jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlar uchun rag‘batlantiruvchi rol o‘ynashlari kerak. Liderlik dasturlari, ko‘p tomonlama treninglar va motivatsion sessiyalar pedagog xotin-qizlarni nafaqat ta'lim jarayonida, balki jamiyatdagi boshqa sohalarda ham faol ishtirok etishga tayyorlaydi.

6.Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning ijtimoiy pedagogik tahlili

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish ijtimoiy va pedagogik jihatdan muhim jarayon bo‘lib, bu nafaqat ta’lim sohasidagi yangiliklarni, balki jamiyatdagi o‘zgarishlarga javob berish, yangi ijtimoiy talablarni qondirish, xotin-qizlarning jamiyatda faol ishtirokini ta'minlash va ularga teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan strategiyalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu tahlil pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga ta’sir qiluvchi omillarni, shuningdek, bu jarayonning jamiyat va ta’lim tizimidagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

- Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligiga ijtimoiy sharoitlarning ta’siri

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda ijtimoiy sharoitlarning o‘rni katta. Jamiyatda mavjud bo‘lgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sharoitlar pedagog xotin-qizlarga o‘z kasbiy faoliyatlarini amalga oshirishda yordam berishi yoki to‘siq bo‘lishi mumkin.

- Pedagogik yondashuvlarning ijtimoiy faollikka ta’siri

Pedagogik yondashuvlar pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan metodlar, yondashuvlar va metodologiyalar ularning kasbiy rivojlanishi, o‘zaro munosabatlari va jamiyatdagi roli haqida qarashlarini shakllantiradi.

- Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda davlat siyosatining o‘rni

Davlat siyosati va gender tengligi siyosatlari pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga bevosita ta’sir qiladi. Davlatning gender tengligi bo‘yicha olib borilayotgan siyosatlari, xotin-qizlarning ta’lim olish, kasbiy faoliyatlarini davom ettirish, jamiyatda faol ishtirok etish uchun yaratadigan imkoniyatlar, pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishga katta hissa qo‘shadi.

- Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda innovatsion metodlarning roli

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda innovatsion pedagogik metodlarning roli ham juda katta. Masofaviy ta'lim, onlayn platformalar va yangi texnologiyalar pedagog xotin-qizlarga o‘z faoliyatlarini kengaytirish, jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashish imkoniyatini yaratadi. Innovatsion yondashuvlar ta’lim tizimini zamonaviylashtiradi va pedagog xotin-qizlarga yangi kasbiy imkoniyatlar yaratadi.

Gender tengligi nafaqat xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish, balki ularning ijtimoiy faolligini oshirishning asosiy sharti hisoblanadi. Bu haqda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev o‘zining 2019-yilgi Murojaatnomasida xotin-qizlar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlash bo‘yicha bir qator islohotlarni amalga oshirish zarurligini ta’kidlagan edi. [1; 25–26- б.].

Shuningdek, ta'lim sohasidagi gender tengligi nafaqat o‘quvchilarning bilim olishiga, balki ta'lim berayotgan pedagoglar uchun ham teng imkoniyatlarni yaratishga xizmat qiladi. UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar ta’lim sohasida gender tengligini ta'minlash global muammolarni hal etishda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qilishini ta’kidlaydi. [1; 34-38- б.].

Pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatning barqaror rivojlanishiga ham katta hissa qo‘shadi. Ularning kasbiy rivojlanishiga sharoit yaratish, gender tengligini ta'minlash va ularning faolligini oshirish jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashish imkonini beradi. Shuning uchun pedagog xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularga teng imkoniyatlar yaratish va gender tengligini ta'minlash dolzarb masala bo‘lib qoladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, pedagog xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashish, yangi pedagogik yondashuvlar va ta’lim metodlarini qo‘llash orqali ijtimoiy mas'uliyatli fuqarolarni shakllantirishga yordam beradi. Gender tengligi, ijtimoiy sharoitlar, innovatsiyalar va pedagogik yondashuvlar xotin-qizlarning faolligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ta'limda gender tengligini ta’minlash, yangi metodlarni joriy etish va ijtimoiy imkoniyatlar yaratish pedagog xotin-qizlarning jamiyatdagi roli va o‘rnini mustahkamlashga

xizmat qiladi. Ularning ijtimoiy faolligini rivojlantirish, jamiyatning ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlariga ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kiryakova, A. V. (2012). Pedagogik faoliyatda xotin-qizlarning roli. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
2. Lazarev, V. S. (2016). Pedagoglarning kasbiy rivojlanishi va gender tengligi. Sankt-Peterburg: Ta'lim va Fan.
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2019). O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Matbuot xizmati.
4. UNESCO. (2015). Education for All 2000-2015: Achievements and Challenges. Paris: UNESCO Publishing.
5. UNESCO. (2020). Global Education Monitoring Report 2020: Gender report. Paris: UNESCO Publishing.
6. Xudoynazarovna, Q. O., & Qurbonovich-Docent, U. U. (2022). DEVELOPMENT OF TEACHER'S SPIRITUAL IMAGE. *International Journal of Early Childhood Special Education*, *14*(6).
7. KASIMOVA OZODA KHUDOYNAZAROVNA, KHAIRULLAYEVA SEVARA, & MAKHMUDOVA RUKHSORA. (2022). STUDYING THE PSYCHOLOGICAL BASIS OF NATIONAL CONCEPT OF PERSONALITY. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, *2*(3), 265–271. Retrieved from https://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/403
8. Xudoynazarovna, Q. O., & Dilshod o'g'li, S. D. (2022). Pedagog Xotin-Qizlarning Ma’naviy Kompetentligini Rivojlantirish Davr Talabi. *Gospodarka i Innowacje.*, *23*, 307-309.
9. Qosimova, O., & Jaxbarov, O. (2022). PEDAGOG XOTIN-QIZLAR SHAXSIGA QO'YILADIGAN PEDOGOGIK PSIXOLOGIK TALABLAR. *Gospodarka i Innowacje.*, *22*, 643-645.
10. Qosimova, O., & Mamarasulov, U. (2022). THE ROLE OF PEDAGOGIC WOMEN AND GIRLS IN THE DEVELOPMENT OF THINKING OF YOUNG PEOPLE. *Science and innovation*, *1*(B8), 2392-2397.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Sobir Madiyev
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti
O‘quv ishlari bo‘yicha prorektori

Taqrizchi: San'atshunoslik fanlari doktori, professor
Oltinoy Tojiboyeva

Received 4th March 2025, Accepted 11th March 2025, Online 28th March 2025

MILLIY MADANIYAT VA AN’ANALARNI RIVOJLANTIRISHDA TANLOV VA FESTIVALLARNING O‘RNI

Annotatsiya: Maqolada milliy madaniyatni rivojlantirishda tanlov va festivallarning o’rni va ahamiyati ochib berilib, yosh iste’dodlarni kashf etishda, milliy madaniy merosimizni keng targ‘ib qilish orqali jamiyatimiz hayotida tutgan mavqei, muhim ijtimoiy-madaniy ahamiyat kasb etishi xususida so’z boradi. Tanlov va festivallarning genesiziga doir tariziy va nazariy aspekilar tadqiq etiladi

Kalit so‘zlar: an’ana, milliy qadriyatlar, musiqa san’ati, musobaqa, festival, iste’dod, musiqiy estetika, yoshlar, tanlov nufuzi.

РОЛЬ КОНКУРСОВ И ФЕСТИВАЛЕЙ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ И ТРАДИЦИЙ

Аннотация:В данной статье анализируются роль и значение конкурсов и фестивалей в развитии национальной культуры, а также их вклад в выявление молодых талантов и активное продвижение нашего культурного наследия в обществе, что придаёт им важное социально-культурное значение. Кроме того, рассматриваются теоретические и практические аспекты происхождения конкурсов и фестивалей.

Ключевые слова: традиция, национальные ценности, музыкальное искусство, соревнование, фестиваль, талант, музыкальная эстетика, молодежь, престиж конкурса.

THE ROLE OF COMPETITIONS AND FESTIVALS IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL CULTURE AND TRADITIONS

Annotation: This article analyzes the role and significance of competitions and festivals in the development of national culture, as well as their contribution to identifying young talents and actively promoting our cultural heritage in society, which gives them important socio-cultural significance. In addition, theoretical and practical aspects of the origin of competitions and festivals are considered.

Keywords*:* tradition, national values, musical art, competition, festival, talent, musical aesthetics, youth, prestige of the competition.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kirish.

Ma’lumki, musiqiy tanlov va festivallar-madaniy va ijtimoiy xodisa sifatida milliy qadriyatlarni mustahkamlash, jamiyatni birlashtirish, san’atga bo‘lgan qiziqishni oshirish va xalqaro madaniy hamkorlikni rivojlantirishda muhim o‘rin tutatdi. Zero, bunday tadbirlar milliy merosimizni keng targ‘ib qilish pirovardida, yosh iste’dodlarni kashf etish, ma’lum soha yo‘nalishi vakillarini yutuqlarini belgilash, muammo va istiqbollini aniqlashga katta yordam beradi.

Globalizatsiya davrida milliy musiqiy qadriyatlar va an’analar yo‘qolib ketishi xavfi keskin ko‘tarilgan bir pallada tanlov va festivallar mazkur salbiy jarayonga qarshi turish uchun samarali vositaga aylanishi e’tiborlidir. Mazkur madaniy tadbirlar milliy madaniyatning saqlanib qolishida va rivojlanishida ham muhim o‘rin tutadi.

Musiqaning san’at darajasiga ko‘tarilib shakllanishi, asrlar mobaynida taraqqiy etishi, o‘zining kuchi bilan inson kamolotining ajralmas bo‘lagiga aylaninishi azaldan ma’lum. Musiqa san’atining boy ifodaviy-tasviriy imkoniyatlari va odamlarning ruhiyatiga, salomtligiga katta ta’sir etishi xususida yunon olimlari -Pifagor, Platon, Aristotel va Sharq mutafakkirlari -Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Navoiy, Bobur, G‘azzoliy, Kalobodiy, Buxoriy kabi donishmandlar yozib qoldirgan risolalarida sharhlab, ilmiy tadqiq qilinganlar.

Jamiyatni barqaror topishi, madaniyat va jamoaviy hayoi mavqeini mustahkamlashda ham musiqa san’ati o‘z maqei va o‘rniga ega bo‘ldi . U insonlarni dam olish va ko‘ngil ochish paytlari, turli marosim, bayram, bazm va sayillar, diniy va rasmiy tadbirlari, ommaviy va harbiy yurishlari, sport mashqlari va mehnat jarayonlarida bevosita hamroh bo‘lib, muayyan vazifalarni o‘z zimmasiga oldi. Birgina musiqiy janrlarning misolida ularning turfa vazifalari ayon bo‘ladi: alla, zikr, marsiya, sarbozcha, vals, marsh, messa,ashula, dastgoh, cholg‘u kuy, maqom yo‘llari, konsert, miniatyura, romans va shu kabi turfa va rango — rang jahonning turfa musiqiy janrlari o‘zlarini estetik va funksional ahamiyati bilan ajralib turadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

O‘z vaqtida musiqa san’ati qonuniyatlarini Abu Nasr Farobiy inson nutqining shakllanish jarayoni va hissiyotlari bilan bevosita bog‘liq holda, Ibn Xaldun (14-asr) esa ijtimoiy tizimlarning shakllanish qonuniyatlariga asoslangan holda tushuntirganlar.

Musiqaning tarixiy, nazariy, estetik, etik masalalari Muso Xorazmiy, Farobiy, Ibn Sino, Safiuddin al- Urmaviy, Mahmud Sheroziy, Abdulqodir Marog‘iy, Jomiy, Darvishali, Changiy kabi buyuk mutafakkir olimlarning ko‘llyozmalarida keng yoritib berilgan.

Xalq og‘zaki musiqa ijodiyotining eng qadimiy namunalari mehnat faoliyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, inson jismoniy faoliyatining turli ko‘rinishlari: yer haydash, ekin ekish, qo‘l tegirmoni ya’ni yorg‘uchoqda don yanchish, charxda ip yigirish kabi jarayonlarda namoyon bo‘lgan.

San’at borasida qo‘lga kiritilgan yutuqlarni namoyishi va ularni kuchini sinash jarayoni ham bu borada o‘z ahamiyatini ko‘rsatdi . Qalimlan musiqa san’ati bilan bog‘liq turli ko‘rik-tanlovlar o‘tkazilishi ma’lum. Qadimgi Yunonistonda “aedlar” (sozanda va madhiyalar mualiflari) orasida bunday bellashuvlar tez ora o‘tkazlgani tarihdan ma’lum.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Eramizdan oldingi 590-yilda Defortada “Pifiy o‘yinlar”i deb tanilgan tanlovga mamlakatning ilhor va zabardast ijodkorlari bellashuv uchun kelgan . Xususan bunday tadbirda shoirlar, sportchilar, xonandalar, kifor va avlos ijrochilari, musiqa asarlari mualliflari o‘zaro iste’dod va mahoratida bellashganlar. G‘oliblar lavrdan yasalgan dastalar bilan taqdirlanib ularga “dafnoforlar” degan unvon berilgan. Musiqachilar orasida musobaqa o‘tkazish an’anasi Rim imperiyasi davrida ham o‘z an’anasiga ega bo‘lgan. “Laureat” atamasi ham shu davrda paydo bo‘lgib sovrinli mukofotni qo‘lga kiritgan ijodkorlarga nisbatan qo‘llanilgan. Bu atama bugungi kunga qadar tanlovlar g‘oliblariga nisbatan qo‘llab ishlatilishi saqlanib qolgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Yevropa uyg‘onish davrida musiqachilarning musobaqada amaliyotiga turli musiqa cholg‘ularda imprivizatsiya, ya’ni badiha qilish sa’nati muhim o‘rin tutdi. Bunday musobaqalarni tashkil qilish va o‘tkazish ko‘pincha boy metsenat-homiylarr, ziyoli va mansabdor shaxslar tomonidan amalga oshirilgan. Ular ushbu musobaqalarga taniqli san’at namoyandalari va mutahasisslarini jalb qilishgan. Bunday musobaqlqlrda o‘z vaqtida taniqli san’at ustalari -I.S.Bax va P.Marshan, G.F.Gendel va Y.Skarlatti, V.A.Motsart va M.Klementi, I.M.Yarnovil va Dj.B.Viotti, G.Ernest va A.Batssini, F.David va I.Ioxim va boshqalar musobaqalashganlar.

Xammamizga ma’lum tanlovning zamonaviy shakli XIX asrda paydo bo‘lgan. Parijdagi “Nafis san’at Akademiyasi” tomonidan har yili eng yaxshi ijodiy ishlar (kantata va 1-aktli opera) uchun mahsus mukofot ta’sis etilgan. Bu mukofot “Rim mukofoti” deb atalib, uni qo‘lga kiritganlar o‘z mutahasissligi bo‘yicha Rimda malakalasini oshirish imkoniga ega bo‘lgan . Ushbu nufuzli mukofot laureatlari orasida taniqli fransuz kompozitorlari-F.Galevi, T.Berlioz, A.Toma, J.Bize, J.Massne, K.Debyussi va boshqalar nomini uchratamiz.

1889-yilda Venada “Bezendorfer” firmasi tomonidan Vena konsevatoriyasi bitiruvchilari uchun alohida tanlov ta’sis etilgan. Ushbu tanlov baynalminal xususiyatga ega bo‘lgan,chunki ushbu maskandla turli davlatlardan kelgan talabalar tahsil olishardi.

Vaqt o‘tib Xalqaro miqyosida musiqiy tanlovlarning o‘tkazilishi uchun zamin yaratildi. Birinchi xalqaro tanlov rus gitarachisi N.P.Makarov tashabussi bilan 1856-yilda Bryusselda o‘tkazilgani ma’lum.

Shundan so‘ng A.G.Rubinshteyn tashabussi bilan 1886-yilda Rossiyada Xalkaro tanlovlarning doimiy ravishda o‘tkazish ta’sis etildi. Shunday qilib rasmiy birinchi xalqaro tanlov 1890-yilda Peterburgda o‘tkaziladi. Tanlovlar 1914-1918-yillardan birinchi jahon urushidan so‘ng jadal tus olib rivojlandi. Bu borada milliy ko‘rinishga eshga bo‘lgan tanlovlar ta’sis etildi. 1927-yildan e’xtiboran Jahon sahnasining pianist sozandalari orasida nufuzi baland bo‘lgan F. Shopen nomidagi Xalqaro tanlovi o‘tkazilib kelinmoqda.

Musiqa ijrochilari tanlovlari Venada (Vena musiqa tanlovi ,1932y), Budapeshtda (F.List nomidagi tanlov, 1938y), Bryusselda (skripkachilarining E.Izai nomli tanlovi, 1937y) , Jenevada xalqaro miqiyosida (pianistlar tanlovi, 1938y), o‘tkazildi. Xalqaro tanlovlarda boshidan ko‘plab rus san’akorlari ishtirok etishgan: ularning ko‘plari yuqori sovrinlarni egallab rossiya ijrochilik maktabi va pedagogikasining yuqori darajalarini nomoyon etdilar.

1950-yillarning o‘rtalaridan Jahon miqiyosida tanlovlar keng tus oladi. Bunday tanlovlar sozandalar- gitaristlar, akkordionistlar, organchilar, yoshlar simfonik va damli orkestrlari orasida, xor

jamoalari, dirijyorlar va kompozitorlari orasida o‘tkaziladi. Xalqaro tanlovlarning Yevropadagi asosiy tashkilotchilari asosan Belgiya, Italiya va Fransiya davlatlar hisoblanib, bu davlatlarda ko‘p madaniy tadbirlar- musiqa tanlovlari va musobaqalar o‘tkazildi.

Musiqa tanlovlarning rivojlanishida Moskvada ta’sis etilgan P.I.Chaykovskiy nomli Xalqaro tanlov (1958y) ham muhim o‘rin tutadi. Keyinchalik bu musobaqa eng ommaviy va e’tiborli tanlovlardan biriga aylanadi.

Shuni ta’kidlash joizki, tanlovlarning tashkil etish va o‘tkazish shakllari, davriyligi, badiiy mazmuni turlicha. Tanlovlar asosan poytaxtlarda, yirik madaniy markazlarda, kurort shaharlarda o‘tkaziladi va ko‘pincha tanlov o‘tkazish joyini aniqlashda tanlov bag‘ishlangan musiqachining hayoti va ijodi bilan bog‘liq bo‘lgan shaharlar tanlanadi. Shunday tanlovlar mavjudki (ko‘pincha , Xalqaro jamiyatlar tomonidan tashkil etiladi) ular turli shaharlar va xattoki turli davlatlarda muntazam ravishda o‘tkaziladi. Odatda tanlovlar xar doim aniq belgilangan muddatda o‘tkaziladi. Tanlov tashkilotlari sifatida turli musiqa dargohlari, shahar xokimiyati hamda davlat organlari va bazida alohida shaxslar va tadbirkorlar jalb qilinadi.

Tanlovlarni o‘tkazishda tashkilotchilar ko‘p yillik ishlab chiqilgan tamoillariga asoslangan holda ish olib boradilar.

Bunda tanlov ishtirokchilarining millati, diniy-e’tiqodi, jinsi yashaydigan davlatiga ahamiyat berilmaydi., ya’ni demokratik ruhda . Ba’zi murakkab tanlovlarga saralash turlari bir necha bosqidan iborat bo‘ladi. Bu ishlardan maqsad, mazkur nufuzi baland tanlovga darajaga javob bermaydigan ishtirokchilarni kashtanshmasligini oldini olish turadi .

Tahlil va natijalar.

Tanlov ishtirokchilar chiqishlari oldindan e’lon qilingan reglament bo‘yicha o‘z dasturlarini havola etadi. Bu borada ijrochilik tanlovlari aniq sonli tinglash turlaridan iborat (2 tadan 4 gacha). Har bir asardan keyingi turga o‘tish, chegaralangan va muntazam qisqarib borayotgan ishtirokchilar soni bilan saralanib , e’tiborlidir. Ishtirokchilar erkin “jrebiy” yoki familiyasining alfavit tartibi bo‘yicha tartibga solinib chiqishlarin namon qiladi. Ishtirokchilarni baholash esa musiqa jamiyatida nomi bilan tanilgan hakamlar tomonidan amalga oshiriladi: ular asosan obro‘li ijrochilar, bastakorlar, pedagoglardan tashkil topgan.

Musiqa tanlovida muvaffaqiyatli ishtirok etgan nomzodlar mukofotlar va laureatlik diplomlari, sovrin va medallar bilan an’anaga ko‘ra taqdirlanganlar. Mukofotlar soni turli tanlovlarda 1 tadan 12 ta gacha bo‘lgan. Rasmiy mukofotlardan tashqari, ko‘pincha alohida san’at asarlarining yaxshi ijrosi uchun rag‘batlantiruvchi va boshqa nominatsiyalar bo‘yicha ham mukofotlar berilgan. Qoida bo‘yicha tanlov laureatlari aniq miqdordagi konsertlarda ishtirok etish xuquqiga ham ega bo‘lish imkoni berilgan.

1960-yillarga kelib Sobiq ittifok estrada xonandalari va ijrochilarining tanlovlari ommaviy tus oldi. Qoidaga ko‘ra, bu tanlovlar radio va tele-markazlari, ovoz yozish studiyalari bilan xamkorlikda amalga oshirildi. Ular asosan kurort shaharlarida tashkil etilgan(“Yurmala”, “Yevrovideniye” va boshqalar). Odatda har bir tanlov 1 turdan iborat va bu yerda nomzodlarning chiqib ketish hollari kuzatilmaydi. Tanlov o‘tkazish shakllari, ularning repirtuari va reglamenti turlichadir va aniq

qoidalar bilan chegaralanmagan. Zamonaviy musiqa tanlovlari iqtidorli yoshlarni topishda va rag‘batlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Musiqa tanlovlar ushbu san’at janrlarini keng ommaviy tinglovchilar uchun targ‘ib qilib, hayotimizni rivojlantirish va boyitish uchun katta xizmat qiladi. Tanlovlarning aksariyati musiqiy festivallari doirasida o‘tkaziladi va ularning muhim asosini tashkil qiladi

1910-yilda Moskva konservatoriyasi professori I.V.Grjmami va Peterburgda L.S.Aueralar ijodiy faoliyatining 40 yiligiga bag‘ishlangan skripkachilarning 2 ta tanlovi bo‘lib o‘tdi. O‘sha yili Peterburgda S.A.Molozemova nomli maxsus tanlov o‘tkazildi. Reglament bo‘yicha bu tanlov har 5 yilda o‘tkazilishi rejalashtirilgan. Ayollar ijrochilar uchun ham mahsus tanlovlar muhim o‘rin tutdi

Sobiq sovet tuzumi davrida ham ko‘plab musiqiy tanlovlar o‘tkazilgan. 1-Umumittifoq ijrochi – musiqachilar tanlovi 1933-yilning may oyida rossiyaning poytaxti Moskva shahrida o‘tkaziladi. Bu tanlov fortapiano, skripka, violanchel, vokal mutaxassisliklari bo‘yicha tashkillashtirildi.

Ulug‘ Vatan urushi davridan so‘ng (1941-1945) iqtidorli yoshlar musiqachi ijrochilarning Umumittifoq tanlovlarida ishtirok eitishlari asosida musiqa maktabi ijrochilarning professional darajasini keskin o‘sishi kuzatiladi. Bu borala zamonaviy qo‘shiq va va romanslarning eng yaxshi vokal ijrosi (Moskva, 1946y), estrada artistlari va vokallistlari orasida (1956y Moskva) tanlovlari shular jumlasidan.

Xulosa va takliflar.

Jamiyatning madaniy hayotida tanlovlar iqtidorli yoshlarni kashf etishda va ularni rag‘batlantirishda muhim omil bo‘ldi. Keng ommaviy tinglovchilar uchun esa tanlovlar targ‘ibot yo‘lida ma’naviy qadriyatlarni e’zozlash, yuksak madaniyatning mavqeini mustahkamlash va boyitishga qaratildi.

Shunday ekan, mamlakatimizda ham bu masalaga alohida e’tibor qaratiladi. Davlatimiz tomonidan yosh avlodning dunyoqarashini kengaytirish, xalq cholg‘ularida ijrochilik san’atini yanada rivojlantirish, taraqqiy topish, obro‘-e’tiborini yuksaltirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi tashabbusi bilan 1971-yildan boshlab o‘zbek xalq cholg‘ulari va bayan yosh sozanda-ijrochilarining Respublika tanlovini o‘tkazish haqidagi qarorni qabul qilganr. 2000-yildagi o‘tkazilingan navbatdagi tanlovning nomlanishida qisman o‘zgartirish kiritilgan bo‘lib “O‘zbek milliy cholg‘ulari ijrochilarining Respublika ko‘rik-tanlovi” deb so‘nggi pallada nomlanib , son jihatidan rasman “Birinchi” bo‘lib sanaldi.

Milliy musiqa san’atining yuksak namunalari asosida yosh iste’dodlarning sozandalik kasbiy saviyasini yanada o‘stirish, ijrochilik mahoratlarini va ko‘nikmalarini rivojlantirish, iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, ularni milliy ma’naviyatimiz ruhida tarbiyalash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1993-yil 5-fevraldagi “O‘zbekiston o‘quvchi yoshlarini taqdirlash choralari to‘g‘risida” gi Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993-yil 25-mart 157 raqamli “Respublika olimpiadalari, tanlovlari va sport musobaqalarini o‘tkazish to‘g‘risida” gi qarori qabul qilindi.

Tanlovlar va shu kabi nufuzli tadbirlar o‘ta muhim ahamiyatga ega bo‘lib, yoshlarda ma’naviy poklanishni, ichki ma’naviy yetuklikni shakllantirish yo‘lida o‘zining ijobiy ta’sirini ko‘rsatishi bu ayon. Shuning uchun ham Respublikamizda reja asosida muntazam ravishda tanlovlar

o‘tkazilib kelinmoqda. Bugungi kunga qadar faqatgina o‘zbek xalq cholg‘ulari ijrochiligi yo‘nalishi bo‘yicha turli xil darajadagi tanlovlarda minglab yosh sozandalar ishtirok etib, yuzlab iste’dodli yoshlarimiz g‘oliblik unvoniga sazovor bo‘ldilar. Hozirda ular ta’lim muassasalarida, teatr jamoalarida hamda madaniyat maskanlarida o‘z o‘qituvchilik, ijrochilik va jamoatchilik faoliyatlarini olib bormoqdalar. Respublika tanlovlarining o‘tkazilishi nafaqat ijrochilik san’ati rivojiga, balki O‘zbekiston kompozitorlari, bastakorlari tomonidan o‘zbek xalq cholg‘ulari uchun maxsus musiqiy asarlar yaratishiga ham turtki bo‘ldi. Bosh ustiga, bu say-xarakatlar o‘zbek xalq cholg‘ulari ijrochilik bisotining kengayishiga, ijro dasturlarini sezilarli darajada boyishiga puxta zamin yaratdi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M., “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2016.
2. Mirziyoyev Sh.M., “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi” – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.
3. Qosimov R., “An’anaviy ijrochilik” – Toshkent: “FAN”, 2007.
4. Rahimov H. Nabiyev N., “Nazira Ahmedova” – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2016.
5. Shaxnazarova B. “Talabalar kuylaydi” – Toshkent: “Mumtoz so‘z”, 2012.
6. Metodologik tadqiqotlar.
7. Monografiya va to‘plamlar.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

KHUDAYKULOVA FOTIMA INATULLAEVNA
International Research Institute 'Silk Road',
researcher

Published under peer review:
Doctor of Architectural Sciences (DSc), Professor
Mavluda Yusupova

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

FEATURES OF THE RESTORATION OF THE HOUSE OF ABBASKHON BAZZOZ OF THE LATE 19th CENTURY IN SAMARKAND

Abstract The article is devoted to the comprehensive restoration of the traditional residential house of Abbaskhon Bazzoz in Samarkand, built in the late 19th century. The authors consider the experience of combining traditional craft techniques with modern methods of strengthening structures. This approach ensured the preservation of the historical authenticity of the building, its decorative expressiveness, as well as resistance to further destruction. An important part of the project was the accurate restoration of lost fragments based on archival and family photographs. The work was carried out under the supervision of experienced master restorers - Nasrullo Sohibnazarov and usto Amriddin Nazhmiev, who harmoniously combined traditional techniques with modern strengthening materials compatible with historical environments - ganch and wood.

Key words: Samarkand, traditional residential building, restoration methods, practical implementation, modern materials, usto masters, ganchkor, uymakor.

ОСОБЕННОСТИ РЕСТАВРАЦИИ ДОМА АББАСХОНА БАЗЗОЗА КОНЦА XIX в г. САМАРКАНДЕ

Аннотация Статья посвящена комплексной реставрации традиционного жилого дома Аббасхона Баззоза в Самарканде, построенного в конце XIX века. Авторы рассматривают опыт сочетания традиционных ремесленных техник с современными методами построения конструкций. Такой подход позволяет сохранить историческую архитектуру, его декоративную выразительность, а также устойчивость к разрушению исторической эпохи. Важной частью проекта стало именно восстановление утраченных фрагментов на основе архивных и семейных фотографий. Работы проводятся под руководством опытных мастеров-реставраторов – Насрулло Сохибназарова и усто Амриддина Нажмиева, которые соединяют в себе традиционные методы с современными укрепляющими материалами, сочетающимися с историческими средами – ганчем и древесиной.

Ключевые слова: Самарканд, круглый жилой дом, реставрационная методика, практическая продукция, современные материалы, мастер-усто, ганчкор, уймакор

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

XIX-ASR OXIRLARIDA SAMARQAND SHAHRIDAGI ABBOSXON BAZZOZ UYI RESTAVRATSIYASNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Maqola XIX-asr oxirida qurilgan Samarqand shahridagi Abbosxon Bazzozning an’anaviy turar-joyini har tomonlama ta’mirlashga bag‘ishlangan. Mualliflar an’anaviy hunarmandchilik texnikasi tuzilmalarini mustahkamlashning zamonaviy usullari bilan birlashtirish tajribasini o‘rganadilar. Ushbu yondashuv binoning tarixiyligini, uning dekorativ ifodaliligini, shuningdek, keyingi talafotlarga chidamliligini ta’minladi. Loyihaning muhim qismi arxiv va oilaviy fotosuratlar asosida yo‘qolgan parchalarni aniq tiklash edi. Ish tajribali restavrator ustalar – Nasrullo Sohibnazarov va ustoz Amriddin Najmievlar rahbarligida olib borildi, ular an’anaviy texnikani tarixiy muhitga mos zamonaviy mustahkamlovchi materiallar – ganch va yog‘och bilan uyg‘unlashtirdi.

Kalit so‘zlar: Samarqand, an’anaviy turar-joy binosi, ta’mirlash usullari, amaliy qo‘llash, zamonaviy materiallar, ustozlar, ganchkor, o‘ymakor.

Вступление (Introduction)

Самарканд, как центр культурного и архитектурного наследия Средней Азии, хранит в себе множество уникальных построек, отражающих дух и строительную традицию региона. Жилые дома второй половины XIX – начала XX века характеризуются узнаваемыми объёмно-пространственными решениями, оригинальными приёмами орнаментального оформления и сейсмостойкими конструкциями. Однако большинство таких построек сегодня страдает от утрат и деградации. Основные причины – естественное старение материалов и недостаток системной реставрации. Как подчёркивает Юсупова М.А. [2019: 63–69], комплексное восстановление таких объектов должно учитывать не только физическое состояние зданий, но и их художественную ценность, а также опираться на глубокие научные исследования.

Методология (Research Methodology)

Научные анализы проводились на основе комплекса конкретных методов познания с использованием анализа и синтеза, индукции и дедукции, системного подхода, логических методов анализа, методов научного изучения результата.

Анализы и Результаты (Analysis and Results)

В рамках реставрационного проекта важнейшим решением стало применение метода ремесленного сотворчества – подхода, предполагающего активное участие носителей традиционного знания. Он основан на глубоком уважении к исторически сложившимся строительным практикам и обеспечивает баланс между функциональными задачами и сохранением культурной идентичности.

Архитектурный облик дома Аббасхона Баззоза стал результатом синтеза традиций и личных вкусов его владельца – купца, торговавшего мануфактурой и имевшего международные деловые связи с Турцией, Китаем, Ираном и Афганистаном. Это влияние прослеживается в декоративном решении интерьеров, а также в структуре жилого

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

пространства (рис. 1). Исключительное внимание в оформлении уделено художественной составляющей. Резные элементы, орнаментальные композиции, богатая лепнина и настенная роспись отражают богатство самаркандской школы и делают дом уникальным в своём роде. Вся декоративная программа отличается цельностью и подлинной самобытностью, представляя собой ценнейшее свидетельство художественного вкуса конца XIX века.

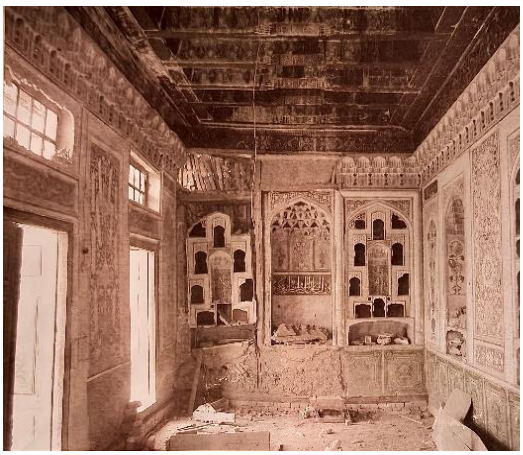

Рис.1. Фото из семейного архива домовладельцев, 1978 г.

Рис.2. Главный фасад дома. Фото Э. Караева, 1975 г. Архив ИИск АН РУз.

Согласно семейным преданиям, этот дом был специально возведен для будущей невестки Гульсумхон в 1872 году, которая являлась правнучкой муршида тариката Накшбандия-Муджаддидия- Мавлоно Мир Мухаммад Ибрагим Ходжа Самарканди, благодаря чему дом с самого начала наделялся особым смыслом и уважением (рис. 2). Дом был построен такими именитыми мастерами, как усто Камариддин (чубкор), усто Кули Джалилов (ганчкор, лауреат Государственной премии) и усто Шариф (наккаш) [Захидов, 1965: 152,159].

Двухэтажный дом расположен на улице Али Кушчи, его планировочная структура продумана до мелочей: узкие городские кварталы, сложившиеся еще в позднем средневековье, диктовали необходимость рационального использования каждого квадратного метра [Лавров, 1950: 136]. Глухая наружная стена покрыта глино-саманной штукатуркой, что подчеркивает традиционный облик и обеспечивает защиту от внешних воздействий. Фундамент и цоколь здания выполнены из жженого кирпича прямоугольного формата.

Стоечно- балочная деревянная конструкция, где над цоколем просматривается деревянная обвязка- таги синч. Эта обвязка служит равномерному распределению нагрузки и способствует стабильности конструкции. Основные несущие стены выполнены по технологии каркасного строительства с глинокирпичным заполнением. Крыша перекрыта металлическим профилем (изначально была плоская кровля). Первый этаж традиционно отводился под хозяйственные нужды- здесь располагается кухня и подсобные помещения. Жилые помещения на втором этаже, выходящие на узкий, но высокий айван, организованы в один ряд и занимают всю протяженность северной стороны дома. Подъем на второй этаж осуществляется по деревянной лестнице, ведущий на айван высотой 4,2 м. Айван украшен карнизом, выполненным из балочных элементов, характерных для традиционной деревянной

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

архитектуры региона. Конструктивно он опирается на ряд простых деревянных колонн, из которых лишь одна отличается особой изысканностью (рис.3). Ее фигурная подбалка — с характерным выносом — ясно указывает на поворот конструкции, что дает основание считать эту колонну угловым элементом, соединявшим два айвана: узкий и более просторный, ныне утраченный (рис. 9).

Рис.3. Дворовой фасад.
Фото Ф. Худайкуловой, 2024г.

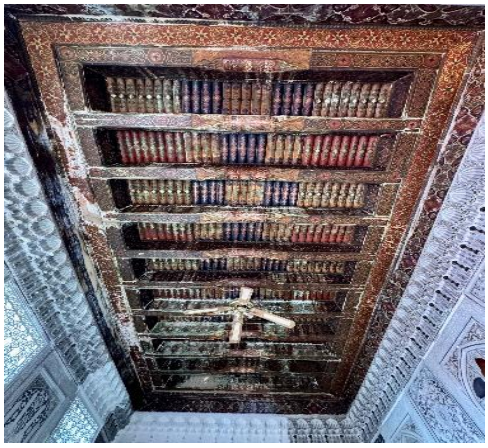

Рис.4. Потолок Мехмонхоны.
Фото Ф. Худайкуловой, 2024 г.

Анализ сохранившихся конструктивных следов и семейных фотографий домовладельцев подтверждает, что данный большой айван располагался вдоль восточной стороны внутреннего двора. Его пространственная организация предполагала наличие дарвазахоны и крытого коридора- долона, а также наличие хозяйственного помещения. Эти функциональные особенности типичны для жилых построек позднесредневекового периода Узбекистана. [Воронина, 1951: 30) Лестница, ведущая на второй этаж, судя по архивным изображениям, располагалась рядом с саисханой. Это дополнительно подтверждает пространственную взаимосвязь между двумя айванами и функциональную значимость восточного крыла комплекса. На старых фотографиях также отчетливо видно, что место соединения айванов находилось в аварийном состоянии, что, вероятно, и стало одной из причин утраты восточной части постройки до начала реставрационных работ.

Таким образом, совокупность архитектурных элементов, стилистических особенностей и фотодокументации позволяет с высокой степенью уверенности реконструировать первоначальный облик комплекса и его пространственную структуру. Сохранившийся узкий айван скорее нес функцию крытой галереи, с карнизом, по фасаду закрепленным кирпичом, положенным в ребро (дандона). [Воронина,1949: 75]. Западная стена этого айвана декорирована арками, выполненными по технологии «кырма»- резьба по ганчу с последующим заполнением углублений массой другого цвета. Комната, расположенная между айваном и мехмонханой, по всей вероятности, выполняла функцию дахлиза — традиционного входного помещения, характерного для жилой архитектуры Самарканда. Пространство лишено орнаментального декора; его оформление сведено к ряду глубоких

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

вертикальных ниш с арочным завершением, что является устойчивым элементом местной архитектурной традиции. Потолочное перекрытие – деревянное, составлено из узких досок, окрашенных в различные цвета, что придаёт интерьеру живописность при визуальной скромности (рис.5). Двустворчатые двери типа багдоди снабжены наддверными проёмами (табадон), в которые вставлены ганчевые панджара – ажурные решётки из резного алебастра. Через дверь багдоди, выполненную с особым изяществом и неглубоким профилированием, осуществляется проход в главное помещение – мехмонхану. Интерьер освещается через четыре высоких оконных проёма (дарича), закрытых снаружи резными деревянными ставнями. Над ними расположены остеклённые световые проёмы (табадон), с внутренней стороны заполненные ажурными ганчевыми решётками (панджара), выполняющими как декоративную, так и утилитарную функцию – обеспечивающую поступление дневного света и вентиляцию.

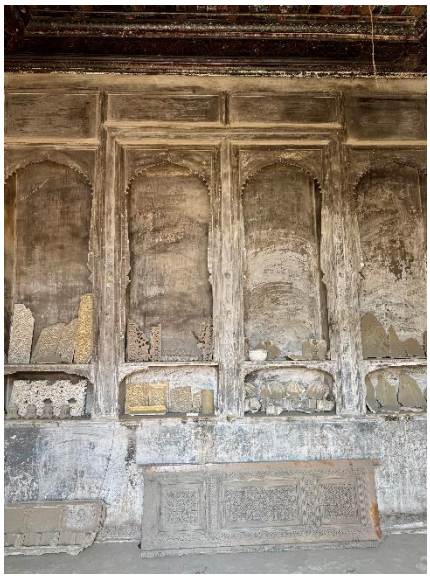

Рис.5. Прихожая (дахлиз). Фото Ф. Худайкуловой, 2022 г.

Рис.6. Северная стена мехмонхоны. Фото Ф. Худайкуловой, 2022 г.

Планировочные размеры мехмонхоны составляют 9 × 4,5 м при высоте потолка 4,2 м. Пространство богато декорировано тончайшей резьбой по ганчу, придающей интерьеру утончённый и выразительный облик. В нижней части стен тянется невысокая декоративная панель (изора), поле которой расчленено на квадраты, каждый из которых содержит фигурную рамку с изображением вазы с цветами – мотив, характерный для традиционных жилых домов Узбекистана.

Северная стена над панелью-изора имеет семь вертикальных членений, включающих множество ниш (рис. 6). Центральное место занимает токча, выполненная в виде сот из фигурных ниш с цветной окраской внутренней поверхности и ажурным обрамлением [Нильсен, Манакова, 1974: 238, 239]. Боковые участки вокруг центральной композиции

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

украшают резные ганчевые элементы, дополнительно декорированные росписью натуральными пигментами. По обе стороны расположены глубокие ниши с арочным завершением, заполненные ганчевыми сталактитами (мукарнас). Композиционным завершением северной стены служит ганчевое панно с изображением вазы и дерева, над которым размещено каллиграфическое поле (китоба) – предназначенное для эпиграфических надписей.

Противоположная, южная стена содержит оконные проёмы, в простенках между которыми выделяются вертикальные композиции с растительным орнаментом, выполненным в технике резьбы по ганчу. На западной стене по центру расположена ниша, украшенная сталактитовыми элементами и эпиграфическим декором. Здесь же находится токча с декоративными касоманами, а арочное завершение композиции оформлено многоярусным мукарнасом. По обе стороны двери, выводящей в прихожую, размещены орнаментальные панели – номаен. Над дверью расположено
квадратное панно с растительным орнаментом, заключённое в резное ганчевое обрамление. Потолок помещения декорирован насыщенной полихромной росписью, подчёркивающей статусность и торжественность главной комнаты дома. Его конструкция состоит из нечётного количества балок – одиннадцати, что соответствует традиционным канонам (рис.7).

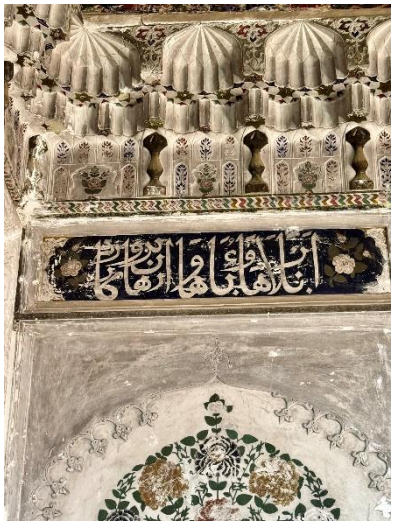

Рис.7. Деталь карниза.
Фото Ф.Худайкуловой, 2022 г.

Рис.8. Генплан границы участка
исп. Ф. Худайкулова

Согласно описанию архитектора Э.Караева в 1975 году, двор первоначально имел периметральную застройку, с доступом через крытый далон (коридор), над которым располагался большой айван. От этого айвана сохранились лишь его подиум и одна угловая колонна. В восточной части двора располагались айван, кухня и подсобные помещения, однако эти здания были утрачены (рис.8). В настоящее время на западной стороне двора находится современное одноэтажное строение. Последние обследования и обмеры объекта были проведены в 1975 году, после чего реставрационные работы не осуществлялись.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Рис.9. Айван. Фото Э. Караева, 1975 г. *Архив ИИск АН РУз.*	*Рис.10. Мехмонхона до реставрации* *Фото Усто А. Нажмиева, 2007 г.*

К 2007 году здание находилось в аварийном состоянии. Глухой фасад утратил слои наружной штукатурки, что привело к обнажению деревянных и кирпичных конструкций. (рис.11). Особенно сильно пострадала кровля в юго-западном углу, где произошли значительные изменения конструктивных элементов. Внутри здания в этом месте полностью осыпалась штукатурка, в результате чего стали видны вертикальные несущие балки. В некоторых участках кладки отсутствовали сырцовые кирпичи, что привело к образованию сквозных отверстий и проникновению атмосферных осадков внутрь, усугубивших разрушение декоративной отделки. Ниши в стенах были деформированы и требовали срочного ремонта (рис.10).

Рис.11. Уличный фасад до реставрации.
Фото Усто Амриддина Нажмиева. 2007 г.

Рис.12. Северный фасад дома до реставрации.
Фото Усто Амриддина Нажмиева. 2007 г.

Айван дома находился в аварийном состоянии: балочный потолок был частично обуглен, что свидетельствовало о возможном воздействии огня. Восточная часть навеса отсутствовала,

в результате чего помост оказался деформированным под воздействием атмосферных осадков (рис.12). Потолочное перекрытие над дахлизом дало провисание, а стены в нишах имели сквозные отверстия, что серьёзно угрожало конструктивной устойчивости здания. Нарушения системы водоотведения и наличие открытых проёмов усиливали процессы разрушения и ускоряли утрату декоративных и конструктивных элементов.

Сочетание традиционных строительных приёмов с современными средствами позволило не только восстановить архитектурную ткань дома, но и обеспечить её устойчивость к воздействиям времени. При этом сохранилась культурная идентичность объекта, а сам процесс реставрации стал формой продолжения ремесленных традиций в условиях XXI века.

Традиции резьбы по дереву в Центральной Азии имеют многовековую историю, берущую начало ещё в глубокой древности и достигшие особого расцвета в различные исторические периоды [Денике, 1939: 122]. Ярким воплощением преемственности этих традиций стало участие мастеров с глубокими корнями в самаркандских ремеслах. Одним из них является усто Насрулло Сохибназаров (рис. 13), представитель восьмого поколения династии уймакоров, восстановившим древние двери и декоративные элементы на памятниках Самарканда и Центральной Азии.

Его вклад включает более ста резных дверей и окон для ансамбля Регистана, комплексов Шахи-Зинда, Гур-Эмира, Биби-Ханум и других значимых объектов. В своей работе он использует древесину ореха, карагача и чинара, подвергаемую годичной выдержке, что обеспечивает чёткость линий, ритмику орнаментов и долговечность изделий. Под руководством усто Сохибназарова выросло новое поколение мастеров, продолживших семейную традицию и самостоятельно работающих на крупных объектах реставрации [Убай, Иноятов, 2021: 24].

Усто Амриддин Нажмиев — признанный мастер самаркандской школы резьбы по ганчу — также внёс значительный вклад в проект (рис.14), Его профессиональная траектория восходит к Усто Ширину Мурадову, народному художнику и лауреату многочисленных премий. Обучение у Усто Анвара Кулиева-ученика Усто Ширин Мурадова, позволило Нажмиеву сохранить и развить аутентичные техники, основанные на ручной работе без применения механических средств. С 1972 года он принимал участие в реставрации главных архитектурных ансамблей Самарканда, а его собственные ученики, формирующие уже новую генерацию мастеров, продолжают это наследие.

Совместная деятельность этих мастеров и их учеников в рамках проекта реставрации дома Аббасхона Баззоза иллюстрирует действенную модель интеграции традиционных ремесленных практик и современных подходов к сохранению культурного наследия. Отсутствие формальной проектной документации было компенсировано активным участием мастеров, владельцев дома и архивистов, что полностью соответствует положениям Конвенции ЮНЕСКО 2003 года о сохранении нематериального культурного наследия,

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Рис.13. Усто Насрулло Сохибназаров.	*Рис.14. Усто Амриддин Нажмиев.*

подчёркивающей важность участия сообществ в передаче и сохранении традиций (Статья 15). Вместо стандартного архитектурного плана процесс восстановления строился на диалоге между мастерами и семьёй владельца, что соотносится с принципами Школ живых традиций ЮНЕСКО, в которых знание и умение передаются через практику, в контексте реального объекта. Редкие семейные, архивные фотографии и чертежи, предоставленные Саидахон Каюмовой, сестрой владельца дома, работающей в архиве, стали основой для воссоздания утраченных элементов декора. Реставрационные работы осуществлялись в соответствии с принципами минимального вмешательства, сформулированными в Венецианской хартии ICOMOS 1964 года (Статья 9). Это обеспечило сохранение подлинности и «духа места» — важнейших аспектов в реставрации исторических памятников. Знания, переданные от таких мастеров, как Насрулло Сохибназаров и Амриддин Нажмиев, и воспринятые их учениками, обеспечили не только высокое качество исполнения, но и устойчивость традиций в меняющемся культурном контексте.

Работа по реставрации дома Аббасхона Баззоза велась с применением традиционных ремесленных методов в сочетании с современными материалами, что обеспечило как сохранение исторического облика, так и устойчивость здания к дальнейшему разрушению. Основной задачей стало укрепление уцелевших элементов и воссоздание утраченных с соблюдением аутентичных технологий. Ганчевые панели были укреплены изнутри металлической сеткой и тонкими алюминиевыми профилями, что позволило сохранить их форму и предотвратить растрескивание. Лепной декор очищался вручную, а утраченные участки восстанавливались по аналогии с сохранившимися элементами, с последующим точечным тонированием для достижения единой фактуры и цвета. Использование биостойких добавок в ганчевых смесях усилило долговечность лепнины в условиях повышенной влажности (рис. 15,16) (Юсупова, 2012: 14-21).

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Деревянные элементы, включая двери, оконные рамы и резные колонны, сохранялись максимально — при необходимости усиливались скрытыми врезными шпонками и соединениями. Орнамент очищался от загрязнений вручную, без агрессивных методов, а повреждённые участки дополнялись резьбой, повторяющей оригинальный рисунок. Цветовая палитра сохранилась благодаря аккуратной фиксации слоёв старинной краски и последующему укреплению традиционными связующими веществами.

Конструкция кровли и айвана, утратившие устойчивость, были разобраны частично и собраны заново, с воссозданием традиционной системы балок и стропил. Для связки элементов использовались скрытые металлические узлы, не нарушающие исторического облика. Пространство между потолком и кровлей было дополнительно изолировано, чтобы исключить воздействие влаги и температурных перепадов. Все восстановленные поверхности получили

Рис.15. Деталь потолка и карниза до реставрации. Фото Ф. Худайкуловой, 2022 г.

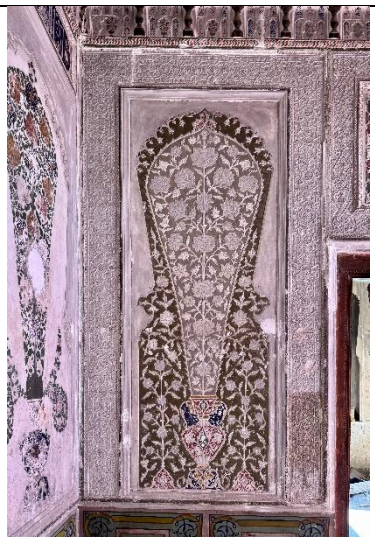

Рис.16. Роспись по ганчу в нише. Фото Ф.Худайкуловой, 2022 г.

обработку защитными составами — ганч был укреплён силикатными растворами, древесина — антисептиками и восковыми пропитками. Декоративные элементы резных панелей и настенных росписей подверглись локальной расчистке и консервации без полной перекраски, что позволило сохранить подлинную художественную ткань интерьера.

Этот комплекс мероприятий стал примером бережного восстановления, где каждый шаг основывался на понимании исторической конструкции и ориентации на минимальное вмешательство, что позволило сохранить дух места и материальную подлинность объекта. (Юсупова, 2004: 32-35).

Заключения и Рекомендации (Conclusions and Recommendations)

Восстановление дома Аббасхона Баззоза стало ярким примером применения метода реставрационного сотворчества – подхода, который основан на тесном взаимодействии между мастерами и историческим наследием. Этот метод важен тем, что соединяет знание традиционных приёмов с умением адаптировать их к современным условиям. Благодаря этому он может применяться как на больших объектах, так и в восстановлении старинных жилых домов.

Метод особенно полезен тогда, когда у владельцев исторических зданий нет возможности проводить дорогостоящие реставрации. В таких случаях сотворчество становится удобным и доступным решением. Вместо сложных и дорогих проектов в центре внимания оказывается мастер и его опыт, а работа строится на ремесленных знаниях и участии местных специалистов. Такой подход позволяет сохранить оригинальный облик здания и избежать ненужных затрат.

Этот способ особенно подходит для старых районов, где легко утратить не только здания, но и традиции, связанные с их строительством и украшением. Восстановление даже небольших элементов – резьбы, лепнины, дверей или окон – помогает сохранить атмосферу места и передать её будущим поколениям.

Пример реставрации дома Аббасхона Баззоза показывает, что метод сотворчества — это не просто способ ремонта, а настоящая форма сохранения культуры. Он даёт возможность сохранить подлинный облик зданий и помогает сделать наследие живым и понятным для людей сегодня.

Список используемой литературы (Reference)

1. Венецианская хартия, 1964 г. Статья 9. https://openarchive.icomos.org/3011/1/Venice_Charter_RU.pdf
2. Воронина В.Л. Узбекское народное жилище. // Советская этнография. 1949, № 2.
3. Воронина В.Л. Народные традиции архитектуры Узбекистана. М., 1951.
4. Денике Б.П. Архитектурный орнамент Средней Азии. М., 1939.
5. Захидов П.Ш. Самаркандская школа зодчих. Ташкент, 1965.
6. Конвенция ЮНЕСКО 2003 г. Статья 15. ://www.un.org/ru/documents/treaty/ich?utm_source=chatgpt.com
7. Лавров В.А. Градостроительная культура Средней Азии. М., 1950.
8. Нильсен В.А., Манакова В.Н. Архитектурный декор памятников Узбекистана. Ленинград, 1974.
9. Пугаченкова Г.А. Зодчество Центральной Азии XV в. Ташкент, 1976.

10. Юсупова М.А. Актуальные проблемы реставрации памятников архитектуры Узбекистана // Проблемы реставрации и использования памятников архитектуры Узбекистана. Тезисы научно-практической конференции. Самарканд. 2004. С. 32-35.
11. Юсупова М.А. Изучение, история и проблемы реставрации мавзолея Ишратхана в Самарканде // Материалы Международного научно-практического семинара «Историко-культурное наследие и современная культура». Алматы, 2012. С.14-21.
12. Юсупова М.А. Проблемы реставрации и сохранения аутентичности памятников зодчества Узбекистана. // Architectural Heritage and Modern Society. Materials of International Scientific Conference, Baku, 2019. С.63-69.
13. Убай К., Иноятов Ж. Ёғоч уймакорлиги санъати. Ташкент, 2021.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Makhbuba Sulaymanova
Researcher at Namangan State University
E-mail: mahbubasulaymonova79@gmail.com

Published under peer review:
N.A.Maqsudova

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING KASBIY-METODIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachlarida kasbiy-metodik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishning ahamiyati, uning dolzarbligi hamda pedagogik jarayonda innovatsion yondashuv davr talabi ekanligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, kompetentlik, innovatsiya, innovatsion yondashuv, kreativlik, kommunikativlik, kognitivlik, intellektuallik.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-МЕТОДИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В статье раскрывается значимость формирования и развития профессионально-методической компетентности в дошкольных образовательных организациях, ее актуальность, необходимость инновационного подхода к педагогическому процессу.

Ключевые слова: компетентность, инновация, инновационный подход, креативность, коммуникативность, познавательность, интеллектуальность.

INNOVATIVE APPROACHES TO DEVELOPING THE PROFESSIONAL-METHODICAL COMPETENCES OF PRESCHOOL EDUCATIONAL TEACHERS

Annotation: The article reveals the importance of forming and developing professional and methodological competence in preschool educational organizations, its relevance, and the need for an innovative approach to the pedagogical process.

Keywords: competence, innovation, innovative approach, creativity, communicativeness, cognitiveness, intellectuality.

KIRISH

Hozirda maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirish dolzarb masala bo‘lib, bu jarayon bolalarning har tomonlama rivojlanishi, intellektual va ijtimoiy-emotsional shakllanishida muhim ahamiyat kasb etishi barchaga ma’lum. Chunki, aynan tarbiyachi bolaning ilk bilim va ko‘nikmalarini shakllantiruvchi, dunyoqarashini kengaytiruvchi hamda uni mustaqil fikrlash va ijodiy yondashishga o‘rgatuvchi asosiy shaxslardan biridir.

Tarbiyachining pedagogik mahorati va innovatsion yondashuvi bolaning keyingi ta’lim bosqichlariga muvaffaqiyatli tayyorgarlik ko‘rishiga hamda uning jamiyatga moslashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, zamonaviy tarbiyachilarni doimiy ravishda kasbiy rivojlantirish, ularga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish imkoniyatlarini yaratish bugungi kun ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir[1].

Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish yo‘lida bolalar tarbiyasini yuqori sifatli va samarali tashkil etish maqsadida, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, inkluziv ta’lim, axborot-kommunikatsion texnologiyalarni pedagogik jarayonlarga integratsiya qilish kabi masalalar alohida o‘rin tutadi. Pedagoglarning kasbiy mahorati va bilimlari nafaqat ularning o‘zlari uchun, balki butun jamiyat va kelajak avlod uchun katta ahamiyat kasb etadi[2] .

Bu jarayonda tarbiyachilarning vazifasi maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxsiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish bilan bir qatorda ularda, innovatsion fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish, yangicha dunyoqarashni tarkib toptirish, interfaollik, zukkolik, ziyraklik, kreativlik, kommunikativlik, kognitivlik va intellektuallik, topqirlik, ijtimoiy faollkni shakllantirishning ilg‘or vositalari, usullari, metodlari va samarali yo‘llarini izlab topish, bolalarda sodir bo‘ladigan har xil xatti-harakatlar, tushunmovchiliklar, muammolarni o‘rganish va ularni bartaraf etish muhim ahamiyatga ega ekanligi bilan belgilanadi[3]. Ayniqsa, an’anaviy ta’limda tarbiyachilarning bir maromda mashg‘ulotlarni olib borishi, ayrim tarbiyachilarning o‘ta qattiqqo‘lligi, jiddiyligi, qo‘polligi ob’ekt va sub’ekt munosabatlariga pedagogik yondasha olmasligi, tajribasizligi, kasbiy kompetensiyani yetarli egallamaganligi kabi holatlar bolalarni ijtimoiy faolligini oshirishga, aqliy qobilyatini, diqqat, xotira, tafakkur va nutqini rivojlanishiga o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatadi. Tarbiyachining o‘ta faolligi, tarbiyalanuvchilarning passivligi, o‘zaro munosabatlardagi bolalar ishtirokining sustligi, qiziqishi, layoqatining inobatga olinmasligi ularning dunyoqarashi, fikrlashi, ijodkorligini tarkib toptirishda muayyan to‘siq sifatida ta’sir ko‘rsatadi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda ta’kidlash mumkinki, tarbiyachilarning an’anaviy yondashuvi bolalarning innovatsion fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga, kreativligi, kognitivligi, kommunikativligi, tashabbuskorligini oshirishga hamda tengqurlari bilan faol hamkorlikda ishlash imkoniyatlariga ham to‘siq bo‘ladi. Mazkur holat bolalarning innovatsion faolligini ta’minlash, mustaqil fikrlash va ijodiy faolligini oshirish maqsadida amalga oshiriladigan pedagogik jarayon uchun kutilgan natijaviyligini ko‘rsatib bera olmaydi[12].

Shunday ekan, tarbiyachi pedagoglar zamon bilan hamnafas bo‘lib, qonunlar, qarorlar va islohotlar talablaridan kelib chiqib maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni sifatli ta’lim bilan ta’minlash uchun ta’lim jarayonini innovatsion texnologiyalar, zamonaviy yondashuvlar, AKT va raqamli texnologiyalar asosida samarali tashkil etishga ularning innovatsion va ijodiy yondashuvi ko‘zlangan natijani qo‘lga kiritish imkonini beradi[5]. Buning uchun bolani innovatsion fikrlashga, faol bo‘lishga, izlanishga, topqirlikka va ijod qilishga, kreativ qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan zamonaviy texnologiyalar, ilg‘or metod va vositalar, innovatsion ta’lim shakllari va xorijiy tajribalarni uyg‘unlashtirib o‘quv mashg‘ulotlarini yangi talablar asosida tashkil etilishi mazkur jarayonning samaradorligini belgilaydi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Olimlarning qarashida innovatsiya – bu yangi g‘oya, usul, texnologiya yoki metodlarning joriy etilishi va amaliyotga kiritilishi orqali mavjud tizimning samaradorligini yaxshilash, yangilik yaratishdir. Tarbiya va ta’lim sohasida innovatsiya, ayniqsa, pedagogik jarayonlarni zamonaviy talablar asosida rivojlantirish, yangi pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, tarbiyalanuvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga qaratilgan [15].

J.Botkin boshchiligidagi olimlar guruhi “Rim klubi” ma’ruzasida innovatsion ta’limni an’anaviy, ya’ni “normativ” ta’limga muqobil sifatida bilimlarni egallashni asosiy turi ekanligini tavsiflaydi. Normativli ta’lim “takrorlanuvchi vaziyatlarda faoliyat xulq-atvor qoidalarini o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan” bo‘lsa, innovatsion ta’lim yangi vaziyatlarda birgalikda, hamkorlikda harakatlanish qobiliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Innovatsion ta’lim muhitini tashkil etish esa, o‘z navbatida tarbiyachi-pedagogdan ta’limning yangi mazmun, shakl, metod va vositalari, yangi metodika va texnologiyalaridan samarali foydalanish, o‘rni kelganida takomillashtirishni taqozo etdi.

Innovatsiyaga oid pedagogik nazariyada turli mualliflarning ta’riflari asosida (innovatsiya, yangilik, yangi tartib-qoidalar) qarashlar ilgari surilgan. G.M. Kodjaspirova, A.Kodjaspirov, V.Krayevskiy, V.Krayg G., Kozlova S., Kilikova T., I.Podlasiy, L.Pestalotsiylarning fikricha, “yangilik, yangi tartib-qoidalar, innovatsiya” so‘zlarini bir - biriga sinonim deb hisoblaydilar [8], [10], [12], [14], [15].

K.Belaya, S.Bagautdinova, V.Lazarev, A.Lorensov, M.Potashnik, O.Xomeriki va boshqalar, ushbu tushunchalarni guruhlashtirib, “yangi - yangilik”, “innovatsiya - yangilik kiritish” so‘zlarini sinonim hisoblashgan.

“Innovatsion jarayon”ga ta’rif berganda, K.Belaya, V.Lazarev, M. Potashniklar “faoliyat” turkumi (kategoriya)dan foydalanishadi. Innovatsion jarayon bu – yangiliklarni yaratish, o‘zlashtirish, foydalanish va targ‘ibot qilishdir [10], [12], [15].

Yuqoridagi fikrlarga qo‘shilgan holda “yangilik”, “innovatsiya” va “yangilik kiritish” tushunchalarining mazmuni va mohiyati ta’lim - tarbiya jarayoniga yangiliklar olib kirish, yangicha yondashish, kreativlikni oshirish, integrativlikni ta’minlash natijasida uni takomillashtirishga yo‘naltirilganligi bilan belgilanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA O‘RGANILISH DARAJASI

Bir qator olimlarimiz innovatsiyani yangilik kiritish, tizim ichida o‘zgarishlar yaratish, innovatsiyani – nazariya va amaliyotning muhim qismi sifatida qarab, ijtimoiy - madaniy obyekt sifatlarini yaxshilashga yo‘naltirilgan ijtimoiy sub’ektlarning harakat tizimi, deya yondashadilar [12].

Yana olimlar tomonidan “Innovatsiya tushunchasi mazmunan “yangi”, “yangilik” tushunchalarining aynan o‘zi emas. Istalgan yangilik, qachonki, amaliy faoliyatda o‘zining keng qamrovli samarasini bersa va keng ko‘lamli ehtiyoj ob’ektiga aylansagina, tom ma’nodagi innovatsiya deb atash mumkin bo‘ladi”, degan fikrlar ham ilgari surilgan [15].

Innovatsion jarayon innovatsion tizimda amalga oshiriladi. Innovatsion tizim - bu bir - biri bilan o‘ziga xos ravishda bog‘langan insoniy, moddiy - texnik, axborot, me’yoriy - huquqiy va boshqa komponentlarni o‘zgartirish g‘oyalari, pedagogik tizimidagi maqsadga yo‘naltirilgan o‘zgartirishlar jarayonlari hamda ana shu o‘zgarishlar natijalari yig‘indisidir [10].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

STEAM - hozirgi kunda dunyo ta’lim tizimining eng asosiy urf bo‘lgan innovatsion metodlardan biri hisoblanib, ushbu metod yordamida fanlar alohida tarmoqlarda emas, balki integratsiyalashgan holda umumiy bog‘liqligini ko‘rsatib o‘rgatiladi. STEAM-bolalarning intelektual qobiliyatlarini ilmiy va texnalogik ijodkorlikka jalb qilish imkoniyati bilan rivojlantiradi[8]. U bolalarning aniq tabiiy fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlanishiga qaratilgan o‘quv dasturiga asoslanadi. STEAM - ta’lim texnalogiyasi quyidagicha ma’no kasb etadi. S- Science (Fan), T-Technology (texnologiya), E-Engineering (Muhandislik), A-Art (San’at), M–Mathematics (Matematika). Biz yaxshi bilamizki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar faoliyati rivojlantiruvchi markazlarda tashkil etiladi. Bu markazlar quyidagilar:

- Qurish-yasash va konstruksiyalash;
- Sujetli-rolli o‘yinlar va sahnalashtirish makazi;
- Til va nutq;
- Ilm fan va tabiat;
- San’at

Rivojlantiruvchi markazlar bolalar faoliyati mazmunini samarali tashkil etish uchun xizmat qiladi. Rivojlantiruvchi markazlar STEAM integratsiyalagan sohalarni o‘zida aks ettiradi. Misol uchun ilm-fan va tabiat markazi- S-Science (Fan) bilan, san’at va sujetli-rolli o‘yinlar va sahnalashtirish makazi- A-Art (San’at) bilan, qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazi- E- Engineering (Muhandislik) va M –Mathematics (Matematika) bilan hamohang.

TAHLIL VA NATIJALAR

STEAM – ta’limida fanlararo aloqa va loyihalash metodi birlashtirilgan bo‘lib, uning asosida tabiiy fanlarni texnologiyaga, muhandislik ijodiyotga va matematikaga integratsiya qilish yotadi. Bunda muhandislik bilan bog‘liq kasblarga bo‘lgan tayyorgarlik amalga oshiriladi.

Bolalarni STEAMga jalb qilish, ushbu ta’lim maktabgacha yoshdan boshlab boshlanishi kerak[9]. Bolalarni STEAM ta’limiga jalb etishdan avval, tarbiyachining o‘zi ushbu texnologiya bilan chuqur tanish bo‘lishi, uning asosiy tamoyillari va komponentlarini yaxshi tushunishi zarur. Shuningdek, tarbiyachi har bir mavzuni STEAM yondashuvi asosida rejalashtirib, fanlararo integratsiyani ta’minlashi lozim. Bu orqali bolalarda kuzatuvchanlik, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Tarbiyachi o‘z faoliyatida interaktiv usullar, tajribalar, loyiha asosidagi topshiriqlar va amaliy mashg‘ulotlardan foydalanish orqali bolalarning ilm-fanga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Shu yondashuvning samaradorligini aniqlash maqsadida men STEAM texnologiyasi asosida talabalar o‘rtasida tadqiqot ishlarini o‘tkazdim. Tadqiqotda universitetning maktabgacha ta’lim yo‘nalishi (sirtqi ta’lim) talabalaridan 32 nafari ishtirok etishdi. Unda “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi [11] bo‘yicha “Hasharotlar” mavzusi tanlab olindi. Talabalar 5 ta guruhga bo‘lindilar va o‘zlari ixtiyoriy ravishda tanlagan hasharotni 1-guruh (S- Science) ilmiy asoslab ma’lumotlarni jamlagan bo‘sa, 2-guruh talabalari (T- Technology) texnologik jihatdan, 3-guruh (E- Engineering) muhandislik jihatidan, 4-guruh esa (A-Art) san’atga bog‘lab, 5-guruh (M –Mathematics) matematikaga bo‘glab ifodalab berishdi. Tajriba davomida mavzularni fanlararo integratsiya asosida yoritish, muammoli vaziyatlar yaratish va ularni birgalikda hal etish orqali talabalar faol ishtirok

etishga va mustaqil fikrlashga undaldi. Olingan natijalar STEAM yondashuvi talabalarning kreativ fikrlashini, ilmiy izlanishga bo‘lgan qiziqishini va amaliy ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi. Bu tajriba talabalarda ijobiy tasavvur uyg‘otdi. Ular bu jarayondan ilhomlanib, texnologiyani o‘zlarining kelajakdagi ish faoliyatlarida bolalar bilan ishlashda qo‘llash uchun uni yo‘riqnoma sifatida qabul qildilar. Shuningdek, tajriba davomida talabalarda pedagogik yondashuvlarni zamonaviy usullar bilan uyg‘unlashtirish ko‘nikmalari shakllandi. Bu esa ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirib, ta’lim jarayoniga yangicha qarashlarini ta’minladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, “Innovatsion yondashuv” – bu yangi, ilg‘or g‘oyalar va texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish, mavjud tizimlarni yangilash, takomillashtirish va rivojlantirishga qaratilgan metodologiya yoki uslubdir. Bu yondashuvda an’anaviy usullarni modernizatsiya qilish, yangi tajriba va bilimlarni tatbiq etish orqali samaradorlikni oshirish maqsad qilinadi. Innovatsion yondashuv nafaqat texnologik yangiliklarni o‘z ichiga oladi, balki pedagogik jarayonlar, boshqaruv tizimlari va umumiy ta’lim sohasidagi yangiliklarni ham o‘z ichiga oladi. Misol uchun, maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlar tarbiyachilarning yangi o‘quv metodikalari va texnologiyadan foydalanishi va o‘z bilimlarini muntazam rivojlantirib borishi, bu esa ularning kreativ fikrlashini, o‘zini ifodalashini va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini oshiradi.

Shuni unutmaslik kerakki, maktabgacha ta’lim bosqichida innovatsion jarayonlarning keng amalga oshirilishi bolalarni har tomonlama rivojalantirish, intelektual qobilyatini o‘stirish, dunyoqarashi, tafakkuri va innovatsion fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasining - Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni. 2020 yil 23 sentyabr. O‘RQ-637 sonli qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasining Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risidagi Qonuni. 2019 yil 16 dekabr O‘RQ-595 sonli qonuni.
4. 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-sonli qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 20.10.2018 yildagi 841-son 2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni
7. 2016-yil 29-dekabrdagi “2017–2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2707-sonli qarori
8. Innovatsion ta’lim texnologiyalari G‘ Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. – T.: Sano stanart, 2015.

9. Abdullayeva X.A. Mashg‘ulotlarda faol ta’lim usullaridan foydalanish. – Farg‘ona: FarDU, 2008.
10. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. – T.: Sharq NMK, 2004.
11. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi. - T.: 2022.
12. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. -T.: Darslik. Iqtisod -moliya, 2011. -
13. Musurmanova O. Pedagogik texnologiyalar – ta’lim samaradorligi omili. Monografiya. – Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi, 2020.
14. Shodmonova Sh. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2008. –
15. Tarbiyachining kasbiy kompetenti va mahorati: o‘quv qo‘llanma / Tuzuvchi mualliflar: X. Meliyev, O. Jamoldinova. K. Risqulova. – Тошкент: Zarvaraq nashriyoti, 2021 – 288 б.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Maftuna Abduganiyeva
Master's student, specialty: Theory and Methodology of
Education and Training (Primary Education).
Namangan State Pedagogical Institute
E-mail: abduganiyevamaftuna24@gmail.com

Doctor of Science in Philosophy, Professor
Khaydarov Komil Donaboyevich

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

POSSIBILITIES OF USING ACMEOLOGY PRINCIPLES IN THE PEDAGOGICAL PROCESS

Annotation: This article explores the theoretical and practical foundations of using acmeological principles in the pedagogical process. Today's education system increasingly emphasizes the personal and professional development of teachers, making the acmeological approach a key methodological framework for organizing effective learning. The core concepts of acmeology – striving for the highest stage of development, self-awareness, self-improvement, professional reflection, motivation, and self-evaluation – are aimed at enhancing the pedagogical competence of educators. The article analyzes the main directions of integrating the acmeological approach into educational practice, as well as the opportunities it provides for improving teachers' professional performance.

Keywords: acmeology, pedagogical process, acmeological principles, teacher personality, professional development, methodological approach, quality of education, reflection, motivation.

PEDAGOGIK JARAYONDA AKMEOLOGIK TAMOYILLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik jarayonda akmeologik tamoyillardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. Bugungi kunda ta'lim tizimi zamonaviy yondashuvlarga asoslangan holda, o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratishni talab etmoqda. Ana shu nuqtai nazardan qaralganda, akmeologik tamoyillar ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Akmeologiya fanining asosiy konseptual g'oyalari – insonning yuqori rivojlanish bosqichiga erishish yo'llarini belgilash, o'z-o'zini anglash, o'z ustida ishlash, kasbiy refleksiya, motivatsiya va o'z-o'zini baholash kabi jihatlar orqali o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Maqolada akmeologik yondashuvni pedagogik amaliyotga joriy etishning asosiy yo'nalishlari, shuningdek, bu yondashuv asosida o'qituvchining faoliyatini takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: akmeologiya, pedagogik jarayon, akmeologik tamoyillar, o'qituvchi shaxsiyati, kasbiy rivojlanish, metodologik yondashuv, ta'lim sifati, refleksiya, motivatsiya.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИНЦИПОВ АКМЕОЛОГИИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические основы использования акмеологических принципов в педагогическом процессе. Современная система

образования все больше внимания уделяет личностному и профессиональному развитию педагогов, делая акмеологический подход ключевой методологической основой для организации эффективного обучения. Основные понятия акмеологии – стремление к высшей ступени развития, самосознание, самосовершенствование, профессиональная рефлексия, мотивация и самооценка – направлены на повышение педагогической компетентности педагогов. В статье анализируются основные направления интеграции акмеологического подхода в образовательную практику, а также возможности, которые он предоставляет для повышения профессиональной эффективности педагогов.

Ключевые слова: акмеология, педагогический процесс, акмеологические принципы, личность педагога, профессиональное развитие, методический подход, качество образования, рефлексия, мотивация.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar kundan-kunga ortib bormoqda. XXI-asr o‘qituvchisidan nafaqat mustahkam bilim, balki ijodiy yondashuv, pedagogik mahorat, yuqori darajadagi mas’uliyat, shuningdek, doimiy o‘zini rivojlantirishga intilish kabi sifatlar talab etiladi. Ana shunday sharoitda ta’lim sifatini oshirish va pedagog shaxsining kasbiy yetukligini ta’minlashga xizmat qiluvchi ilmiy-nazariy yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi[1,14]. Shu jumladan, akmeologik yondashuv bugungi kunda o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy o‘sishini rag‘batlantirishda istiqbolli metodologik asos sifatida qaralmoqda.

Akmeologiya – bu insonning maksimal rivojlanish darajasiga erishishini o‘rganuvchi fan bo‘lib, u shaxsning kasbiy faoliyatdagi eng yuqori yutuqlarga erishish jarayonini tahlil qiladi. Mazkur yondashuv ta’lim sohasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, pedagogning o‘zini anglash, o‘z ustida ishlash, kasbiy refleksiya, o‘z-o‘zini motivatsiya qilish va samarali faoliyat yuritishiga oid tamoyillarni ilgari suradi[2,23]. Pedagogik faoliyatning murakkabligi, insoniy omillar bilan uzviy bog‘liqligi sababli, o‘qituvchi o‘z kasbiy rivojlanish yo‘lida ko‘plab psixologik va metodik muammolar bilan to‘qnashadi. Akmeologik tamoyillar esa ushbu muammolarga ilmiy asoslangan yechimlar taklif etadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi o‘zgaruvchan ta’lim muhitida o‘qituvchidan faqatgina bilim beruvchi emas, balki shaxsiy namuna, ma’naviy yetakchi, mustaqil qaror qabul qila oladigan ijodkor pedagog bo‘lishi talab etilmoqda[3,12]. Bunday pedagog shaxsini shakllantirishda esa akmeologik tamoyillar katta metodologik va amaliy imkoniyatlarga ega.

Mazkur maqolada pedagogik jarayonda akmeologik yondashuvning o‘rni, uning nazariy asoslari va amaliy qo‘llanish yo‘llari tahlil qilinadi. Shuningdek, akmeologik tamoyillar asosida o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, ta’lim sifati va samaradorligini oshirish imkoniyatlari yoritiladi. Tadqiqotning maqsadi – akmeologik yondashuvning pedagogik faoliyatga integratsiyasi orqali o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy salohiyatini oshirish mexanizmlarini aniqlashdir.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Akmeologiya fani zamonaviy pedagogik jarayonda shaxsning kasbiy va shaxsiy rivojlanish dinamikasini chuqur tahlil qilish imkonini beruvchi nazariy va amaliy platforma sifatida shakllanib bormoqda. Ushbu yondashuv asosida ta’lim subyektining – avvalo pedagog shaxsining – ichki intellektual, ma’naviy va kasbiy salohiyatini aniqlash, rivojlantirish va maksimal darajada namoyon qilish maqsadi yotadi.

Akmeologiya inson shaxsining “akme” holatiga – ya’ni uning rivojlanishidagi eng yuqori pog‘onaga – yetishish jarayonini izohlaydi. Bu holatga erishish, avvalo, kasbiy faoliyatda yuksak sifat ko‘rsatkichlarini namoyon etish, ijodkorlik, doimiy o‘zgarishlarga tayyorlik, o‘z-o‘zini rivojlantirish va motivatsiyalash kabi omillar bilan chambarchas bog‘liq[4,56].

Pedagogik faoliyat mazmunan inson shaxsining shakllanishi va ijtimoiylashuvini ta’minlovchi murakkab jarayon sifatida pedagogdan nafaqat bilim berishni, balki o‘z kasbiy faoliyatiga refleksiv yondashishni, o‘zini anglash va o‘zini takomillashtirishga doimiy intilishni talab qiladi[5,57]. Shu jihatdan, akmeologik tamoyillar pedagog kasbiy o‘sishining strategik vositasiga aylanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Akmeologik tamoyillar – bu shaxsiy va kasbiy rivojlanishning eng yuqori darajalariga erishish uchun mo‘ljallangan konseptual qoida va tamoyillar tizimidir. Bu tamoyillar nafaqat o‘qituvchining professional o‘sishini rag‘batlantiradi, balki uning psixologik barqarorligini, ijodiy salohiyatini va o‘zini anglash darajasini oshiradi. Akmeologik yondashuvda o‘qituvchining o‘z faoliyatini o‘zlashtirishi, baholashi va yangilab borishi muhim omil hisoblanadi. Bu, o‘z navbatida, ta’lim jarayonini yuqori sifatli va samarali tashkil etishga yordam beradi [4,112].

1. **Refleksiya tamoyili**

Refleksiya pedagogning o‘z faoliyatini tahlil qilishi va baholashidir. Bu tamoyil o‘qituvchining kasbiy o‘sishini ta’minlaydi va uning pedagogik jarayonni samarali boshqarishiga imkon beradi. O‘qituvchi o‘z faoliyatini tahlil qilib, yangi metodlarni va strategiyalarni ishlab chiqadi, bu esa uning o‘quvchilariga ta’sir ko‘rsatishini ta’minlaydi. Reflektiv o‘qituvchi o‘z faoliyatiga baho berish orqali o‘zgaruvchan ta’lim sharoitlariga moslashadi va sifatli ta’lim jarayonini yaratadi [6,36].

2. **O‘z-o‘zini anglash va o‘zini rivojlantirish tamoyili**

O‘z-o‘zini anglash va o‘zini rivojlantirish tamoyili pedagogning o‘z imkoniyatlarini tahlil qilishini, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashni anglatadi. Bu tamoyil pedagogning shaxsiy va kasbiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. O‘z-o‘zini anglagan o‘qituvchi, o‘zining imkoniyatlari va salohiyatiga ishonib, o‘z faoliyatini samarali boshqaradi. O‘z-o‘zini rivojlantirish jarayoni o‘qituvchining professional o‘sishiga va shaxsiy hayotida ham muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi[7,68].

3. **Maqsadga yo‘naltirilganlik tamoyili**

Maqsadga yo‘naltirilganlik pedagogning aniq va realistik maqsadlarni belgilashi, ta’lim jarayonida ushbu maqsadlarga erishish uchun zarur bo‘lgan metodlarni ishlab chiqishidir. Maqsadga yo‘naltirilgan pedagog faoliyati, ta’lim jarayonining samarali va tizimli ravishda amalga oshirilishini

ta’minlaydi. O‘qituvchi pedagogik jarayonni maqsadli ravishda rejalashtirib, o‘z faoliyatining natijalarini prognozlash imkoniyatiga ega bo‘ladi[8,45-50]

4. **Innovatsionlik va yangilikka ochiqlik tamoyili**

Innovatsionlik tamoyili ta’lim jarayonida yangi yondashuvlarni, texnologiyalarni va metodlarni qo‘llashga tayyorlikni ifodalaydi. Zamonaviy ta’limda o‘qituvchidan yangiliklarga ochiqlik, innovatsion yondashuvlarga moslashuvchanlik talab etiladi. Innovatsion pedagog o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi va ularda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Yangilikka ochiq o‘qituvchi o‘z faoliyatida innovatsion metodlarni joriy etib, o‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshiradi[9,56-62].

5. **Ichki motivatsiya tamoyili**

Ichki motivatsiya pedagogning o‘z faoliyatiga bo‘lgan ichki ehtirosi va qiziqishini anglatadi. Pedagogik faoliyatda ichki motivatsiya o‘qituvchining o‘z ishiga bo‘lgan ishtiyoqini, tashqi rag‘batlardan tashqari o‘ziga ishonch hosil qilishini bildiradi. O‘qituvchi ichki motivatsiyaga ega bo‘lib, o‘z faoliyatini samarali olib boradi va pedagogik jarayonda muvaffaqiyatga erishadi[10,13-19]. O‘qituvchining ichki motivatsiyasi nafaqat uning kasbiy o‘sishiga, balki o‘quvchilarga ta’sir etishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

6. **Kasbiy identifikatsiya tamoyili**

Kasbiy identifikatsiya tamoyili pedagogning o‘z kasbiga nisbatan sadoqatini, unga bo‘lgan ichki aloqasini va uning ijtimoiy vazifasini anglashini ifodalaydi. Kasbiy identifikatsiya yuqori bo‘lgan o‘qituvchi o‘z ishini nafaqat individual yondashuvda, balki jamoaviy maqsadlarni amalga oshirishda ham muvaffaqiyatli bajaradi. O‘qituvchi o‘zini ta’lim tizimining muhim subyekti sifatida his etadi va pedagogik faoliyatda faol qatnashadi [11, 48-53].

7. **Shaxsiy o‘sishni ta’minlovchi rivojlanish tamoyili**

Shaxsiy o‘sishni ta’minlovchi rivojlanish tamoyili pedagogning o‘z salohiyatini maksimal darajada amalga oshirishiga imkon yaratadi. Akmeologik tamoyillarga tayangan holda pedagog o‘z ustida ishlaydi va o‘zini professional darajada takomillashtiradi. Bu tamoyil pedagogni mukammallikka erishish uchun o‘ziga doimiy talablar qo‘yishga undaydi va uning shaxsiy o‘sishini ta’minlaydi[4, 118].

Akmeologik tamoyillarning pedagogik amaliyotda qo‘llanishi bir qator amaliy afzalliklarga ega. Birinchi navbatda, bu tamoyillar pedagoglarning kasbiy rivojlanishini tartibga soladi va o‘z-o‘zini baholashga imkon beradi. Shu bilan birga, o‘qituvchilar pedagogik jarayonni yangilashga va samaradorligini oshirishga qaratilgan maqsadlarni amalga oshirishga qodir bo‘ladilar. O‘qituvchilarning reflektiv yondashuvni qo‘llashi, ularning kasbiy salohiyatini oshirishi va pedagogik jarayonni yaxshilashga yordam beradi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar va yangiliklarga ochiqlik o‘quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirishga, mustaqil fikrlashni shakllantirishga yordam beradi.

Shunday qilib, akmeologik tamoyillar pedagogik faoliyatda samarali ishlatilgan taqdirda, nafaqat o‘qituvchining o‘zini rivojlantirishiga, balki ta’lim jarayonining umumiy sifatini oshirishga ham imkon yaratadi. Bu tamoyillar yordamida o‘qituvchilar ta’lim metodlarini yangilab, o‘z malakalarini oshirish orqali o‘quvchilarning bilim darajasini yanada yuqori darajaga ko‘tarishlari mumkin.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

TAHLIL VA NATIJALAR

Refleksiya tamoyili – pedagog o‘z faoliyatini muntazam ravishda tahlil qilib, o‘z harakatlarining samaradorligini baholaydi va xatolar ustida ishlaydi[6,72]. Bu tamoyil o‘qituvchining tanqidiy fikrlash, o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashuvchanlik va adaptivlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

O‘z-o‘zini anglash va o‘z-o‘zini rivojlantirish tamoyili – bu tamoyil pedagog shaxsining ichki salohiyatini anglab yetishi, kuchli va zaif jihatlarini aniqlashi, hamda rivojlanishga yo‘naltirilgan shaxsiy strategiyalar ishlab chiqishini nazarda tutadi [7,118].

Maqsadga yo‘naltirilganlik tamoyili – o‘qituvchining kasbiy faoliyati muayyan, aniq maqsadlarga asoslangan bo‘lishi lozim. Bu esa pedagogik faoliyatni samarasini oshiradi, unga aniq yo‘nalish beradi [8,82].

Innovatsionlik va yangilikka ochiqlik tamoyili – zamonaviy ta’lim sharoitida pedagog har doim yangi g‘oya, metod va texnologiyalarni o‘zlashtirishga tayyor bo‘lishi kerak[9,62]. Ushbu tamoyil doirasida o‘qituvchi nafaqat bilim yetkazuvchi, balki yaratuvchi subyekt sifatida ko‘riladi.

Ichki motivatsiyaga tayanish tamoyili – pedagog o‘z kasbini faqat tashqi rag‘batlar bilan emas, balki ichki ehtiyoj asosida sevib va anglab bajarishi kerak[10,19]. Bu holat kasbiy toliqishning oldini olishda, shaxsiy resurslarni tejashda va ijodiy yondashuvni saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu tamoyillar asosida shakllangan pedagogik faoliyat, o‘z navbatida, shaxsiy kompetensiyalarning o‘sishini ta’minlaydi. Rus olimi A.Derkach ta’kidlaganidek, pedagogik akmeologiya kasbiy yuksalishning quyidagi pog‘onalarini ifodalaydi: bilim va ko‘nikmalar → kasbiy kompetensiya → refleksivlik → ijodkorlik → kasbiy liderlik[8,88].

Pedagog o‘z faoliyatida akmeologik yondashuvni qo‘llaganida, o‘z kasbiy “akme” holatiga erishish yo‘lida quyidagi natijalarga erishadi:

- kasbiy o‘zgaruvchanlikka tayyorlik;
- doimiy yangilanish va izlanishga intilish;
- ijtimoiy va kasbiy faollikning oshishi;
- o‘z-o‘zini anglash va baholashda realizm;
- shaxsiy barqarorlik va ruhiy muvozanat.

Zamonaviy o‘qituvchilarni tayyorlashda akmeologik tamoyillardan foydalanish tizimlilikni, ilg‘or amaliyotga tayanuvchanlikni va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni ta’minlaydi. Olimlar A.Rean va N.Bordovskaya fikricha, pedagogik faoliyatda akmeologik yondashuv – bu o‘z ustida ishlovchi, zamonaviy metodlarni egallagan, o‘zgarishga tayyor, motivatsiyasi yuqori bo‘lgan ijodiy shaxsni shakllantirish vositasidir [11,108].

Shuningdek, akmeologik yondashuv asosida tashkil etilgan ta’limiy-amaliy mashg‘ulotlar – masalan, kasbiy refleksiya treninglari, pedagogik portfoliolar, mentorlik dasturlari – pedagoglarda mustaqil qaror qabul qilish, o‘z faoliyatini tahlil qilish, kasbiy ixtisoslashuvni chuqurlashtirishga xizmat qiladi[12,48]

Xulosa shuki, pedagogik faoliyatda akmeologik tamoyillardan foydalanish o‘qituvchining kasbiy va shaxsiy kamolotini jadallashtirishda strategik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu yondashuv

ta’lim jarayonida inson kapitalini rivojlantirish, shaxsning yuqori sifatli rivojlanishini ta’minlash va natijaviylikka erishishda alohida o‘rin tutadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Akmeologik tamoyillar pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishga, o‘qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga muhim hissa qo‘shadi. Tadqiqotimizda ko‘rsatilganidek, akmeologik yondashuv pedagoglarning kasbiy o‘sishi va rivojlanishiga yordam beradi. O‘qituvchining o‘zini anglash, refleksiya, innovatsiyalarga ochiqlik va motivatsiya tamoyillari o‘z faoliyatini tahlil qilish, yangiliklarga moslashish va o‘quvchilarni zamonaviy talablarga javob beradigan tarzda o‘qitish imkonini beradi.

Akmeologik tamoyillarni ta’lim jarayoniga joriy qilish orqali, nafaqat o‘qituvchining malakasi va shaxsiy salohiyati oshadi, balki o‘quvchilarning ta’lim sifatida va samarali natijalariga ham erishish mumkin. O‘qituvchilar o‘zlarining pedagogik maqsadlarini aniq belgilab, ta’lim jarayonini tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan ravishda olib boradilar. Bu jarayon o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va muvaffaqiyatli qiladi, ularning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, akmeologik tamoyillar pedagogik faoliyatni yangilash va innovatsion metodlarni joriy etish imkonini beradi. O‘qituvchining innovatsiyalarga ochiqligi, yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishi va pedagogik metodlarni takomillashtirishi orqali ta’lim jarayonini yanada samarali qilish mumkin. Innovatsion yondashuvlar o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga, ularda mustaqil fikrlashni shakllantirishga yordam beradi. Bu, ayniqsa, zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarga ko‘proq erkinlik berishga va ularning faolligini oshirishga imkon yaratadi.

Akmeologik tamoyillarni qo‘llash orqali o‘qituvchining kasbiy o‘sishi va shaxsiy rivojlanishi bir-biri bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘qituvchi o‘zini anglab, o‘zining zaif va kuchli tomonlarini tahlil qilish orqali kasbiy rivojlanishning yuqori darajalariga erishishi mumkin. O‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘zini anglash tamoyillariga asoslanib, o‘qituvchilar o‘z kasbiy maqsadlariga erishishda samarali usullarni topadilar.

Tavsiyalar

Akmeologik tamoyillarni o‘qituvchilarni tayyorlash tizimiga kiritish: Akmeologik tamoyillarni o‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimiga joriy qilish o‘qituvchining professional o‘sishini ta’minlaydi. O‘qituvchilarni akmeologik yondashuvga asoslangan metodlar va strategiyalarni o‘rgatish, ularning ta’lim jarayonida yuqori natijalarga erishishiga yordam beradi. Shu bilan birga, pedagoglarning innovatsion usullardan foydalanish va shaxsiy salohiyatini rivojlantirish imkoniyatlari oshadi.

O‘qituvchilarni o‘z-o‘zini baholashga rag‘batlantirish: O‘qituvchilarni o‘z faoliyatini tahlil qilish va refleksiya qilishga rag‘batlantirish muhimdir. Pedagogik jarayonda o‘z-o‘zini baholash va tahlil qilish o‘qituvchining kasbiy o‘sishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun, o‘qituvchilarga o‘z faoliyatini reflektiv tarzda baholash imkoniyatlari yaratish zarur. Bu o‘qituvchilarni o‘z faoliyatini yaxshilashga va yangilashga undaydi.

Innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish: Akmeologik tamoyillarni qo‘llashda innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish zarur.

O‘qituvchilarni yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishga yo‘naltirish, ta’lim jarayonida interaktiv va innovatsion metodlarni qo‘llash imkonini beradi. Bu esa o‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirish va ularning faolligini rag‘batlantirishga yordam beradi.

O‘qituvchilarga individual rivojlanish rejasini tuzish imkoniyatini yaratish: O‘qituvchilarga individual rivojlanish rejalarini tuzish imkoniyatini yaratish ularning kasbiy o‘sishini ta’minlaydi. O‘qituvchilarning shaxsiy salohiyatini rivojlantirish uchun o‘zgaruvchan va moslashuvchan rivojlanish rejalarini ishlab chiqish muhimdir. Bu rejalar o‘qituvchining o‘z ustida ishlashini, yangi bilimlarni o‘zlashtirishini va ta’lim jarayonini samarali boshqarishini ta’minlaydi.

Kasbiy identifikatsiya va motivatsiyani oshirish: O‘qituvchilarning kasbiy identifikatsiyasini mustahkamlash va ichki motivatsiyani oshirish uchun ularni o‘z kasbiga bo‘lgan sadoqatini rivojlantirishga rag‘batlantirish kerak. Pedagoglarni kasbiy o‘zini anglash va o‘z faoliyatini yuqori sifatda bajarishga undovchi motivatsiya tizimlarini yaratish ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Motivatsiya va kasbiy identifikatsiya o‘qituvchining ta’limga bo‘lgan mas’uliyatini oshiradi va o‘quvchilarga yuqori sifatli ta’lim berishga imkon beradi.

Shaxsiy rivojlanish va professional o‘sish uchun imkoniyatlarni kengaytirish: O‘qituvchilarga professional o‘sish va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish orqali ularning motivatsiyasi va kasbiy salohiyatini oshirish mumkin. O‘qituvchilarni ta’limdagi yangi yondashuvlar va metodlar bilan tanishtirish, ularga o‘z malakalarini takomillashtirish imkonini yaratadi. Shuningdek, o‘qituvchilarga o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun muntazam ravishda treninglar va seminarlarda ishtirok etish imkoniyatlarini yaratish lozim.

Tadqiqotimizda akmeologik tamoyillar pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu tamoyillar o‘qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. O‘qituvchilarga o‘z faoliyatini reflektiv tarzda tahlil qilish, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, shaxsiy rivojlanish va kasbiy salohiyatni oshirish imkoniyatlari taqdim etilishi kerak. Akmeologik tamoyillarni ta’lim jarayoniga qo‘llash orqali, nafaqat o‘qituvchilarning malakasi oshadi, balki o‘quvchilarning ta’lim sifati ham yaxshilanadi. Bu tamoyillar pedagogning professional o‘sishini rag‘batlantiradi va zamonaviy ta’lim talablariga moslashish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Нарбеков, М. Акмеологиянинг назарий асослари, Тошкент, 2018.
2. Шадриков, В.Д. Акмеология: предмет и задачи. Москва, 2004.
3. Ҳасанбоева, М. Педагогик технологиялар асослари. Тошкент, 2020.
4. Деркач, А., Зазыкин, В. Акмеология: Основй профессионалного и личностного развития. Москва: РАГС. 2003.
5. Леонтев, А. Н. Деятелност. Сознаниэ. Личност. Москва: Смысл. 2004.
6. Карпов А. Рефлекция как психологическоэ свойство и метод психологии. Москва: Институт психологии РАН. 2004.
7. Якиманская И. Личностно-ориентированное обучение: Развитие индивидуалности учашчегося. Москва: Сентябрь. 2003.
8. Деркач А. Акмеология: Учебник для ВУЗов. Москва: РАГС. 2000.
9. Зазыкин В. Инноватсии в акмеологии: теория и практика. Акмеология, №4, 2004.

10. Васильева Э. Мотивация профессионалной деятелности педагога: Психҳолого-акмеологический аспест. Вестник практической психологии образованияю №2, 2010.
11. Реан А., Бордовская Н. Психология и педагогика. Санкт-Петербург: Питер. 2001.
12. Воронкова, В. Акмеологический подкҳод в системе повйшения квалификатсии педагогов. Педагогика, №6. 2011.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Gulnozakhon Kholmatova Izzatalievna
Master's degree student
Uzbek language and literature
Namangan State Pedagogical Institute

Doctor of Science in Philosophy, Professor
Khaydarov Komil Donaboyevich

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

THE USE OF PROBLEM-BASED LEARNING TECHNOLOGY IN STUDYING ALISHER NAVOI'S WORKS IN LITERATURE CLASSES FOR UPPER-GRADE STUDENTS

Annotation: This article analyzes the pedagogical potential of the problem-based learning (PBL) technology in teaching the literary works of Alisher Navoi to high school students. It explores how PBL fosters critical and creative thinking, analytical skills, logical reasoning, and contextual interpretation of literary texts. The article also outlines practical methods for integrating PBL into literature lessons and emphasizes its contribution to deeper understanding and student engagement. In particular, the creation of problem situations based on Navoi's works is shown to enhance interpretative discussions and motivate students to take an active role in their learning process. The findings demonstrate that PBL significantly improves the effectiveness of teaching Navoi's works in senior grades.

Keywords: Problem-based learning, Alisher Navoi's creativity, high school literature education, critical thinking, creative reasoning, methodological approach, literary analysis, independent learning, modern pedagogy, personalized education, student motivation.

YUQORI SINF O'QUVCHILARI ADABIYOT DARSLARIDA ALISHER NAVOIY IJODINI O'RGANISHDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuqori sinf o'quvchilarining adabiy-estetik tafakkurini shakllantirishda Alisher Navoiy ijodini chuqur va mazmunli o'rganishga qaratilgan muammoli ta'lim texnologiyasining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Muammoli ta'lim orqali o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlash, tahliliy yondashuv, mantiqiy mushohada yuritish, adabiy matnlarni kontekstda talqin qilish kabi ko'nikmalar shakllanishi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, maqolada ushbu texnologiyaning adabiyot darslaridagi tatbiq usullari, o'quv faoliyatida o'zlashtirish darajasini oshirishga qo'shadigan hissasi, shuningdek, muammoli vaziyatlar yaratishning metodik tavsiyalari beriladi. Tadqiqot natijalari muammoli ta'limning yuqori sinflarda Alisher Navoiy asarlarini o'rganishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini isbotlaydi.

Kalit so'zlar: Muammoli ta'lim texnologiyasi, Alisher Navoiy ijodi, yuqori sinf adabiyot darslari, tanqidiy fikrlash, ijodiy tafakkur, metodik yondashuv, adabiy tahlil, mustaqil ta'lim, zamonaviy pedagogika, shaxsiylashtirilgan o'quv, o'quv motvatsiyasi.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АЛИШЕРА НАВОИ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ ДЛЯ СТАРШИХ КЛАССОВ

Аннотация: В данной статье анализируется педагогический потенциал технологии проблемного обучения (PBL) в преподавании литературных произведений Алишера Навои учащимся старших классов. В ней рассматривается, как PBL способствует развитию критического и творческого мышления, аналитических навыков, логического рассуждения и контекстной интерпретации литературных текстов. В статье также излагаются практические методы интеграции PBL в уроки литературы и подчеркивается его вклад в более глубокое понимание и вовлеченность учащихся. В частности, показано, что создание проблемных ситуаций на основе произведений Навои усиливает интерпретационные дискуссии и мотивирует учащихся принимать активное участие в процессе обучения. Результаты показывают, что PBL значительно повышает эффективность преподавания произведений Навои в старших классах.

Ключевые слова: проблемное обучение, творчество Алишера Навои, литературное образование в старшей школе, критическое мышление, творческое рассуждение, методологический подход, литературный анализ, самостоятельное обучение, современная педагогика, персонализированное образование, мотивация учащихся.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv, adabiy-estetik dunyoqarash va ma’naviy-intellektual salohiyatini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sanaladi. Ayniqsa, o‘zbek adabiyotining buyuk namoyandalaridan biri bo‘lmish Alisher Navoiy merosini o‘rganishda mazkur yondashuvlarning dolzarbligi yanada ortadi. Chunki Navoiy ijodi nafaqat adabiy-ma’naviy yodgorlik, balki axloqiy, falsafiy, estetik, diniy va ijtimoiy tafakkur namunasi sifatida ham o‘quvchi shaxsini shakllantirishda beqiyos manba vazifasini bajaradi.

Biroq an’anaviy darslarda bu bebaho manbani o‘quvchilarga yetkazishda ko‘p hollarda yuzaki va informatsion yondashuvlar ustuvor bo‘lib, o‘quvchilar faqat ma’lumotni yod olish bilan cheklanib qolmoqda. Bu esa Navoiy asarlarining ma’naviy-estetik mohiyatini chuqur anglash va uni zamonaviy tafakkur bilan uyg‘unlashtirishga to‘sqinlik qiladi[1.23,41]. Ana shunday sharoitda ta’lim jarayoniga muammoli ta’lim texnologiyasini joriy etish – o‘quvchilarda chuqur tafakkur, savolga asoslangan o‘rganish va ijodiy yondashuvni shakllantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Muammoli ta’lim texnologiyasi o‘quvchilarni faqat tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki bilimni mustaqil izlovchi va yaratishga qodir faol subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yuqori sinf o‘quvchilari uchun bu usul o‘z fikrini erkin bayon etish, matnni tahlil qilish, tarixiy-estetik va kontekstual tafakkur asosida muammoga yondashish, shuningdek, adabiy asarlar orqali hayotiy qadriyatlarni anglashga yordam beradi[2,46].

Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodini o‘rganishda muammoli ta’lim texnologiyasidan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari, metodik yondashuvlari va amaliy afzalliklari tahlil qilinadi.

Tadqiqot ta’limda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash orqali yuqori sinf o‘quvchilarining adabiyot faniga nisbatan qiziqishini oshirish, ijodiy tafakkurini rivojlantirish va ma’naviy kamolotini ta’minlash yo‘llarini ochib beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy pedagogikada muammoli ta’lim texnologiyasi ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirish, o‘quvchini bilim egallash jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan ilg‘or metodlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Bu texnologiyaning mohiyati o‘quvchi ongida bilishga, aniqlikka, asoslashga ehtiyoj tug‘diruvchi muammoli vaziyatlar orqali bilim berishga asoslanadi. Muammoli ta’limda asosiy e’tibor o‘qituvchining tayyor bilimni berishiga emas, balki o‘quvchining o‘zi izlanish orqali shu bilimga ega bo‘lishiga qaratiladi[1,75,81]. Bunday yondashuvda o‘quvchining mustaqil fikrlash qobiliyati, tanqidiy qarashi, mantiqiy va ijodiy tafakkuri rivojlanadi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlarda muammoli ta’limning zamirida “bilish ehtiyoji”, “kutilmaganlik effekti” va “muammoga javob izlash” kabi psixologik omillar yotadi. Shu sababli bu texnologiya V. V. Davydov, D. B. Elkonin, M. I. Muxina kabi olimlar tomonidan shaxsning faol bilishiy faoliyatini rag‘batlantirishda kuchli motivator sifatida talqin qilinadi[3,95]. Ayniqsa, adabiyot kabi gumanitar fanlarda bu yondashuv o‘quvchining faqat matnni o‘qib chiqish emas, balki uni chuqur tahlil qilish, anglash va hayotiy ma’nolarni topish jarayonida faol qatnashishini ta’minlaydi [3,120].

Adabiyot darslarida muammoli ta’lim texnologiyasidan foydalanish esa o‘quvchilarning adabiy-estetik dunyoqarashini kengaytirish, matnga bo‘lgan individual munosabatini shakllantirish, ijodiy tafakkurini rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. An’anaviy yondashuvda o‘quvchi matn mazmunini yod olish va muallif fikrini takrorlash bilan cheklansa, muammoli yondashuv orqali u matndagi ichki ziddiyatlar, ijtimoiy-axloqiy muammolar, obrazlar o‘rtasidagi murakkab munosabatlar ustida fikr yuritadi, savollar qo‘yadi, taxminlar bildiradi va muqobil yechimlar taklif qiladi [4, 68,89].

Masalan, Alisher Navoiy ijodida aks etgan “inson kamoloti”, “adolat va zulm”, “haqiqat va yolg‘on”, “ishq va riyo” kabi mavzular o‘quvchilarning ongida savollar tug‘dirish, tahliliy munosabat bildirish, obrazlar faoliyati orqali muammoli fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi. Dars davomida “Navoiy nega aynan bu syujetni tanlagan?”, “Obrazlar o‘rtasidagi ziddiyat qanday hal bo‘ladi?”, “Ushbu syujet bugungi hayot bilan qanday bog‘liq?” kabi savollar orqali o‘quvchilarning muammoli fikrlash faoliyati rivojlanadi.

Shuningdek, muammoli ta’limning adabiyot darslariga integratsiyasi nafaqat predmetni chuqur o‘zlashtirish, balki o‘quvchining o‘z fikrini asoslash, bahslashish madaniyatini rivojlantirish, o‘z pozitsiyasini himoya qilish kabi kommunikativ kompetensiyalarni ham shakllantirishga yordam beradi [5, 150]. Bu holatda o‘qituvchi bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va fikrlashga undovchi muallif sifatida ishtirok etadi.

Shunday qilib, muammoli ta’lim texnologiyasining nazariy asoslarini adabiyot darslarida amaliy qo‘llash imkoniyatlari bilan uyg‘unlashtirish yuqori sinf o‘quvchilarining shaxsiy va intellektual kamoloti uchun katta zamin yaratadi. Ushbu yondashuv o‘quvchining nafaqat adabiy matnni o‘rganishdagi faolligini, balki hayotiy voqeliklarga o‘z munosabatini bildiruvchi yetuk shaxs sifatida shakllanishini ta’minlaydi.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Alisher Navoiy ijodi o‘zining badiiy-falsafiy mazmuni, insoniy kamolotga da’vat etuvchi g‘oyalari va murakkab obrazlar tizimi bilan o‘quvchilarda nafaqat estetik zavq uyg‘otadi, balki ularda hayotiy va ijtimoiy muammolar ustida chuqur mushohada yuritish ko‘nikmasini shakllantirish imkonini beradi[6, 202]. Aynan shu xususiyatlari sababli, Navoiy asarlaridan adabiyot darslarida muammoli ta’lim texnologiyasi vositasida samarali foydalanish mumkin. Uning har bir asari chuqur falsafiy qatlamga ega bo‘lib, undagi g‘oyalar o‘quvchini o‘ylantiradi, savollar tug‘diradi, hayotiy tanlovlar ustida fikr yuritishga chorlaydi.

Navoiy “Xamsa”sida keltirilgan har bir doston o‘ziga xos g‘oyaviy yadroga ega bo‘lib, ular ichida insoniyat oldidagi abadiy muammolar – adolat va zulm, haqiqat va yolg‘on, fidoyilik va xudbinlik, din va jaholat, sevgi va sadoqat kabi masalalar badiiy tasvirda ifodalanadi [6, 211]. Masalan, “Hayrat ul-abror” dostonida podshoh va donishmand suhbati orqali adolatli boshqaruv masalasi muammoli nuqtai nazardan ochib beriladi. Bu sahnani darsda tahlil qilishda o‘qituvchi o‘quvchilarga quyidagi muammoli savollarni bera oladi: “Podshohning adolat haqidagi tushunchasi sizda qanday taassurot qoldirdi?”, “Zamonamiz yetakchilari shu yondashuvdan qanday foydalansa bo‘ladi?”, “Donishmandning tanbehi nega o‘tkir bo‘ldi?”.

Yoki “Farhod va Shirin” dostonidagi sevgi, fidoyilik, sadoqat va qurbonlik motivlari zamirida yotgan ziddiyatlar o‘quvchilarning darsdagi faol fikrlashiga asos bo‘la oladi. Farhod obrazini tahlil qilishda, o‘quvchilarga quyidagicha muammoli savollar berilishi mumkin: “Farhod sevgisi yo‘lida o‘z hayotini qurbon qildi – bu fidoyilikni siz qanday baholaysiz?”, “Bugungi yoshlar hayotida shunday sadoqatli muhabbat mavjudmi?”, “Aql va tuyg‘u to‘qnashuvi Farhod qismatida qanday namoyon bo‘ladi?”. Bu kabi savollar yordamida o‘quvchi nafaqat syujetni tushunadi, balki undagi falsafani, obrazlar ruhiyatini, jamiyat bilan bog‘liqligini anglaydi.

Navoiy asarlarining yana bir muhim jihati – ularning zamonaviylik bilan uzviy aloqasidir [7, 6]. Uning “Sab’ai sayyor” yoki “Saddi Iskandariy” dostonlarida tasvirlangan siyosiy va ma’naviy muammolar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Dars jarayonida o‘quvchilardan “Iskandarning bilimga bo‘lgan ehtiyoji qanday ma’naviy saboqlarga asoslanadi?”, “Donolik va kuchning muvozanati haqida Navoiy qanday fikr bildiradi?”, “Bugungi yetakchilikda ilmiy tafakkurning o‘rni qanday?” kabi savollar orqali tarixiy matn bilan zamonaviy tafakkur o‘rtasida muammoli ko‘prik quriladi.

Shuningdek, Navoiy g‘azallaridagi ishq, dunyo va ilohiy kamolot mavzulari ham o‘quvchilarni muloqotga chorlaydigan, ular fikrini chuqurlashtiradigan vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Masalan, “Ul kecha jonon keldi” yoki “Ko‘nglum o‘zin bilmayin jonimda jonon ko‘rdim” kabi g‘azallar tahlilida shaxsiy va ilohiy ishq o‘rtasidagi farqni muhokama qilish orqali o‘quvchilarning abstrakt tafakkur ko‘nikmasi rivojlanadi.

Shu tariqa, Alisher Navoiy ijodidan muammoli ta’lim texnologiyasi asosida foydalanish o‘quvchilarda faqat bilim emas, balki chuqur tahlil, ijodiy yondashuv, ma’naviy-estetik ong, shaxsiy pozitsiya shakllanishiga olib keladi. Bu yondashuv orqali o‘quvchi Navoiy g‘azallarini yoki dostonlarini emas, balki ular orqali o‘zini, jamiyatini, hayotni anglay boshlaydi. Pedagogik nuqtayi nazardan esa bu jarayon shaxsni barkamol etishda muhim qadamlardan biri hisoblanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yuqori sinf adabiyot darslarida Alisher Navoiy ijodini o‘rganishda muammoli ta’lim texnologiyasini samarali qo‘llash o‘qituvchidan metodik jihatdan puxta tayyorgarlik, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini, estetik dunyoqarashini, shaxsiy tafakkur darajasini inobatga olishni talab etadi. Muammoli ta’lim – bu o‘quvchilarning bilimlarni tayyor shaklda emas, balki mustaqil izlanish, savol-javob, tahlil va bahs orqali egallashiga asoslangan pedagogik texnologiya bo‘lib, uning metodik qo‘llanilishi aniq bosqichlarga tayanadi [6, 212].

Birinchi bosqich – muammoli vaziyat yaratish. O‘qituvchi darsni oddiy faktlar yoki izohlar bilan emas, balki o‘quvchining fikr yuritishiga undaydigan savol yoki ziddiyatli vaziyat bilan boshlashi kerak. Masalan, “Farhod sevgisi uchun o‘z hayotini fido qildi – bu fidoyilikmi yoki isrofgarchilik?” kabi provokatsion savollar o‘quvchini darsga jalb etadi. Bunday savollar Navoiy dostonlaridagi g‘oya va obrazlarni bugungi hayot kontekstida qayta ko‘rib chiqishga undaydi.

Ikkinchi bosqich – muammoni mustaqil tahlil qilishga yo‘naltirish. Bu jarayonda o‘qituvchi o‘quvchilarga Navoiy asarlaridan tegishli parcha, g‘azal yoki doston bobini o‘qitib, u bilan ishlash vazifasini beradi. O‘quvchilar matnni o‘rganar ekanlar, o‘z fikrini ilgari surish, dalillar keltirish, boshqa fikrlarni tinglash va tanqidiy baholash ko‘nikmasini shakllantiradilar. Masalan, “Layli va Majnun” dostoni asosida “Ishq insonga kuch beradimi yoki uni ojiz qiladi?” degan savol ustida guruh bo‘lib ishlash samarali bo‘ladi.

Uchinchi bosqich – yechimlarni taqqoslash va umumlashtirish. Dars davomida ilgari surilgan g‘oyalar asosida o‘qituvchi har bir o‘quvchining yondashuvini muhokamaga qo‘yadi, ularning fikrlaridagi ijobiy va salbiy jihatlarni tahlil qiladi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning aytgan fikrlari orasidan eng asosli, mantiqiy va adabiy dalillarga tayangan yondashuvlar ajratib olinadi va umumlashtiriladi [7, 5]. Bu bosqichda o‘quvchilarning fikrlar xilma-xilligini qadrlashga, bahs madaniyatiga amal qilishga o‘rgatish muhim.

To‘rtinchi bosqich – natijaviy tahlil va refleksiya. Dars oxirida o‘qituvchi o‘quvchilardan o‘z fikrlarini qayta baholashni, darsdagi muhokamalar asosida dastlabki pozitsiyalarining o‘zgargan yoki o‘zgarmaganini aniqlashni so‘raydi. Bu orqali o‘quvchi nafaqat bilim, balki o‘z-o‘zini anglash, tafakkur qilish, boshqalarning fikriga ochiq bo‘lish, debatlarga tayyor turish madaniyatini ham o‘zlashtiradi [8, 35,39].

Muammoli ta’lim texnologiyasining metodik qo‘llanilishi davomida quyidagi metodlar samarali natija beradi:

Savol-javob metodi – o‘qituvchi tomonidan berilgan ochiq savollar orqali o‘quvchi fikr yuritishga yo‘naltiriladi.

Klaster va aqliy hujum usullari – muayyan obraz yoki g‘oya atrofida turli fikrlarni jamlab, ularni tizimlashtirishga yordam beradi.

“Fikrlar kontrasti” metodi – o‘quvchilarning bir-biriga zid fikrlari muhokama qilinib, o‘zaro solishtirishga undaydi.

Rolli o‘yinlar va dramatizatsiya – ayniqsa, dostonlar asosida sahnalashtirish orqali o‘quvchilarda obrazli tafakkur va empatiya shakllanadi.

Shunday qilib, muammoli ta’lim texnologiyasi Alisher Navoiy asarlarini yuqori sinf o‘quvchilariga chuqur tahlil qildirish, mustaqil fikrlashga o‘rgatish, estetik didini o‘stirish va shaxsiy pozitsiyasini shakllantirishda keng imkoniyatlarga ega. Uning metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilishi

esa adabiyot darsini oddiy ma’lumot berish vositasidan muloqot, tahlil va ijodiy izlanish maydoniga aylantiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqori sinf o‘quvchilari uchun adabiyot darslarida Alisher Navoiy ijodini o‘rganishda muammoli ta’lim texnologiyasini qo‘llash – nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, adabiy-estetik tahlil qilish, hayotiy qarashlar shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Tadqiqot davomida muammoli ta’limning nazariy asoslari va uning adabiyot darslarida qo‘llash mexanizmlari chuqur o‘rganilib, quyidagi xulosalarga kelindi:

Muammoli ta’lim texnologiyasi – o‘quvchining faolligini oshiradi, uni bilimlarni tayyor qabul qiluvchidan, faol izlovchi va tahlilchi shaxsga aylantiradi. Bu texnologiya Navoiy asarlaridagi murakkab g‘oyalarni o‘quvchi ongiga yaqinlashtirishda samarali vositadir.

Adabiyot darslarida muammoli vaziyat yaratish, o‘quvchining adabiy matn bilan faol ishlashi, savolga nisbatan o‘z shaxsiy munosabatini bildirish, bahs-munozarada ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa adabiy-estetik tafakkurni rivojlantiradi.

Muammoli ta’limni metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish – darsni intellektual va didaktik jihatdan boyitadi. O‘quvchining matnga nisbatan chuqur mulohaza yuritishi, o‘z nuqtai nazarini dalillar bilan asoslay olish ko‘nikmasi shakllanadi. Navoiy ijodini o‘rganishda muammoli ta’limdan foydalanish, o‘quvchining milliy adabiy merosga bo‘lgan qiziqishini orttiradi, ularni buyuk mutafakkirning asarlari orqali axloqiy, ma’naviy tarbiyalashda keng imkoniyat yaratadi.

Umuman olganda, muammoli ta’lim texnologiyasi yuqori sinf o‘quvchilarining adabiyot faniga qiziqishini oshirish, ularning tafakkurini rivojlantirish, milliy adabiy merosni ongli ravishda anglashlariga xizmat qiluvchi muhim metodik yondashuv sifatida yuqori natijalar beradi. Bu texnologiyaning zamonaviy o‘quv jarayoniga integratsiyasi pedagogik samaradorlikni oshirish bilan birga, adabiy-tafakkurli shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдурахмонов К. Муаммоли таълим технологияси асослари. – Тошкент: Фан, 2010. – 112 б.
2. Хошимов Б. Алишер Навоий ижоди таҳлилларида. Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 198 б.
3. Юлдошев Қ. Педагогик технологиялар асослари. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2015. – 248 б.
4. Комилов Н. Навоий – мутафаккир ва шоир. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – 304 б.
5. Зуфаров Ш. Адабиётни ўқитиш методикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – 223 б.
6. Ахмедов А. Умумий педагогика. – Тошкент: “Маънавият”, 2016. – 310 б.
7. Шарипова М. Алишер Навоий дарсларини ўқитишда интерфаол методлар // Ўқитувчи газетаси, 2021 йил, №12.
8. Hasanboyeva, M. Modern Approaches in Teaching Literature to High School Students // *Ta’lim va taraqqiyot*, 2022, №4(18).

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Sarmonov Toxir Gopirovich
Head of the course of the Academy of the Ministry
of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Published under peer review:
Doctor of Political Science, Associate Professor
Mansur Musaev
Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

THE ROLE OF COOPERATION BETWEEN STATE AND NON-STATE ORGANIZATIONS IN THE SYSTEM OF CRIME PREVENTION IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

This article analyzes the current issues of cooperation between state bodies and non-governmental organizations in the system of crime prevention in Uzbekistan. The legal foundations, main directions, and mechanisms for implementing crime prevention are highlighted. The features of general, special, individual, and victimological preventive measures are considered, as well as the issues of participation of civil society institutions in the implementation of effective preventive work. The role of non-governmental non-profit organizations in preventing offenses, improving legal culture, and implementing public control is substantiated. The article also proposes measures being implemented to combat drug addiction and alcoholism, social adaptation of persons who have served their sentences, and ways to improve them.

Keywords: Crime prevention, general prevention, special prevention, victimological prevention, public organizations, non-governmental non-profit organizations, socio-political stability, legal culture, rehabilitation, resocialization.

O‘ZBEKISTONDA HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI TIZIMIDA DAVLAT VA NODAVLAT TASHKILOTLAR HAMKORLIGINING O‘RNI

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistonda huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida davlat organlari va nodavlat tashkilotlar hamkorligining dolzarb masalalari tahlil etilgan. Huquqbuzarliklar profilaktikasining huquqiy asoslari, asosiy yo‘nalishlari va amalga oshirish mexanizmlari yoritilgan. Umumiy, maxsus, yakka tartibdagi hamda viktimologik profilaktika chora-tadbirlarining o‘ziga xos xususiyatlari, shuningdek, samarali profilaktika ishlarini amalga oshirishda fuqarolik jamiyati institutlarining ishtiroki masalalari ko‘rib chiqilgan. Nodavlat notijorat tashkilotlarning huquqbuzarliklarni oldini olish, huquqiy madaniyatni yuksaltirish va jamoatchilik nazoratini amalga oshirishdagi roli asoslangan. Shuningdek, maqolada giyohvandlik va ichkilikbozlikka qarshi kurashish, jazoni o‘tab qaytganlarni ijtimoiy moslashtirish sohasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va ularni takomillashtirish yo‘llari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: Huquqbuzarliklar profilaktikasi, umumiy profilaktika, maxsus profilaktika, viktimologik profilaktika, jamoat tashkilotlari, nodavlat notijorat tashkilotlar, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, huquqiy madaniyat, reabilitatsiya, qayta ijtimoiylashtirish.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

РОЛЬ СОТРУДНИЧЕСТВА ГОСУДАРСТВЕННЫХ И НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СИСТЕМЕ ПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В статье анализируются актуальные вопросы взаимодействия государственных органов и негосударственных организаций в системе профилактики правонарушений в Узбекистане. Освещены правовые основы, основные направления и механизмы реализации профилактики правонарушений. Рассмотрены особенности мер общей, специальной, индивидуальной и виктимологической профилактики, а также участие институтов гражданского общества в реализации эффективной профилактической работы. Роль негосударственных некоммерческих организаций в предупреждении преступлений, повышении правовой культуры и осуществлении общественного контроля общеизвестна. В статье также предлагаются меры по борьбе с наркоманией и алкоголизмом, социальной интеграции заключенных и пути их совершенствования.

Ключевые слова: Профилактика преступности, общая профилактика, специальная профилактика, виктимологическая профилактика, общественные организации, негосударственные некоммерческие организации, социально-политическая стабильность, правовая культура, реабилитация, ресоциализация.

Kirish

Hozirgi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini takomillashtirish masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zero, jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash, fuqarolarning xavfsizligini ishonchli himoya qilish va huquqbuzarliklarning oldini olish – mamlakatda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta’minlashning asosiy shartlaridan biridir.

Mamlakatimizda huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida olib borilayotgan davlat siyosatining huquqiy asosi yaratilgan. Bu borada qabul qilingan qonun hujjatlari tizimli ravishda takomillashtirilib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonuniga muvofiq: “Huquqbuzarliklar profilaktikasi – huquq-tartibotni saqlash hamda mustahkamlash, huquqbuzarliklarni aniqlash, ularga barham berish, shuningdek huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish maqsadida qo‘llaniladigan huquqbuzarliklar umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktikasining huquqiy, ijtimoiy, tashkiliy va boshqa chora-tadbirlari tizimidir”.

Bugungi kunda mamlakatimizda huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimining samaradorligini oshirish, bu sohadagi davlat va nodavlat tuzilmalari hamkorligini kuchaytirish hamda zamonaviy yondashuvlarni joriy etish muhim vazifalardan hisoblanadi. Mazkur maqolada ana shu masalalarga e’tibor qaratiladi.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligi masalalari ko‘plab olimlar va mutaxassislar tomonidan tadqiq etilgan bo‘lib, bu borada turli yondashuvlar va nazariy qarashlar mavjud.

Ijtimoiy-siyosiy barqarorlik – bu jamiyatning barcha sohalarida muvozanatni saqlash, ijtimoiy tizimning barqaror rivojlanishini ta’minlash hamda fuqarolarning tinch va osoyishta hayot kechirishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir. Bu jarayon o‘z ichiga iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy sohalardagi barqarorlikni qamrab oladi va ularning o‘zaro uyg‘un rivojlanishini talab etadi.

Professor M.Qirg‘izboyev ta’kidlaganidek: «Ijtimoiy-siyosiy barqarorlik – bu jamiyatning turli qatlamlari o‘rtasidagi munosabatlarning uyg‘unligi, ijtimoiy totuvlik va hamjihatlikning ta’minlanganligi holatidir» (1). Bunday barqarorlik fuqarolar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlarni, jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlar manfaatlarining muvozanatini va davlat bilan fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasidagi samarali hamkorlikni nazarda tutadi.

Q.A.Saitqulov o‘z tadqiqotida ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikasi bo‘yicha faoliyatini takomillashtirish masalalarini o‘rgangan. Tadqiqotchi viktimologik profilaktika ishlarida davlat organlari bilan birga, nodavlat tashkilotlarning ham faol ishtirok etishi zarurligini ta’kidlab, bu borada amaliy takliflar ishlab chiqqan (3).

B.A.Matlyubov, A.S.Tursunov, A.K.Rasulev, S.B.Xujakulov, Sh.R.Gofurovlar tomonidan huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi nazariy va amaliy masalalar tadqiq etilgan. Ularning fikricha, “Huquqbuzarliklarning sodir etilish sabablari va ularga imkon beruvchi shart-sharoitlarni tahlil qilish quyidagi hollarda maqsadga muvofiq hisoblanadi: birinchidan, ilmiy-tadqiqot muassasalari yoki tadqiqotchilar tomonidan jinoyatchilikka qarshi kurashish samaradorligini oshirishga qaratilgan masala yoki mavzu bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazish; ikkinchidan, bevosita huquqbuzarliklarning oldini olishni amalga oshiruvchi amaliy organlar tomonidan profilaktik tadbirlar, huquqbuzarliklarning profilaktikasini rejalashtirish” (4).

A.Aslanov o‘z tadqiqotida zamonaviy axborot texnologiyalarining huquqbuzarliklar profilaktikasidagi ahamiyatini o‘rgangan. Tadqiqotchi ta’kidlaganidek: «Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, huquqbuzarlik sodir etishga moyil va ulardan jabrlanib qolish ehtimoli yuqori bo‘lgan shaxslarni aniqlash, huquqiy ta’sir chorasini qo‘llash, ularning huquqiy ong va madaniyatini shakllantirish hamda ta’sirchan profilaktik chora-tadbirlarini olib borishda asosan xorij tajribasini o‘rgangan holda zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish zarurdir» (5).

B.Raimjonov giyohvandlikka qarshi kurashning dolzarb masalalarini o‘rganib, bu borada nafaqat davlat, balki fuqarolik jamiyati institutlarining ham faol ishtirok etishi zarurligini ta’kidlaydi. Muallifning fikricha, bu sohada samarali natijalarga erishish uchun kompleks yondashuv, davlat organlari va nodavlat tashkilotlarning muvofiqlashtirilgan harakatlari talab etiladi(6).

D.Mirzarayimov jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan xotin-qizlarni reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish imkoniyatlarini tahlil qilgan. Uning ta’kidlashicha: “Qayta ijtimoiylashtirish» atamasi shaxsning huquqiy jamiyatning to‘laqonli a’zosi bo‘lishga urinishini anglatadi. Jazodan ozod etilganlar uchun bu jarayon ozodlikdan mahrum qilish

joylarida bo‘lgan paytdan boshlab boshlanadi va ular shaxsining kognitiv, hissiy va xulq-atvor sohalariga ta’sir qiluvchi murakkab jarayondir” (7).

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligi masalalari har tomonlama o‘rganilgan bo‘lsa-da, biroq bu sohada hali ham bir qator muammolar mavjud bo‘lib, ularning yechimini topish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Tahlil va natijalar

Huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy yo‘nalishlari. O‘zbekiston Respublikasida huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimli ravishda amalga oshirilib, bu faoliyat quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi: umumiy profilaktika, maxsus profilaktika, yakka tartibdagi profilaktika va viktimologik profilaktika.

Umumiy profilaktika chora-tadbirlari jamiyatning barcha a’zolariga qaratilgan bo‘lib, ular orqali aholining huquqiy ongi va madaniyati yuksaltiriladi, qonunlarga hurmat ruhi shakllantiriladi va ijtimoiy faollik rag‘batlantiriladi. Bu yo‘nalishda turli ma’rifiy tadbirlar, uchrashuvlar, davra suhbatlari va ommaviy axborot vositalari orqali targ‘ibot-tashviqot ishlari olib boriladi.

Maxsus profilaktika esa muayyan hudud yoki sohada huquqbuzarliklar sodir etilishi ehtimoli yuqori bo‘lgan hollarda qo‘llaniladi. Bunda kriminogen vaziyat yuqori bo‘lgan hududlar aniqlanib, u yerlarda maxsus reydlar va tekshiruvlar o‘tkaziladi, tegishli profilaktik chora-tadbirlar amalga oshiriladi.

Yakka tartibdagi profilaktika aniq shaxslar bilan ishlash bo‘lib, bunda huquqbuzarlik sodir etishga moyil bo‘lgan shaxslar aniqlanadi va ular bilan muntazam profilaktik suhbatlar o‘tkaziladi. Ularning xulq-atvoridagi o‘zgarishlar doimiy nazorat qilib boriladi va zarur hollarda yordam ko‘rsatiladi.

Viktimologik profilaktika huquqbuzarliklardan jabrlanish ehtimoli yuqori bo‘lgan shaxslarga qaratilgan. Bu chora-tadbirlar orqali fuqarolarning huquqiy savodxonligi oshiriladi, o‘zini himoya qilish usullari o‘rgatiladi va xavfsizlik choralari to‘g‘risida ma’lumotlar beriladi.

Viktimologik profilaktika doirasida aholini huquqbuzarliklardan himoya qilish uchun ishonch telefonlari tashkil etish, profilaktika dasturlarini jamoatchilik muhokamasiga qo‘yish va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali targ‘ibot ishlari olib boriladi. Bunda jabrlanuvchilarning jismoniy va psixologik xavfsizligini ta’minlash, ularni o‘zini-o‘zi mudofaa qilish usullari bilan tanishtirish hamda xavfli hududlarni doimiy nazorat qilish choralari ko‘riladi.

Kriminogen vaziyat yuqori bo‘lgan hududlar doimiy nazorat ostiga olinadi. Bu joylarda profilaktika tadbirlari kuchaytiriladi. Aholiga zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat holatlari to‘g‘risida huquqiy ma’lumotlar beriladi. G‘ayriijtimoiy xulq-atvor nisbatan tez-tez kuzatiladigan joylarda maxsus nazorat choralari joriy etiladi va profilaktika ishlari muntazam ravishda olib boriladi.

Huquqbuzarliklar haqida tezkor xabar berish uchun ishonch telefonlari va qutqaruv xizmatlari tashkil etiladi. Fuqarolarning murojaatlari asosida tegishli choralar ko‘riladi. Bundan tashqari, profilaktika dasturlari va tadbirlarini muhokama qilish uchun internet tarmog‘ida maxsus veb-saytlar, bloglar va chatlar tashkil etiladi. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda aholi orasida huquqiy targ‘ibot ishlari olib boriladi.

Nodavlat tashkilotlarning huquqbuzarliklar profilaktikasidagi o‘rni

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Bu tizimning samarali ishlashi uchun davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va fuqarolarning o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Nodavlat notijorat tashkilotlar bu sohada quyidagi yo‘nalishlarda faoliyat olib boradi:

- huquqbuzarliklar profilaktikasiga doir davlat dasturlarini, hududiy va boshqa dasturlarni amalga oshirishda ishtirok etish. Bunda nodavlat tuzilmalar dasturlarning ishlab chiqilishi, muhokama qilinishi va amalga oshirilishi bosqichlarida faol qatnashadi. Ular dasturlarning loyihalarini ko‘rib chiqish, takliflar kiritish va amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha o‘z fikrlarini bildirish huquqiga ega;
- huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha davlat organlari bilan hamkorlik qilish. Hamkorlik doirasida qo‘shma tadbirlar o‘tkazish, axborot almashish va birgalikdagi loyihalarni amalga oshirish mumkin. Bunday hamkorlik doirasida nodavlat tuzilmalar huquqni muhofaza qiluvchi organlar, ta’lim muassasalari va boshqa davlat idoralari bilan birgalikda kompleks chora-tadbirlarni amalga oshiradi;
- fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan tadbirlarda ishtirok etish. Bu yo‘nalishda aholining turli qatlamlari uchun maxsus o‘quv dasturlari, treninglar va ma’rifiy tadbirlar tashkil etiladi. Bu tadbirlar orqali fuqarolarga ularning huquq va majburiyatlari, qonunlarga rioya qilish zarurligi va huquqbuzarliklarning oqibatlari to‘g‘risida ma’lumotlar etkaziladi;
- huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risidagi qonunchilikning ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish. Bu jarayonda ular monitoring o‘tkazish, tahliliy materiallar tayyorlash va tegishli tavsiyalar ishlab chiqish huquqiga ega. Jamoatchilik nazorati doirasida ular huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarning samaradorligini baholash va kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan takliflar kiritishi mumkin.

Shu bilan birga, davlat organlari ularga zarur tashkiliy-huquqiy va uslubiy yordam ko‘rsatadi, faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi va samarali hamkorlikni ta’minlaydi. Bu yordam nodavlat tuzilmalarning salohiyatini oshirish, ularning faoliyatini takomillashtirish va samaradorligini kuchaytirishga qaratilgan. Bunday hamkorlik huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi va jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashga yordam beradi.

Giyohvandlik va ichkilikbozlikka qarshi kurashish chora-tadbirlari.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida alohida yo‘nalish sifatida giyohvandlik va ichkilikbozlikka qarshi kurashish masalasi shakllantiriladi. Bu yo‘nalish nafaqat ijtimoiy muammo, balki jamiyat xavfsizligiga tahdid soluvchi jiddiy masala sifatida e’tirof etilmoqda. Buning sababi shundaki, bu illatlar jamiyatning barcha qatlamlariga ta’sir qilish xususiyatiga ega. Zero, giyohvandlik va ichkilikbozlik nafaqat alohida shaxslarning sog‘lig‘iga, balki butun jamiyat barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi illatdir. Bu muammolar oilaviy munosabatlarning izdan chiqishiga, mehnat unumdorligining pasayishiga va ijtimoiy taraqqiyotning susayishiga olib keladi.

Shunday ekan, ushbu sohadagi asosiy chora-tadbirlar giyohvandlik va ichkilikbozlikka mubtalo bo‘lgan bemorlarga narkologik tibbiy yordam ko‘rsatish va ijtimoiy-tibbiy reabilitatsiya tizimini takomillashtirishga qaratilgan. Bu jarayonda zamonaviy xalqaro tajriba

o‘rganilib, ilg‘or usullar joriy etilmoqda. Zamonaviy tibbiyot usullaridan foydalangan holda, bemorlarning jismoniy va ruhiy sog‘lig‘ini tiklashga alohida e’tibor berilmoqda. Davolash jarayonida nafaqat tibbiy, balki psixologik yordam ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu jarayonda nafaqat davolash muassasalari, balki ijtimoiy himoya organlari, mahalliy hokimiyat idoralari va jamoat tashkilotlari ham faol ishtirok etmoqda. Jamoat tashkilotlari profilaktika ishlarida, ma’rifiy tadbirlarda va reabilitatsiya jarayonlarida faol qatnashmoqda. Ularning har biri o‘z vakolati doirasida muayyan vazifalarni bajarib, yagona maqsad sari harakat qilmoqda. Bu vazifalar aniq reja asosida taqsimlangan bo‘lib, ularning bajarilishi doimiy nazorat qilib boriladi. Shu bilan birga, bu faoliyat turlarini tashkiliy, huquqiy-me’yoriy va resurs jihatidan ta’minlashni yaxshilash masalasiga ham katta e’tibor qaratilmoqda. Bu borada zarur moliyaviy mablag‘lar ajratilib, moddiy-texnik baza mustahkamlanmoqda.

Sobiq mahbuslarni ijtimoiy moslashtirish.

Sobiq mahbuslarni ijtimoiy moslashtirish dasturi doirasida ularga kasbiy yo‘naltirish xizmatlari ko‘rsatilmoqda. Bu xizmatlar professional mutaxassislar tomonidan amalga oshirilib, zamonaviy metodikalar asosida olib boriladi. Bu jarayonda mehnat bozorining joriy talablari hisobga olinib, zamonaviy kasblarga o‘qitish yo‘lga qo‘yilgan. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida nazariy bilimlar bilan birga amaliy ko‘nikmalarga ham katta e’tibor beriladi. Bu esa sobiq mahbuslarning ish topish imkoniyatlarini oshiradi va ularning jamiyatga qayta integratsiyalashuvini yengillashtiradi.

Dastur doirasida sobiq mahkumlarga uy-joy, salomatlik, ta’lim va boshqa ijtimoiy xizmatlardan foydalanishda ham yordam ko‘rsatiladi. Bu ishlarning barchasi ularning to‘laqonli hayotga qaytishlari uchun imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, ruhiy-psixologik yordam xizmatlari ham yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu xizmatlar orqali sobiq mahbuslarning ruhiy holatini yaxshilash, stressni bartaraf etish va o‘z kuchiga ishonch hissini uyg‘otish choralari ko‘riladi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar natijalari.

Profilaktika ishlariga alohida e’tibor qaratilib, 5 672 nafar yoshlar va 4 324 nafar ayollar bilan mahallalarda, ta’lim muassasalari, korxona va tashkilotlarda 1 370 marotaba keng qamrovli profilaktik tadbirlar o‘tkazildi. Bu tadbirlarda huquqbuzarliklarning oldini olish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va ijtimoiy faollikni oshirish masalalari muhokama qilindi. Tadbirlarga soha mutaxassislari, psixologlar, huquqshunoslar va tajribali pedagoglar jalb etildi. Ular tomonidan amaliy maslahatlar berilib, turli hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalari o‘rgatildi.

O‘tkazilgan tadbirlar natijasida aholi o‘rtasida huquqiy ong va madaniyat darajasi sezilarli darajada oshdi, huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha fuqarolarning bilim va ko‘nikmalari shakllandi. Bu esa o‘z navbatida, jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash va fuqarolarning huquqiy ongini yuksaltirishga xizmat qilmoqda.

Xulosa va takliflar

Huquqbuzarliklar profilaktikasi samaradorligini oshirish uchun muntazam ravishda uning huquqiy, tashkiliy va institutsional asoslarini takomillashtirib borish taqozo etiladi. Bu jarayonda fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtiroki hamda davlat organlari bilan ularning samarali hamkorligini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida nodavlat tashkilotlarning ishtiroki alohida o‘rin tutadi. Nodavlat notijorat tashkilotlar huquqbuzarliklarning oldini olish, fuqarolarning huquqiy ongini yuksaltirish va jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda faol qatnashmoqda. Bu jarayonda ularning salohiyati va imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanish uchun davlat tomonidan zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimining asosiy yo‘nalishlari – umumiy profilaktika, maxsus profilaktika, yakka tartibdagi profilaktika va viktimologik profilaktika o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ular bir-birini to‘ldiradi va yagona tizimni tashkil etadi. Bu tizimning samarali ishlashi uchun barcha subyektlarning muvofiqlashtirilgan harakatlari talab etiladi.

Giyohvandlik va ichkilikbozlikka qarshi kurashish, shuningdek, sobiq mahbuslarni ijtimoiy moslashtirish masalasi huquqbuzarliklar profilaktikasining muhim yo‘nalishlari hisoblanadi. Bu sohalarda amalga oshirilayotgan ishlarning samaradorligini oshirish uchun ilg‘or xalqaro tajribani o‘rganish va qo‘llash, shuningdek, zamonaviy yondashuvlarni joriy etish zarur.

Yuqoridagi tahlillar va xulosalar asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligini yanada rivojlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida»gi qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish taklif etiladi. Xususan, nodavlat notijorat tashkilotlarning huquq va majburiyatlarini yanada aniqlashtirish, ularning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish lozim.
2. Mahallalarning huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi salohiyatini oshirish uchun maxsus me’yoriy hujjatlar ishlab chiqish va qabul qilish, ularning faoliyatini moliyaviy va moddiy-texnik jihatdan qo‘llab-quvvatlash choralarini kuchaytirish taklif etiladi.
3. Axborot texnologiyalarining huquqbuzarliklar profilaktikasidagi rolini kuchaytirish maqsadida yagona axborot tizimini yaratish va unda barcha profilaktika sub’ektlarining faoliyatini muvofiqlashtirish mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish lozim. Bu tizim orqali aholiga huquqiy ma’lumotlar taqdim etish, murojaatlarni qabul qilish va ko‘rib chiqish jarayonlarini avtomatlashtirish mumkin.
4. Huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, bu yo‘nalishda ixtisoslashgan ilmiy-tadqiqot markazlarini tashkil etish va ularning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash lozim. Bu markazlar orqali huquqbuzarliklar profilaktikasining nazariy va amaliy masalalarini tizimli ravishda o‘rganish, ilg‘or xalqaro tajribani tahlil qilish va milliy sharoitga moslashtirish imkoniyati yaratiladi.
5. Giyohvandlik va ichkilikbozlikka qarshi kurashish, shuningdek, sobiq mahbuslarni ijtimoiy moslashtirish sohasida alohida davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish taklif etiladi. Bu dasturlarda fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtirokini ta’minlash, ularning salohiyatidan samarali foydalanish mexanizmlarini nazarda tutish zarur.
6. Huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribasini o‘rganish va qo‘llash imkoniyatlarini kengaytirish. Bu yo‘nalishda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarini mustahkamlash, qo‘shma loyihalarni amalga oshirish va tajriba almashish jarayonlarini faollashtirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligini kuchaytirish, barcha fuqarolarning bu jarayondagi ishtirokini ta’minlash orqali jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash, fuqarolarning huquqiy ongini yuksaltirish va ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni mustahkamlashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qirg‘izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – B. 142.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida»gi Qonuni. 2014-yil 14-may // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2014-y., 20-son, 221-modda.
3. Saitqulov Q.A. Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikasi bo‘yicha faoliyatini takomillashtirish. yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T:. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi. 37-b.
4. Б.А.Матлюбов, Турсунов А.С., Расулев А.К., Хужакулов С.Б., Гофуров Ш.Р. Профилактика правонарушений. /Ответственный редактор Б.А. Матлюбов/– Т.: – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2020. С. 216.
5. Aslanov B.T. Huquqbuzarlik sodir etishga moyil shaxslar bilan ishlash faoliyatini tashkil etish: Monografiya.– T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2024. B.108.
6. Raimjonov B. Giyohvandlikka qarshi kurashning dolzarb masalalari. //Scientific Progress. 2022; 3(4). B.17-22.
7. Mirzarayimov D. Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan xotin-qizlarni reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish imkoniyatlari//Scientific Progress. Volume 4/Issue 4/2023. B.266-274.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

QODIROVA LUTFIYA BATIROVNA
PhD, dotsent
Associate Professor of the Academy of Public Administration
Under the President of the Republic of Uzbekistan

Published under peer review:
Doctor of History, Associate Professor
D.Sangirova
Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

THE IMAGE OF UZBEKISTAN WOMEN ON SOVIET POSTERS

Abstract: The article analyzes the significance of posters as a historical source, which were one of the effective means of Soviet ideological propaganda. It highlights the mechanisms of influence on public consciousness through posters, the possibilities of fast and accurate delivery of information, as well as how the power of visual impact of posters was formed in accordance with the level of society. In particular, the role of the image of the Uzbek woman in the Soviet ideological doctrine and its significance in the new concept of the "Soviet woman" are analyzed in detail. Various examples reveal changes in the forms and content of posters in the course of complex social and cultural transformations that took place in the country.

Keywords: visual source, propaganda, visual propaganda, agitation, public consciousness, poster, political poster, "Soviet woman", Uzgosizdatelstvo, "Khudjum", censorship.

SOVET PLAKATLARIDA O‘ZBEK XOTIN-QIZLARI OBRAZI

Annotatsiya: Mazkur maqolada sovet davrida mafkuraviy targ‘ibotning samarali vositalaridan biri bo‘lgan plakatlarning tarixiy manba sifatidagi ahamiyati tahlil qilingan. Plakatlar orqali ijtimoiy ongga ta’sir ko‘rsatish mexanizmlari, axborotni tez va aniq yetkazish imkoniyatlari, plakatlar vizual ta’sir kuchining omma saviyasiga mos ravishda shakllantirilgani yoritilgan. Xususan, o‘zbek xotin-qizlari obrazining sovet mafkuraviy doktrinasidagi o‘rni va uning yangicha "sovet ayoli" konsepsiyasidagi ahamiyati keng tahlil etilgan. Mamlakatda ro‘y bergan murakkab ijtimoiy va madaniy transformatsiya jarayonida plakatlarning shakllari, ularning mazmun-mohiyatida sodir bo‘lgan o‘zgarishlar turli misollar yordamida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: vizual manba, targ‘ibot, vizual targ‘ibot, tashviqot, ijtimoiy ong, plakat, siyosiy plakat, "sovet ayoli", O‘zdavnashr, "Hujum", senzura.

ОБРАЗ ЖЕНЩИН УЗБЕКИСТАНА НА СОВЕТСКИХ ПЛАКАТАХ

Аннотация: В статье анализируется значение плакатов как исторического источника, которые являлись одним из эффективных средств советской идеологической пропаганды. Освещены механизмы воздействия на общественное сознание посредством плакатов, возможности быстрой и точной доставки информации, а также то, как формировалась сила визуального воздействия плакатов в соответствии с уровнем общественности. В частности, подробно анализируется роль образа узбекской женщины в советской идеологической доктрине и его значение в новой концепции «советской женщины». На различных примерах раскрываются изменения форм и содержания плакатов в ходе сложных социальных и культурных преобразований, происходивших в стране.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ключевые слова: визуальный источник, пропаганда, наглядная пропаганда, агитация, общественное сознание, плакат, политический плакат, «советская женщина», Узгосиздательство, «Худжум», цензура.

KIRISH (INTRODUCTION)

Ma’lum davrda hukmron bo‘lgan mafkura jamiyatda u yoki bu g‘oyani targ‘ib qilish, o‘ziga maqbul obrazni mustahkamlash uchun bir qancha vositalardan foydalangan. Sovet hokimiyati ham rasmiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan kelib chiqib, ijtimoiy buyurtma asosida o‘z mafkurasini ommaga yetkazish uchun gazeta va jurnallar, plakatlar, kino, mitinglardagi chiqishlar, bayramlar va boshqa amaliy texnologiyalardan foydalangan.

Siyosiy plakat, portret, shior, fotoaxborot, lavha hamda boshqa vizual tashviqot vositalari korxona va xo‘jalik tashkilotlari tomonidan davlat rejalarini bajarilishi holatini ko‘rsatish, sotsialistik musobaqalarni tashkil etish, ilg‘or tajribani va mehnat ilg‘orlarini ommalashtirish, mehnat sifati va samaradorligini ko‘tarish uchun kurashni namoyish etish, shuningdek, bayram kunlari binolarni bezatishda qo‘llanilgan.

Ommaning ijtimoiy ongini shakllantirish va unga ta’sir ko‘rsatishning eng samarali usularidan biri plakatlar bo‘lib, zarur axborotni tezkor, aniq yetkazish va tushuntirishning qulay shakllaridan biri bo‘lib xizmat qilgan. Plakat – ma’lum bir vazifani bajaradigan va muayyan ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan tasviriy san’atning eng keng tarqalgan shakli bo‘lib, unda g‘oya aniq, tushunarli, izchil ifoda etilgan. Arzon, ommabop, tez o‘zgaruvchan va hatto kam savodli insonlarga ham tushunarli bo‘lgan plakatlardagi katta, aniq va yorqin grafik elementlar hamda hamma uchun tushunarli g‘oyaviy shiorlar orqali har bir inson bilan vizual aloqa o‘rnatish imkoniyati mavjud edi. Plakatlardan tashviqot uchun mo‘ljallangan hamma joylarda – klublar, qizil burchak va qizil o‘tovlar, qizil choyxonalar, kutubxonalar, ishchilar yotoqxonalari, o‘quv xonalari hamda agitpoyezdlarda foydalanilgan.

Sovet davri plakatlarida o‘zbek xotin-qizlari obrazi ko‘p uchraydi. Yangicha tuzumga xizmat qilishi lozim bo‘lgan “sovet kishisi”ni shakllantirishni maqsad qilib olgan bolsheviklar hukumatining mafkuraviy doktrinasi doirasida “sovet ayoli” masalasi nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etgan edi. Sovet hukumati o‘zining mafkuraviy va iqtisodiy manfaatlarini qondirish hamda an’anaviy va milliy hayot tarziga putur yetkazish maqsadida “yangi ayol” obrazini kuchli targ‘ibot vositasiga aylantirdi.

O‘rta asr feodal zulmidan qutilib, “erkinlikka” erishgan o‘zbek xotin-qizlari sovet targ‘iboti uchun eng yorqin misol bo‘lib xizmat qilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Bir qancha tadqiqotchilar sovetlarning o‘zbek xotin-qizlarini ozod etish siyosati va ularning plakatlarda aks etilishi masalasiga murojaat etishgan [4, 9]. Jumladan, D. Melentyev targ‘ibot plakatlarida musulmon xotin-qizlarini ozod qilish va bolsheviklarning gender siyosatini aks etishini yoritgan [30]. Rossiyalik tadqiqotchilar V. Bobrovnikov, M. Filatov tomonidan sovet davrida Sharq respublikalari uchun chop etilgan plakatlarning albom-katalogi tayyorlangan [10].

O‘zbekistonlik olimlar tomonidan plakatlar asosan san’atshunoslik, sotsiologiya nuqtayi nazaridan, ijtimoiy-madaniy kontekstda tadqiq qilingan [51,54]. Biroq, plakatlardan tarixiy tadqiqotlarda vizual manba sifatida foydalanish masalasi shu vaqtga qadar alohida tadqiq etilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (RESEARCH METHODOLOGY)

Vizual manbalarni tadqiq qilish alohida yondashuvni talab qiladi, chunki ularda axborot matndagidan boshqacha ifodalanadi. Tadqiqotda qo‘llanilgan kontekst tahlil vizual manba yaratilgan tarixiy, madaniy, siyosiy va ijtimoiy kontekstni ochib berish imkonini beradi. Ikonografik tahlil esa

plakatlarda qo‘llanilgan ramzlar, obrazlar va belgilarni tahlil qilishda yordam beradi. Semiotik tahlil plakatlardagi vizual belgilar mazmunni qay tariqa shakllantirishi va ular tomoshabinning tafakkuriga qay tarzda ta’sir ko‘rsatishini ochib beradi. Diskurs tahlil plakatlardagi tasvirlarning hokimiyat, identiklik, gender kabi ma’lum bir diskurslar bilan bog‘liqligini tahlil qilish imkonini beradi. O‘z davridagi mafkuraning targ‘ibot quroli bo‘lgan plakatlarni vizual manba sifatida tadqiq etishda tanqidiy tahlildan foydalanish talab qilinadi.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS)

Sovet targ‘ibot plakatlari mazmuniga ko‘ra bir necha turga bo‘lingan: sanoat, qishloq xo‘jaligi, ijtimoiy-siyosiy, harbiy mavzudagi plakatlar. Shuningdek, vazifasiga ko‘ra ham ularni bir necha turga ajratish mumkin: siyosiy, satirik, reklama, yo‘riqnoma, shior-chaqiriq, tabiiy-ilmiy targ‘ibot va boshqa vazifalarni bajaruvchi plakatlar.

Ijtimoiy-siyosiy plakatlarning asosiy vazifasi ommani hukmron mafkura yuritayotgan siyosat va amalga oshirayotgan ishlarning to‘g‘riligi hamda foydaliliga ishontirish bo‘lgan. Shuning uchun ular sodda va tushunarli qilib tayyorlangan. Sovet hokimiyati davrida O‘rta Osiyo respublikalari uchun mo‘ljallangan plakatlar dastlab mahalliy aholi uchun yaqin va tushunarli bo‘lgan Sharq miniatyuralari ruhida tayyorlangan va izohlar uchun arab imlosi qo‘llanilgan. Keyinchalik plakatlardagi yozuvlar, sovet hukumatining milliy madaniyatga putur etkazish maqsadida o‘tkazgan islohotlari sabab, dastlab lotin, so‘ngra kirill imlosida yozila boshlangan.

Shuningdek, ommani sovet hukumati rejalari haqiqatda amalga oshayotganligiga ishontirish uchun plakatlarda ko‘plab ma’lumotlar va raqamlar keltirilgan, ularning rasmiy manbalarga mosligi davlat nashriyotlaridagi senzorlar tomonidan qat’iy nazorat qilingan. Ammo, ushbu plakatlardan manba sifatida foydalanganda, vizual targ‘ibotning ushbu shakli har doim ham ob’ektiv axborotdan iborat bo‘lmaganligini, keltirilgan raqamlar targ‘ibot maqsadlariga xizmat qilganligini yodda tutish lozim.

Ilk sovet plakatlari markazlashtirilgan holda tayyorlangan. Ittifoqdosh va avtonom respublikalar uchun plakatlarning mazmuni va matni Moskvada tayyorlangan hamda zarur tilga o‘girilib, uncha katta bo‘lmagan o‘zgarishlar kiritilib, tegishli hududlarga yuborilgan. Ijtimoiy-siyosiy plakatlar juda katta tirajlarda (100 000, 150 000, 200 000, 250 000, 300 000 nusxada) chop etilgan.

Dastlabki yillarda asosan qo‘lda ishlangan va xonaki usulda ko‘paytirilgan plakat keng qo‘llanilgan, bosma plakat 1920-yillardan chop etila boshlangan. 1930-yillar oxiriga kelib, grafik san’at mahsulotlari qatorida plakat ishlab chiqarish bilan shug‘ullanadigan bir necha o‘nlab nashriyotlar, nashriyot bo‘limlari va ijodiy uyushmalar mavjud edi. Masalan, 1919-yilda Toshkentda Butunrossiya Markaziy Ijroiya Qo‘mitasining bosma nashrlarni ta’minlash va tarqatish Markaziy agentligining bo‘limi – Turkiston matbuot markazi tashkil etilgan bo‘lib, uning vazifalaridan biri plakatlar tayyorlash bo‘lgan [5,117-118]. Keyinchalik plakatlarning asosiy qismi 1920-yilda tashkil etilgan Turkiston davlat nashriyotining tasviriy nashrlar bo‘limi tomonidan nashr etilgan.

1925-yilda uning O‘rta Osiyo davlat nashriyoti negizida O‘zbek davlat nashriyoti (O‘zdavnashr) tashkil etilgan (1964-yildan “O‘zbekiston” nashriyoti deb atala boshlangan). Respublikada 30-yillarning ikkinchi yarmiga qadar barcha turdagi adabiyotlar O‘zdavnashrda nashr qilingan. Ikkinchi jahon urushi yillari respublikadagi mustaqil nashriyotlar O‘zdavnashrga birlashtirilgan, matbaa korxonalari, kitob savdosi ishlari ham uning ixtiyoriga berilgan. Ushbu nashriyotda ijtimoiy-iqtisodiy, ishlab chiqarish-texnika, qishloq xo‘jaligiga oid hamda o‘quv adabiyotlari qatorida plakatlar ham tayyorlangan. Jumladan, O‘zdavnashrning 1956-yilga mo‘ljallangan yillik mavzuli rejasida 96 nomdagi plakatlar tayyorlash belgilangan. Shu jumladan, 20 ta siyosiy plakat: sanoat bo‘yicha 3 ta, qishloq xo‘jaligi bo‘yicha – 8 ta, jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha – 6 ta, ayollarga nisbatan feodal-boylarcha munosabat mavzusiga oid satirik plakatlar – 1 ta,

zahira – 2 ta; yo‘riqnoma plakatlar – 30 ta; boshqa plakatlar – 2 ta; reklama plakatlari – 10 ta, shior-chaqiriqlar – 24 ta; tabiiy-ilmiy targ‘ibot – 10 ta [45].

ARIZO (Ассоциация работников изобразительного искусства – Tasviriy san’at xodimlari assosiasiyasi, 1929–1932)ning tashabbusi bilan 1930-yilda Samarqand va Toshkentda asos solingan va 1932-yilgacha faoliyat yuritgan “Izofabrika” O‘zbekiston rassomlarini davlat buyurtmalari bilan ta’minlash, ko‘chalarni, bino devorlarini va shahar bayramlarini bezatish, shuningdek, suratlar, plakatlar, otkritkalar tayyorlash bilan shug‘ullangan [14,129].

1931-yilda VKP (b) MQning “Plakat adabiyoti haqida”gi qarorining qabul qilinishi bilan, plakatlar nashr qilish qat’iy mafkuraviy nazoratga olinadi [33]. Unga ko‘ra, ommaviy ishlab chiqarilgan barcha badiiy va plakat mahsulotlarini nashr etish 1930-yilda tashkil etilgan IZOGIZ (Tasviriy san’at davlat nashriyoti)ning yagona tizimiga birlashtirilib, uning qoshida badiiy-siyosiy nazorat bo‘yicha ishchilar kengashi tuziladi, unga rahbarlik Markaziy Qo‘mitaning targ‘ibot va ommaviy tashviqot bo‘limiga yuklandi, shuningdek, ixtisoslashgan mutaxassislarni tayyorlash masalasi ko‘tariladi.

Ikkinchi jahon urushi yillaridagi targ‘ibotda plakat yetakchi o‘rinni egalladi, plakatchi-rassomlar uyushmasi tuzildi. 1941-yilda tashkil etilgan O‘zTAG oynasi tomonidan urush davrida vatanparvarlik va mardlik ruhidagi juda ko‘plab plakatlar tayyorlandi [31].

O‘zbekistonda XX-asrning 20-30 yillarda plakatlar tayyorlash bilan shug‘ullangan rassomlar qatorida L.Bure, Usto Mo‘min (A.V. Nikolayev), A.Tulla, Usta Nabi Hafizov, M. Kurzin, V. Ufimsev va boshqalarni sanab o‘tish mumkin. Keyinchalik ularning safi N. Potrashkin, N. Kashina, V. Rojdestvenskiy, M. Reyx, V. Yeremyan, S. Malt, S. Marfin, V. Kaydalov va boshqa rassomlar hisobiga kengaydi [53]. 60-80 yillarda A. Balkanov, V.M. Gromiko, V. Yevenko, T. Tkachev, F. Kagarov va boshqalar bu sohada samarali ijod qilgan.

Plakatlarni tayyorlashda fotosuratlardan keng foydalanilgan. Bu usul targ‘ibot plakatini so‘zsiz ishonish zarur bo‘lgan hujjatga aylantirish imkonini yaratishi lozim bo‘lgan. Shu sababdan 1929–1932 yillarda sovet plakatlarida fotomontaj usuli keng tarqalgan. Masalan, “Sharq ayoliga erkinlik” deb nomlangan plakatda fotomontaj usulidan foydalanilganligini ko‘rish mumkin (6-rasm).

Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida plakatlar asosan eski va yangi tuzum o‘rtasidagi farqni, yangicha turmush afzalliklarini namoyish etgan, o‘zbek xotin-qizlarini paranjini tashlashga, ijtimoiy hayotda faol bo‘lishga, saylovlarda ishtirok etishga, ishlab chiqarish va dalalarga otlanishga chaqirgan.

Ma’lumki, bu davrda sovet davlati jinslar tengligi masalasida o‘z davrida eng ilg‘or tadbirlarni amalga oshirdi. 1918-yilda qabul qilingan birinchi sovet Konstitutsiyasi erkaklar va ayollar teng huquqligini qonuniy jihatdan mustahkamladi [35]. 1917-yilda qabul qilingan “Fuqarolik nikohi, farzandlar va fuqarolik holatlari aktlari kitobini yuritish to‘g‘risida” gi dekret [16] hamda 1918-yilda qabul qilingan “Fuqarolik holati aktlari, nikoh, oila va vasiylik huquqi to‘risida”gi qonunlar kodeksi [40] bilan faqat davlat muassasalarida tuzilgan nikoh qonuniy deb hisoblanishi e’lon qilindi va oila qonunchiligining nikohning ixtiyoriyligi, oilada er-xotinlarning tengligi, onalik va bolalikni himoya qilish kabi asosiy qoidalari mustahkamlandi. RSFSRning nikoh-oila kodeksi Turkiston MIQning 1919-yil 9-iyuldagi dekreti bilan Turkiston ASSR da joriy etildi. Turkiston ASSR Sovetlari Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi 1921-yilning 14-iyulda “Qalinni bekor qilish to‘g‘risida” dekret e’lon qildi [15]. Unga ko‘ra, nikoh yoshi erkaklar uchun 18, qizlar uchun 16 yosh qilib belgilandi.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

1-rasm. Yo‘qolsin qalin, ko‘pxotinlilik va xotin-qizlarga nisbatan boshqa zo‘ravonliklar

2-rasm. Turkistonning uy bekasi va mehnatkash xotinlari

Sovet hukumatining xotin-qizlarga oid siyosatida sodir bo‘lgan bu ijobiy o‘zgarishlar plakatlarda ham o‘z aksini topgan. Jumladan, 1920-yillarning oxirida Moskvada VKP (b) MQ ning Xotin-qizlar bo‘limi buyurtmasiga ko‘ra chop etilgan “Yo‘qolsin qalin, ko‘pxotinlilik va xotin-qizlarga nisbatan boshqa zo‘ravonliklar” nomli plakatda [21] 1928-yilgi RSFSR Jinoyat Kodeksining “Oiladagi, maishiy turmushdagi eskilik sarqitlariga qarshi kurash haqida” gi 10-bobi o‘z aksini topgan. Suratlarda O‘rta Osiyoda saqlanib kelgan va qonun bilan jazolanadigan eski odatlar aks etgan: kelin uchun qalin to‘lash (196-modda), kelin o‘g‘irlash (197-modda), balog‘atga yetmaganlar bilan turmush qurish (198-modda), ko‘pxotinlilik (199-modda) (1-rasm).

1920-1923 yillar oralig‘ida Toshkentda chop etilgan yana bir plakatda esa xotin-qizlarning erkinlikka chiqquniga qadar va undan keyingi qarama-qarshi holat aks etgan va har bir holatga batafsil izohlar berilgan [42]. Birinchi qatorda ko‘p xotinli erkakning o‘z nikohidagi rafiqasini qariyaga sotayotgani hamda unga qarama-qarshi tarzda partiya majlisida chiqish qilayotgan ayol tasvirlangan. O‘rta qatorda esa o‘sha davrda shahar hovlilarining “ichkari” va“tashqari”ga bo‘linishi tanqid qilingan hamda ozodlikka chiqqan musulmon ayolning boshqa jins vakillari bilan muloqotiga cheklov qo‘yilmaganligi ko‘rsatilgan. Quyi qatorda esa ilgari xotin-qizlarning faqatgina uy yumushlari bilan band bo‘lganligi hamda ularni uy yumushidan ozod qilishga yordam beradigan bolalar bog‘chasi aks etgan (2-rasm).

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

3-rasm. Hozir men ozodman!

Sovet hukumati xotin-qizlarni ijtimoiy faollashtirish uchun ularni turli tashkilotlarga, uyushmalarga jalb etishga alohida ahamiyat qaratgan. 1921-yilda yaratilgan plakatda Sovet Turkistoni qizlari komsomol safiga kirishga chorlangan. Ushbu plakatda qizil bayroq tutgan, paranjini oyoq ostiga tashlab, boshyalang bo‘lgan qiz unga intilayotgan hamda eskicha hayotga qaytarishga urinayotgan ota-onasi va mullaga e’tibor bermasdan, ikkita komsomol yigit taklif etayotgan “Yoshlar uyushmasi” deb yozilgan xonaga intilmoqda. Plakatning g‘oyasi qizil bayroqda arab imlosida yozilgan shiorda aks etgan: “Hozir men ozodman!”[52]. 1920-yillardagi ko‘rgazmali targ‘ibotning namunasi bo‘lgan ushbu plakat sovetlarning o‘tmish bilan aloqani uzish va “yorqin kelajakka qadam qo‘yish” g‘oyasini aks ettirgan va ushbu o‘zgarishlarning faol ishtirokchisi sifatida xotin-qizlarni diqqat markaziga qo‘ygan.

Sovetlar xotin-qizlarni ijtimoiy hayotga jalb etish hamda ularni siyosiy va mafkuraviy tarbiyalashda delegat (vakillik) yig‘ilishlaridan keng foydalangan. Delegat yig‘ilishlari – 1920 yillardan boshlab shahar va qishloq sovetlari, ishlab chiqarish korxonalari, klublar qoshida tashkil etilgan xotin-qizlar komissiyalari bo‘lib, ularni sovet muassasalari, dehqon xo‘jaliklari va kasaba uyushmalari harakati doirasida ishlashga jalb qilish shakllaridan biri edi. Xotin-qizlar bo‘limlari eng faol ayollarni “delegatkalar” – “vakilalar” sifatida jamoat ishlariga jalb qilgan, ular sotsialistik g‘oyalar, davlat tashkilotlarida ishlash ko‘nikmalari bilan tanishtirilgan hamda ijtimoiy-siyosiy faoliyatda ishtirok etishgan. Vakilalar mahallalarda yurib, xotin-qizlar o‘rtasida tashviqot, targ‘ibot ishlarini olib borgan. Faollar o‘z ishlari uchun qo‘shimcha haq olmagan, uy bekalarini ushbu yig‘inlarga jalb etish uchun esa maxsus nafaqa to‘langan [3].

Dastlab bu yig‘inlar xotin-qizlar bo‘limi xodimlarining shaxsiy tashabbusi asosida tashkil etilgan. 1920-yilda Sovetlarning VIII Butunrossiya syezdida “Xotin-qizlarni xo‘jalik qurilishiga jalb etish haqida” qaror qabul qilingach [13,9], vakillik yig‘inlariga davlat miqyosida ahamiyat berila boshlandi.

Turkistonda ilk vakilalar yig‘inlari 1920-yildan tashkil etila boshlangan bo‘lib, u yerda xotin-qizlar uchun ijgimoiy-siyosiy mavzularga bag‘ishlangan ma’ruzalar o‘qilgan, dolzarb masalalar muhokama qilingan. Delegat yig‘ilishlari dastlab, asosan, shaharlarda faoliyat olib borgan bo‘lsa, 1924-yildan qishloq va ovullarda o‘z faoliyatini jonlantirdi, ishchi va dehqon ayollarning ijtimoiy hayotiga mustahkam o‘rnashib, ularni sovetlarga va kolxozlarga jalb etishda “tashabbus” ko‘rsatgan [24,23-24].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Xotin-qizlarni faollashtirish, vakillik yig‘ini ta’sirini kuchaytirish maqsadida olib borilgan targ‘ibot ishlarida plakatlardan samarali foydalanilgan. Plakatlarda asosan ishchi, kolxozchi xotin-qizlarga murojaat qilinganligini ko‘rish mumkin. 1920-yillarda chop etilgan plakatda delegat yig‘inlari ishchi va dehqon xotin-qizlarga “sovetlar mamlakatini boshqarishga o‘rgatishi” uqtirilganligini ko‘rish mumkin (4-rasm). Shunisi qiziqki, ushbu plakat faqatgina siyosiy chaqiriqni o‘z ichiga olmasdan, unda yangicha turmush tarziga oid odatlar ham targ‘ib qilingan. Xususan, unda bolalarni yo‘rgaklash va beshikka belashga qarshi fikrlar bildirilib, farzandlarni erkin va sog‘lom tarbiyalashga chaqirilgan. Bu esa siyosiy g‘oyalar ijtimoiy faol bo‘lmagan o‘zbek ayollari uchun har doim ham ta’sir kuchiga ega bo‘lmasdan, yangicha fikrlashga chorlashda ular uchun odatiy bo‘lgan tushunchalarga urg‘u berilganligini ko‘rsatadi. Aynan delegat saylovlariga bag‘ishlangan yana bir plakatdagi chaqiriqda ham xotin-qizlar nafaqat ishlab chiqarishda faol bo‘lishga, balkim, turmush tarzini yangicha asosda qurishga da’vat etilgan: “Vakila, paxta programmasini zarbali sur’atda bajarish uchun, sanoat moliya planini bajarish uchun, maishiy hayotni sotsializm asosida qurish uchun, zarbdor bo‘l!” (5-rasm).

4-rasm. Ishchi, dehqon, ishchilar xotinlari! Xotin-qiz delagatlarni qayta saylashga shoshiling! [25]

5-rasm. Ishchi, kolxozchi, butun mehnatkash xotin-qizlar hammangiz vakilalar saylash yig‘iniga [36]

Xotin-qizlarni har jabhada erkaklar bilan tenglashtirish avvalo teng saylov huquqining tengligi nazarda tutgan. 1927-yilda qabul qilingan O‘zbekistonning birinchi Konstitutsiyasida xotin-qizlarning huquqlari alohida qayd etilmagan bo‘lib, faqatgina saylov huquqidan har ikki jins vakillari birdek foydalanishlari mumkinligi ko‘rsatib o‘tilgan [27]. Bu mavzu sovet davrida tayyorlangan yuzlab plakatlarda xotin-qizlarni saylov kampaniyasiga jalb qilish mavzusi aks etgan, “Saylovchi xotin-qizlar qudratli kuch” ekanligiga urg‘u berilgan [38].

Sovet mafkurasining xotin-qizlar borasidagi siyosati an’anaviy, diniy qarashlar kuchli bo‘lgan O‘rta Osiyoda xalqning e’tiqodi, xulq-atvori va qadriyatlarini o‘zgartirishni talab etar edi. Sovet hokimiyati insonlarning ongini, turmush tarzini o‘zgartirishni maqsad qilar ekan, buni zo‘rlik bilan amalga oshirishdan toymadi. Bu holat, ayniqsa, O‘rta Osiyo xotin-qizlarining paranji yopinishiga qarshi qaratilgan harakatda yaqqol namoyon bo‘ldi. O‘tmish sarqitlariga qarshi kurash shiori ostida o‘tkazilgan va “Hujum” deb nom olgan bu harakat turli davrlarda turlicha baholandi [1,2,11,29,49,50].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Paranjiga qarshi tashviqot harakatlari 1924-yildan boshlandi, biroq diniy e'tiqod kuchli bo'lgan bu davrda ushbu urinish muvaffaqiyatsizlikka uchradi. 1927-yilga kelib, targ'ibot vositasi bilangina ayollarni paranjidan ozod eta olmasliklarini tushunib yetgan kommunistlar boshqacha yo'lga o'tdi. 1927-yilda ilk marta Samarqanddagi Registon maydonida mamlakatning turli hududlaridan yig'ib kelingan va paranjisini tashlashga rozi bo'lgan ayollar hamda oldinroq harakatga qo'shilgan faollar ishtirokida ommaviy paranji tashlash tadbiri uyushtirildi.

Paranjiga qarshi kurash mavzusi plakatlarda ham o'z aksini topdi. Sovet plakatlarida Sharq, jumladan, o'zbek xotin-qizlari ushbu "eskilik sarqiti"dan qutilishga chaqirilgan, paranji o'tmish qoldig'i, diniy xurofot timsoli sifatida ko'rsatilgan (7,8-rasmlar).

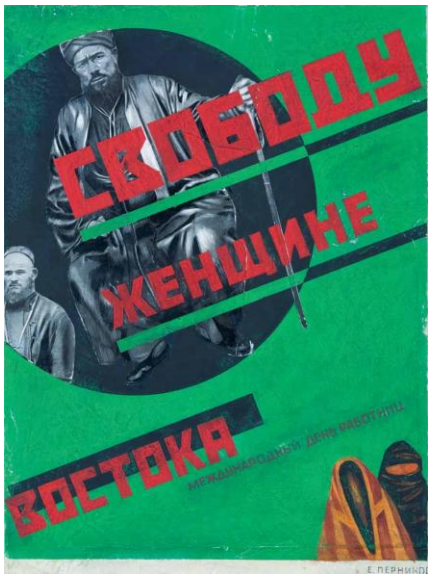

6-rasm. Sharq ayoliga erkinlik [39].

7-rasm. Paranjini batamom bitiramiz! [34].

Sovet hokimiyati xotin-qizlarni ta'limga jalb etish va savodli qilishga erkak va ayolni teng huquqligiga erishishning zaruriy sharti sifatida qaragan. Shu maqsadda maxsus xotin-qizlar maktablari tashkil etilgan, plakatlar yordamida xotin-qizlar ta'lim olishga chaqirilgan, savod chiqarish ularni ozodlikka chiqarishning kafolati sifatida targ'ib qilingan.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

8-rasm. Xotin-qizlar orasida savodsizlikni bitirish va umumiy ta'lim – sinfiy dushmanlarga qat'iy zarba! [47]

9-rasm. Sharq mehnatkash xotin-qizi! Sotsializm quruvchilari safiga kir![41].

Ko'rilgan chora-tadbirlar va olib borilgan targ'ibot-tashviqotga qaramasdan, xotin-qizlarni yoppasiga savodli qilish an'anaviy jamiyatda amalga oshirilishi murakkab bo'lgan ish edi. Misol tariqasida, Toshkentda ochilgan xotin-qizlar pedagogika institutini 1923-yilda o'qishga kirgan 23 ayoldan atigi 7 nafari bitirgan [29,41]. Shunga qaramasdan, bu borada amalga oshirilgan ishlar o'z natijasini berdi. 1925-yil martiga kelib, O'zbekistonda 3200 o'qituvchi qiz va 51 ta savod chiqarish maktabi bor edi [29,44].

Ayrim targ'ibot plakatlaridagi yozuvlarning faqatgina rus tilida berilganligini ko'rish mumkin, bu esa ularning mahalliy aholi tomonidan qabul qilishini qiyinlashtirgan. Xususan, 1920 yilgi ma'lumotga ko'ra, Turkistonda 2 491 766 nafar xotin-qiz istiqomat qilgan, ularning 94,4% savodsiz bo'lgan, ya'ni rus tilini bilmagan. 1923- yilga kelib, TASSR da 12 ta xotin-qizlar maktabi bo'lib, ularda atigi 248 musulmon ayollari tahsil olgan [30,91-92].

10-rasm. 8-mart – xalqaro xotin-qizlar kuni [55].

11-rasm. Fotoplakat [46].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Buni anglagan holda, plakatlarni savodsiz kishilar uchun ham tushunarli qilishga harakat qilingan. Ayrim plakatlarda matn juda kam bo‘lib, asosan sovet hukumatining sharofati bilan xotin-qizlarning erishgan yutuqlarni aks ettiruvchi fotosuratlardan tashkil topgan (10,11-rasmlar).

1930-yillardan boshlab, sovet hukumatining ayollarga oid siyosatida o‘zgarish yuz berdi. 1934-yilda sovet hukumati SSSR da “ayollar masalasi” hal etilganligini e’lon qildi. Ammo jadal sur’atlarda amalga oshirish nazarda tutilgan sanoatlashtirish kun tartibiga boshqa vazifani qo‘ydi: ayollarni ijtimoiy faol mehnatga kengroq jalb qilish. Darhaqiqat, o‘sha paytda xotin-qizlarning tenghuquqliligi faqat sanoatlashtirish, jamoalashtirish va sotsialistik qurilishning boshqa turlarida erkaklar bilan teng ravishda faol ishtirok etishi bilan belgilandi.

Sovet hukumatining xotin-qizlarni ijtimoiy ishlab chiqarishga jalb etish orqali teng huquqlilikka erishish g‘oyasi bu davrda yaratilgan plakatlarda ham o‘z aksini topgan. Plakatlarda xotin-qizlarning ishlab chiqarishdagi ishtiroki “muvaffaqiyatli sotsializm qurish kafolati” ekanligi qayd etildi, ular sanoat korxonalariga, kolxozlarga chorlandi (12,13-rasm).

12-rasm. Xotin-qizlarning mehnatda ishtiroki – muvaffaqiyatli sotsializm qurishning kafolati [47].

13-rasm. Kolxoz xotin-qizlarini chinakam kolxoz a’zosi qilamiz [26].

1920-yillarda chop etilgan bir plakatda “Xotin-qizlarning ishlab chiqarish ittifoqidagi va ishlab chiqarishdagi yaqindan ishtirokisiz jumhuriyatning xo‘jaligini yo‘lga qo‘yish hech mumkin emasdir”, deb uqtirilgan [8]. Dehqon xotin-qizlar yerga bo‘lgan huquq uchun kurashga chorlangan [19]. Boshqa bir plakatda esa dehqon xotin-qizlar ipak qurti boqishga da’vat etilib, bu ish ularni xo‘jalik daromadini orttirishi ta’kidlangan [18].

Shu bilan bir qatorda xotin-qizlarni ishlab chiqarishga jalb etish uchun uni uy mehnatidan, bolsheviklar ta’biri bilan aytganda “uy cho‘riligidan” ozod etish lozim, degan g‘oya ilgari surildi. Bu muammoni hal etish uchun bolalar bog‘chalari, jamoatchilik oshxonalari, kirxonalar tashkil etildi. Plakatlar orqali xotin-qizlar sovet hukumati tashkil etgan bu ijtimoiy xizmatlardan keng foydalanishga chaqirildi.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

14-rasm. Kosibchi xotin! Bolalarni bolalar uyiga, bolalar yaslisiga, bolalar bog‘chasiga va bolalar maydonchasiga bergin [28].

O‘zbekistonda tayyorlangan plakatlarda eng ko‘p uchraydigan tasvirlardan biri – dehqon xotin-qizlar obrazi ekanligini ko‘rish mumkin. Sovet Ittifoqining paxta bazasiga aylantirilgan O‘zbekistonda ayollarning ko‘pchiligi ushbu sohada band bo‘lgan. 1928-yilga qaraganda 1983-yilda respublika xalq xo‘jaligida band bo‘lgan ayollar soni 65 baravar oshgani holda, qishloq xo‘jaligida band bo‘lgan ayollar soni esa 104 baravar ko‘paygan [23,13-15].

Xotin-qizlarning qishloq xo‘jaligining turli sohalaridagi mehnati plakatlarda ham o‘z aksini topgan. O‘zbek davlat nashriyotining Tasviriy san’at tahririyati tomonidan 1961-yilda nashr etilgan, A. Balkanov tomonidan tayyorlangan “Mash’allarga tenglashing” seriyasidagi plakatlarda qishloq xo‘jaligining turli sohalarda ilg‘or bo‘lgan ayollar aks etgan. Jumladan: Sotsialistik Mehnat Qahramoni, dongdor mexanizator Tursunoy Oxunova va Muttixon Jumaboyeva, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan mexanizator Inoyatoy Vorisova, mexanizator-haydovchilar E’tiborxon Nabiyeva, Obida Xamroyeva, Lola Qurbonova, brigada boshlig‘i va mexanizator Mukarram Qandova, ilg‘or sut sog‘uvchilar Aziza Kenjayeva va Jumaxon Balkarayeva, Sotsialistik Mehnat Qahramoni, sut sog‘uvchi Mayxoncha Sayfutdinova [7]. Ushbu plakatlar O‘zSSR Qishloq xo‘jaligi qishloq xo‘jaligi targ‘iboti boshqarmasi buyurtmasi asosida tayyorlangan bo‘lib, ulardagi matnlarda yuqorida tilga olingan ayollarning qishloq xo‘jaligi sohasida erishgan yutuqlari va kelgusi rejalari o‘z aksini topgan hamda ularning suratlari berilgan.

O‘zbekiston iqtisodiyotining eng muhim sohasi bo‘lgan paxtachilikdek mehnattalab sohani ham xotin-qizlarning ishtirokisiz tasavvur qilish mumkin emas edi. Shu sababdan, sovet targ‘iboti turli vositalar ko‘magida o‘zbek xotin-qizlarining Vatan oldidagi eng muhim burchlaridan biri – paxta yetishtirish ekanligini uqtirgan. Ulardagi chaqiriqlar go‘yoki urushga safarbarlikka chorlashdek yangragan: “Biz paxtadan mo‘l hosil yetishtirdik. Uni oxirgi chanog‘igacha terib olish – har birimiz uchun sharafli ishdir!” [32]. O‘ziga xos “mehnat fronti”ga aylangan paxta terim mavsumida plakatlar ko‘pmingchilar safini to‘ldirishga chaqirgan. Ammo, paxta yetishtirish, plakatlarda tasvirlanganidek, shunchaki zavq keltiruvchi bunyodkorlik yoki qahramonlik emas, mashaqqatli mehnat edi. Masalaning bu tarafi esa, boshqa vizual vositalarda bo‘lgani kabi, plakatlardagi ham aks etmagan.

Tobora oshib borayotgan paxta rejalari qo‘l mehnatini mashinalar yordamida yengillashtirishni talab qilgan. Qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash xotin-qizlarni og‘ir qo‘l mehnatidan ozod qilish zaruriyati bilan izohlangan. Xotin-qizlarni ularning jismoniy imkoniyatlariga mos kelmaydigan ushbu sohaga jalb qilish uchun targ‘ibot-tashviqotga zo‘r berilgan. Natijada,

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

mexanizator xotin-qizlarning soni tobora ortib borgan. 1940-yilga kelib, O‘zbekistonda 3000 xotin-qiz kolxoz va sovxoz dalalarida traktorchi bo‘lgan, 2020 xotin-qiz traktor brigadalari boshlig‘i, 139 nafari esa kolxoz shofyori bo‘lgan [37,49].

O‘zbek xotin-qizlari orasida paxta terish mashinasini o‘zlashtirish harakatini targ‘ib va tashviq qilishda ushbu tashabbus asoschisi, Chinoz tumanidagi Kirov nomidagi jamoa xo‘jaligi kompleks mexanizatsiyalashgan paxtachilik brigadasi boshlig‘i, ikki marta Sotsialistik Mehnat Qahramoni bo‘lgan Tursunoy Oxunovaning obrazidan, ayniqsa, keng foydalanilgan [43] (15-rasm).

15-rasm. Vatanimizga yanada ko‘p paxta beramiz. Tursunoy Oxunova yolg‘iz o‘zi yuz kishining ishini bajardi.

Davlatning vizual targ‘ibot tizimi nafaqat mafkurachilar va rassomlarni, balkim buyurtmachilar, noshirlar va senzura vakillarini ham o‘z ichiga olgan. Asosiy buyurtmachi – kommunistik partiya va sovet hukumat organlari bo‘lgan. Ko‘p hollarda buyurtmachi sifatida “Kurashchan xudosizlar ittifoqi”, “Bilim”, “Ochlarga yordam qo‘mitasi” kabi jamoatchilik tashkilotlari ko‘rsatilsa-da, ularning faoliyati davlat g‘aznasidan moliyalashtirilgan.

Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida xotin-qizlar mavzusi ko‘tarilgan plakatlar asosan Ma’orif komissarligi, VKP (b) qoshidagi Xotin-qizlar bo‘limlarining buyurtmasi asosida tayyorlangan. Buyurtmachilar va tarqatuvchilar odatda muallifning ismi, sharifi va uning tiraji haqidagi ma’lumotlar bilan birgalikda, plakatning pastki yoki tepa qismida ko‘rsatilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR (CONCLUSION/RECOMMENDATIONS)

Xulosa qilib aytganda, xotin-qizlar tasvirlangan plakatlar muhim vizual manba bo‘lib, vizual vositalar yordamida sovet davrida gender va milliy siyosat qay tariqa shakllanganligi, markaz va respublikalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, mafkuraviy institutlarda hamda xotin-qizlarning shaxs sifatida shallanish jarayonida, gender rollarda sodir bo‘lgan o‘zgarishlarni tadqiq qilish imkonini beradi.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, sovet hukumatining xotin-qizlarga oid siyosatida ro‘y bergan har qanday o‘zgarishlar plakatlarda o‘z aksini topgan. Mamlakatda ro‘y bergan murakkab ijtimoiy va madaniy qayta qurish tufayli targ‘ibot vositasi bo‘lgan plakatlarning shakllari, ularning mazmun-mohiyati ham o‘zgarib borgan.

Sovetlarning xotin-qizlar huquqlarini tenglashtirish hamda ularni ijtimoiy faollashtirishga qaratilgan siyosatining negizida sovet hukumati va kommunistik mafkurani qo‘llab-quvvatlovchi tarafdorlari sonini oshirish va ular yordamida yosh avlod ongiga “kommunistik g‘oya”ni

singdirishga intilish yashiringan edi. Shunga qaramasdan, ushbu siyosat xotin-qizlar hayotida katta ijobiy o‘zgarishlarga olib keldi. Plakatlarda har ikki holat aks etgan bo‘lib, ular sovetlarning tajovuzkor siyosatini umuminsoniy qadriyatlar targ‘iboti bilan umumlashtira olgan. Vizual manba sifatida plakatlardan foydalanishda ushbu ziddiyatli holatni hisobga olish zarur.

Plakatlarning kontekst tahliliga alohida e’tibor qaratish lozim. Jumladan, 1920-yillarda chop etilgan plakatlarning muallifligi, qayerda va qachon tayyorlanganligini aniqlash qiyin. Chunki, ko‘pchilik rassomlar plakat tayyorlashni jiddiy san’at deb hisoblamagan, hamda o‘z muallifligini ko‘rsatmagan. Bundan tashqari, bu davrda plakatlar tayyorlash bilan ko‘proq boshqa millat vakillari shug‘ullangan, bu esa plakatlardagi matnlarda xatoliklarga yo‘l qo‘yilishiga olib kelgan. Taxmin qilishimiz mumkinki, ko‘p hollarda matnlar arab imlosidagi o‘zbek yozuvini yaxshi bilmagan kishilar tomonidan tayyorlangan. Shu sababdan, ayrim plakatlardagi matnlarni o‘qish qiyinchilik tug‘diradi va ular rus tilida berilgan matn bilan bir xilda emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Marianne Kamp. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. Seattle, A. – London: University of Washington Press, 2006. – 320 p.
2. *Алимова Д.А. “Ҳужум”га зарурат бормиди*? // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 1992.11.09. – №.37.
3. Алфёрова И. В. Делегатские собрания 1920-х годов как проект подготовки советских женщин к управленческой деятельности // Вестник ЧелГУ. – Челябинск: ФГБОУ ВО «ЧелГУ», 2011. – № 1 (216). – С. 46-54.
4. Атанова С.А. Боритесь за освобождение женщины востока!». Советские ковры и плакаты за эмансипацию женщин Центральной Азии в 1920–1930-е гг. // Сибирские исторические исследования. – 2021. – № 3. – С.140-170.
5. Ахунджанов Э.А. Книжно-информационная культура Узбекистана. Советский период: 1917-1991 гг. / Национальная библиотека Узбекистана им. А. Навои. Ташкент: Изд-во Национальной библиотеки Узбекистана им. А. Навои, 2022. – 388 с. С.117-118.
6. Ахунджанов Э.А. Книжно-информационная культура Узбекистана. Советский период: 1917-1991 гг. / Национальная библиотека Узбекистана им. А. Навои. Ташкент: Изд-во Национальной библиотеки Узбекистана им. А. Навои, 2022. – 388 с.
7. Balkanov A. “Mash’allarga tenglashing” plakatlar seriyasi: Aziza Kenjayevaning rekordi. // O‘zMA. F.431, 3-ro‘yxat, 172-yig‘majild; Dastlabki yutuqlar. // O‘zMA. F.431, 3-ro‘yxat, 164 yig‘majild; Yeng jaqsi sauinshi Jumaxan Balg‘arayeva // O‘zMA. F.431, 3-ro‘yxat, 169-yig‘majild; A. Jumaboyevaning traktor-dalachilik brigadasida // O‘zMA. F.431., 3-ro‘yxat, 174-yig‘majild; Ilg‘or metodlarni joriy qiluvchi // O‘zMA. F.431, 3-ro‘yxat, 178-yig‘majild; KPSS XXII s’ezdiga munosib sovg‘a // O‘zMA. F.431, 3-ro‘yxat, 162-yig‘majild; Lola Qurbonova 300 tonna paxta termoqchi // O‘zMA. F.431, 3-ro‘yxat, 161-yig‘majild; E’tiborxon Nabiyeva 300 tonna paxta terishga ahd qildi // O‘zMA. F.431, 3-ro‘yxat, 173-yig‘majild.
8. Без активного участия женщины в производственном союзе и в производстве не может быть восстановлено хозяйство республики. Неизвестный художник. – Ташкент: Туркестанское государственное издательство Типография № 1, 1920-е г.
9. Бобровников В. Islamic Discourse of Vsual Propaganda in the Interwar Soviet Orient (1918–1940)// Islamology. – 2017. – №2. – С. 53-73; Атанова С.А. “Боритесь за освобождение женщины Востока!”. Советские ковры и плакаты за эмансипацию женщин Центральной Азии в 1920-1930-е гг. // Сибирские исторические исследования. – 2021. №3. – С. 140-170.
10. Бобровников В., Филатова М. Плакат Советского Востока 1918–1940. – М.: Фонд Марджани, 2013. – 318 с.
11. Борцы за новую жизнь: К 60-летию «Худжума» / Д. Алимова, Ю. Ахтямова; Под ред. Р. Х. Аминова. – Ташкент: Фан, 1987. – 51 с.
12. Великий Октябрь и раскрепощение женщин Средней Азии и Казахстана (1917-1936 гг.): Сб. док. и материалов. – М.: Мысль, 1971. (252)
13. Восиқова М. Совет қонунлари ва хотин-қизлар. – Тошкент: Фан, 1971. – 32 б.
14. Горшенина С. Синяя птица среднеазиатского авангарда // Ижтимоий фикр. – Ташкент, 1998. – № 1. – С.125-138.

15. Декрет ЦИК Советов Туркестанской Советской Социалистической Республики об отмене калыма. 14 июня 1921 г. Известия ЦК КП(б) Туркестана и ЦИК Советов Туркестанской республики, 4 июля 1921 г. // Великий Октябрь и раскрепощение женщин Средней Азии и Казахстана (1917-1936 гг.): Сб. док. и материалов. – М.: Мысль, 1971. – С.46-47.
16. Декреты Советской власти. Том I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. – М.: Гос. издат-во политической литературы, 1957. – С. 247-249.
17. Демосфенова Л., Нурок А., Шантыко Н. Советский политический плакат. – М., 1962. – 444 с.
18. Дехканки! Занимайтесь шелководством. Оно увеличит доход вашего домохозяйства. Неизвестный художник. – Ташкент: Узбекская литографская мастерская, издательство Среднеазиатского института шелкопрядения Акционерного общества Туркестанского шелкового комбината, 1930-е гг.
19. Dehqon xotin. Yerga bo‘lgan huquqingni talab qilishga faol kurash (arab imlosida). Toshkent: nauka i trud, 1927.Долинская В. Г. Плакат Узбекистана. – Ташкент : Фан, 1968. – 118 с
20. Долой калым, многоженство и всякое насилие над женщинами. Неизвестный художник. – Москва: центриздат, 1920. (Плакат Советского Востока, 2013, с. 107.).
21. Женщины в русском плакате. – М., 2001. – 144 с.
22. Женщины Советского Узбекистана: Краткий стат. сб. – Ташкент, 1984. – 64 с.
23. Жўраева Н. Ўзбекистонда хотин-қизларга муносабат (XX асрнинг 20-80 йиллари мисолида): ўқув қўлланма. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2013. – 169 б.
24. Работницы, дехканки, жены рабочих! Спешите на перевыборы делегаток. Автор: Щеголева. – Москва. – Ташкент: Среднеазиатское отделение Ассоциации государственных издательств, 1932.
25. Kolxoz xotin-qizlarini chinakam kolxoz a’zosi qilamiz (lotin grafikasida). Noma’lum rassom. – Toshkent: Uzgosizdat, 1930-yillar.
26. Конституция (Основной закон) Узбекской Советской Соцмалистической Республики. – Самарканд: Издательство Юридического издательства СНК УзССР, 1927. – С. XVII.
27. Kosibchi xotin! Bolalarni bolalar uyiga, bolalar yaslisiga, bolalar bog‘chasiga va bolalar maydonchasiga bergin (lotin va kirill imlosida). Noma’lum rassom. – Toshkent: Tipografiya № 2 Uzbekskogo pechatnogo tresta, 1931.
28. Любимова С. Дастлабки йилларда. – Тошкент: “Қизил Ўзбекистон”, “Правда Востока”, ва “Ўзбекистони Сурх” бирлашган нашриёти, 1959. – 84 с.
29. Мелентьев Д. Воображая раскрепощение мусульманок Советского Туркестана // Islamology. –2020. – №1. – С. 83-104. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/voobrazhaya-raskreposchenie-musulmanok-sovetskogo-turkestana (дата обращения: 20.02.2025).
30. Морозов А. С. Агит-окна. Окна *ТАСС. 1941–1945*. – М.: Контакт-Культура, 2013. – 480 с.
31. Мы вырастили богатый урожай хлопка! Собрать его до последней коробочки — дело чести каждого из нас! Художник: В. Кайдалов. – Ташкент: Госиздат УзССР, 1950.
32. О плакатной литературе. Постановление ЦК ВКП (б) // Правда. – 1931.24.03. – №82. – С.1.
33. Paranjini batamom bitiramiz (lotin imlosida). Muallif: S.Malt. – Toshkent: Uzfimgiz, 1940.
34. Первая советская конституция (конституция РСФСР 1918 года). Сборник документов. – Москва: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1938. – С. 423-439.
35. Ishchi, kolxozchi, butun mehnatkash xotin-qizlar hammangiz vakilalar saylash yig‘iniga (lotin grafikasida). Noma’lum rassom. – Samarqand, 1920-yillar.
36. Раҳимбобоева З. Ўзбекистон хотин-қизлари коммунизм йўлида. – Тошкент: Ўздавнашр, 1949. – 88 б.
37. Saylovchi ayollar – qudratli kuch (lotin grafikasida). Muallif: S.Malt. – Toshkent: O‘zdavnashr, 1937.
38. Свободу женщине Востока. Автор: Е.Перников.
39. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917-1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР. – М.: Б.и.,1942. – С.1045-1074.
40. Труженица востока, становись в ряды строителей социализма. Автор: Н. Ф. Короткова, М. Ворон. – Москва: Художественное издательское акционерное общество АХР, 1930.
41. Turkistonning uy bekasi va mehnatkash xotinlari (arab imlosida). Noma’lum rassom. – Moskva: Turkgosizdat, 1920–1923.
42. Tursunoy Oxunova 350 tonna paxta terishga ahd qildi. Muallif: Balkanov A. – Toshkent: O‘zdavnashr, 1960 // O‘zMA. F.431, 3-ro‘yxat, 174-yig‘majild; Vatanimizga yanada ko‘p paxta beramiz. Tursunoy Oxunova yolg‘iz o‘zi yuz kishining ishini bajardi. Muallif: V.Morgunov. – Toshkent: O‘zdavnashr, 1960 // O‘z MA. 431-jamg‘arma, 3-ro‘yxat, 523-yig‘majild.
43. O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan mexanizator Inoyatoy Vorisova. Muallif: Balkanov A. – Toshkent: // O‘zMA. F.431, 3-ro‘yxat, 174-yig‘majild.
44. O‘zMA. 431-jamg‘arma, 4-ro‘yxat, 202-yig‘majild, 32-36-varaqlar.

45. Fotoplakat. Noma’lum rassom. – Toshkent: Toshkent viloyat tipografiyasi, 1930-yillar.
46. Xotin-qizlar orasida savodsizlikni bitirish va umumiy ta’lim – sinfiy dushmanlarga qat’iy zarba! (lotin imlosida). Muallif: Hakimjonov M. – Toshkent: O‘zdavnashr, 1932.
47. Xotin-qizlarning mehnatda ishtiroki – muvaffaqiyatli sotsializm qurishning kafolati (arab imlosida). – Moskva: Книжная фабрика Централного изд-во народов СССР, 1920-yillar.
48. Худжум – значит наступление / сост. С. А. Дмитриева. – Ташкент: Узбекистан, 1987. – 205 с.
49. «Худжум» в судьбах женщин Узбекистана: к 60-летию движения за равноправие женищин / Рахима Хадиевна Аминова. – Ташкент: Общество «Знание» УзССР, 1987. – 22 с.
50. Хусанов Н. Жамиятда плакатнинг ўрни // Ўтмишга назар. – 2021. – 3-махсус сон. – Б. 647-653.
51. Hozir men ozodman (arab imlosida). Noma’lum rassom. – Moskva, 1921.
52. Шостко Л. Выставка политического плаката // Правда Востока. – 1957.10.12. – №. 289. – С.4.
53. Эгамов А. Иккинчи жаҳон уруши йилларида тарғибот-ташвиқот плакатларининг ўрни // San’at. Art. Искусство. – 2021. – №1. – Б. 40-42.
54. 8-mart – xalqaro xotin-qizlar kuni (arab va kirill imlosida). Muallif: Abdul Mo‘min. – Toshkent: Uzgosizdat, 1930-yillar.
55. https://islamperspectives.org/rpi/items/browse?collection=7

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Khasanova Nargiza Sagdullaevna
Senior lecturer of the department Museum Studies of the National institute of arts and design by Kamoliddin Behzod,
Doctor of Philosophy in Art History (PhD)
E-mail: nargiss1981@mail.ru

Published under peer review:
Doctor of Sciences in History (DSc), Professor,
Kuryazova Darmon Turaevna

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

AVANT-GARDE ART IN ARTISTIC CREATIVITY AND ART EDUCATION OF UZBEKISTAN
(history of formation)

Annotation. The article reveals the processes of introducing avant-garde trends in the art education of Uzbekistan at the beginning of the 20th century, along with the academic direction that existed in the 1920s, as well as the realities of aspirations to form the avant-garde of art education.

Key words: Art education, fine arts, avant-garde, academic direction, “Philosophy of symbolic forms”, formalist artists, constructivism and non-objectivity, chronicle of events.

O‘ZBEKISTON BADIIY IJODI VA BADIIY TA’LIMIDA AVANGARD SAN’ATI
(shakllanishi tarixi)

Annotatsiya. Maqolada XX asr boshlari O‘zbekiston badiiy ta’limida avangard san’atiga xos tendensiyalarni joriy etish jarayonlari 1920-yillarda mavjid bo‘lgan akademik yo‘nalish bilan bir qatorda avangard badiiy ta’limini shakllantirish intilishlari voqeliklari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Badiiy ta’lim, tasviriy san’at, avangard, akademik yo‘nalish, “Ramziy shakllar falsafasi”, formalist rassomlar, konstruktivizm va noob’ektivlik, voqealar xronikasi.

ИСКУССТВО АВАНГАРДА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТВОРЧЕСТВЕ И ХУДОЖЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ УЗБЕКИСТАНА XX ВЕКА
(история формирования)

Аннотация В статье раскрывается процессы внедрения авангардных течений в художественном образование Узбекистана начала XX века, наряду с академическим направлением, существовавшим в 1920-е годы, а также реалии устремлений к формированию авангарда художественного образование.

Ключевые слова: Художественное образование, изобразительное искусство, авангард, академическое направление, «Философия символических форм», художники-формалисты, конструктивизм и беспредметничество, хроника событий.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Вступление. Как известно, состояние искусств созвучно веяниям времени. Изобразительное искусство конца XIX – начала XX вв. в поисках новых форм и способов эмоциональной выразительности ознаменовано авангардистскими устремлениями: «Искусство XX века знает пока только один, начальный рубеж своей истории…, многие его художественные процессы не завершены. Искусство XX века не первая переломная, неклассическая эпоха во всеобщей истории искусств» [1, 6-7].

Методы. Авангардизм – явление сложное. Как идейно художественная система он отличается интеллектуальностью. Эстетические предпосылки авангардизма основываются на теоретических категориях классиков философии: «во-первых, символическую форму. В ней идея еще *ищет* своего подлинного художественного выражения, так как она еще абстрактна и неопределенна в самой себе и поэтому не имеет в себе и внутри самой себя соразмерного выявления, а оказывается перед лицом внешних ей вещей в природе и событий человеческой жизни. Непосредственно предчувствуя в этой предметности свои собственные абстракции или принуждая себя вступить со своими лишенными определенности всеобщностями в конкретное существование, она искажает и извращает пред найденные образы. Беря их произвольно, она не приходит к полному отожествлению с ними, а достигает того, что смысл и образ лишь напоминают друг о друге и абстрактно согласуются между собой» [2, 8].

И современных началу авангарда философов, занимавщихся вопросами теории искусства и эстетики, в этом ряду: «Философия символических форм» – главный философский труд Кассирера. Время появления книги совпало с периодом распада философии *неокантианства*, одним из недавних лидеров которой выступал сам Кассирер» [3, 340].

«В свете новых веяний, еще в конце XIX века апологеты символических форм в искусстве констатировали, что академическая система с ее классическими принципами уже не отвечает тем новым требованиям, которые предъявлялись искусству. Еще тогда много говорилось о реформе художественного образования», - пишет Ростовцев, и далее продолжает – «новых путей в художественном образовании не найдено, а формалистическое искусство начинает занимать ведущее место. Принципиальное значение имеет то, что к авангардизму пришли именно те, кто прошёл в той или иной мере академический образовательной процесс [4, 173].

Именно отсюда свойственный их работам профессионализм. Концептуальность произведений художников авангардистских направлений настолько привлекательно, что, как бы критически не оценивались их формотворческие поиски, они занимают немаловажное место в истории искусств. Они уже вошли в страницы истории искусств, или им это предстоит: «… считают, что отсчет жизни русского авангарда следует вести с сезона 1907-08 гг. С этим легче согласиться: именно в это время в Москве образовались первые выставочные группы молодых художников – будущих авангардистов» [5, 96].

В этот период становится очевидной поляризацией двух направлений: «С одной стороны, продолжает развиваться реалистическое искусство, … с другой – формалистические тенденции. Эти черты с особой полнотой появились у супрематистов и легли в основу современного модернистского искусства – творчества В.Е. Татлина (1885-1953), К.С. Малевича (1878-1935), В.В.Кандинского, А.П.Архипенко» [5, 96]. Все они выпускники таких

именитых учебных заведений, как: В.Е.Татлин – в мастерской В.А.Серова и К.А.Коровина в Московском училище живописи, ваяния и зодчества; К.С.Малевич – тоже там же; В.В.Кандинский – знаменитую школу Антона Ашбе в Мюнхене [6, 416].

Об искусстве 30-х гг. Н. Ахмедова пишет: «Судьба авангарда в Узбекистане уникальна. Своим рождением он связан с различными идеями и влияниями, на первый взгляд, взаимоисключающими. Ход истории определял многое – крушение старого мира, неотложные идеологические и социальные проблемы нового общества, формирование молодой национальной школы, непростой, порой трагический, жизненный путь мастеров» [7, 46].

Результаты. Отличительной особенностью художественного образования Узбекистана является то, что наряду с академическим направлением, возникло в начале 20-х годов стремление создать учебные заведения авангарда. В книге «Изобразительное искусство Узбекской ССР» говорится: «На первых порах формалистические веяния в искусстве Туркестанской республики были незначительны. Но в 1921 году в Туркестан прибыла группа московских художников-формалистов, провозгласивших борьбу с академизмом и рутиной. Представители формализма Комиссаренко, Федорченко не были яркими фигурами своего времени, однако они были достаточно предприимчивы для того, чтобы повернуть краевую туркестанскую художественную школу на путь формалистических исканий. Нечто подобное имело место и в Самарканде, где художественное руководство скульптурным классом перешло в руки художницы Сандомирской» [8, 6].

Обсуждение. В отличие от несостоявшейся «школы» авангарда искусство 20-х годов в нашей республике, даёт полную картину того времени. В связи с этим Н.Ахмедова пишет: «Наиболее интенсивно этот процесс протекал в Узбекистане, в 20-е гг. собрался разнообразный по творческому потенциалу состав художников. Это близкие кубистическому и экспрессионистическому направлениям А. Волков, М. Курзин, Н. Кашина, Е. Каравай; кубофутуризму - В. Уфимцев; неоклассике – В. Маркова; импрессионизму – П. Беньков» [7, 46].

Хроника событий, интенсивно протекавших в художественной жизни с 1930-х по 1940-е годы в искусстве республики была ознаменована рядом крупных этапных выставок художников Узбекистана в Ташкенте и потом в Москве.

Если подробнее: республиканские выставки были организованы в 1932, 1933, 1935, 1936, 1938, 1940 гг. в Ташкенте. Во время декад узбекского искусства в 1931, 1933, 1937 гг. – в Москве.

Как известно, уже первая отчетная республиканская выставка 1932 г. стала ареной творческого соревнования художников реалистического и формалистического направлений. В силу советской идеологической зависимости уже тогда таким работам давались резко отрицательные оценки: «Показанные на этой выставке работы А.Н. Волкова «Кадырьястрой», «Слушают радио» и другие полотна не были реалистическими произведениями, но в них сквозило стремление художника не стоять в стороне от жизни. Были на выставке и такие произведения, которые свидетельствовали о том, что их авторы не желают считаться с требованиями жизни и остаются в плену абстрактного, а потому и заведомо безнадежного

формотворчества (произведения П. Фальбова, В. Марковой, исполненные в духе конструктивизма и беспредметничества)» [8, 7].

Формалистические работы в этот период на выставках еще преобладали. В отличие от художественных центров тоталитарной страны, где произошёл спад формотворческих поисков, художники авангардских направлений Узбекистана продолжали создавать произведения созвучные веяниям Запада вплодь до 40-х годов. «Узбекский кубизм – феномен, который еще не осмыслен, хотя в стратиграфии национального искусства представляет один из значительных слоев. Достаточно упомянуть культовую фигуру А. Волкова, чтобы понять, сколь важный след кубистическая концепция имела в истории национальной живописи периода её зарождения» [9, 23]. Волков жил в атмосфере XX века, был в курсе всех новейших течений живописи. Он отлично оперировал приемами конструктивизма, кубофутуризма, постимпрессионизма, когда они были созвучны его собственным задачам. При этом отнюдь не считал себя обязанным принимать всю «программу», осуществлять всю систему взглядов, предлагаемую этими направлениями. «Правые» собратья объявляли Волкова «левым». «Левые» обвиняли в отступничестве и непоследовательности. А художник шел собственным путем. «Рабом никаких «течений» никогда не был. И в этом, быть может, мой путь, мое спасение», — записывает Волков в дневнике.

Как художник и как воспитатель новых национальных кадров Волков утверждал изобразительность в искусстве. Но, прокладывая путь к новому искусству и для себя, и для других, Волков очень бережно относился ко всем ценностям культурного наследия народов Средней Азии. Ученики очень быстро превращались в мастеров. В тридцатые годы в Ташкенте организуется «бригада Волкова». В состав ее входили очень разные по индивидуальности художники: У. Тансыкбаев, Б. Хамдами, Н. Карахан, А. Ташкенбаев, Ч. Ахмаров, П. Щеголев, А. Венедиктов, А. Подковыров [10, 9]. Среди них и ученики А. Волкова. Авангардизм как символ тех бурных лет будоражил умы и поэтому представлялся эстетически значимым явлением. Порой художники реалистических направлений неожиданно обращались к формотворческим поискам и появлялись такие рецензии: «И когда рядом с этим, казалось бы, случайным отступлением П. П. Бенькова от позиций реализма зрители видели «Купанье ребенка» В. Марковой, картину, исполненную в стиле ранне-итальянских примитивов, и «Еврейский базар» Е.Л. Каравай в духе экспрессионистической живописи Марка Шагала. «Красный обоз», «Зажиточная жизнь» и портреты колхозников, выставленные тогда О.К. Татевсьяном, как и «Белое золото» Усто Мумина, говорили о стремлении части художников найти для выражения национального своеобразия жизни края особые формы» [8, 7] - отмечалось в книге «Изобразительное искусство Узбекской ССР».

Тем не менее, середина 1930-х годов была переломным этапом в развитии искусства Узбекистана. Это со всей очевидностью обнаружилось на открывшейся в Ташкенте в 1935 г. выставке 6-ти художников, продемонстрировавших для сравнения свои старые и новые работы. Участниками «Выставки 6-ти» были О. Татевосьян, Усто Мумин, В. Уфимцев, М. Курзин, А. Волков и У. Тансыкбаев.

Хотя в этот период в изобразительном искусстве Узбекистана авангардизм смог занять определённую позицию, новейшие начинания в системе художественного образования оборвались по ряду причин: если одна из них политическая ситуация тех лет, другая – отсутствие ясных целей и задач, в том числе – учебного плана, программы и методики образовательного процесса.

По этому поводу уместно привести слова Н. Ростовцева: «Стремления художников обогатить, расширить средства изобразительного искусства было вполне естественным и закономерным…. Всем было ясно, что академическая система нуждается в реформе, методы обучения рисунку, живописи и композиции необходимо изменить. Беспорядочная борьба мнений и веяний в эту эпоху вносила еще большую неорганизованность в методику преподавания художественных дисциплин и, прежде всего, рисунка» [4, 173]. Образовательный процесс в любом из направлений обязан иметь ясную и четкую цель, соответствующий учебный план, учебную программу и разработанную методику. Но, не смотря на не удавшиеся попытки организации художественного образования авангардистских направлений, этот опыт имеет определенную историческую ценность.

В этот период в художественном образовании Узбекистана отчетливо определилась тенденция развития классической академической школы. Как известно, почти все классики мирового, тем более русского, в том числе, и Узбекистанского авангарда в той, или иной мере, прошли процесс академического художественного образования. Что вполне естественно, только школа формирует в будущем художнике принципы художественности произведений и законченности форм.

Выводы. Путь, пройденный за последние сто лет, подтверждает, что только обучение классическому искусству дает ту свободу, которую можно определить, как профессионализм. Еще Гегель писал: «Только *классическое искусство создает* ту реальность, совпадающую с понятием прекрасного …, *Идеал* дает содержание и форму классическому искусству, осуществляющему в этом адекватном способе формообразования то, что согласно своему понятию составляет подлинное искусство» [2, 139].

Все те, кто стоял, у истоков авангардистских направлений в изобразительном искусстве прошли, в той или иной мере азы классических искусств. И нынешнее поколение узбекских авангардистов прошло путь классического образования. Все они выпускники Национального института художеств и дизайна имени Камалиддина Бехзода (в прошлом ТГТХИ и Институт искусств имени Маннона Уйгура). Это такие мастера как В. Бурмакин, А. Нур, Дж. Усманов, Ф. Ахмадалиев, Л. Ибрагимов и т.д., а также выпускники других вузов Б. Джалал, Г. Байматов, Г. Кадыров. И их произведения в любых проявлениях авангардного искусства глубоко профессиональны.

Литературы:

1. Полевой В.М. Искусство XX века. –М.: Искусства, 1991.
2. Гегель Г.В.Ф. Лекции по эстетике. Том 1. – Санкт-Петербург: Наука, 1999.
3. Современная западная философия. Словарь. – М.: «Полит. лит.», 1991. – 340 с.
4. Ростовцев Н.Н. История методов обучения в рисованию. – М.: Просвещение, 1981. – 173 с.
5. Русское искусство XIX – начала XX века /«Памятники мирового искусства» Выпуск V, - М., «Искусство», !972.
6. Молева Н.М. Выдающиеся русские художники-педагоги: Кн. Для учителя. – 2-е изд., доп. – М.: «Просвещение», 1991. – 416 с.
7. Ахмедова Н. Живопись Центральной Азии XX века: Традиции, самобытность, диалог: Особенности формирования и развития / Науч. Ред. А.Хакимов. -Ташкент: 2004.
8. Изобразительное искусство Узбекской ССР. – М., Советский художник, 1957.
9. Хакимов А. Узбекская траектория кубизма. // Sanat, 2003, №3.
10. Волков А. Карвон ўз йўлида давом этади. /Рассом таваллудининг 120 йиллигига бағишланади./ - Тошкент: “KO`HI-NUR”, 2007.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Abrarov Islomiddin Jamolovich
Doctor of Philosophy (PhD) in political science
Independent researcher at the Academy of Public Administration
Under the President of the Republic of Uzbekistan

Published under peer review:
Doctor of Political Science, Associate Professor
Mansur Musaev

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

YOSHLAR - YANGI O‘ZBEKISTON BUNYODKORLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatimizda yoshlarga qaratilayotgan davlat siyosatining mazmuni, asosiy yo‘nalishlari va amalga oshirilayotgan chora-tadbirlari ilmiy tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishga qaratilgan dasturlar, qonunchilik asoslari hamda yoshlarning ta’lim olish imkoniyatlari, bandligi, tadbirkorlik faoliyati va huquqiy himoyasi masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mamlakat, yoshlar siyosati, davlat dasturi, ijtimoiy, iqtisodiy rivojlanish, huquq, himoya, loyiha.

МОЛОДЕЖЬ - СТРОИТЕЛИ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Аннотация: В статье дается научный анализ содержания, основных направлений и мер, реализуемых в нашей стране государственной политики в отношении молодежи. В статье также рассматриваются программы, направленные на поддержку молодежи, повышение ее социально-экономической активности, законодательная база, вопросы образования, трудоустройства, предпринимательской деятельности и правовой защиты молодежи.

Ключевые слова: страна, молодежная политика, государственная программа, социальное, экономическое развитие, права, защита, проект.

YOUTH - BUILDERS OF NEW UZBEKISTAN

Abstract: The article provides a scientific analysis of the content, main directions and measures implemented in our country of the state policy towards youth. The article also considers the programmes aimed at supporting youth, increasing its socio-economic activity, legislative base, issues of education, employment, entrepreneurial activity and legal protection of youth.

Keywords: country, youth policy, state programme, social, economic development, rights, protection, project.

Kirish (Introduction)

Bugungi kunda jamiyatning taraqqiy etishida davlatning yoshlarga qaratilayotgan e’tibori muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, yoshlar yurtimizning asosiy tayanchi va suyanchi sifatida mamlakatimizda keng ko‘lamli islohotlarimizni samarali amalga oshirishda ular hal qiluvchi kuch bo‘lib maydonga chiqmoqda. Bugungi globallashuv shiddati aynan zamonaviy bilim olgan, ilg‘or kasb-hunarlarni, innovatsion texnologiyalarni, xorijiy tillarni puxta egallagan, yangicha fikrlaydigan

yangi-yangi g‘oyalarni ilgari suradigan yoshlarga bo‘lgan ehtiyojni talab etmoqda. Mamlakatimizda davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar yoshlarning imkoniyatlarini jamiyatimizda yanada kengaytirish, ularni salohiyatini yuksaltirishga davlatimiz tomonidan alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu maqsadda, 2018-yil 27-iyunda Prezidentimiz tomonidan “Yoshlar – kelajagimiz” Davlat dasturi to‘g‘risida”gi farmoni imzolangan edi. Mazkur farmon bu boradagi ishlar samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim hujjat bo‘ldi. Ushbu farmon asosida “Yoshlar – kelajagimiz” jamg‘armasi tashkil etildi. Mazkur jamg‘arma yoshlar uchun bir qator qulayliklar yaratishda muhim poydevor bo‘ldi. Jamg‘arma yoshlarning biznes tashabbuslari, startaplari, g‘oyalari va loyihalarini amalga oshirish uchun tijorat banklari orqali yillik 7 foiz stavka bilan imtiyozli kredit va mol-mulkni lizingga berishi belgilab qo‘yildi. Ushbu farmonga e’tibor qaratilsa, yoshlar tadbirkorligi va tashabbuskorligini kompleks rivojlantirish vazifalari aniq va tizimli belgilanganini bevosita ko‘rish mumkin.

Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning samarali amalga oshirilishida yoshlarimiz hal qiluvchi kuch sifatida muhim o‘rin tutadi. Yoshlar davlatimiz va jamiyatimiz e’tiborida bo‘lib turgan ijtimoiy qatlamlardan biridir. Bu haqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev 2025-yil 14-fevral kuni mamlakatimiz yoshlari bilan qilgan muloqotida alohida to‘xtalib o‘tgan edi. Davlatimiz rahbari so‘zining avvalida azmu shijoatli, navqiron yoshlar bilan uchrashib turganidan mamnunligini bildirib, ularning timsolida Yangi O‘zbekistonning bugungi va ertangi bunyodkorlarini ko‘rayotganini ta’kidladi. “Buyuk shoirimiz Erkin Vohidov aytganidek, yoshlik – bu qalbning oltin sozi. Bunga qo‘shimcha qilib, yoshlar – xalqimizning, Vatanimizning oltin fondi, desak to‘g‘ri bo‘ladi. Aholimizning 60 foizini aynan yoshlar tashkil etishi ham bu fikrni tasdiqlaydi”[1].

Tadqiqot metodologiyasi (Researsh Methodology)

Bilishning aniq usullari yig‘indisiga tayangan holda ilmiy tahlillar o‘tkazilib, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, tahlilning mantiqiy usullari hamda natijani ilmiy o‘rganish uslublaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Yurtboshimiz o‘z nutqida bugungi kunda biz mard va matonatli xalqimizga, serg‘ayrat yoshlarimizga ishonganimiz uchun o‘z oldimizga katta-katta maqsadlar qo‘yib marrani baland olayotganligiga alohida e’tibor qaratar ekan kelgusida Uchinchi Renessans poydevorini yaratishdagi ezgu va bunyodkor g‘oyalarini amalga oshirishda bugungi Yangi O‘zbekiston yoshlari amalga oshirishini alohida ta’kidlab o‘tdi. Shu bilan birga, mamlakatimiz yoshlari bugungi kunda turli sohalardagi yutuqlari bilan o‘z tengdoshlariga o‘rnak va namuna bo‘layotganini alohida to‘xtalib o‘tar ekan, hozirgi kunda jahondagi nufuzli “Top” oliygohlarda 1,5 mingdan ziyod yoshlarimiz tahsil olayotganligini faxr bilan aytib o‘tdi. Shu bilan birga, Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev har yili mamlakatimiz mehnat bozoriga 600 mingdan ortiq yoshlar kirib kelayotganligini 2030-yilga borib bu ko‘rsatkich 1 million nafarga yetishini bu esa davlat va jamiyat zimmasiga katta mas’uliyat yuklashini alohida ta’kidlab o‘tdi. Bu borada mamlakatimizda yoshlarimizni qo‘llab-quvvatlash tizimi yaratilishiga e’tibor qaratib o‘tar ekan, birgina “Yoshlar daftari” orqali 2024-yili 180 ming nafar yoshlarga 345 milliard so‘mlik yordam ko‘rsatilganligini aytib o‘tdi. Mamlakatimizda o‘tgan 8

yil mobaynida yosh tadbirkorlar soni 3 karra ko‘payib, bugun biznes vakillarining salkam 40 foizini yoshlar tashkil etayotganligini sababli ishsiz yoshlar 2 barobar kamayganligiga alohida e’tibor qaratdi. Shu bilan birga, mamlakatimizda keyingi qisqa davrda oliygohlar soni 3 barobar oshib, oliy ta’lim tizimda qamrov 42 foizga yetganligi, xotin-qizlarga to‘lov shartnomasi davlat tomonidan qoplab berilayotgani hisobiga talaba qizlar soni 11 karra ko‘payganligini ta’kidlab o‘tdi.

Davlatimiz rahbari yurtimiz yoshlari bilan o‘tkazgan samimiy muloqotida “Men bir hayotiy fikrni takrorlashdan charchamayman: bitta qizni o‘qitsak, butun oilani o‘qitgan bo‘lamiz. Oila bilimli, ma’rifatli bo‘lsa, butun jamiyat bilimli, ma’rifatli bo‘ladi. Bu boradagi ishlarni yanada jadal davom ettiramiz”[2], - deya alohida qayd etib o‘tdi. Shu bilan birga keyingi vaqtlarda mamlakatimizda ilmiy darajali yosh olimlarimiz soni 2 karra oshib, 4 ming 357 nafarga yetganligi ayniqsa, farzandlarimiz orasida xorijiy tillarni o‘rganishga qiziqish keskin kuchayib bormoqda deya ta’kidladi, Prezidentimiz. Davlatimiz rahbari yoshlar bilan samimiy muloqotda kambag‘allikni qisqartirishning eng samarali yechimi ta’lim ekanligini alohida ta’kidlab o‘tdi. Bu borada mamlakatimizda kam ta’minlangan oilalarda hech bo‘lmaganda bitta farzand oliy ma’lumotli bo‘lishi uchun zarur sharoitlar yaratilishini kambag‘al oilaning farzandiga ta’lim krediti foizsiz berilishi va qo‘shimcha grant ajratilib, kontrakt to‘lovining bir qismi qoplab berilishini aytib o‘tdi. Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarimiz jahon hamjamiyati tomonidan yuksak baholanayotgani barcha yurtdoshlarimizni behad quvontirmoqda. Bu borada, yosh avlodni tarbiyalash, o‘qitish tizimini tubdan isloh qilish va kadrlar tayyorlash borasida milliy modelning ishga tushirilishi natijasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda.

Zero, bugungi globallashuv shiddati yoshlarga alohida e’tibor qaratishni ularning sifatli bilim olishini ta’minlashni bugungi zamon talabining o‘zi taqozo etmoqda. Davlatimiz rahbari o‘z nutqida muhim yangilik sifatida iqtidorli, bilimga chanqoq, lekin og‘ir oilaviy sharoiti sababli o‘qish imkoniyatiga ega bo‘lmagan yoshlarni xorijda o‘qitish bo‘yicha yangi tizim – “Yorqin iste’dod” loyihasi joriy etilishini ta’kidlab o‘tdi. Mazkur loyihaga ko‘ra, har bir mahalladan ijtimoiy himoyaga muhtoj, bilimga chanqoq yoshlar saralanib, ularni iqtidorlari aniqlanib, salohiyatiga mos xorijiy oliygoh tanlanib, tayyorgarlik kurslarida o‘qitilishini aytib o‘tdi. Shu bilan birga xorijda ta’lim olib qaytgan yoshlar Milliy kadrlar zahirasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri kiritilishini va ular davlat organlariga tanlovsiz ishga olinishini bildirib o‘tdi.

Eng quvonarli tomoni har yili saralashdan o‘tgan 1 ming nafar yoshlar dunyoning “Top-100” oliygohlariga yuborilib, o‘qish va yashash xarajatlari qoplab berilish ta’kidlandi. Shuningdek, davlatimiz rahbari energetika, transport, urbanizatsiya, zamonaviy arxitektura, tibbiyot yo‘nalishlarida “El-urt umidi” jamg‘armasi kvotalari ko‘paytirilishiga ham alohida e’tibor qaratib o‘tdi. Bundan tashqari, dunyoning nufuzli “Top-100” oliygohlarida ilmiy daraja olgan 35 yoshgacha bo‘lgan yosh olimlarga uy-joy uchun 10 yil muddatga 800 million so‘mgacha foizsiz ssuda ajratilishini nufuzli xalqaro fan olimpiadalarida g‘olib va sovrindor bo‘lganlar uchun bir martalik pul mukofoti miqdori 5 barobar oshirilishi ta’kidlandi. Shu bilan birga, mamlakatimizdagi harbiy oliygohlarning namunali tinglovchilari uchun “Oliy bosh qo‘mondon” davlat stipendiyasi joriy etilishini yoshlarni ilmga qiziqtiruvchi media kontentlar, eng yaxshi intellektual shoular yaratishga Yoshlar agentligi tomonidan 100 million so‘mgacha grantlar ajratilishi Prezidentimiz tomonidan mamlakatimiz yoshlari uchun qaratilayotgan e’tibor, albatta yurtimiz istiqboliga xizmat qiladi.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Bugungi kunda mamlakatimizda zamon talabiga mos ravishda shakllanayotgan yoshlar siyosati barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va raqobatbardoshlikka erishish uchun yoshlarning o‘zini-o‘zi anglashini, muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini hamda inson kapitali o‘sishini ta’minlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu siyosat mahalliy hokimiyat organlari tomonidan ustuvor yo‘nalish sifatida ko‘riladi va muntazam ravishda takomillashtirib boriladi. Bunda yoshlarning ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish, ta’lim va mehnat bozorida munosib o‘rin egallashlarini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni alohida qayd etish joizki, Prezidentimizning “Yoshlar kelajagi bilan bog‘liq har qanday vazifa birlamchi ahamiyatga ega”, deya ta’kidlagani ayni haqiqatdir. Mazkur yondashuv “O‘zbekiston–2030” strategiyasida ham aksini topgan bo‘lib, ushbu muhim hujjatning “Har bir insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlarni yaratish” deb nomlangan birinchi yo‘nalishi 44 banddan iborat bo‘lsa, shuning 25 dan ortig‘i bevosita yoshlar manfaatlariga alohida e’tibor qaratilgan.

Shuningdek, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida mamlakatimiz yoshlarning zamonaviy kasblar bilan mashg‘ul bo‘lishini ta’minlash uchun har bir viloyatda 1 tadan «Kreativ park»lar faoliyatini tashkil etish, ularga yiliga 40 ming nafar yoshlarni jalb qilish, maktab bitiruvchilarini esa kamida 2 ta xorijiy til va 1 ta kasb egallashini ta’minlash belgilangan. O‘zbekiston Respublikasida yoshlar davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi qonun va qator normativ-huquqiy hujjatlar asosida yoshlarning huquqlari va imkoniyatlari himoya qilinib, ularning har tomonlama rivojlanishi uchun sharoitlar yaratilmoqda.

“2030-yilgacha mo‘ljallangan “Yoshlar strategiyasi” doirasida ta’lim sifati, innovatsiyaga bo‘lgan qiziqish, kasbiy rivojlanish va ijtimoiy himoya bo‘yicha keng ko‘lamli dasturlar amalga oshirilmoqda”[3]. Iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida davlat va nodavlat tashkilotlari tomonidan moliyaviy yordam dasturlari, jumladan, grantlar va stipendiyalar joriy etilmoqda. Xalqaro hamkorlik doirasida xorijiy ta’lim dasturlarida ishtirok etish imkoniyatlari kengayib, qo‘shma ta’lim loyihalari va talabalar almashinuvi rivojlantirilmoqda. Shuningdek, yoshlarning mehnat bozoridagi faolligini oshirish, ularning bandligini ta’minlash va yangi ish o‘rinlari yaratish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu maqsadda bir qator muhim tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Jumladan:

• “Yoshlar daftari” tizimi – yoshlarning bandligini ta’minlash va ularni moddiy qo‘llab-quvvatlash uchun maxsus dastur joriy etildi.

• Startap va innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash – yosh tadbirkorlarga kredit va grantlar ajratilib, ularning biznes g‘oyalarini amalga oshirish uchun davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari ishlab chiqilmoqda.

• Kasb-hunar markazlari – ishsiz yoshlarni zamonaviy kasblarga o‘rgatish orqali ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish choralari ko‘rilmoqda.

Yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazilishini ta’minlash maqsadida madaniyat va sport sohalariga katta e’tibor qaratilmoqda. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va milliy merosni asrash uchun turli madaniy festivallar va musobaqalar tashkil etilmoqda. Shu bilan birga, yoshlarning jismoniy faolligini oshirish va sport bilan muntazam shug‘ullanishini rag‘batlantirish maqsadida zamonaviy sport majmualari barpo etilmoqda. Shu o‘rinda, xalqaro tajribaga murojaat qiladigan

bo‘lsak, dunyoning turli davlatlarida yoshlar siyosatini rivojlantirish bo‘yicha muvaffaqiyatli amaliyotlar mavjud:

-Janubiy Koreya – yoshlarni texnologik startaplarga jalb qilish va ularga imtiyozli kreditlar ajratish tizimi samarali faoliyat ko‘rsatmoqda.

-Germaniya – dual ta’lim tizimi orqali yoshlarning nazariy bilim bilan birgalikda amaliy tajriba orttirishiga e’tibor qaratilgan.

- Xitoy – innovatsion loyihalar va tadbirkorlikni rivojlantirish bo‘yicha maxsus dasturlar yo‘lga qo‘yilgan.

Xulosa va takliflar (Conslusion/Resommendations).

O‘zbekiston ham yoshlarga oid davlat siyosatini xalqaro tajriba asosida modernizatsiya qilmoqda. Jumladan, “Yangi O‘zbekiston universiteti” va xalqaro ta’lim dasturlari yoshlarning ilmiy va kasbiy rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Kelgusida yoshlarga oid davlat siyosatini yanada samarali amalga oshirish uchun quyidagi takliflar ilgari surilishi mumkin:

-Yangi texnologik startaplar uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish.

-Yoshlarning innovatsion tadbirkorlik bilan shug‘ullanishi uchun grant va investitsiyalarni oshirish. Bu tashabbuslar yoshlarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlab, ularning jamiyatdagi ishtirokini yanada mustahkamlaydi.

Shu o‘rinda, Yurtboshimiz yoshlar bilan qilgan muloqatida bugungi kunda mafkuraviy xavf-xatarlar allaqachon kibermakonga ko‘chib o‘tganini qayd etib, yoshlarimizda internetdan foydalanish madaniyatini yanada yuksaltirish, ular yolg‘on ma’lumotlar qurboniga aylanishi, dunyoqarashi salbiy g‘oyalar ta’sirida shakllanishini oldini olish muhimligiga alohida e’tibor qaratdi. Bu borada farzandlarimizning ma’naviy tarbiyasi va mafkuraviy immunitetini kuchaytirish, ularni yot g‘oyalardan asrash har birimizning ma’suliyatli vazifamizga aylanishi shart ekanligini ta’kidladi. Shu bois mutasaddilarga yoshlarning mafkuraviy xavfsizligini ta’minlash, ularni dardiga malham bo‘lib, muammosini hal qilib, turli g‘oyaviy xurujlardan asrash, zararli axborotlardan himoya qilish ishlarini kuchaytirish vazifasi topshirildi. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda mamlakatimizda yoshlar siyosati bo‘yicha olib borilayotgan islohotlarimiz zamirida eng avallo, vatanimiz kelajagi uchun oldimizga qo‘ygan ulkan maqsadlarni amalga oshirishda Yangi O‘zbekiston bunyodkorlari sifatida yoshlarimizga ishonch bildirilayotganligi teran anglashimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Президент Шавкат Мирзиёев ёшлар билан мулоқот қилди. https://iibb.uz/public/oz/news/prezident-avkat-mirzieev1402

2.Президент Шавкат Мирзиёев ёшлар билан мулоқот қилди. https://iibb.uz/public/oz/news/prezident-avkat-mirzieev1402

3. Do‘ngalov T. “Yoshlar siyosatida, taraqiyyot omili va kelajak poydevori haqida” Toshkent, 2025.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Nabiyeva Naima Kamolovna
Lecturer at the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute

Xusinov Ibrat Omonboy o‘gli
Student at the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute

Published under peer review:
Doctor of Science in History, Associate Professor
Durdona Rasulova

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

JALOLIDDIN MANGUBERDINING HINDISTON - POKISTON HUDUDLARIDAGI KURASHLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek davlatchiligi tarixida chuqur iz qoldirgan so‘nggi Xorazmshoh Jaloliddin Manguberdining Hindiston va Pokiston hududlaridagi faoliyati atroflicha yoritiladi. Maqolada Jaloliddinning Sind daryosidan sakrashi bilan bog‘liq “Ghora Tarap” afsonasining mahalliy xalq xotirasida saqlanib qolgani, uning Shimoliy Hindistondagi harbiy yurishlari, Kallar Kahar yaqinidagi Samarqand qal’asi, Xushob shahri yaqinidagi Tulaja qal’asining qurilishi, Debal shahrida Pir Patho masjidining bunyod etilishi kabi muhim voqealar tahlil qilinadi. Shuningdek, Jaloliddinning ushbu hududda qisqa muddatli davlat tuzishga urinishi, uning siyosiy va madaniy merosi, hamda Pokiston adabiyotida unga nisbatan bo‘lgan hurmat va ehtirom ko‘rsatilgan. Maqola Jaloliddin Manguberdining ona vatanini himoya qilish uchun Hindistonni tark etishi va uning keyingi faoliyatiga ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Jaloliddin Manguberdi, Chingizxon, Xorazmshohlar sulolasi, Anushteginiylar, Mo‘g‘ullar imperiyasi, Hind daryosi.

JALALIDDIN MANGUBERDI'S STRUGGLE IN INDIA-PAKISTAN TERRITORIES

Abstract. This article comprehensively examines the activities of Jalal al-Din Manguberdi, the last Khwarazmian Shah who left a profound mark on the history of Uzbek statehood, in the regions of India and Pakistan. The article analyzes significant events such as the enduring "Ghora Tarap" legend in local memory related to Jalal al-Din's leap from the Indus River, his military campaigns in Northern India, the Samarkand fortress near Kallar Kahar, the construction of the Tulaja fortress near Khushab city, and the establishment of the Pir Patho mosque in Debal city. It also highlights Jalal al-Din's attempts to establish a short-lived state in this region, his political and cultural legacy, and the respect and reverence shown towards him in Pakistani literature. The article briefly touches upon Jalal al-Din Manguberdi's departure from India to defend his homeland and his subsequent activities

Keywords: Jalal al-Din Manguberdi, Genghis Khan, Khorezmshah dynasty, Anushteginids, Mongol Empire, Indus River.

БОРБА ДЖАЛАЛИДДИНА МАНГУБЕРДИ НА ИНДИЙСКО-ПАКИСТАНСКИХ ТЕРРИТОРИЯХ

В данной статье всесторонне рассматривается деятельность Джалал ад-Дина Мангуберди, последнего харезмшаха, оставившего глубокий след в истории узбекской государственности, в регионах Индии и Пакистана. В статье анализируются такие значимые события, как сохранившаяся в местной памяти легенда «Гора Тарап» о прыжке Джалал ад-Дина с реки Инд, его военные походы в Северную Индию, строительство Самаркандской крепости близ Каллар Кахара, возведение крепости

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Туладжа близ города Хушаб, создание мечети Пир Патхо в городе Дебал. В статье также освещаются попытки Джалал ад-Дина создать недолговечное государство в этом регионе, его политическое и культурное наследие, а также уважение и почтение, проявленные к нему в пакистанской литературе. В статье кратко затрагивается вопрос об отъезде Джалал ад-Дина Мангуберди из Индии на защиту родины и его последующей деятельности.

Ключевые слова: Джалал ад-дин Мангуберди, Чингисхан, династия Хорезмшахов, Ануштегиниды, Монгольская империя, река Инд.

Kirish (Introduction)

Xorazmning XII-asrning ikkinchi yarmi – XIII-asrning boshlari tarixi yoki Xorazm anushteginiylar davri va u bilan bog‘liq holda Jaloliddin Manguberdi obrazi bo‘yicha yozma merosning bibliografiyasi va adabiyotlari soni mingga yaqin desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Jaloliddin Manguberdining biografi bo‘lgan mashhur tarixchi An-Nasaviyning ‘‘Sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti tafsiloti’’ asari tarjimoni Komil Matyoqubov tarix fanining jaloliddinshunoslik yo‘nalishi allaqachon shakillanib bo‘ldi, deganda haq edi[1,11]. Sulton Jaloliddin Manguberdi Alouddin Muhammadning katta farzandi bo‘lib, unga ulkan qahromonlik, jasurlik, yuksak mahorat xususiyatlari mavjud edi. Jaloliddin Manguberdi Anushteginiylar sulolasining so‘nggi hukmdori bo‘lib, 1220–1231 yillarda Xorazmshohlar davlatini boshqargan. Jaloliddin Manguberdi voyaga yetgach, otasi Alouddin Muhammad uni 1215-yili G‘azna, Bomiyon, Gur, Bust, Takinobod, Zamindovar va Hindiston hududlarigacha bo‘lgan yerlarda hokim etib tayinlagan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Bilishning aniq usullari yig‘indisiga tayangan holda ilmiy tahlillar o‘tkazilib, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, tahlilning mantiqiy usullari hamda natijani ilmiy o‘rganish uslublaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Bu davrga kelib Sharqda yirik mog‘ullar imperiyasi shakllangan bo‘lsa, G‘arbda xorazmshohlar imperiyasi yirik davlatga aylangan edi. 1218-yildan munosabatlari o‘nglab bo‘lmas darajada buzilgan ikki imperiya o‘rtasida qonli urushlar oqibati xorazmshohlar davlati uchun halokatli bo‘lib chiqdi. Yasoq asosida temir intizom o‘rnatilgan mo‘g‘ullarning shafqatsiz bosqinchiligiga g‘arbda birinchi bo‘lib (mo‘g‘ullar davlatiga nisbatan) Xorazmshohlar davlati guvoh bo‘ldi va ko‘p asrlarga “tatigulik” bitmas chandiq bo‘lib qoldi. Xorazmshohlar davlati shaharlari va qishloqlarini birin-ketin egallayotgan mo‘g‘ullar Xorazmshoh, Sulton Muhammadning ortidan quvib, Xurosonda uning izini yo‘qotib, Ray shahri tomon o‘tib ketadi. Ko‘plab tarixchilar, jumladan, birinchilardan bo‘lib V.Bartold Sulton Muhammadni Gurgon tarafdan borib Kaspiy dengizining janubi-sharqiy burchagidagi Ashurada (Abeskun) orolida yashiringanini ta’kidlaydilar [2:493]. Bu orolda Xorazmshoh og‘ir kasalga duchor bo‘lib, Jaloliddinni valiahd deb e’lon qiladi [3,98]. Xorazmshoh Sulton Muhammad vafotidan so‘ng parokanda holatdagi davlatni dushmandan himoya qilish oson bo‘lmadi. Xorazmshohlar saroyidagi fitna-fasodlar, qo‘shinning katta qismini tashkil etadigan ko‘chmanchi qangli-qipchoq va o‘g‘uzlarning o‘zaro adovatlari hamda viloyatlardagi

Amirlarning imkoniyatdan foydalanib mustaqillikka bo‘lgan intilishi vaziyatni yanada og‘irlashtirgan edi. Qanchalik qiyin bo‘lmasin, Jaloliddin Manguberdining G‘aznada katta qo‘shin to‘plashi Chingizxonni qattiq xavotirga soladi va bir necha marta unga qarshi qo‘shin jo‘natadi. Hatto bir safar Jaloliddin Chingizxonga: ‘‘Istagan bir yerni belgila, shu yerga jang qilish uchun boraman’’, - deb maktub yo‘llaydi. Shunday bo‘lsa-da, Chingizxon Jaloliddin Manguberdiga qarshi o‘zi emas, ishonchli sarkardalari boshchiligida yo‘llagan qo‘shinlarning ketma-ket mag‘lubiyatga uchrashi ‘‘yengilmas mo‘g‘ullar’’ afsonasini yo‘qqa chiqarardi. Jaloliddin Manguberdining otasi vafotidan to Sind daryosi bo‘yidagi jangga (1221-yil noyabr) qadar barcha katta-kichik to‘qnashuvlarda m‘og‘ullar ustidan erishgan g‘alabalari uning xalq va dushman o‘rtasidagi obro‘sini nihoyatda oshirgan. Chingizxon va uning qo‘shinining esa ancha xavotiriga sabab bo‘lgan edi.

Sind daryosi bo‘yidagi jangda kuchlar nisbatidagi katta farq tufayli Jaloliddin Manguberdi Chingizxondan birinchi marta yengiladi. Ushbu jang jahon tarixiga “Sind daryosi bo‘yidagi jang” degan nom bilan kiradi. Jang bo‘lgan joy hozirgi Pokistonning Panjob viloyati Attok shahridan 25 km g‘arbdagi Nizampur qishlog‘i o‘rnida bo‘lgan. Sind daryosining narigi sohilida eski Nilob qishlog‘i hozir ham mavjud va hozir ham Nilob nomi bilan ataladi. Jaloliddin Manguberdi ushbu jangda mag‘lub qilingan bo‘lsa ham, jangda ko‘rsatgan qahramonligi va jasorati sharq xalqlari xotirasida muhrlanib qolgan.

Bugungi kunda ushbu jang va uning ahamiyati to‘g‘risida Pokiston Islom Respublikasida ham ko‘plab ilmiy tadqiqotlar o‘tkazilgan. Jang bo‘lib o‘tgan joy aniqrog‘i, Jaloliddin Manguberdining 20 (ayrim manbalarda 30) metrlik balandlikdan tezoqar Sind (Hind) daryosiga sakragan joyi, mahalliy urdu tilida “Ghora tarap”[4:292] (Ot sakrash) deb nomlanadi. Oradan 800 yil vaqt o‘tgan bo‘lsa ham, mahalliy aholi tomonidan bu nomning saqlanib kelinishi, bu borada ko‘plab roman va hikoyalar, tarixiy asarlarning yozilishi pokistonliklarning uni qahramonlari safida ko‘rishlaridan dalolat beradi. Xorazmshoh Jaloliddin Manguberdi 1221–1224-yillar davomida Hindistonning bir nechta shaharlarini qo‘lga kiritadi va Dehli sultoni Shamsiddin Eltutmish bilan munosabatlari xatarli tus ola boshlaguniga qadar Shimoliy Hindistonda turadi.

Ma‘lumotlarga ko‘ra, Jaloliddin Manguberdi hozirgi Pokistondagi Kallar Kahar shahri yaqinida bir tog‘ etagidagi qal’ani o‘zining qarorgohi qilib olgan. Bu qal’a xarobalari bugungi kunda mahalliy aholi tomonidan “Samarqand qal’asi”, qal’a joylashgan tog‘ esa “Samarqand tog‘i” deb nomlanadi. Mazkur qal’a nisbatan kichikligi uchun Jaloliddin Manguberdi o‘z askarlarini joylashtirish uchun Pokistonning Panjob provinsiyasidagi Xushob shahri yaqinida qisqa vaqt mobaynida baland tog‘ etagida yana bir qal’a qurdiradi. Bu qal’a hozirgi kunda “Tulaja qal’asi” deb nomlanadi [5:64]. Jaloliddin Manguberdi hindlarning Debal shahrini olgach, birinchi juma masjidini qurgan. Bu masjidning qayerda joylashgani bo‘yicha pokistonlik mashhur olim doktor Nabi Baxsh Xon Beluj ilmiy tadqiqotlar olib borgan va uning 1951-yildan buyon olib borgan ilmiy tadqiqotlari natijasida hozirgi kunda Pokistonning Arab dengizidagi Sind provinsiyasining Tatta shahriga 25 km masofada joylashgan Pir Patho masjidi aynan Jaloliddin Manguberdi tomonidan qurilgan degan fikrga keladi.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Umuman olganda, Jaloliddin Manguberdi Sind (Hind) daryosidan o‘tganidan so‘ng ikki yil davomida Kashmirdan boshlanadigan Jelam daryosidan to Arab dengizigacha bo‘lgan tarqoq va urush holatidagi mahalliy hind va musulmon mulklarini birlashtirdi. Bu hozirgi Pokiston Islom Respublikasi hududlarini o‘z ichiga olgan. Xorazmshohning bu zaminda qisqa vaqt ichida erishgan muvaffaqiyatiga ko‘p yillar davomida hech bir hukmdor erisha olmagan. Jaloliddin Manguberdi Pokiston zaminida qurgan davlatini kengaytirib, osoyishtalik bilan hukmronlik qilaverishi mumkin edi. Biroq Jaloliddin Manguberdi ona vatanini mo‘g‘ul otining tuyoqlari ostida toptalayotganiga, Islom dunyosi boshiga tushayotgan qirg‘inbarotga tomoshabin bo‘lib qarab tura olmas edi. Shu sababdan o‘z amirlaridan Jahon Pahlavonni o‘zining Hindistondagi vakili sifatida qoldirib, Eron va Iroqqa qaytib ketdi. Pokistonda Jaloliddin Manguberdi to‘g‘risida chop etilgan zamonaviy adabiyotlarda uni o‘zlarining qahramoni sifatida qaraladi.

Jaloliddin Manguberdi ukasi G‘iyosiddin Pirshoh boshqaruvidan norozi bo‘lgan bir nechta amirlarni Eronga chorlab, qonuniy hokimiyatini qaytarib olishga da’vat etishi hamda Pokiston va Hindiston zaminidagi 4 yillik mashaqqatlaridan so‘ng Janubiy Eron orqali Isfahon shahriga kirib boradi. Ukasi G‘iyosiddin Pirshoh esa unga tobelik bildiradi. Shundan so‘ng, Xorazmshohning rasmiy ravishda taxtga o‘tirish marosimi o‘tkazlib, qo‘shnilar bilan siyosiy aloqaga kirisha boshlaydi. Ozarbayjon hududlarini egallab o‘z hokimiyatini mustahkamlaydi. Shimoliy Eronda joylashgan ismoiliylar fursatdan foydalanib, mo‘g‘ullarning bosqinchilik yurishlari oqibatida parokanda bo‘lgan hududlarga talonchilik yurishlarini qiladilar. Faqatgina janobi Haq inoyati bilan mazlum xalqqa qilgan yomonliklari uchun ismoiliylarni yovuzliklariga Jaloliddin Manguberdi chek qo‘yadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (Reference)

1. ШаҳобиддинМуҳаммадан-Насавий. Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тафсилоти. /Камол Матёқубов таржимаси./ – Т.: O‘zbekiston, 2006. – Б.11. (Бундан кейин: Ан-Насавий. Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тафсилоти).
2. Бартольд В.В. Сочинения I. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М.: Издательство восточной литературы, 1963. - С. 493
3. AydinTaneri. Harezm§ahlar. - Ankara: Ttirkiyediyanetvakfi, 1993. - S. 98
4. IbniilEsir. Islamtanhi. Turkchataijimasi. - Istanbul: Hikmetne§nyati. 2016. J. 10.-S. 247.
5. Бекзод Абдиримов "Икки буюк саркарда ёхуд Жалолиддиндан Қутузгача"Бекзод Абдиримов
6. Baloch N.A. Sindh, studies historical. Jamshoro, Sindh: Pakistan Study Centre, University of Sindh. 2002. - Pp. 127-146.
7. Tabakat-i-Nasiri. Translated From original Persian Manuscripts by Major H.G.Raverty. - London, 1881. - L. 29
8. Ibn Khuldun, At-Tarikh, Beirut Dar el-Fekr. 1988, Volume. 5

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ulug‘ov Abduraim Xamzayevich
Termez Branch of the Tashkent Medical Academy
Head of the Department of Social Sciences and Humanities,
Doctor of Philosophy (PhD) in Political Science

Published under peer review:
Doctor of Political Science, Associate Professor
Mansur Musaev
Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG‘RIKENGLIKNI TA’MINLASHDA YANGI O‘ZBEKISTON TASHABBUSI

Annotatsiya. Mazkur maqolada millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlashda Yangi O‘zbekiston tashabbusi haqidagi fikrlar ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada globallashuv sharoitida dunyo miqyosida davlatlarning milliy-ma’naviy xavfsizlikni ta’minlashning ustuvor yo‘nalishi sifatida millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik madaniyatini yuksaltirish muhim hayotiy ehtiyojga aylanib borayotganligi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik, globallashuv, davlat, mafkura, ma’naviyat, madaniyat, tahdid, xavfsizlik.

ИНИЦИАТИВА НОВОГО УЗБЕКИСТАНА В ОБЕСПЕЧЕНИИ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ И РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Аннотация. В данной статье с научной точки зрения анализируются взгляды на инициативу нового Узбекистана в обеспечении межнационального согласия и религиозной терпимости. Также в статье с научной точки зрения освещается, что в условиях глобализации повышение культуры межнационального согласия и религиозной толерантности становится важной жизненной потребностью как приоритетное направление обеспечения национально-духовной безопасности государств в мировом масштабе.

Ключевые слова: межнациональное согласие, религиозная толерантность, глобализация, государство, идеология, духовность, культура, угроза, безопасность.

NEW UZBEKISTAN INITIATIVE IN ENSURING INTERETHNIC HARMONY AND RELIGIOUS TOLERANCE

Annotation. This article analyzes views on the initiative of the new Uzbekistan in ensuring interethnic harmony and religious tolerance from a scientific point of view. Also, the article scientifically illuminates that in the context of globalization, increasing the culture of interethnic harmony and religious tolerance is becoming an important life necessity as a priority direction for ensuring the national and spiritual security of states on a global scale.

Keywords. interethnic harmony, religious tolerance, globalization, state, ideology, spirituality, culture, threat, security.

Kirish (Introdustion). Globallashuv sharoitida dunyo miqyosida davlatlarning milliy-ma’naviy xavfsizlikni ta’minlashning ustuvor yo‘nalishi sifatida millatlararo totuvlik va diniy

bag‘rikenglik madaniyatini yuksaltirish muhim hayotiy ehtiyojga aylanib bormoqda. Ayniqsa, insoniyat bugungi kunda mutlaqo o‘zgacha muhit, yangicha talab va ilgari kuzatilmagan xavf-xatar hamda tahdidlar kuchaygan bir sharoitda yashashiga to‘g‘ri kelmoqda. Mana shunday murakkab bir sharoitda dunyo miqyosida tinchlik, va barqarorlikni asrash, mustaqillikni mustahkamlash tobora dolzabr vazifaga aylanib bormoqda. Yurtimizda tinchlik va barqarorlikni ta’minlash, farovonlik muhitini asrashda barcha din vakillari birdek manfaatdor. O‘z navbatida, davlat turli dinlarga e’tiqod qiluvchi fuqarolar, diniy tashkilotlar o‘rtasida o‘zaro murosa va hurmat o‘rnatilishiga ko‘maklashadi, diniy mutaassiblik hamda ekstremizmga munosabatlarni qarama-qarshi qo‘yish va keskinlashtirishga, turli konfessiyalar o‘rtasida adovatni avj oldirishga qaratilgan xatti-harakatlarga yo‘l qo‘ymaydi. Bu haqda davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev ta’biri bilan aytganda“...hozirgi vaqtda dunyoning turli mintaqalarida millatlararo va dinlararo keskinlik kuchayib bormoqda, millatchilik, diniy murosasizlik bosh ko‘tarmoqda. Bu illatlar davlatni yemirib, jamiyatni parchalab, radikal guruh va oqimlar uchun mafkura bazasiga aylanmoqda. Ana shunday murakkab vaziyatda mamlakatimizda turli millat va dinga mansub insonlar o‘rtasida do‘stlik va hamjihatlikni yanada mustahkamlash biz uchun borgan sari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hech shubhasiz, bu bizning zaminimizda tinchlik va osoyishtalikning mustahkam kafolati, xalqimiz bunyodkorlik salohiyatini, uning ertangi kunga bo‘lgan ishonchini oshirishning asosi bo‘lib xizmat qilmoqda”, – [1] degan gaplari ayni haqiqat ekaniga guvoh bo‘lamiz.

Yurtimizda millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik munosabatlarining ta’minlanishi, avvalo, dinlararo ziddiyatlarning oldini olish barobarida turli din vakillari o‘rtasida o‘zaro hamkorlik, birdamlik va hamjihatlikning shakllanishiga zamin yaratmoqda. Dunyo miqyosida bag‘rikeng yurt sifatida e’tirof etiladigan jonajon Vatanimizda bugungi kunda 130 dan ortiq millat va elat, 16 ta diniy konfessiya vakillari tinch-totuv, ahil-inoq, hamjihat bo‘lib yashamoqda. Mamlakatimizda etnik o‘ziga xoslikni rivojlantirish va millatlararo munosabatlarni yanada uyg‘unlashtirishda 157 ta milliy madaniy markaz va 38 ta do‘stlik jamiyati faoliyat ko‘rsatmoqda. Ular o‘z madaniyati, tili, hunarmandchiligini rivojlantirib, bir-birini o‘zaro boyitishga, ko‘p millatli yagona oila tuyg‘usini mustahkamlashga salmoqli hissa qo‘shmoqda. Ularning o‘z faoliyatini amalga oshirishi va mamlakat hayotida faol ishtirok etishi uchun barcha imkoniyatlar va shart-sharoitlar muhayyo etilgan. Mamlakatimizdagi ta’lim muassasalarida o‘quv-tarbiya jarayonlari o‘zbek, qoraqalpoq, rus, tojik, qozoq, qirg‘iz va turkman tillarida olib borilmoqda, qardosh tilli maktablarda o‘qiyotgan farzandlarimiz davlat hisobidan darslik va badiiy adabiyotlar bilan ta’minlanmoqda.

Yurtimizda “O‘zbekiston – umumiy uyimiz” degan ezgu g‘oya barcha milliy madaniy markazlarning shioriga aylangani diqqatga sazovor. Bu jamiyatimizda hukm surayotgan millatlararo totuvlik va bag‘rikenglik muhiti, tinchlik va osoyishtalikning amaliy ifodasidir[2]. Ayniqsa, mazkur holat global miqyosida xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda hukm surayotgan millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik, do‘stlik va birdamlik muhiti O‘zbekistonning xalqaro maydondagi obro‘-e’tiborini yanada yuksaltirishga zamin yaratmoqda. Davlatimiz diniy konfessiyalar o‘rtasidagi tinchlik va totuvlikni qo‘llab-quvvatlaydi. Hech kimga sir emas, bugun dunyoda beqaror vaziyat hukm surmoqda. Xalqaro maydonda davlatlarning bir-biriga o‘zaro ishonchi susayib bormoqda. Bunday murakkab sharoitda hayotning o‘zi bizdan mamlakatimizda hukm surayotgan o‘zaro hurmat, mehr-oqibat, totuvlik va birdamlik

muhitini yanada mustahkamlash, yoshlarni buzg‘unchi yot g‘oya va oqimlar, tashqi ta’sirlardan asrashga qaratilgan ishlarimizni yangi bosqichga ko‘tarishni talab etmoqda[3].

Tarixdan ma’lumki, diyorimizda azaldan zardushtiylik, buddaviylik, nasroniylik, moniylik hamda islom dini vakillari o‘zaro inoq va tinch-totuvlikda istiqomat qilishgan. Yurtimizdagi madaniyat markazlari hisoblangan ko‘plab shaharlarda masjid, cherkov, sinagoglar faoliyat ko‘rsatgan. Ushbu muqaddas maskanlarda turli dinga mansub millat va elatlar o‘zlarining diniy marosimlarini emin-erkin ado etishgan. Albatta, mazkur holatni hozirgi vaqtda yurtimizda yashovchi turli dinlarga e’tiqod qiluvchi barcha millatlar va elatlarning o‘zaro munosabatlari misolida ham ko‘rish mumkin. Respublikapmizda millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik muhitini asrab avvaylash orqali tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashda barcha din vakillari birdek manfaatdor. Bu haqda, fikr yuritganda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev qayd etganidek: “...Bizning davlatimiz ko‘p millatli va ko‘p konfessiyali davlat. Bugungi kunda mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila farzandlaridek ahil va inoq yashamoqda. Bu borada, hech shubhasiz, xalqimizga azaldan xos bo‘lgan bag‘rikenglik an’analari muhim rol o‘ynamoqda”[4], – degan so‘zlari zamirida naqadar katta ishonch mujassamdir. Mazkur holat, o‘z navbatida O‘zbekistonda millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik, konfessiyalararo hamjihatlik inoqlik va birdamlikning nodir timsoli sifatida namoyon bo‘lib, barcha din vakillariga nisbatan bag‘rikenglikning ijobiy namunasi ekanligidan dalolat beradi. Shu o‘rinda, qayd etish joizki, dunyodagi mavjud dinlar o‘z mohiyatiga ko‘ra, o‘zida ezgulik, tinchlik, yaxshilik, do‘stlik hamda bunyodkor g‘oyalarni mujassam etadi. Din insonlarni halollik va poklikka, mehr-shafqat, birodarlik va bag‘rikenglikka da’vat etadi. Ma’naviyatimizning o‘zviy qismi xalqimizga xos etnik madaniy va diniy bag‘rikenglikning ildizlari uzoq tarixga borib taqaladi, buni o‘zga din vakillari ham e’tirof etishadi. Ko‘pmillatli va ko‘pmadaniyatli jamiyatni oqilona boshqarish sohasida O‘zbekiston muhim tajriba to‘pladi. Bizning bu boradagi faoliyatimiz dunyo miqyosida katta qiziqish uyg‘otmoqda[5]. Yurtimizda bag‘rikenglik muhitini qaror topishi avvalo, dinlararo ziddiyatlarni oldini olish orqali turli din vakillari o‘rtasida o‘zaro hamkorlik, birdamlik va hamjihatlikning shakllanishiga zamin yaratadi. Mazkur omil yurt tinchligi va taraqqiyotiga, umuminsoniy madaniyat va ma’naviyat rivojiga bevosita xizmat qiladi.

Bugungi kunda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning siyosiy irodasi, xalqparvar va millatparvar siyosati, Markaziy Osiyo mintaqasida olib borayotgan faol tashqi siyosati tufayli qo‘shni davlatlar bilan har tomonlama, o‘zaro manfaatli aloqalarni tobora rivojlanib borayotganligi e’tirofga sazovardir. Ezgulik va tinchlik-osoyishtalik omili hisoblanmish diniy bag‘rikenglik tamoyillarini yanada mustahkamlash va rivojlantirish orqali mamlakatimizda ta’lim, ilm-fan, ma’naviyat va ma’rifat, millatlar o‘rtasidagi do‘stlik va bag‘rikenglik tamoyillari o‘zining yangi bosqichini amalga oshirmoqda. E’tiborli tomoni yaqin qo‘shni davlatlar bilan oliy va yuqori darajadagi aloqalarimiz tobora rivojlanib, ancha faollashib borayotgani qalbimizni quvontirmoqda. Ayniqsa, Yurtboshimiz Shavkat Mirzyoevni BMT Bosh Assambleyasining sessiyalarida hamda BMTning Inson huquqlari bo‘yicha kengashi sessiyasida so‘zlagan nutlarida ilgari surgan muhim taklif va tashabbuslari dunyo hamjamiyatida katta qiziqish uyg‘otmoqda.

2024-yilning 16-noyabr kuni esa poytaxtimizda “Bag‘rikenglik haftaligi” doirasida Din ishlari qo‘mitasi, Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi hamda O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi hamkorligida “***Yangi O‘zbekistonda diniy bag‘rikenglik***”

mavzusida xalqaro konferensiya bo‘lib o‘tgan edi. Ushbu konferensiyadan ko‘zlangan maqsad O‘zbekistonda tinchlik, osoyishtalik omillaridan biri bo‘lgan diniy bag‘rikenglik, dinlararo totuvlik va konfessiyalararo hamjihatlikni yanada mustahkamlash borasidagi ishlarni o‘rganish, istiqboldagi vazifalarni tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va shu yo‘nalishda o‘z yechimini kutayotgan masalalarni hal etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish ustuvor vazifa sifatida e’tibor qaratildi. Mazkur xalqaro anjumanda AQSh, Buyuk Britaniya, Koreya, Turkiya, Malayziya, Portugaliya, Armaniston, Rossiya, Tojikiston, Qozog‘iston kabi davlatlardan mutaxassislar, YuNESKOning O‘zbekistondagi vakolatxonasi vakillari, dinshunos ekspertlar, islomshunoslar, milliy madaniy markazlar, turli diniy konfessiya vakillari, shuningdek, jamoat tashkilotlari, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi professor-o‘qituvchilari qatnashdi.

Mazkur konferensiyada qatnashgan Rus pravoslav cherkovi Toshkent va O‘zbekiston yeparxiyasi rahbari Mitropolit Vikentiy: “Prezident Shavkat Mirziyoev barcha odamlar tinchlik va hamjihatlikda yashashlarini ta’minlashini qo‘llab-quvvatlab, targ‘ib qilib kelmoqda. Bu esa diniy bag‘rikenglikning muvaffaqiyat kalitidir. Keyingi yillarda O‘zbekiston xalqaro hamjamiyatga tobora ochilib bormoqda. Turli millatlar o‘rtasida ezgulik, tinchlik va totuvlik, bag‘rikenglik va do‘stlik siyosatini tarannum etayotgan mamlakat sifatida dunyoda tan olinmoqda. Ushbu konferensiya esa diniy bag‘rikenglikning o‘zbekona modeli sifatida e’tirof etilmoqda” [6], -deya ta’kidlashi mamlakatimizda barcha diniy konfessiya vakillari tomonidan mazkur sohasida amalga oshirilayotgan davlatimiz siyosatidan mamnun ekanligini anglatadi. Shuningdek, mazkur konferensiya haqida Rossiya Yevangel-Lyuteran cherkovi arxiepiskopi Vladimir Provorov tomonidan bildirilgan fikr ham e’tirofga molikdir. Bu haqda Vladimir Provorov: “O‘ylaymanki, mazkur konferensiya O‘zbekistondagi turli millat va elat vakillarining tinch-totuv, umumjamiyat rivoji yo‘lidagi sa’y-harakatlariga hamohangdir. O‘zbekiston Prezidentining millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik tamoyillariga asoslangan siyosati mamlakatdagi turli millat vakillarini bir maqsad sari birlashtirmoqda. Bu yangi O‘zbekistonning insonparvarlik islohotlaridan biri sifatida xalqaro hamjamiyat tomonidan e’tirof etilmoqda”[7],- deya alohida ta’kidlaydi.

O‘z navbatida, mazkur konferensiyada qatnashgan Turkiyaning Saljuq universiteti Saljuq tadqiqotlari instituti mudiri, professor Mustafa Demirji O‘zbekistondagi 130 dan ortiq millat va elat hamda 16 ta konfessiya vakillarini bir maqsad yo‘lida birlashtirish, konfessiyalararo muloqat va diniy bag‘rikenglik borasida O‘zbekiston hukumati tomonidan olib borilayotgan siyosatidan ijobiy taassurot uyg‘otganligini alohida bildirib o‘tadi. Bu haqda M.Demirji: “Ushbu nufuzli anjuman orqali turli millat vakillari Prezident Shavkat Mirziyoev tomonidan O‘zbekistonda diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik borasida olib borilayotgan islohotlardan mamnun ekanliklarini izhor qilmoqdalar.Tarixan ushbu makon Buyuk Ipak yo‘lining chorrahasida joylashgan, turli millat va xalqlar bir yerda jamlangan yurt hisoblanadi. Bu esa o‘lkaning sivilizatsiyalar tutashgan manziliga aylantirgan. Bunday yurt dunyoning boshqa joyida topilmaydi”[8], -deya o‘zining ijobiy fikrlarini aytib o‘tadi.

Xulosa va takliflar (Conslusion/Resommendations).

Bu kabi tadbirlarning bardavom bo‘layotgani juda quvonarlidir. Xulosa qilib aytganda dunyo miqyosida vujudga kelayotgan tahlikali vaziyatlar, to‘qnashuvlar tinchlik-totuvlikning qadrini yanada oshirmoqda. Bu esa, jahonda ekstremizm, radikalizm va terrorizmga qarshi kurashda ta’sirchan

samarador usullarni qo‘llashda diniy-ma’rifiy sohada o‘zaro hamkorlikda faoliyat olib borish eng avvalo, insonparvarlik, bag‘rikenglik g‘oyalarini targ‘ib etish orqali tinchlik va xotirjamlikka birgalikda erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Миллатлараро дўстлик ва ҳамжиҳатлик – халқимиз тинчлиги ва фаровонлигининг муҳим омилидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Республика байналмилал маданият маркази ташкил этилганининг 25 йиллигига бағишланган учрашувдаги нутқи // Халқ сўзи. 2017. 25 январь. №18.

2 Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбекистон халқига Халқлар дўстлиги куни муносабати билан байрам табриги” https://president.uz/uz/lists/view/7437

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбекистон халқига Халқлар дўстлиги куни муносабати билан байрам табриги” https://president.uz/uz/lists/view/7437

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг "Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби" мавзусидаги анжуманда сўзлаган нутқи. Адолат 2017 йил. № 24. Б.1-2-3

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбекистон халқига Халқлар дўстлиги куни муносабати билан байрам табриги” https://president.uz/uz/lists/view/7437

6. Миллатлараро дўстлик ва ҳамжиҳатлик – халқимиз тинчлиги ва фаровонлигининг муҳим омилидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Республика байналмилал маданият маркази ташкил этилганининг 25 йиллигига бағишланган учрашувдаги нутқи.Халқ сўзи 2017 йил 25 январ. №18

7. “Янги Ўзбекистон диний бағрикенглик” мавзусидаги халқаро конференция хорижий мутахассислар нигоҳида https://uza.uz/uz/posts/yangi-ozbekiston-diniy-bagrikenglik-mavzusidagi-xalqaro-konferenciya-xorizhiy-mutaxassislar-nigohida_660948

8. “Янги Ўзбекистон диний бағрикенглик” мавзусидаги халқаро конференция хорижий мутахассислар нигоҳида https://uza.uz/uz/posts/yangi-ozbekiston-diniy-bagrikenglik-mavzusidagi-xalqaro-konferenciya-xorizhiy-mutaxassislar-nigohida_660948

9. “Янги Ўзбекистон диний бағрикенглик” мавзусидаги халқаро конференция хорижий мутахассислар нигоҳида https://uza.uz/uz/posts/yangi-ozbekiston-diniy-bagrikenglik-mavzusidagi-xalqaro-konferenciya-xorizhiy-mutaxassislar-nigohida_660948

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 4 Issue: 04 | 2024
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Madina Dadaboyeva
Qo‘qon universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: Nodirjon Nizomjonovich Xolmirzayev
Qo‘qon universiteti «Ijtimoiy fanlar» kafedrasi professor v.b.
falsafa fanlari doktori (DSc)

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

EKOLOGIK MADANIYAT VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Maqolada ekologik madaniyat tushunchasi, uning mohiyati, ekologik madaniyatning tarkibiy qismlari, ekologik qadriyatlar va ekologik madaniyatning munosabatlar tizimida tutgan o‘rni xususida so‘z yuritiladi. Shu bilan birga ekologik madaniyatni shakllantirishga xizmat qiluvchi omillar xususida mulohaza yiritiladi.

Kalit so‘zlar: Ekologik madaniyat, qadriyat, ekologik munosabatlar, ekologik tahdid, axloq, sivilizatsiya, komponent, ekologik xavfsizlik.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ЕЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Аннотация: В статье рассматривается понятие экологической культуры, ее сущность, компоненты экологической культуры, экологические ценности, роль экологической культуры в системе отношений. При этом рассматриваются факторы, способствующие формированию экологической культуры.

Ключевые слова: Экологическая культура, ценность, экологические отношения, экологическая угроза, мораль, цивилизация, компонент, экологическая безопасность.

ECOLOGICAL CULTURE AND ITS CHARACTERISTICS

Annotation: The article examines the concept of ecological culture, its essence, components of ecological culture, ecological values, the role of ecological culture in the system of relations. At the same time, factors contributing to the formation of ecological culture are considered.

Key words: Ecological culture, value, ecological relations, ecological threat, morality, civilization, component, ecological safety.

KIRISH

Jahon ekologik inqirozi sharoitida ekologik madaniyat asosiy ijtimoiy-madaniy hodisa maqomini kasb etmoqda. Bu dunyoqarashning muhim tarkibiy qismi va insonning atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlarini tartibga solish usuliga aylanadi. Ijtimoiy falsafa ijtimoiy-tabiiy munosabatlar tizimida inson mavjudligining refleksli tushunchasi sifatida ekologik madaniyat muammosiga alohida ahamiyat beradi, uni insonning yashash strategiyasini belgilaydigan umumiy madaniy kodning bir qismi sifatida ko‘radi.

METODLAR

Ekologik madaniyatni shakllantirishda mafkuraviy komponent alohida rol o‘ynaydi, bu insonning tabiatga bo‘lgan munosabatining chuqur asoslarini, ekologik ongning tuzilishini va shaxsning xulq-atvor strategiyasini belgilaydi. Dunyoqarash ekologik madaniyatning integral asosi bo‘lib, atrof-muhitga mas’uliyatli xatti-harakatlarning barqaror motivatsiyasini shakllantiradigan bilimlar, qadriyatlar, munosabatlar va me’yorlarni birlashtiradi.

NATIJALAR

«Ekologik madaniyat» tushunchasi aniq fanlararo xususiyatga ega, chunki u bir nechta ilmiy sohalar: falsafa, sotsiologiya, madaniyashunoslik, pedagogika, ekologiya va etika chorrahasida shakllangan. Buning sababi shundaki, ekologik madaniyat tabiat va jamiyat, shaxs va jamoa, moddiy va ma’naviy chorrahada bo‘lgan holda ham bilish, ham qadriyat-xulq-atvor sohalarini qamrab oladi.

Falsafiy nuqtai nazardan, ekologik madaniyat ongning o‘ziga xos shakli bo‘lib, unda tabiat o‘ziga xos qiymatga ega bo‘lgan va axloqiy munosabatni talab qiladigan yaxlit tizim sifatida tushuniladi. Hozirgi zamon ijtimoiy falsafasi doirasida ekologik madaniyat nafaqat tabiat haqidagi bilimlarni, balki insonning tabiiy muhitda yashash tarzini ham o‘zida aks ettiruvchi xulq-atvor va mafkuraviy munosabatlarning o‘ziga xos shakllarida ifodalanishi ta’kidlanadi. [1; 121]

Sotsiologiya ekologik madaniyatni ekologik xavf-xatar sharoitida ijtimoiy xulq-atvorni tartibga solish mexanizmi, jamiyatlar, ijtimoiy guruhlar va institutlar darajasida atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlarning barqaror normalarini shakllantiradi. Madaniy nuqtai nazardan, ekologik madaniyat jamiyatning tabiatga munosabatini aks ettiruvchi ramziy shakllar, mifologemalar, marosimlar va kundalik amaliyotlarni o‘z ichiga olgan bir butun sifatida madaniyatning alohida qatlami sifatida ishlaydi.

Pedagogika ta’lim-tarbiya jarayonining bir qismi sifatida ekologik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, atrof muhitga mas’uliyatli fuqaroni yoshligidanoq tarbiyalash zarurligini ta’kidlaydi. Shu munosabat bilan ekologik ta’lim barqaror rivojlanish tamoyillariga yo‘naltirilgan ekologik ongi va xulq-atvorni shakllantirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Ekologik madaniyatning axloqiy jihati insonning tabiat, kelajak avlodlar va boshqa tirik mavjudotlar oldidagi axloqiy mas’uliyatini anglashi bilan bog‘liq bo‘lib, bu ayniqsa biosfera gumanizmi va eko-gumanistik etika tushunchalarida yaqqol namoyon bo‘ladi. [2; 271] Shunday qilib, ekologik madaniyatning fanlararo xususiyati uning murakkab tuzilishi va ko‘p qirraliligini belgilaydi. Ushbu konsepsiyani faqat ekologik bilim yoki ta’limga qisqartirish mumkin emas - u ma’nolar, qadriyatlar, munosabatlar va inson, uning atrofidagi dunyo o‘rtasidagi amaliy o‘zaro ta’sir shakllarining yaxlit tizimini o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy-falsafiy kontekstda ekologik madaniyatning mafkuraviy jihati texnokratik tafakkurdan ekotsentrik tafakkurga o‘tish bilan bog‘liq. Agar klassik ilmiy paradigma doirasida tabiat zabt etish va ekspluatatsiya qilinadigan ob’ekt sifatida qabul qilingan bo‘lsa, zamonaviy ekologik dunyoqarash tabiatning qadr-qimmatini insonga nisbatan teng bo‘lgan mustaqil voqelik sifatida tasdiqlaydi. [3; 232] Qadriyat yo‘nalishlarining bunday o‘zgarishi shaxsda atrof-muhit holatiga daxldorlik va mas’uliyat hissini shakllantirishni nazarda tutadi.

Ekologik madaniyatning mafkuraviy asosi tabiiy resurslarning cheklanganligini tan olish, sayyoradagi hayot barcha shakllarining tizimli o‘zaro bog‘liqligini tushunish va ekologik tahdidlarning global mohiyatini anglashdan iborat. Ushbu g‘oyalar barqaror rivojlanish uchun asos

bo‘lib qoladi, bu esa odamlardan o‘z-o‘zini anglashning yangi shaklini talab qiladi - uning markazi yoki cho‘qqisi emas, balki murakkab ekotizimning elementi sifatida.

Ekologik dunyoqarashni shakllantirish ijtimoiylashuvning dastlabki bosqichlarida, jumladan, yoshlarda ham alohida ahamiyatga ega. Aynan shu davrda axloqiy va ekologik munosabatlarning asoslari qo‘yiladi, bu esa keyinchalik insonning tabiat bilan o‘zaro munosabatini belgilaydi. Atrof-muhit qadriyatlarining samarali uzatilishi faqat ta’lim, madaniyat, oila, ommaviy axborot vositalari va institutsional amaliyotni o‘z ichiga olgan tizimli yondashuv kontekstida mumkin. Shunday qilib, ekologik madaniyatning mafkuraviy tarkibiy qismi uning konseptual va me’yoriy asosi bo‘lib, ularsiz shaxs va umuman jamiyatning barqaror ekologik yo‘nalishini amalga oshirish mumkin emas. Aynan shu narsa atrof-muhit muammolarini tushunish chuqurligini, xatti-harakatlarni o‘zgartirish uchun ichki motivatsiya darajasini va tashqi dunyo bilan o‘zaro munosabatlarning yangi modelini qabul qilishga tayyorligini belgilaydi.

Bundan tashqari, ekologik madaniyat jamiyatning rivojlanish darajasi, ilmiy bilimlar, texnologik yutuqlar va hukmron madaniy an’analar holati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan tarixan o‘zgaruvchan hodisadir. Turli tarixiy davrlarda inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar turli xil qadriyatlar tizimi asosida arxaik madaniyatlarda tabiatga muqaddas ehtiromdan tortib, sanoatlashtirish davridagi texnogen rivojlanishigacha qurilgan.

An’anaviy jamiyatlarda tabiat muqaddas maqomga ega bo‘lgan jonlantirilgan substansiya sifatida qabul qilingan va u afsonalar, marosimlar, tabular va marosimlarda inson va atrof-muhit o‘rtasidagi munosabatlarni uyg‘unlashtirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv resurslarni iste’mol qilishda tabiiy cheklovlarni keltirib chiqardi va mavjudlikning ekologik jihatdan barqaror shakllarini oldindan belgilab berdi.

Sanoat sivilizatsiyasiga o‘tish bilan tabiat o‘zaro ta’sir vektori tubdan o‘zgardi. Tabiat oqilona foydalanish va texnokratik nazorat ostida bo‘lgan resurs sifatida qarala boshladi. Bu davrda insonning «tabiat ustasi» g‘oyasi shakllandi, bu ekologik muvozanatning buzilishiga va ifloslanish, resurslarning kamayishi, biologik xilma-xillikni yo‘qotish kabi global muammolarning to‘planishiga olib keldi. [4; 272]

Postindustrial va axborot jamiyatlarida, ayniqsa, barqaror rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqish sharoitida ekologik madaniyat yana bir bor qimmatli maqomga ega bo‘lmoqda. Tabiat bilan o‘zaro munosabatlarning yangi axloqiy o‘lchovi paydo bo‘ladi: odamlar ekologik tizimdagi ishtirokini anglaydilar, o‘z faoliyatining oqibatlari uchun javobgarlikni his qiladilar va atrof-muhitga yetkazilgan zararni minimallashtirishga harakat qiladilar. [5; 122]

MUNOZARALAR

Ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan ekologik madaniyat jamiyat va tabiat o‘rtasidagi muloqotning ifodasi vazifasini bajaradi. Shu nuqtai nazardan, u nafaqat atrof-muhit haqidagi bilimlar majmuasi, balki tabiatning qadr-qimmatini mustaqil voqelik sifatida tan olishga asoslangan axloqiy me’yorlar tizimi sifatida ham ta’riflanadi. V.I. Danilov-Danilyan, ekologik madaniyat nafaqat ekologiya haqidagi bilim, balki barqaror rivojlanish va global mas’uliyat tamoyillariga asoslangan yangi fikrlash tarzidir, deb ta’kidlagan. [6; 15-25]

Ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan, ekologik madaniyat jamiyat va tabiat o‘rtasidagi muloqotning ifodasi bo‘lib, ierarxik emas, balki sheriklik munosabatlarini nazarda tutadi. Shu nuqtai

nazardan, u nafaqat atrof-muhit haqidagi bilimlar majmuasi, balki tabiatning o‘ziga xos qiymatini mustaqil va vosita bo‘lmagan voqelik sifatida tan olishga asoslangan axloqiy me’yorlar tizimi sifatida ham ta’riflanadi. Bu inson o‘zini biosferaning xo‘jayini emas, balki uning bir qismi sifatida qabul qiladigan gumanistik-ekologik paradigma foydasiga tabiatga utilitar yondashuvni rad etishni anglatadi.

V.I. Danilov-Danilyanning ta’kidlashicha, ekologik madaniyat nafaqat ekologiya haqidagi bilim, balki barqaror rivojlanish, tabiat va jamiyatning birgalikda evolyusiyasi, shuningdek, antropogen faoliyat oqibatlari uchun global javobgarlik tamoyillari asosida shakllangan sifat jihatidan yangi dunyoqarashdir. [6; 15-25] Bunday madaniyat insonning dunyo tartibidagi o‘rnini qayta ko‘rib chiqishni va qiymat o‘zgarishiga iste’molchi modelidan tabiiy jarayonlarda oqilona ishtirok etish modeliga tayyorlikni talab qiladi.

Shuni ta’kidlash kerakki, ijtimoiy falsafa ekologik madaniyatga statik tuzilma sifatida emas, balki global muammolarga javoban rivojlanayotgan dinamik ijtimoiy hodisa sifatida qaraydi. Iqlim o‘zgarishi, ekotizim degradatsiyasi va atrof-muhit tashvishining kuchayishi sharoitida madaniyat nafaqat moslashish vositasi, balki keyingi halokatning oldini olish vositasiga ham aylanmoqda. Madaniyatga asoslangan ekologik ong ijtimoiy amaliyotlar tizimini - individual iste’moldan davlat strategiyasiga o‘zgartirishga qodir bo‘lgan xatti-harakatlarni tartibga soluvchi vazifasini bajaradi.

Ekologik madaniyatni shakllantirishda mafkuraviy komponent alohida o‘rin tutadi. Bu inson harakatlari va tabiiy muhit holati o‘rtasidagi munosabatni bilish, biosfera muvozanati g‘oyasini qabul qilish va atrof-muhitga yo‘naltirilgan xatti-harakatlarga tayyorlikni o‘z ichiga oladi. [3; 232] Klassik bo‘lmagan tabiat falsafasi doirasida texnogen yo‘naltirilgan ongdan ekologik yo‘naltirilgan tafakkurga o‘tish zarurati ta’kidlanadi.

XULOSA

Xulosa sifatida aytish joizki, ekologik madaniyat statik shakllanish emas, balki ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarga sezgir bo‘lgan dinamik rivojlanayotgan tizimdir. U inson tafakkuri paradigmalarining o‘zgarishi, dunyoqarashlari va atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlar me’yorlarining o‘zgarishini aks ettiradi. Uning rivojlanishining hozirgi bosqichi ilmiy bilimlarni, ma’naviy qadriyatlarni va kundalik hayot amaliyotini birlashtirgan global ekologik ongni shakllantirish zarurati bilan bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Урсул, А.Д. Устойчивое развитие: философский и методологический анализ. М.: Изд-во МГУ, 2009. С.121
2. Моисеев, Н.Н. Человек и биосфера. М.: Молодая гвардия, 1990. С.271.
3. Князева, Е.Н., Курдюмов, С.П. Основания синергетики. М.: КомКнига, 2005. С.232.
4. Моисеев, Н.Н. Человек и биосфера. М.: Молодая гвардия, 1990. С.272.
5. Урсул, А.Д. Устойчивое развитие: философский и методологический анализ. М.: Изд-во МГУ, 2009. С.122
6. Данилов-Данильян, В.И. Возможна ли «коэволюция природы и общества»? / В.И. Данилов-Данильян // Вопросы философии. 1998. — № 8. -С. 15-25.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Abduqahhor Jalilov
Uzbek National Institute of Music and after name Yunus Rajabi,
Senior Lecturer

Published under peer review:
Doctor of Science of History,
Professor Ikromitdin Ostonakulov

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

LUTFIY G‘AZALLARINING BADIIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili mavlono Lutfiyning “Sening” radifli g‘azali mazmuni, badiiy xususiyatlari adabiyotshunoslik va san’atshunoslik jihatidan yoritib berilgan.

Tayanch so‘zlar: Lutfiy, mumtoz adabiyot, so‘z san’ati, istiora, aruz, munojot, ashula, musiqashunos va bastakor.

ARTISTIC FEATURES OF LUTFI'S GAZEL CALLED "I MISS YOU FOREVER"

Abstract. The article will reveal from the point of view of literary criticism and art criticism the artistic features of the ghazal of a major representative of Uzbek classical literature Mavlyana Lutfi, called "I miss you for ever".

Key words: poet Lutfi, classical literature, art of words, metonymy, aruz, munojat, song, musicologist and composer.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛЕЙ ЛУТФИ

Аннотация. В статье с точки зрения литературоведческой и искусствоведческой критики рассматриваются содержание и художественные особенности газели «Сенинг» видного представителя узбекской классической литературы Мевлана Лутфи.

Ключевые слова: поэт Лутфи, классическая литература, словесное искусство, метафора, аруз, муноджат, песня, музыковед и композитор.

Kirish (Introduction)

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev 2024-yil 3-aprel kuni Toshkent shahridagi 1-bolalar musiqa va san’at maktabi bilan tanishish chog‘idagi suhbatda san’at maktablarining oliygohlar, teatrlar va boshqa madaniyat muassasalari bilan o‘zaro hamkorligini kuchaytirish vazifasini ham qo‘ydi. [1] Bundan ma’lum bo‘ladiki, yoshlarning musiqiy savodxonligini rivojlantirishda san’at yo‘nalishida badiiy adabiyotga oid bilim egalari bilan hamkorlik ham katta o‘rin tutadi. Zero yaxshi ashula shoir, bastakor va ijrochi hamkorligi mevasidir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Musiqiy asar uchun matn tanlashda mutaxassislarga mumtoz adabiyotni bilish zarur bo‘ladi. Buni birgina maqom san’ati bilimdoni Yunus Rajabiy faoliyati misolida ham ko‘rishimiz mumkin. Yunus

Rajabiy shashmaqom kuylariga mos matn tanlashda Lutfiy, Navoiy, Bobur, Mashrab, Nodira, Uvaysiy, Ogahiy, Munis, Komil, Muqimiy, Furqat kabi mumtoz shoirlar merosiga murojaat qilgan. Ularning serma'no g'azallariga mos kuy tanlashda ularning vazniga katta e'tibor bergan. Agar g'azal kalta vaznli bo'lsa, iforiy kuylarga solgan. Agar g'azal vazni zalvorli vaznda yaratilgan bo'lsa, shunga mos maqom kuylariga qo'yilgan. Shunday qilib yaratilajak mumtoz ashulaning matniy poydevori mustahkam qilib qo'yilgan. [2] Bu an'ana bugun ham davom ettirilmoqda. Adabiy savodxonlikni rivojlantirish maqsadida bastakor va hofizlar uchun g'azallar sharhiga bag'ishlangan monografiya va o'quv adabiyotlari yaratilmoqda. Jumladan, O.Matyoqubov [3]. R.Qosimov [4], M. Nasritdinova [5], D.Murodova [6], R. Yunusov [7], O. Ibrohimov [8] kabi tadqiqotchilar musiqa ta'limi rivojiga kata hissa qo'dilar.

Adabiyotshunoslar A.Hojiahmedov [9], N.Komilov [10], YO.Isoqov [11, B.To'xliyev [12], R. Nosirov [13] tadqiqotlari san'atshunoslar uchun yordamchi manba bo'lib xizmat qila oladi. Biz bu maqolada O'zbekiston xalq artisti Ozodbek Nazarbekov kuylagan Lutfiyning "Sening" radifli g'azalining badiiy xususiyatlari haqida fikr yuritamiz. Buning sababi ashula muxlislar orasida juda mashhur bo'lib ketganiga qaramay, g'azalning mazmuni, badiiy xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotlar hali yaratilgan emas.

Asosiy tahlil va natijalar (Results and analyses)

Avvallari Lutfiy g'azallari faqat maqom yo'lida, an'anaviy bastakorlik usullarida ijro etilar edi. S.Qobulova, E. Lutfullayev, U. Otayev kabi hofizlar Lutfiy g'azallari bilan aytiladigan maqomiy ashulalari bilan el orasida mashhur bo'lgan. Keyingi paytda xonanda O. Nazarbekov Lutfiy, Bobur va Mashrab g'azallarini estrada yo'lida kuylab, o'ziga xos yangilik yaratdi. Shunisi e'tiborliki, O. Nazarbekov kuyga solgan "Sening" radifli g'azal avval boshqa hofizlar tomonidan ijro etilmagan. Bu esa, O.Nazarbekov uchun ikki jihatdan yaxshi imkoniyat bo'lgan deyish mumkin. Birinchidan, avval ushbu asarga kuy bastalanmagan, binobarin har qanday kuy ixtiro darajasiga ko'tarilishi mumkin. Ikkinchidan, avval kuyga solinmagan g'azal ma'nosiga mos yangi kuy yaratilsa, bu hofizga ham katta muvaffaqiyat keltiradi. Bu holatni O.Nazarbekov kuy bastalab, o'zi ijro etgan "Sening" radifli g'azal taqdirida ham ko'rish mumkin.

Umuman olganda, sho'ro zamonidagi hofizlar bu g'azalga murojaat qila olishmas edi. Birinchidan, tanlovchilar (bastakorlar va ularga she'r tanlab beruvchi mutaxassislar) bu asarni ilohiy ishqqa mansubligini bilgani uchun, unga kuy bastalamagan. Ikkinchidan, merosning bisyorligi bu g'azalga navbat yetmaganligidan ham bo'lishi mumkin. Nima bo'lganda ham bu g'azalni kuylash ilk bor faqat O.Nazarbekovga nasib etdi.

Bu asar ma'nosini bilish uchun albatta Sharq falsafasi, diniy aqida va ilohiy kitoblar mazmunidan xabardor bo'lish kerak. Ta'kidlash kerakki, avvalo, unda shoir ikkinchi shaxsga qarata murojat qilgani uchun ("Sening") matn mazmunini his etishda o'quvchida katta fantaziya bo'lishi kerak. Ya'ni, "Sen" deganda dunyoviy ma'shuqani ham nazarda tutish mumkin, shu bilan birga sen deganda Allohni ham ko'zda tutish mumkin. Chunki, "Sen" olmoshi ikki obyektga qarata aytilishi mumkin. Biz bu murojatni munojot deb hisoblaydigan bo'lsak, uni diniy-tasavvufiy ta'limot asosida tahlil qilishimizga to'g'ri keladi. Uning mat'lasi shunday:

Ey, azaldin to abad, ko'nglim giriftoring sening,
Chora qilkim, bo'ldi jonim asru afgoring sening. [14]

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

G‘azal mazmunini tahlil qilishdan ilgari uning vazni va paradigmasini aniqlab olishimiz kerak. Bu g‘azal aruzning hajaz bahrida yozilgan. Ya’ni, hajazi musammani maqsur vazniga tushadi. Aruzdagi paradigmasi quyidagicha:

Ey, a-zal-din // to -a-bad, ko‘ng // lim- gi-rif-to // ring se- ning,
Cho-ra qil-kim, // bo‘l-di jo-nim // as-ru af-go // ring se-ning.
- v - - // - v - - // - v - - // - v –
fo – i –lo –tun // fo – i –lo –tun // fo – i –lo –tun // fo – i –lun

Diniy aqidaga ko‘ra miysoq kuni – Alloh bilan Odam ato o‘rtasida jannatda ahd-paymon bo‘lgan kuni barcha odam bolalari ruhi Odam atoga ko‘rsatilgan, deyiladi. Bu haqda Qur’on tafsirlariga bag‘ishlangan asarlarda ishoralar ko‘plab ishoralar mavjud. Masalan, Mashrabda shunday bayt bor:

Lomakonning shahrida oshiqni shaydo qildi ishq,
Anbiyou avliyolarni huvaydo qildi ishq.

Ushbu baytlar mazmunini tushunib yetmoq uchun “Lomakonning shahrida ishq qachon oshiqni o‘ziga shaydo qildi? Payg‘ambarlar va valiylarni ishq huvaydo qilgan bo‘lsa - oshkor etgan bo‘lsa buning nima qiziq tomoni bo‘lishi mumkin?” deb bir zum o‘ylab ko‘rishimiz darkor. Lomakon, ya’ni makonsizlik shahri qayerda? Avvalo ishq qanday ma’noga ega va nimaga ishq yoki nimaga oshiqlik? Shubhasiz, bu o‘rinda Ollohga bo‘lgan insoniy sevgi nazarda tutilmoqda.

Lutfiy g‘azalida ham biz yuqorida keltirgan naql ma’nosiga ishora bor.

Ey, azaldin to abad, ko‘nglim giriftoring sening,
Chora qilkim, bo‘ldi jonim asru afgoring sening.

Ey Alloh, ibtidodan to abadgacha qiyomatgacha ko‘nglim sening sevgingga bog‘langan, ya’ni giriftordir, chorasini topib bergilki, jonim afgor, ya’ni kuchsiz va g‘amgin bo‘lib qolgan.

Keyingi baytlarda shoir majoziy ishqdan so‘zlaydi. Oshiq ma’shuqani ko‘rishni istaydi, ammo u joni chiqish arafasida ham kelmaydi.

Jon berur chog‘da qoshimg‘a Tangri uchun kel, begim,
Bore ko‘rmish bo‘lg‘amen bir lahza diydoring sening.

Men jon berar mahalda, ey begim, rahm qilib yonimga kel, zora shu bahonada seni yana bir marta ko‘rib qolsam. Shunday deb sening rahmingni keltirmasam, mendan xabar olmaysan. Ammo shoirning dilbari uning ohu nolasiga parvo ham qilmaydi. Oshig‘imni qiynayapman deb ham o‘ylamaydi ham.

Dilbarimning mazhabida yo‘q turur rasmi vafo,
Ey ko‘ngul, ne yerga yetgay nolai zoring sening.

“Molik ul kalom” Lutfiy bu yerda xazil-mutoiba usulidan foydalanib latif bayt paydo qilgan. Ya’ni, mening dilbarim ixtiyor etgan mazhab shunday mazhabki, unda vafo qilish haqida rasm-qoida yo‘q. Bevafolik uning uchun odatiy holat. Shunday bo‘lgach, ey bechora ko‘ngil, sening nolayu zoring qayerga ham yetar edi. Ammo xasta bo‘lib, jonim chiqayotganda sening kelishingni kutishim bemoru mastligimdandir. Shuning uchun mast-devona bandang so‘ziga e’tibor berma. Chunki,

Shar’ ichinda bo‘lsa uzruk so‘ziga yo‘q e’tibor,
Qonima bergay tonuqlik ikki ayyoring sening.

Shariat qozisi huzurida mast kishining guvohligi e’tiborga olinmaydi. Men ham bu so‘zni mastlik holatida gapiryapman. Ammo sening “ikki ayyoring”, ya’ni ikki ko‘zing to‘kilgan qonimga guvohlik beradi. Menga shu tasallining o‘zi yetarli.

Har qachon Lutfiyni o‘ltursang jafo tig‘i bila,
Anda ham bo‘lg‘ay mening ruhim madadkoring sening.

Har qachon Lutfiyni jabr-sitam tig‘i bilan bilan o‘ldirsang, yomonlik qildim-a, deb g‘am tortmagil. O‘sha paytda mening ruhim senga madadkor bo‘ladi, ya’ni sening gunohingni kechirishini o‘zim so‘rab beraman.

Bu g‘azalda oshiqning iztiroblari, yor jafosi, oshiqning ma’shuqa qoshida iltijolar qilishi juda ta’sirli ifodalangan. G‘azalda qarama qarshilik, tazod – zid qo‘yish, lutf, mutoiba kabi san’atlardan mohirona foydalanilgan. O. Nazarbekov g‘azalning radifi bo‘lgan “Sening” so‘zini shu qadar ta’sirli intonatsiya bilan uch marta talaffuz qilganki, unda iltijo, sevish holatlari to‘liq aks ettirilgan. Agar bu g‘azal an’anaviy yo‘lda aytilganda, hofizlar ehtimol, bunchalik ta’sirchanlikni bera olmagan bo‘lur edilar. Buni ham zamonaviy musiqa asboblaridan unumli foydalanish samarasi, yangicha ijroning o‘ziga xos jihatlaridan biri deya olamiz.

Xulosalar va tavsiyalar (Conclusions and recomendations)

O‘zbekistonda an’anaviy ijrochilik borgan sari rivojlanib borayotir. Bunda milliy o‘zlikni anglash, merosimizni tiklash, asl musiqiy merosimizni jahon miqyosida targ‘ib etish bo‘yicha amalga oshirilgan ishlarning o‘rni katta. Qolaversa, respublikamizda an’anaviy ijrochilik ta’limining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgani asosiy yutuq sanaladi. Maqom ijrochiligida an’anaviylik tajribalari hozircha ustunlik qilmoqda. Yangilikdan ko‘ra, avvalgi ijrolarni o‘zlashtirish ustunlik qilmoqda. Chunki o‘zlashtirish – bu o‘rganish, ijro etish demakdir. Ammo an’anaviy musiqa ijrochiligi juda ilgarilab ketdi. Bu avvalo, sozlar qatoriga yangi sozlarning qo‘shilishi (qonun, ud), ansambl a’zolari sonining ortishida ko‘rindi. Yoshlar an’anaviy ijroga sayqal berish borasida yangiliklar ixtiro qilishdi.

An’anaviylikda matnlarning ma’nosini o‘rganishga e’tibor passivlik qilardi. Endilikda esa, matnlar mazmunini bilishga intilish kuchaydi. Aruz vaznida yozilgan g‘azallar har ikki yo‘nalish uchun ham universal vazifa bajara olishini isbotladi. O.Nazarbekov tajribasi mumtoz g‘azallar faqat maqom san’ati manbai degan bir tomonlama fikr yuritadigan aqidani yo‘qqa chiqardi. Bu esa estrada yo‘nalishida ham mumtoz she’riyat namunalaridan g‘azal tanlash tajribasini yoshlarga o‘rgatish mumkinligini ko‘rsatib qo‘ydi. Mumtoz g‘azallardan yaratilgan qo‘shiqlar sharhida noto‘g‘ri talqinlar berilmasligi uchun shu paytgacha ijtimoiy tarmoq orqali jamoatchilik orasida tarqalgan noilmiy talqinlarga o‘z vaqtida mutaxassislar tomonidan xolis munosabatlar uyushtirib turish maqsadga muvofiqdir.

Mumtoz g‘azallar tarkibida diniy mavzuga oid asarlar ham bisyorligi, buni ham bir guruh kishilar odamlarning hissiy tuyg‘ularini jumbishga keltirish uchun ishlatishga harakat qilingani seziladi. Shuni e’tiborga olib, matn tanlashda lirik va ijtimoiy mavzularga tegishli tushunishga oson xalqchil va xalqona uslubga ega g‘azallarni izlash kerak. O.Nazarbekov tanlagan g‘azallar sharhidan iborat alohida kitob tayyorlab, estrada yo‘nalishi talabalari uchun o‘quv qo‘llanma yaratish loyihasini amalga oshirish ijobiy natija beradi. Lutfiy g‘azallari asosida yaratilgan zamonaviy ijro uslubiga mansub qo‘shiqlar asosida lirik videoroliklar tayyorlash, buning uchun munosib ssenariylar yozish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

[1] https://www.gazeta.uz

[2]. Yunus Rajabiy. O'zbek xalq musiqasi. (I, II, III,IV-V jildlar. Fan. T.: 1960.

[3]. Matyoqubov O. Og'zaki an'anadagi professional musiqaga kirish. T.: 1983.

[4]. Qosimov R.. An'anaviy tanbur ijrochiligi. Darslik. «Cho'pon» nashriyoti. T.: 2002.

[5]. Nasritdinova M., Toshaliyev D., Murodova D. An'anaviy ijrochilik san'atining hozirgi davr muammolari // Internet.

[6]. Yunusov R. Sharq xalqlari maqom san'ati tarixi. Darslik. T.: 2021.

[7]. Qosimov R. An'anvaiy ijrochilik. Darslik. T.: 2013

[8]. Ibrohimov O. Maqomdon Ishoq Rajabov. // "Maqom" jurnali. №1 son. B. 21-27.

[9]. Hojiahmedov A. O'zbek aruzi nafosati. Adabiyot uchqunlari. T.: 1998.

[10]. Komilov N. Hizr chashmasi. Sharq. T.: 2010.

[11. Isoqov Yo. Navoiyning poetik mahorati. Fan. T.: 1973.

[12]. To'xliyev B. Alisher Naoiy g'azallari sharhi. "Bayoz" nashriyoti. T.: 2013.

[13]. Nosirov R. Soz bilan suhbat. Muharrir. T.: 2009.

[14]. Lutfiy. G'azallar. Fan. T.: 1996.

[15]. Avliyolar sultoni. Turonlik valiylar. "Yangi asr avlodi" nashriyoti. T.: 2004. 257 b. B.201.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Mahmudxon Dovidxonov Muhriddinxon o‘g‘li
Uzbek State Institute of Arts and Culture, basic doctoral student
ORCID: 0009-0005-1699-8965
E-mail: mahmudxondovidxonov1@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Science in Art, Professor
M.Mavrulova

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

FORMATION OF PUBLIC OPINION ON CULTURAL DIPLOMACY IN UZBEKISTAN

Annotation. This article presents an analysis of the results of a sociological survey conducted in Namangan, Tashkent region and Tashkent city to determine the level of awareness of the general public about the concept of cultural diplomacy, the influence of which foreign countries' cultural diplomacy is most influential in Uzbekistan, and the importance of the media in increasing the prestige of cultural diplomacy.

Keywords: cultural diplomacy, media, sociological survey, analysis.

ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ О КУЛЬТУРНОЙ ДИПЛОМАТИИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В данной статье изложен анализ результатов социологического опроса, проведённого в Наманганской, Ташкентской областях и городе Ташкент с целью выявления уровня осведомлённости широкой общественности о понятии культурной дипломатии, определения, культурная дипломатия каких зарубежных государств оказывает наибольшее влияние в Узбекистане, а также значения средств массовой информации в повышении авторитета культурной дипломатии.

Ключевые слова: культурная дипломатия, СМИ, социологический опрос, анализ.

O‘ZBEKISTON MADANIY DIPLOMATIYASI HAQIDAGI JAMOATCHILIK FIKRINING SHAKLLANISHI

Annotatsiya. Ushbu maqolada keng jamoatchilikning madaniy diplomatiya tushunchasidan xabardorlik darajasini aniqlash, O‘zbekistonda qaysi xorijiy davlatlarning madaniy diplomatiyasi katta ta’sirga ega ekanligini, madaniy diplomatiya nufuzini oshirishda ommaviy axborot vositalarining ahamiyatini aniqlash maqsadida Namangan va Toshkent viloyatlari hamda Toshkent shahrida o‘tkazilgan sotsiologik so‘rov natijalari tahlili berilgan.

Kalit so'zlar: madaniy diplomatiya, ommaviy axborot vositalari, sotsiologik so‘rov, tahlil.

Kirish (Introduction)

Biz yashayotgan global dunyoda ommaviy axborot vositalari jamiyatlarning jamoatchilik fikriga ta’sir ko‘rsatuvchi, yo‘naltiruvchi va shakllantiruvchi muhim elementiga aylandi. Media

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

vositalari keng jamoatchilik ustidan ommaviy ta’sir kuchiga egaligini inkor qilib bo‘lmaydi. Chunki jamoatchilik orasida o‘zlari ishonadigan, hurmat qiladigan, obro‘li deb bilgan axborot kanallari orqali olgan ma’lumotlariga ishongan holda fikr shakllantirish va shu fikrlar asosida qaror qabul qilishga moyillik bor.

Til vosita sifatida bizga muloqotning asosiy darajasidan tashqariga chiqishga, jamiyatlar va madaniyatlar ustiga qurilgan bilimlarning katta hajmini yaratishga yordam beradi. Matbaa birinchi zamonaviy ommaviy axborot vositasi sifatida ko‘riladi [1.21]. Jurnallar, risolalar, kitoblar savodxonlik va mustaqil ratsional fikrning tarqalishiga yordam berdi. Qisqa qilib aytganda, insonlarning madaniyati ommaviy axborot vositalarining keng masshtabda tarqalishi, rivojlanishi bilan madaniyat ham parallel ravishda keng tarqaldi, rivojlandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review)

Ommaviy axborot vositalari, endilikda faqatgina muayyan xabarni aholiga yetkazish vositasi emas, balki, yetkazilayotgan xabarlar orqali muayyan maqsadlarga yetishni ko‘zlay boshladi. Shu tariqa, ommaviy axborot vositalari, tashqi siyosatda, diplomatiya, xalq diplomatiyasi va madaniy diplomatiya kabi faoliyat sohalarida muhim ishtirokchi hamda madaniy diplomatiyaning elementi va institutiga aylandi.

Ommaviy axborot vositalarini madaniyat, madaniy diplomatiya rivojlanishi bilan bog‘lashlar XX-asrning so‘nggi yillarida olib borilgan ko‘plab tadqiqotlarda uchray boshlaydi. Rokech va Kantor: “Ommaviy axborot vositalarining ma’lum bir jamiyatlarda nazariy jihatdan deyarli bir vaqtning o‘zida butun aholi uchun mavjud bo‘lgan madaniy mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi, tarqatuvchi muassasalar va tashkilotlar konfiguratsiyasidan iborat tizim” [2.65] deb ta’rif beradi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

So‘nggi yillarda respondentlardan madaniy diplomatiya deganda nimani tushunishlari so‘raldi. Mazkur so‘rovda respondentlarning katta qismi (41%) “madaniy diplomatiya” iborasining ma’no-mazmunini bilmasligi aniqlandi (Jadval-1). So‘rovda ishtirok etganlarning 24% madaniy diplomatiya iborasini yanglish tushunishlari, ya’ni diplomatiyada madaniyatli bo‘lish, deb javoblaganlar. Shu boisdan anketa savollari mazmuni izohlanganda madaniy diplomatiya nimaligi haqida tushuncha ham berib o‘tildi. Respondentlarning 9 foizi bu so‘rovga javob berishga qiynalishlarini ma’lum qilgan.

Jadval-1

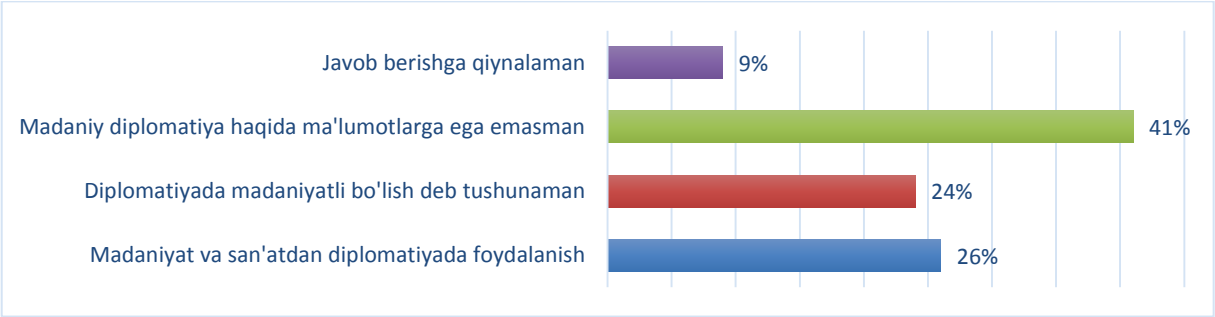

So‘rovnoma o‘tkazish jarayonida hududlarda aholining asosiy axborot manbasi ommaviy axborot vositalari ekanligi, xususan, aksariyat aholi ma’lumotlarni telekanal va radiokanallar orqali

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

olishi aniqlandi. Respondentlardan madaniy diplomatiya iborasini qayerda eshitgansiz, deb so‘ralganda, respondentlarning 35 foizi madaniy diplomatiya iborasini ilk bor tele-radiokanallar orqali, 24 foizi ijtimoiy tarmoqlar orqali, 16 foizi gazeta-jurnallar orqali eshitganliklarini ma’lum qilishgan (Jadval-2). Respondentlarning 5 foizi bu iborani birinchi marta eshitayotganliklarini bildirganlari ham biz tadqiq qilayotgan mavzuning naqadar dolzarbligini, shuningdek, aholi orasida madaniy diplomatiyaga oid ma’lumotlar ommaviy axborot vositalari va boshqa axborot manbalari orqali ko‘proq targ‘ib qilish, tushuntirish zaruratini ko‘rsatmoqda.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

2024-yil 31-oktabrda “Zo‘r TV” telekanalining “O‘zimizda” tok-shousining “O‘zbek madaniyatini dunyo tanimoqda” deb nomlangan 152-sonida madaniy diplomatiya mavzusi turli soha vakillari o‘rtasida muhokama qilindi. Madaniy diplomatiya mavzusi televideniya orqali ilk bor muhokama qilinishi biz tadqiq qilayotgan mavzuning keng jamoatchilikka tanitish, tushuntirishdagi dastlabki ijobiy qadam desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki, respondentlar bergan javoblarga tayanadigan bo‘lsak, ular madaniy diplomatiya iborasini ilk bor aynan telekanal va radiokanallar orqali eshitishganliklari ham ommaviy axborot vositalarining mazkur turlari imkoniyatlari kengligi, aholi orasida ularning ta’siri kuchliroq ekanligini ko‘rsatadi.

Jadval-2

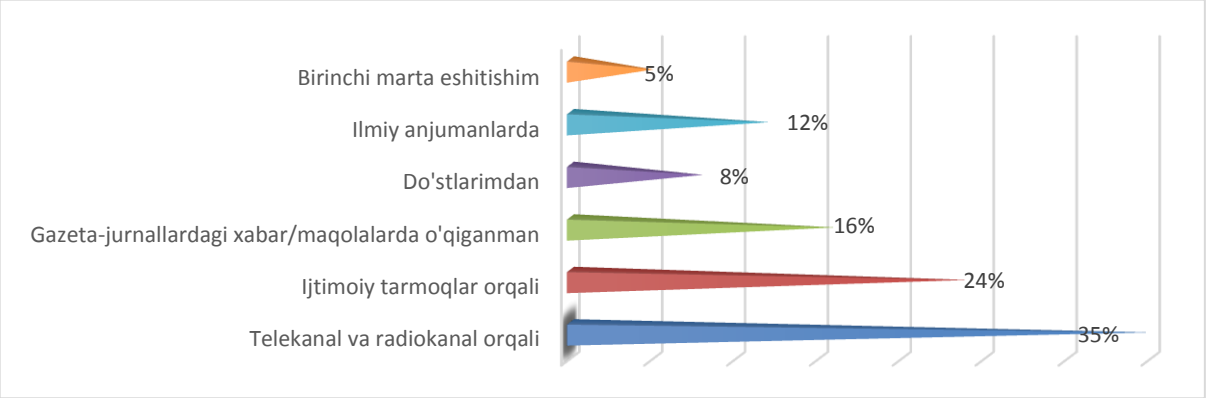

Ommaviy axborot vositalarini davlatning mafkuraviy vositalari qatoriga kiritgan Luiz Altusserning fikricha, bu vositalar kishilarning hayotiy amaliyotida muhim o‘rin tutadi, odamlarni mafkuraviy shakllantirib, ularni kerakli yo‘nalishga yo‘naltirishga yordam beradi. Ommaviy axborot vositalari xalq diplomatiyasi faoliyatini maqsadli auditoriyaga yetkazish, madaniyatni ifodalash, qadriyatlarni tarqatish va madaniy o‘zgarishlarni tan olishda muhim rol o‘ynaydi [3.172-173]. Jamiyat a’zolari yangiliklar, yangi tendensiyalardan bugungi kunda ham OAV orqali xabar topmoqdalar. Biz olib borayotgan tadqiqotda ham respondentlarning eng katta qismi xabarlarni OAV yoki davriy nashrlardan olayotganliklari kuzatiladi.

“Siz qaysi xorijiy davlatlarning kino-seriallarini sevib tomosha qilasiz?” degan savolga respondentlarning 35 foizi Turkiya, 24 foizi Janubiy Koreya, 21 foiz Hindistonning kino-seriallarini sevib tomosha qilishini bildirgan (Jadval-3).

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Jadval-3

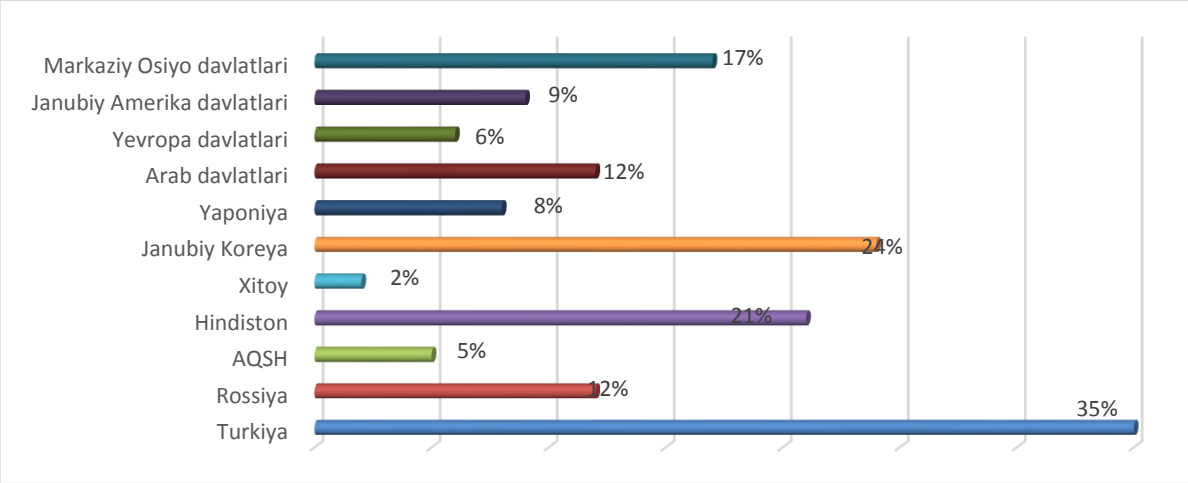

Respondentlarning bergan javoblaridan qilinadigan xulosa shuki, Turkiya, Janubiy Koreya va Hindiston davlatlari kino-seriallar vositasida Markaziy Osiyo, xususan, O‘zbekistonda muvaffaqiyatli madaniy diplomatiyasini amalga oshirmoqda deyish mumkin.

Shu bilan birga, Turkiya madaniy diplomatiyaning eng ta’sirchan usullaridan sanalgan kino-seriallar tarmog‘idan yuqori samaradorlikda foydalanmoqda. Tarixni kino-seriallarda jonlantirib, tomoshabinga yetkazib berish yoki muayyan g‘oyani jamiyatga etkazish kino san’ati madaniy diplomatiyaning eng ta’sirchan vositasi ekanligi respondentlarning javoblaridan ham anglashilmoqda.

Respondentlardan qaysi tildagi qo‘shiqlarni sevib eshitishlari so‘ralganda olingan javoblar ham g‘oyat ahamiyatli (Jadval-4).

Jadval-4

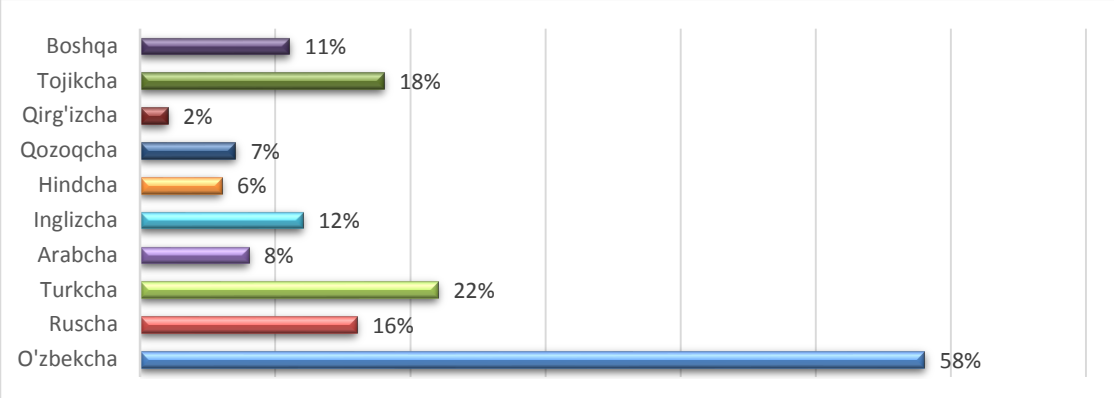

Respondentlarning 58 foizi o‘zbek, 22 foizi, turk, 18 foizi tojik, 16 foizi rus, 12 foizi ingliz tilidagi qo‘shiqlarni sevib tinglashini javoblarda ma’lum qilgan. Mazkur so‘rovda ahamiyatli nuqtasi shundaki, o‘zbek tilidan keyingi eng ko‘p tinglanadigan musiqa tili turk tili ekanligi ham Turkiya madaniy diplomatiyasidagi yana bir muvaffaqiyatini tasniflaydi. Birinchidan, so‘rovnomada asosan o‘zbek va boshqa mahalliy tojik, qirg‘iz, qozoq millatiga mansublar tanlab olingan edi, birorta turk millatiga mansub respondent yo‘q edi. Ikkinchidan, O‘zbekistondagi etnik turklar soni haqida aniq

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

ma’lumot uchratmasakda, ularning soni mahalliy tojik, qozoq, qirg‘iz, turkmanlardan ko‘p emasligi aniq, shunday bo‘lsada, turk tilidagi qo‘shiqlar O‘zbekistonda yetakchi mavqega egaligi biz uchun biroz kutilmagan natija bo‘ldi.

“Siz qaysi mamlakatning ommaviy axborot vositalarini voqeliklarni xolisona, obyektiv yoritadi, deb hisoblaysiz?” degan savolga respondentlarning 19 foizi Rossiya, 18 foizi O‘zbekiston, 17 foizi BBC, Amerika ovozi kabi xalqaro OAVlar, 15 foizi OAV emas ijtimoiy tarmoqlar, 9 foizi Yevropa davlatlari, 7 foizi Turkiya, 7 foizi AQSH, 6 foizi Qozog‘iston, 2 foizi Qirg‘iziston davlatlarining milliy OAVlari voqeliklarni xolisona, obyektiv yoritadi, deya javob berganlar (Jadval-5).

Jadval-5

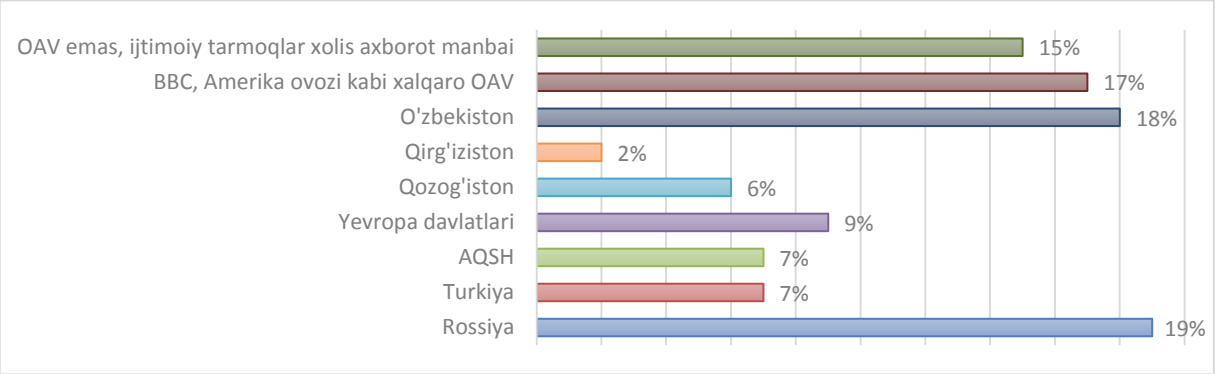

E’tiborlisi, respondentlarning eng ko‘pi Rossiya OAVni xolis deb hisoblashi, mintaqadagi axborot makonida Rossiya OAVsi yetakchiligini ko‘rsatmoqda. Markaziy Osiyo mintaqasi aholisi eng ko‘p xalqaro yangiliklarni asosan Rossiya axborot makonidagi ommaviy axborot vositalaridan olganligi sababli, jamoatchilik rus OAVni xolis va obyektiv yoritadi, degan ijobiy fikr shakllangan. Ammo, axborot makonidagi axborot tarqatish, uzatish tili rus tilida bo‘lganligi, mintaqadagi mustaqil respublikalar mustaqillikka erishganiga 30 yildan oshgan bo‘lsa-da, rus millatiga mansub bo‘lmagan, biroq rus tilida muloqot qiluvchi aholining katta qismini tashkil qilmoqda. Bu esa, Rossiya madaniy diplomatiyasini amalga oshirishida katta ustunlik beradi.

YUNESKO tomonidan tayyorlangan MacBride hisobotida ommaviy axborot vositalarining 8 ta asosiy vazifalari sanab o‘tiladi. Bular: axborot, ijtimoiylashtirish, motivatsiya, muhokama, madaniy targ‘ibot, ko‘ngilochar, integratsiya va ta’lim [4.94]. Ommaviy axborot vositalarini sanab o‘tilgan ta’lim, madaniy targ‘ibot va integratsiya funksiyalari bevosita madaniyat tushunchasini o‘z ichiga oladi. Ijtimoiylashtirish funksiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan ta’lim funksiyasi jamiyatni madaniy qadriyatlar bilan tarbiyalashni o‘z ichiga oladi. Muayyan jamiyatga oid san’at va madaniyat asarlarini ommaviy axborot vositalari orqali tarqatish orqali targ‘ib qilinadi, madaniy targ‘ibot esa madaniyatni rivojlantirish bilan birga muhofaza qilishni ham ta’minlaydi. Integratsiya sarlavhasi ostida turli madaniyatlarga mansub shaxslar va guruhlar ommaviy axborot vositalari orqali bir-birlarini bilishlari va parallel ravishda madaniyatlararo ziddiyatlarning oldini olishlari mumkin.

Mazkur so‘rovda yana bir o‘ziga xos jihat, respondentlarning 15 foizi OAV emas balki ijtimoiy tarmoqlar xolis axborot manbai, degan javobni belgilagan. So‘nggi o‘n yillikda, haqiqatan Facebook, Twitter, Instagram, Telegram, WhatsApp kabi ijtimoiy tarmoq va messenjerlar

kishilarning muloqot platformasi bo‘libgina qolmay, balki, tezkor axborot beruvchi funksiyasi ham rivojlandi.

Shavkat Mirziyoyev Prezident etib saylangan vaqtdan boshlab O‘zbekistonda ham blogerlar va blogerlik faoliyati shaxsan prezident tomonidan bir necha bor qo‘llab-quvvatlanishi bildirildi. Xususan, Prezidentning 2019-yil 26-avgustda Samarqandga tashrifi davomida jurnalist va blogerlar bilan uchrashib suhbatlashdi [5.2019], 2021-yil 6-noyabrda navbatdagi muddatga Prezidentlik lavozimiga kirishishida, inauguratsiya marosimida [6.2021] va boshqa yig‘ilish va uchrashuvlarda bir necha bor bloger va blogerlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchilarni qo‘llab-quvvatlashini bildirishi ortidan qisqa fursatda turli yo‘nalish va sohalarga ixtisoslashgan o‘zbek segmentidagi bloglar va sahifalar ko‘paymoqda. Demak, ijtimoiy tarmoqlarning imkoniyatlaridan ham madaniy diplomatiyada foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqilishi, hatto, bu yo‘nalishda tadqiqotlar olib borish kerak deb hisoblaymiz.

Xulosa (Conclusion)

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda madaniy diplomatiya tushunchasi jamiyatda asta-sekin shakllanib bormoqda, ammo uning mazmuni va ahamiyati to‘g‘risida jamoatchilik tushunchasi hanuz to‘liq mustahkam emas. Xorijiy davlatlar tajribasi ommaviy axborot vositalarining madaniy diplomatiyaning yoritishdagi roli ushbu sohaning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois, jamoatchilik ongida madaniy diplomatiya haqida chuqurroq tasavvur hosil qilish uchun, media orqali izchil targ‘ibot va ochiqlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar (References):

1. Melvin L.DeFleur, Margaret H.DeFleur. Mass communication theories. Explaining origins, processes, and effects. Routledge. 2016. p.21.
2. Metin Enes Dönmez & Yeşim Güçdemir. Sosyal Ağ Sitelerinin Popüler Kültür Aracı Olarak Bir Analizi. Yüksek Lisan Tezi. 2018. s. 65.
3. Emrah Aydemir. Dış Politikada Yumuşak Güç va Medya. Istanbul, Kalkedon Yayınçılık. 2016. s-172-173.
4. Meltem Bostancı. Kamu Diplomasisinde Medyanın Rolü va Önemi. İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi. 2012. s.94.
5. Шавкат Мирзиёев: Бугун биз Oʻзбекистоннинг янги тарихини яратяпмиз. 26.08.2019. https://president.uz/uz/lists/view/2824 Olingan sana: 29.12.2024.
6. Jurnalist va blogerlar bundan buyon ham qonun va Prezident himoyasida bo‘ladi – Shavkat Mirziyoyev. 06.11.2021. https://daryo.uz/2021/11/06/jurnalist-va-blogerlar-bundan-buyon-ham-qonun-va-prezident-himoyasida-boladi-shavkat-mirziyoyev Olingan sana: 29.12.2024.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Khaydarova Farangiz Azamatovna
doctoral student (PhD), State Conservatory of Uzbekistan,
Tashkent, Republic of Uzbekistan

Published under peer review:
Kasymkhodjaeva Saida Batyrovna,
PhD in Art History, Professor,
State Conservatory of Uzbekistan

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

NATIONAL CHARACTERISTICS AND MINIMALIST ELEMENTS IN THE STRUCTURE OF THE SECOND MOVEMENT OF SONATA NO. 3 BY NURILLA ZAKIROV

Abstract: the article analyzes the second part of Nurilla Zakirov's Sonata No. 3, emphasizing its national characteristics and minimalist elements in its structure. The composer uses innovative techniques and minimalist methods to create a unique Uzbek musical identity. The influence of national color is explored through the stylized reproduction of the sound of Uzbek folk instruments, emphasizing Nurilla Zakirov's innovative approach to the piano sonata.

Keywords: cluster, minimalism, national identity, pattern, sonata, toccata, Uzbek music.

NURILLA ZOKIROV 3-SONATASINING IKKINCHI QISMIDA MILLIY XUSUSIYATLAR VA MINIMALISTIK ELEMENTLAR

Annotatsiya: maqolada Nurilla Zokirov 3-sonatasining ikkinchi qismini tahlil qilinadi va uning milliy xususiyatlari hamda minimalistik elementlari yoritiladi. Kompozitor o‘ziga xos o‘zbek musiqiy identifikatsiyasini yaratish uchun innovatsion usullar va minimalistik uslublardan foydalanadi. Milliy rang-baranglikning tadqiqi o‘zbek xalq cholg‘u asboblari ovozining uslubiy ifodasi orqali amalga oshiriladi, bu esa Nurilla Zokirovning fortepiano sonatasiga yangicha yondashuvini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: klaster, minimalizm, milliy xususiyatlar, pattern, sonata, tokkata, o‘zbek musiqasi.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И МИНИМАЛИСТИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В СТРУКТУРЕ ВТОРОЙ ЧАСТИ СОНАТЫ №3 НУРИЛЛЫ ЗАКИРОВА

Аннотация: статья посвящена анализу второй части Сонаты №3 Нуриллы Закирова, подчеркивая национальные особенности и минималистические элементы в её структуре. Композитор использует инновационные методы и минималистские приемы для создания уникальной узбекской музыкальной идентичности. Исследуется влияние национального колорита через стилизованное воспроизведение звука узбекских народных инструментов, что подчеркивает новаторский подход Нуриллы Закирова к фортепианной сонате.

Ключевые слова: кластер, минимализм, национальная идентичность, паттерн, соната, токката, узбекская музыка.

Вступление (Introduction)

В современной узбекской музыкальной культуре фортепианная соната приобретает неповторимую национальную идентичность, воплощенную через инновационное

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

переосмысление классической формы и стремление к оригинальным стилистическим решениям. По мнению Ферузы Мухамедовой, жанр сонаты в Узбекистане развивается в двух направлениях: творческо-экспериментальном, ориентированном на художественные поиски, и дидактическом, связанном с образовательными задачами [1, с.56]. Особое вдохновение узбекские композиторы черпают в экспериментальной сонате, что соответствует их эстетическим идеалам и предоставляет широкие возможности для применения выразительных приемов и внедрения новаторских техник.

Ярким примером национальной идентичности в жанре фортепианной сонаты является Третья соната Нуриллы Закирова, которая состоит из двух частей. Первая часть, написанная в сонатной форме, отличается сложной фактурной структурой, где композитор искусно сочетает фигурационно-импровизационные и речитативно-декламационные линии. Монодическая основа становится центральным элементом, объединяющим обе части сонаты, наиболее выразительно проявляясь в первой части. В этой части композитор соединяет монодические линии с фигурационными структурами, которые создают уникальный звуковой фон.

Анализы и Результаты (Analysis and Results)

Вторая часть сонаты Нуриллы Закирова вызывает особый интерес в контексте музыкального минимализма. Написанная в форме рондо с элементами вариационности **(ABA_1CA_2)**, она сочетает токкатный жанр в рефрене, где каждый повтор рефрена является его сокращенной вариацией, и принцип алеаторики в эпизодах.

Вторая часть сонаты обрамлена вступлением и кодой, которые построены из кластерных аккордов, отсылающих к началу первой части, создавая своего рода ретроспективную арку. Вступление состоит из трех тактов: первый такт представляет собой кластерный аккорд, который устанавливает гармоническое напряжение. Интересной особенностью является выбор автором тональности: при ключе с пятью бемолями, указывающем на си-бемоль минор, кластерный аккорд включает звуки, характерные для ми-бемоля минора. В завершение второй части композитор останавливается на ноте ми-бемоль, что подчеркивает парадоксальность тонального восприятия. Единственный момент, позволяющий ясно определить си-бемоль минор, кроме мелодической линии в эпизодах — второй такт вступления, где экспонируются первый и пятый звуки тональности, организованные в кварто-квинтовые интервальные цепи, создавая иллюзию стабильности внутри экспериментальной тональной среды. Третий такт служит предвосхищением токкатного характера рефрена, вводя чередование звуков ми-бемоль и си-бемоль тридцать вторыми в малой октаве. Именно чередование этих звуков формирует паттерн, характерный музыке минимализма, который будет постепенно и незаметно трансформироваться, оставаясь при этом связующей нитью между фразами рефрена.

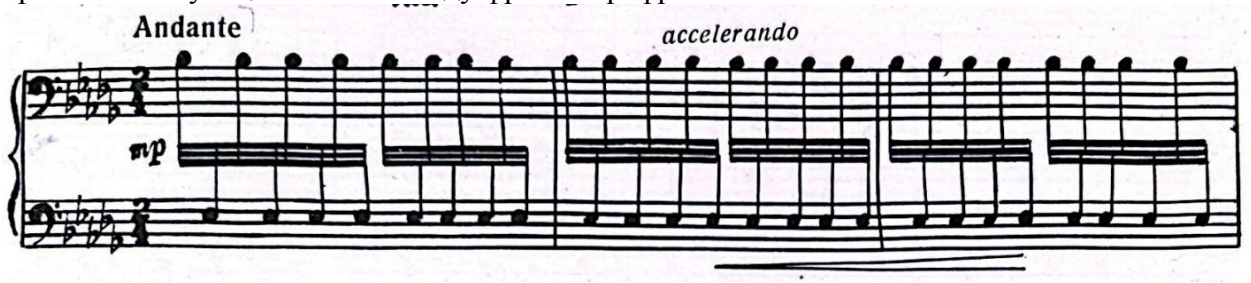

Алия Сидикова отмечает, что в своих произведениях Нурилла Закиров избегает простого цитирования музыкального фольклора или заимствования фрагментов из макомов,

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

предпочитая передавать восточный колорит через стилизованную имитацию звучания узбекских народных инструментов [2, с.25]. Это особенно ярко проявляется во второй части, где в рефрене звучит токката, напоминающая звучание ударно-щипковых инструментов, особенно домбры. Такой выбор не случаен: структура рефрена **(A)** отражает форму исполнения дастана, в котором чередование музыкальных фраз и инструментальных проигрышей создает цельное повествование. Здесь паттерн играет роль инструментального проигрыша, связывая музыкальные фразы и придавая произведению непрерывный, связующий поток, характерный для традиционного узбекского музыкального повествования.

Структура начинается с четырёхтактового паттерна, выполняющего функцию вступления к «сказу» бахши[1]. Этот первичный паттерн формирует ритмическое и мелодическое ядро, которое станет основой для дальнейшего развития. Затем следуют два такта фразы, привносящей новую мелодическую линию в верхнем голосе, после чего появляется однотактный паттерн, выполняющий роль связующего элемента и плавно объединяющий эту фразу с более развернутой четырёхтактовой мыслью. В целом, диапазон фраз ограничен септимой, что является характерной чертой минимализма, отражающей тенденцию к ограничению нотного материала.
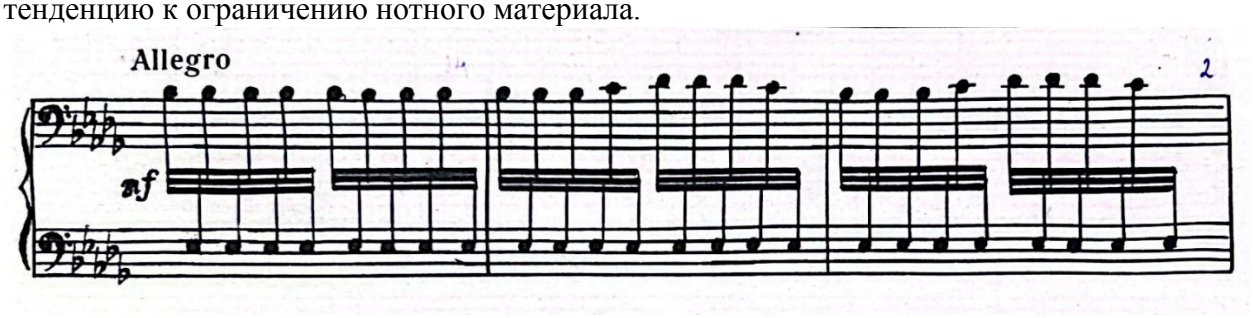
По мере развития структура становится всё более сложной: добавляется один такт паттерна в вариационной форме, связывающий предыдущие элементы с последующей трёхтактовой фразой, создавая эффект постепенного нарастания и развития. Этот вариативный паттерн привносит мелодические изменения, обогащая ткань произведения минималистской динамикой. Структура продолжается однотактным паттерном, за которым следует двухтактовая фраза, а затем еще один видоизмененный паттерн. Эта череда завершается трёхтактовым паттерном, служащим финальным связующим звеном, подытоживающим музыкальную мысль и ведущим к первому эпизоду.

В процессе развития музыкальной мысли паттерн, изначально основанный на чередовании нот ми-бемоль и си-бемоль, постепенно трансформируется, расширяясь до чередования четырех звуков: ля-бемоль — ре-бемоль и ми-бемоль — си-бемоль. Эта постепенная трансформация паттерна в чередование четырех звуков придает произведению ощущение развития и обновления, сохраняя при этом связь с первоначальной темой. Такое изменение формирует ощущение внутренней эволюции музыкального материала, придавая структуре естественную непрерывность и создавая иллюзию пространственной глубины в звуковом поле.

[1] Бахши – исполнитель народных дастанов, объединяющий мастерство слова, музыки, пения и актерской игры, чтобы передать величайшие эпические сказания народа [3].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich
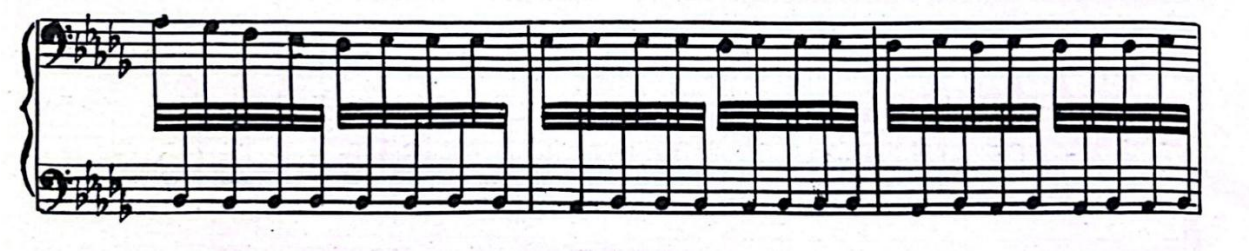
Стиль рефрена можно охарактеризовать как минималистический, ориентированный на тонкое взаимодействие и трансформацию повторяющихся элементов, что создаёт ощущение постепенного раскрытия и нарастания музыкальной мысли. Он использует минимальные средства выразительности – паттерны и фразы – которые многократно варьируются и чередуются, выполняя одновременно структурную и выразительную функцию. Такой подход придаёт музыке особую текстурную глубину и цельность, создавая эффект медитативного погружения и непрерывного музыкального потока.

Первый эпизод **(B)** композиции демонстрирует влияние Джона Кейджа[2] и активно использует приёмы алеаторики. Вместо привычных нотных обозначений композитор графически указывает общее направление музыкальной мысли, что требует от исполнителя значительной импровизационной свободы. Автор предлагает постепенно ускорять темп до тридцать вторых нот, позволяя воспроизводить любые звуки в рамках заданной схемы: для правой руки — от фа большой октавы до си-бемоль малой октавы, для левой — от си-бемоля контроктавы до си-бемоль малой октавы.

Эпизод структурирован на три условные секции. Начальная и завершающая части представлены в алеаторном изложении, в то время как средняя часть соединяет элементы алеаторики с мелодической линией, постепенно нисходящей. Эта мелодическая линия, представляя собой лирическое отступление, контрастирует с моторным движением токкаты, создавая момент ясности и спокойствия среди звукового хаоса. Интересен композиторский подход к фразировке мелодической линии, где музыкальные фразы делятся не по метрическому принципу, а по мелодической логике: одно предложение – один такт. Характер мелодии напоминает декламацию с постепенным нисходящим движением к ноте си-бемоль, которая утверждает тональность всего произведения. Но финальная фраза, устремленная вверх, завершается септаккордом фригийского лада на три форте, создавая ощущение напряженности и добавляя гармоническую насыщенность, что значительно усиливает драматизм эпизода.
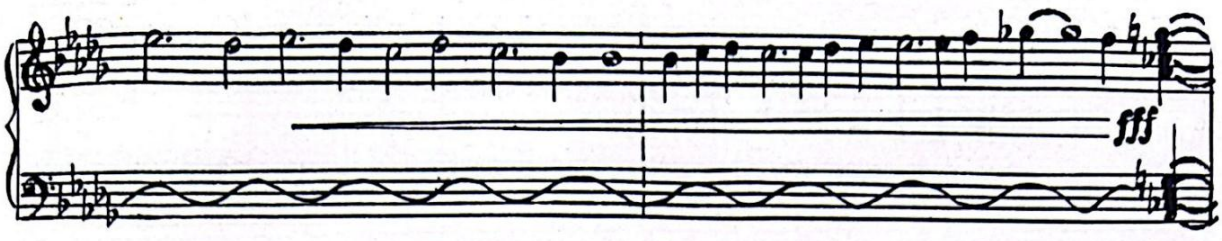
В завершающей части эпизода композитор предписывает исполнителю начать с нот до-бемоль первой октавы и соль-бемоль малой октавы, после чего, следуя заданной автором линии, исполнять любые ноты, пока не будет достигнуто основное сочетание звуков токкаты:

[2]Джон Милтон Кейдж – американский композитор, известный как пионер в области алеаторики, экспериментальной и электронной музыки [1].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

ми-бемоль — си-бемоль. Заключительная часть эпизода возвращает слушателя к первоначальному паттерну, завершая эпизод и подготавливая к рефрену.

Во втором рефрене **(A1)** отсутствуют заключительные восемь тактов, присутствовавшие в первом рефрене, что делает его укороченной версией. Это сокращение придаёт музыке более сжатый и динамичный характер, усиливая чувство движения.

Второй эпизод **(C)** привлекает внимание своей структурой, в которой паттерн в левой руке сопровождается мелодической линией в правой. Эта мелодия перекликается с тематикой первого эпизода, но теперь обогащена элементами полифонии и обладает большей насыщенностью. Полифония проявляется через добавление второго голоса в верхнем регистре. И здесь композитор следует принципу «один такт — одна мелодическая линия». Во втором такте заметен элемент полифонии в самом паттерн: нижний голос скрыто формирует отдельную мелодическую линию, создает дополнительный звуковой пласт, делая музыкальную ткань более насыщенной.
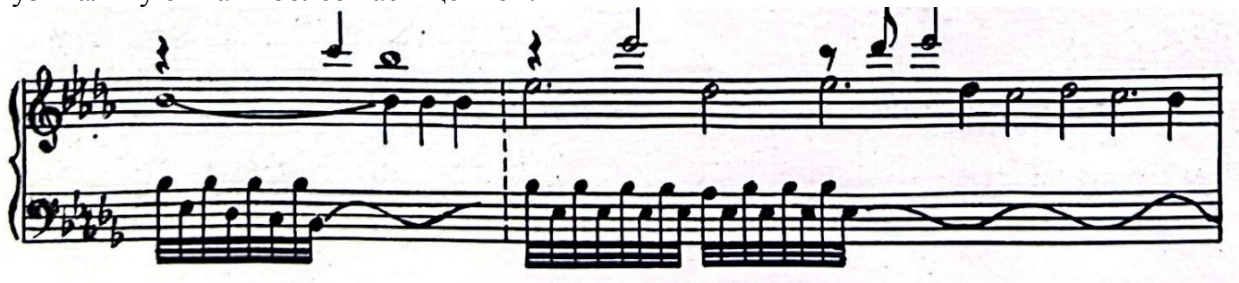
Мелодическая линия в правой руке не только контрастирует с устойчивым ритмом левой руки, но и вносит разнообразие благодаря своей свободной, выразительной природе. Такое решение усиливает экспрессию и акцентирует внимание на мелодии, делая её более яркой на фоне монотонного сопровождения левой руки. Как и в первом эпизоде, здесь подчёркивается тональность си-бемоль минор. Нисходящая мелодия неизменно завершается на ноте си-бемоль, которая звучит как утверждение основной тональности произведения, несмотря на преобладающую тональность ми-бемоль минор в рефрене. Таким образом, композитор балансирует между двумя тональными центрами, используя си-бемоль как опору, которая возвращает к основной гармонической идее и подтверждает её, создавая контраст с рефреном.

Завершающее предложение данного эпизода, аналогично первому эпизоду, выступает кульминационным моментом, в котором аккорд-кластер, исполненный на ***fff***, придаёт звучанию яркость и экспрессивную насыщенность. Композитор предписывает исполнителю брать крайние ноты аккорда первым и пятым пальцами, тогда как промежуточные звуки следует исполнять ладонью. Использование полного аккордового регистра значительно увеличивает звуковую амплитуду, внося элемент силы и интенсивной экспрессии в общий характер эпизода. Этот динамический всплеск резко контрастирует с предыдущей музыкальной тканью и придаёт фразе драматическую завершённость. Завершающее тремоло на ноте ми-бемоль выполняет функцию переходного элемента, плавно подготавливая переход к следующему музыкальному материалу.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

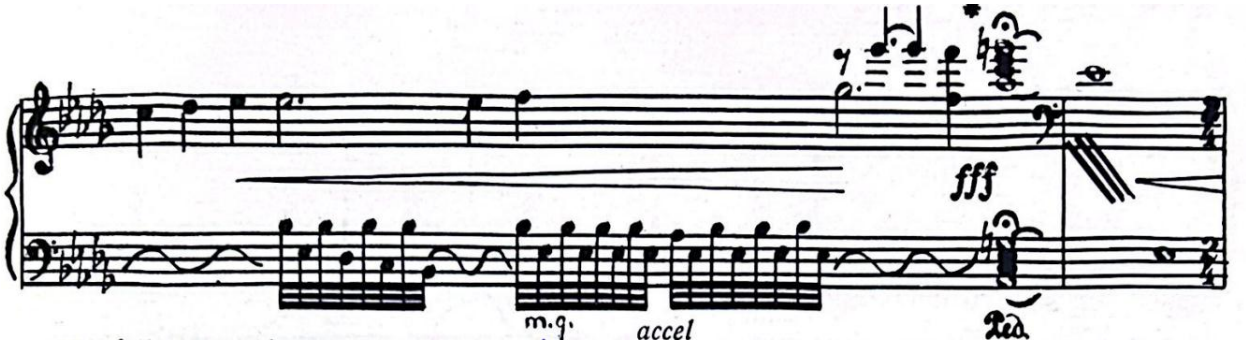

Третий рефрен также представлен в сокращённой форме, но в отличие от второго рефрена, здесь отсутствует первая половина. Композитор оставил только вторую половину, что создаёт эффект смещения акцента и придаёт музыке ощущение ускоренного развития.

Сокращения рефренов оказывают существенное воздействие на форму произведения, придавая ей более сжатую и динамичную структуру. С каждым повторением рефрен становится короче, что создаёт эффект ускорения и интенсификации музыкального развития. Такой способ организации нарушает традиционное ощущение симметрии, усиливая драматизм и звуковое напряжение. В результате возникает напряжённая форма, где сокращения рефренов выполняют роль выразительного средства, делая композицию более гибкой и насыщенной — это характерный элемент минималистского стиля, который стремится к максимальной выразительности при минимуме средств и в рамках компактной структуры.

Вторая часть сонаты завершается аккордами-кластерами, повторяющими материал из самого первого такта вступления, тем самым формируя незримую тематическую арку и объединяя композицию в цельную структуру. Массивные кластеры на ***fff*** создают мощный и экспрессивный звуковой эффект, акцентируя драматическое завершение. В этом фрагменте композитор делает акцент на резких и внезапных атаках аккордов, что придаёт музыке ощущение статичности и в то же время создаёт сильное звуковое воздействие. Динамика ***fff*** придает отрывку характер кульминационного, напряжённого финала, который завершает часть с максимальной экспрессией и драматизмом.
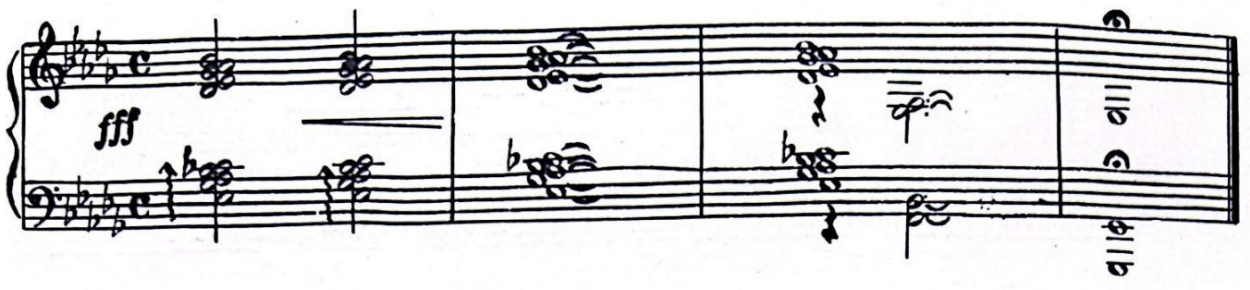
Заключения и Рекомендации (Conclusions and Recommendations)

Таким образом, вторая часть Сонаты №3 Нуриллы Закирова демонстрирует её значимость в контексте эстетики минимализма и национальной музыкальной идентичности. Элементы минимализма, такие как повторяющиеся паттерны, постепенная трансформация звучания и экономия выразительных средств, придают произведению особую глубину и медитативное восприятие. Исполненная в форме рондо с вариационными элементами, она представляет собой новаторское прочтение токкатного жанра, в котором каждый рефрен подвергается прогрессивному сокращению и трансформации, усиливая ощущение

динамичного развития и звукового напряжения. Структурные кластеры, открывающие и завершающие вторую часть, создают своеобразную тематическую арку, связывающую её с первой частью и подчеркивающую целостность композиции. В произведении прослеживается особое внимание к национальному узбекскому колориту: токката, напоминающая звучание домбры и повествовательную манеру дастана, рождает медитативный эффект непрерывного, текучего звучания. Постепенно развивающийся паттерн, основанный на чередовании звуков, символизирует обновление и постоянное движение — важные черты минимализма. Эти черты служат не только стилистическим элементом, но и средством раскрытия национальных черт, добавляя произведению Закирова уникальное звучание и интонационное богатство, которое сочетает инновационный подход с глубокими корнями узбекской музыкальной культуры.

Список используемой литературы (Reference)

1. Липов А.Н. Быть Джоном Кейджем. Из истории американской экспериментальной музыки. Статья первая. // Философия и культура. 2017. №5. – С. 131-150.
2. Мухамедова Ф.Н. Своеобразие жанра фортепианной сонаты в творчестве композиторов Узбекистана // Наука и мир. 2018. № 9-2 (61). С. 56-58.
3. Сидикова А.М. Формирование и развитие узбекской фортепианной сонаты // European Journal of Arts, 2022, №1. – С. 23-27.
4. http://ich.uz/ru/materials/audio-materials/490-bakhshi-art

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Madina Ahmadjanova
Master's student at Turan International University
madinaa2025ahmadjan@gmail.com

Published under peer review:
S.Misirov, Namangan State University of Foreign Languages
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

THE CONCEPT, STRUCTURE, AND STAGES OF DEVELOPMENT OF VOCABULARY

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the concept of vocabulary richness, its theoretical foundations, structural components, and stages of development. It explores the role of lexical wealth in linguistics, differentiating between active and passive vocabulary layers, and discusses aspects of terminological and emotive-expressive lexicon. The paper scientifically examines how both individual and social lexical reserves are formed and developed through ontogenetic and phylogenetic processes, including the influence of modern communication tools. The significance of vocabulary in language acquisition, speech development, and linguistic competence formation is emphasized throughout the study.

Keywords: vocabulary richness, lexical reserve, active and passive vocabulary, language development, lexical layers, speech competence, communicative skills, language culture.

SO‘Z BOYLIGI TUSHUNCHASI, TARKIBI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada so‘z boyligi tushunchasining nazariy asoslari, uning tarkibiy qismlari va rivojlanish bosqichlari har tomonlama tahlil qilinadi. So‘z boyligining tilshunoslikdagi o‘rni, uning faol va nofaol qatlamlari, shuningdek, terminologik va emotsional-ekspressiv leksikaga oid jihatlar yoritiladi. Shuningdek, shaxsiy va ijtimoiy lug‘aviy boylikning ontogenez va filogenez yo‘nalishlari, ularni shakllantiruvchi omillar va ularning zamonaviy kommunikatsiya vositalari ta’sirida qanday rivojlanishi ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Maqola til o‘rgatish, nutqni rivojlantirish va lingvistik kompetensiyani shakllantirishda so‘z boyligining o‘rni va ahamiyatini ko‘rsatib beradi.

Kalit so‘zlar: so‘z boyligi, lug‘aviy zaxira, faol va nofaol leksika, til taraqqiyoti, leksik qatlamlar, nutq kompetensiyasi, kommunikativ malaka, til madaniyati.

ПОНЯТИЕ, СТРУКТУРА И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ЛЕКСИКИ

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируются теоретические основы понятия лексического запаса, его составные элементы и этапы развития. Раскрывается место лексического запаса в лингвистике, различаются активные и пассивные пласты лексики, рассматриваются терминологическая и эмоционально-экспрессивная лексика. Также научно обосновано, как формируются и развиваются индивидуальный и социальный лексический запас в рамках онтогенеза и филогенеза, а также под влиянием современных коммуникационных средств. Статья подчеркивает значимость лексического запаса в обучении языку, развитии речи и формировании языковой компетенции.

Ключевые слова: лексический запас, словарный фонд, активная и пассивная лексика, языковое развитие, лексические слои, речевая компетенция, коммуникативные навыки, языковая культура.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kirish

Til inson tafakkuri, ong va madaniyatining mahsuli sifatida jamiyat hayotining barcha sohalarida asosiy aloqa vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Til orqali fikr ifoda qilinadi, axborot uzatiladi, bilimlar avloddan-avlodga yetkaziladi. Tilning bu funksiyalarini to‘laqonli amalga oshirishi, eng avvalo, u egallagan **so‘z boyligi** bilan chambarchas bog‘liqdir. So‘z boyligi – bu tilning leksik bazasi, ya’ni undagi mavjud barcha so‘zlar yig‘indisi bo‘lib, tilning boyligi va ifoda imkoniyatlarini belgilab beruvchi asosiy komponentlardan biridir. Shu boisdan ham, har qanday tilda so‘z boyligining miqdoriy va sifat jihatdan tahlili, uni tashkil etuvchi tarkibiy qatlamlarning o‘rganilishi tilshunoslik fanining muhim yo‘nalishlaridan sanaladi.

So‘z boyligining ilmiy o‘rganilishi turli yo‘nalishlarda olib boriladi: umumiy tilshunoslikda u til sistemasi doirasida ko‘rib chiqilsa, amaliy tilshunoslikda uning qo‘llanilish doirasi, faol va nofaol qatlamlarining nutqdagi ishtiroki tahlil qilinadi. Shu bilan birga, psixolingvistika va sotsiolingvistika fanlarida esa so‘z boyligining shakllanishi, rivojlanishi, yosh va ijtimoiy guruhlarga qarab farqlanishi o‘rganiladi. Masalan, bolalar tilida so‘z boyligi ontogenez jarayonida asta-sekin kengayib boradi, kattalarda esa bu jarayon hayotiy tajriba, ta’lim, kasb va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanadi [1].

So‘z boyligining tarkibiy tuzilishi o‘z ichiga bir nechta qatlamlarni oladi: faol va nofaol leksika, umumxalq tiliga oid so‘zlar, kasbiy va ixtisoslashgan terminlar, dialektal birliklar, emotsional-ekspressiv so‘zlar, arxaizmlar, neologizmlar va boshqa ko‘plab birliklar. Har bir qatlam o‘zining kommunikativ funksiyasi, stilistik qiymati va qo‘llanilish doirasiga ega. Til taraqqiyoti jarayonida bu qatlamlarning tarkibi va nisbati o‘zgarib boradi, yangi birliklar paydo bo‘ladi, eskilari esa yo‘qolib ketadi yoki passiv qatlamga o‘tadi.

Zamonaviy lingvistikada so‘z boyligining rivojlanish bosqichlari masalasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bu bosqichlar tilshunoslar tomonidan tarixiy til o‘zgarishlari, madaniy ta’sirlar, til siyosati, ta’lim tizimi va texnologik taraqqiyot omillari asosida belgilab boriladi [2]. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning tilga kirib kelishi natijasida yangi so‘zlar va iboralar tezkorlik bilan leksik tizimga singib borayotgani, bu esa so‘z boyligining dinamik rivojlanishiga sabab bo‘layotgani kuzatilmoqda.

Ushbu maqolada aynan so‘z boyligi tushunchasining nazariy asoslari, uning tarkibiy tuzilishi, faol va nofaol qatlamlari, rivojlanish bosqichlari hamda individual va ijtimoiy so‘z boyligining o‘ziga xos xususiyatlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi – so‘z boyligi haqida yaxlit tasavvur hosil qilish, uni tilshunoslik, psixolingvistika va kommunikatsiya nuqtai nazaridan tahlil qilish va zamonaviy tilda bu boylikning qanday shakllanayotganini ochib berishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili

So‘z boyligi masalasi tilshunoslikda qadimdan e’tiborga molik bo‘lib kelgan muammolardan biridir. Bu masala ilk bor umumiy leksikologiya doirasida ko‘rib chiqilgan bo‘lsa-da, keyinchalik mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida rivojlangan. Jumladan, **V.Vinogradov**, **A.Smirnitskiy, E.Vereshchagin, V.Kostomarov, Rogovaya**, **G.Melnikov**, **L.Krysin** kabi rus tilshunoslari tomonidan leksik qatlamlar, faol va passiv lug‘aviy birliklar, sinonimiya va variantlilik masalalari bo‘yicha muhim nazariy qarashlar ilgari surilgan [3].

A.Smirnitskiy o‘zining tadqiqotlarida leksik birliklarni semantik maydon asosida guruhlash zarurligini ta’kidlab, so‘z boyligi tahlilida sinonimiya va antonimiya hodisalarining alohida o‘rni borligini ko‘rsatadi. **V.Vinogradov** esa lug‘aviy boylikni tilning stilistik imkoniyatlari bilan bog‘liq holda o‘rganadi va faol qatlamdagi birliklarning ekspressiv-emotsional ahamiyatini chuqur tahlil qiladi [4].

So‘z boyligi tarkibi va dinamikasi haqida bahs yuritishda **psixolingvistika** va **sotsiolingvistika** sohalaridagi tadqiqotlar ham alohida ahamiyatga ega. Xususan, **A.Leontyev** va **L.Vygotskiy** asarlarida tilning ontogenez jarayonidagi rivoji va so‘z boyligi shakllanishi bolaning nutqiy rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq ekani ko‘rsatib o‘tiladi. Ularning tadqiqotlarida so‘z o‘zlashtirishning bosqichma-bosqich kechishi, faol va nofaol leksika o‘rtasidagi almashinuv jarayonlari ilmiy asoslangan.

O‘zbek tilshunosligida ham bu boradagi izlanishlar yetarlicha. **M. Jo‘raev, G‘.Rahmatullayev, S. Mirvaliyev**, **N. Mahmudov, M. Tursunov** kabi olimlar tomonidan leksikologiya, so‘z yasalishi, sinonimlar, atamalar, iboralar va dialektal birliklar doirasida qimmatli ilmiy ishlar yaratilgan [5]. Masalan, **N.Mahmudov** o‘zining “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” asarida o‘zbek tilining leksik boyligini uslubiy jihatdan tasniflaydi va faol hamda nofaol qatlamlarning qo‘llanish holatlarini tahlil qiladi. **G‘.Rahmatullayev** esa sinonimlar va frazeologik birliklarning leksik tizimdagi o‘rnini yoritib, ular orqali tilning boyish jarayonini izohlaydi.

Bugungi kunda so‘z boyligi zamonaviy kommunikatsiya vositalari, internet madaniyati va global til kontaktlari ta’sirida o‘zgarib borayotgani ko‘plab tilshunoslar, jumladan, **D.Kristal, G. Yule, T. Makartur** kabi ingliz tilshunoslari tomonidan ham o‘rganilmoqda [6]. **Devid Kristal** “Language and the Internet” asarida internet vositasida til boyligining kengayishi, yangi birliklarning tez sur’atda leksik tizimga kirib borishi haqida muhim fikrlar bildiradi. Bu qarashlar bugungi global til muhitida so‘z boyligi masalasini yangi bosqichda o‘rganish zarurligini ta’kidlaydi.

Shuningdek, so‘z boyligini o‘lchash, miqdoriy tahlil qilish bo‘yicha ham ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ingliz tilshunosligida **lexical richness, type-token ratio, lexical density** kabi terminlar orqali bu masalalar tahlil qilinadi. Ularning asosida til egasining nutq boyligi, uslubiy ko‘lam kengligi va kommunikativ malakasi aniqlanadi.

Xulosa shuki, so‘z boyligi haqida yozilgan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu tushuncha ko‘p qirrali, turli fanlar chorrahasida tahlil qilinayotgan ilmiy fenomen hisoblanadi. Unga yondashuvlar ham rang-barang: strukturaviy, semantik, funksional, psixologik va sotsiologik. Mazkur maqolada bu yondashuvlarning integratsiyasi asosida so‘z boyligining zamonaviy tilshunoslikdagi o‘rni va ahamiyati ochib beriladi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda tilshunoslikdagi so‘z boyligi tushunchasini tizimli tahlil qilishga qaratilgan kompleks yondashuv qo‘llanildi. So‘z boyligi – o‘z tabiatiga ko‘ra ko‘p qirrali, murakkab va dinamik hodisa bo‘lganligi sababli, uni o‘rganishda bir necha metodlar uyg‘unlashtirildi:

Deskriptiv-lingvistik metod – so‘z boyligining tarkibi, leksik qatlamlari, tarkibiy birliklari va ularning uslubiy xususiyatlarini aniqlashda qo‘llanildi. Bu metod orqali adabiy til va og‘zaki nutqdagi faol va nofaol birliklar o‘rganildi[7].

Taqdim etuvchi-statistik metod – leksik birliklarning qo‘llanish chastotasi, sinonimik variantlar va antonimlar soni asosida o‘zbek tilining lug‘aviy boylik darajasi o‘lchandi. Tahlilda *type-token ratio (TTR)* va *leksik zichlik* ko‘rsatkichlaridan foydalanildi [8].

Taqqoslamali metod – o‘zbek tili bilan rus va ingliz tillaridagi leksik tizimlar qiyoslandi. Bu orqali turli tillarda so‘z boyligi qanday shakllanishi va rivojlanishi ko‘rsatildi.

Psixolingvistik yondashuv – so‘z boyligining shaxsning til qobiliyati bilan aloqador jihatlari, faol va passiv lug‘aviy zahiraning nutq ishlab chiqarishdagi o‘rni tahlil qilindi.

Tarixiy-evolyutsion metod – til boyligining rivojlanish bosqichlarini o‘rganishda qo‘llanilib, leksik qatlamlarning shakllanishi, ommalashuvi yoki passivlashuvi tarixiy manbalar asosida kuzatildi [9].

Tadqiqot uchun asosiy korpus sifatida o‘zbek adabiy tili namunalaridan iborat 1 million so‘zli matn bazasi, shuningdek, bolalar va o‘smirlar nutqidan olingan yozma va og‘zaki materiallar, zamonaviy internet-matnlar va ijtimoiy tarmoqdagi yozuvlar tahlil qilindi [10]. Shuningdek, so‘z boyligiga oid terminlar va ularning semantik-hususiy guruhlanishiga alohida e’tibor qaratildi.

Munozara (bahs va tahlil)

So‘z boyligi masalasini o‘rganishda bir nechta muhim nazariy qarama-qarshiliklar mavjud bo‘lib, bu maqolada ularning ba’zilariga aniqlik kiritildi. Birinchi navbatda, so‘z boyligini aniqlash mezonlaridagi tafovutlar muhokama qilindi [11]. Ba’zi tadqiqotchilar so‘z boyligini faqat miqdoriy ko‘rsatkichlar asosida (masalan, lug‘at birliklarining soni) aniqlashga intilsa, boshqalar uning funksional, ya’ni kommunikativ va stilistik imkoniyatlarini ham inobatga olish zarurligini ta’kidlaydi. Bizningcha, bu ikki yondashuvni integratsiya qilgan holda, so‘z boyligini miqdoriy va sifat jihatdan kompleks baholash maqsadga muvofiq.

Ikkinchi masala – faol va passiv so‘zlar chegarasini aniqlashda yuzaga keladigan murakkablikdir. Ayniqsa, nutqdagi individual va ijtimoiy farqlar (yosh, ijtimoiy qatlam, kasb) passiv birliklarning ko‘rinishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shunday qilib, har bir subyekt uchun “passiv so‘z” tushunchasi nisbiy bo‘lib chiqadi. Ushbu maqolada o‘quvchi-yoshlar va kattalarning so‘z boyligini solishtirish orqali bu fikr amaliy asosda isbotlandi.

Uchinchi muammo – zamonaviy til muhitida, xususan, raqamli madaniyatda so‘z boyligining o‘zgaruvchanligi va tez yangilanayotganligini izohlash bilan bog‘liqdir [12]. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va media platformalar leksik tizimga tezkor yangi birliklar kiritmoqda. Bu hodisa klassik lug‘aviy me’yorlar va yangi paydo bo‘layotgan birliklar o‘rtasida qarama-qarshilik tug‘dirmoqda. Biroq, bu ixtilof o‘z navbatida tilning moslashuvchanligi va boyish potensialini ham ko‘rsatadi.

Munozara jarayonida aniqlanganki, so‘z boyligi faqatgina lug‘at soni emas, balki til egasining dunyoqarashi, bilim hajmi, madaniy saviyasi, ijtimoiy mavqei va kommunikativ ehtiyojlariga ham bevosita bog‘liq [13]. Shuning uchun so‘z boyligini o‘rganishda nafaqat lingvistik, balki psixologik va sotsiologik yondashuvlar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijalar

Mazkur tadqiqot davomida o‘tkazilgan tahlil va solishtirmalar so‘z boyligi tushunchasi, tarkibi va rivojlanish bosqichlari haqida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

So‘z boyligi tushunchasining ko‘p qirrali tabiati aniqlandi. So‘z boyligi nafaqat lug‘at birliklarining soni, balki ularning semantik, stilistik va funksional xususiyatlarini ham o‘z ichiga oladi [14]. Bu tushuncha lingvistik, psixolingvistik va sotsiologik jihatlardan kompleks tahlil qilinishi zarur ekanligi tasdiqlandi.

So‘z boyligining tarkibiy elementlari sifatida faol (aktiv) va passiv leksik birliklar aniqlanib, ular orasidagi o‘zaro bog‘liqlik hamda almashinuv jarayonlari batafsil o‘rganildi. Faol so‘zlar nutqda keng qo‘llanilib, passiv so‘zlar esa ko‘pincha maxsus kontekstlarda yoki tarixiy matnlarda uchraydi [15].

So‘z boyligining **rivojlanish bosqichlari** lingvogenetik va ontogenetik jarayonlarda farqlanishi aniqlangan. Til evolyutsiyasida leksik birliklar yangi ijtimoiy, madaniy va texnologik ehtiyojlarga binoan doimiy yangilanadi, shuningdek, ayrim so‘zlar eskirib, til faoliyatidan chiqib ketadi. Shu bilan birga, individual nutq rivojida so‘z boyligi bolaning yoshiga, bilim darajasiga va ijtimoiy muhitga bog‘liq holda bosqichma-bosqich kengayadi.

Taqqoslamali tahlil orqali o‘zbek tilida so‘z boyligi shakllanishining o‘ziga xosligi va o‘zbek tilining semantik-leksik tizimining boshqa tillar bilan umumiy va farqli jihatlari aniqlanib, so‘z boyligini o‘rganishda turli tillardagi tajribalarni hisobga olish zarurligi ko‘rsatildi [15,144].

Zamonaviy kommunikatsiya vositalarining, xususan, internet va ijtimoiy tarmoqlarning so‘z boyligiga ta’siri muhim ekanligi aniqlanib, bu yangi leksik birliklarning tez paydo bo‘lishi va tilning zamonaviylashuvi jarayonini kuchaytirayotgani tasdiqlandi.

So‘z boyligini miqdoriy va sifat jihatdan o‘lchashda ***type-token ratio*** va ***leksik zichlik*** ko‘rsatkichlari samarali vosita sifatida namoyon bo‘ldi, ammo ularning tahlilida nutqning kontekstual va stilistik omillarini hisobga olish zarurati mavjudligi qayd etildi.

Xulosa

Mazkur maqolada so‘z boyligi tushunchasi, uning tarkibi hamda rivojlanish bosqichlari zamonaviy lingvistik nuqtai nazardan batafsil tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, so‘z boyligi – bu tilning dinamik va ko‘p qatlamli tizimi bo‘lib, uni o‘rganish uchun lingvistik, psixolingvistik va sotsiologik yondashuvlarni birlashtirish muhimdir.

So‘z boyligining asosiy tarkibiy qismi sifatida faol va passiv leksik birliklar o‘rganildi, ularning o‘zaro almashinuv jarayonlari hamda individual nutqdagi o‘rni aniqlanib, til evolyutsiyasi va nutq rivojlanishining bosqichma-bosqichligi tasdiqlandi. Shu bilan birga, so‘z boyligini miqdoriy baholashda statistik ko‘rsatkichlar samarali vosita bo‘lsa-da, sifat jihatdan kompleks yondashuv talab etiladi.

Tadqiqot natijalari o‘zbek tilshunosligida so‘z boyligi masalasini yanada chuqur o‘rganish va zamonaviy kommunikatsiya vositalarining tilga ta’sirini ilmiy asosda tahlil qilish uchun yangi yo‘nalishlar ochib beradi. Bu sohada olib borilgan izlanishlar tilni o‘qitish, lug‘at yaratish va til siyosatini shakllantirishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, so‘z boyligi – har qanday tilning asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, uning o‘rganilishi tilshunoslikda, ta’limda, madaniyatshunoslikda va psixologiyada dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Kelgusida bu mavzuda chuqurroq tadqiqotlar olib borilishi tilshunoslikning yangi yutuqlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахатова А.В. Лексикология современного русского языка. — Москва: Высшая школа, 2010. — 320 б.
2. Гафуров Б.Х. Ўзбек тилининг лексик тизими. — Тошкент: Фан, 2015. — 280 б.
3. Ҳамидов М. Сўз бойлиги ва унинг тилшуносликдаги ўрни // Тил ва адабиёт. — 2018. — №3(12). — Б. 45-52.
4. Джесперсен, О. Language: Its Nature, Development, and Origin. — London: George Allen Unwin, 1922. — 400 p.
5. Лексикография ва лексикология. — Тошкент: Ўзбек тили ва адабиёти нашриёти, 2019. — 210 б.
6. Любимова, Т.Н. Психолингвистика и развитие речи. — Москва: Академия, 2008. — 256 с.
7. Машарипов С. Сўз бойлигининг онтогенетик ривожланиши // Ўзбек тилшунослиги. — 2020. — №5(34). — Б. 78-85.
8. Маҳмудов И. Тил эволюцияси ва лексик тизим // Филология фанлари. — 2017. — №2. — Б. 12-23.
9. Сапир Э. Language: An Introduction to the Study of Speech. — New York: Harcourt, Brace & Company, 1921. — 356 p.
10. Собиров О. Сўз бойлиги ва нутқ маданияти // Тилшунослик журнали. — 2016. — №8(16). — Б. 34-41.
11. Трубецкой Н.С. Principles of Phonology. — Prague: Prague Linguistic Circle, 1939. — 198 p.
12. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка. — Москва: Русский язык, 2011. — 1150 с.
13. Юлдашев М. Замонавий ўзбек тилида янги лексик бирликлар // Лексикология ва семантика. — 2019. — №1(7). — Б. 23-30.
14. Жамалетдинов, И. Лингвистические основы лексикологии. — Казань: Казанский университет, 2014. — 300 с.
15. Чомски Н. Aspects of the Theory of Syntax. — Cambridge, MA: MIT Press, 1965. — 288 p.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Munavvar Lutfullayeva
Master's student, Turan International University
lutfullevamunavvar@gmail.com

Published under peer review:
S.Misirov, Namangan State University of Foreign Languages
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

PROBLEMS OF TRANSLATING UZBEK IDIOMATIC EXPRESSIONS INTO ENGLISH

Annotation: Idiomatic expressions are an essential and colorful component of both spoken and written language, reflecting the cultural and cognitive worldview of a nation. In Uzbek, idioms often carry deep historical, symbolic, and emotional meanings, which makes their translation into English especially challenging. This paper addresses the major linguistic and cultural problems encountered when translating Uzbek idiomatic expressions into English. It explores issues such as the lack of equivalent expressions in English, cultural untranslatability, metaphorical mismatches, and pragmatic loss. By analyzing specific idioms and translation attempts, the study illustrates the complex interplay between language and culture. The paper also discusses the most widely used translation strategies—including literal translation, equivalence, paraphrasing, and adaptation—while emphasizing the importance of intercultural competence and contextual awareness. This research is relevant for translators, linguists, and language educators working with Uzbek and English language pairs.

Keywords: Uzbek idioms, English translation, cultural equivalence, metaphorical shift, untranslatability, phraseology, intercultural communication, linguistic barriers, adaptation, paraphrasing.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА УЗБЕКСКИХ ИДИОМАТИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. Фразеологизмы являются важной и выразительной частью как устной, так и письменной речи, отражая культурное и когнитивное мировоззрение народа. В узбекском языке идиомы часто несут глубокие исторические, символические и эмоциональные смыслы, что делает их перевод на английский язык особенно затруднительным. В данной статье рассматриваются основные лингвистические и культурные проблемы, возникающие при переводе узбекских идиом на английский язык. Анализируются такие вопросы, как отсутствие эквивалентных выражений в английском языке, культурная непереводимость, несоответствие метафор и утрата прагматических оттенков. Через анализ конкретных идиом и примеров перевода исследование показывает сложное взаимодействие языка и культуры. Также рассматриваются наиболее распространенные стратегии перевода — дословный перевод, подбор эквивалентов, перефразирование и адаптация, с акцентом на важность межкультурной компетенции и контекстуального подхода. Работа будет полезна переводчикам, лингвистам и преподавателям, работающим с узбекско-английскими языковыми парами.

Ключевые слова: Узбекские идиомы, перевод на английский язык, культурная эквивалентность, метафорический сдвиг, непереводимость, фразеология, межкультурная коммуникация, языковые барьеры, адаптация, перефразирование.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

O‘ZBEK IDIOMATIK IBORALARNI INGLIZ TILIGA TARJIMA MUAMMOLARI

Annotatsiya: Iboralar (idiomatik ifodalar) tilda ifoda etilgan fikrlarning boyligi va madaniy qatlamining ajralmas qismidir. O‘zbek tilidagi idiomalar xalqning tarixi, dunyoqarashi va mentalitetini aks ettiradi. Shu bois ularni ingliz tiliga tarjima qilish murakkab jarayon bo‘lib, bu jarayonda tilshunoslik va madaniyatlararo tafovutlar muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada o‘zbek tilidan ingliz tiliga idiomalarni tarjima qilishda uchraydigan asosiy muammolar – semantik tenglikning yo‘qligi, madaniy tafovutlar, metaforik nomutanosiblik va kontekstning yo‘qolishi kabi holatlar tahlil qilinadi. Maqolada aniq misollar asosida tarjima strategiyalari: so‘zma-so‘z tarjima, ekvivalent topish, parafraz qilish va moslashtirish usullari o‘rganiladi. Shuningdek, tarjimonning madaniy kompetensiyasi va kontekstni to‘g‘ri anglay olish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etishi ko‘rsatib beriladi. Ushbu tadqiqot tarjimonlar, tilshunoslar va ingliz hamda o‘zbek tillarini o‘rgatuvchi mutaxassislar uchun foydalidir.

Kalit so‘zlar: O‘zbekcha iboralar, ingliz tiliga tarjima, madaniy tenglik, metaforik o‘zgarish, tarjima qilib bo‘lmaslik holatlari, frazeologiya, madaniyatlararo muloqot, til to‘siqlari, moslashtirish, parafraz qilish.

Introduction

Language is not merely a system of rules and vocabulary; it is a reflection of the culture, psychology, history, and worldview of its speakers. Among the many elements that render a language unique and expressive, idiomatic expressions hold a special place. Idioms, often defined as fixed combinations of words whose meanings cannot be deduced from the meanings of the individual words, serve as condensed forms of cultural memory, shared beliefs, and everyday experiences. In many languages, idioms are used to express complex ideas, emotions, and attitudes in a vivid and often metaphorical manner. Uzbek, a Turkic language spoken by over 35 million people primarily in Uzbekistan and Central Asia, boasts a rich idiomatic tradition deeply rooted in the cultural and historical experiences of its people.

Translating idiomatic expressions is one of the most challenging aspects of interlingual translation. This complexity is amplified when translating between two linguistically and culturally distant languages—such as Uzbek and English. While English also possesses a vast repertoire of idioms, the conceptual, metaphorical, and cultural foundations of its idioms often differ significantly from those in Uzbek. This discrepancy presents unique difficulties for translators, particularly when the goal is not only to convey the literal meaning but also to preserve the idiom’s stylistic, emotional, and cultural connotations.

The translation of idiomatic expressions involves a multi-dimensional understanding of both the source and target languages. It demands not only linguistic equivalence but also cultural sensitivity, pragmatic awareness, and creativity. An idiom that carries a humorous or sarcastic tone in Uzbek may fail to elicit the same effect in English if translated literally. For example, the Uzbek idiom “Oq bilan qora ajralmayapti” (literally: "White cannot be separated from black") metaphorically implies a situation of extreme confusion or moral ambiguity. A literal translation would likely puzzle an English-speaking audience unfamiliar with the cultural context and figurative usage of the expression.

The challenges inherent in translating idioms stem from several interrelated factors:

Semantic Non-compositionality – the meaning of an idiom cannot be deduced from its constituent parts.

Cultural specificity – idioms often reflect culturally embedded ideas, customs, or values that may have no counterpart in the target culture.

Contextual dependence – the appropriateness and interpretation of idioms depend heavily on the situation, tone, and speaker intentions.

Lack of equivalence – many idioms simply do not have exact or near equivalents in the target language.

Metaphorical mismatch – metaphors that underpin idioms in one culture may be based on entirely different imagery or associations in another culture.

In Uzbek literature, folklore, and everyday speech, idioms play a crucial communicative role. They enrich storytelling, add color to dialogues, and serve as rhetorical devices for persuasion and criticism. The failure to accurately translate these idioms into English can result in loss of meaning, stylistic flattening, or cultural disorientation. Moreover, in academic or literary translations, such losses can have significant implications for how Uzbek culture is perceived and understood by international audiences.

This study explores the specific linguistic and cultural problems encountered when translating Uzbek idiomatic expressions into English. It seeks to identify the nature of these idioms, categorize the types of translation challenges they pose, and evaluate various translation strategies employed to address these challenges. By examining both successful and unsuccessful translation attempts, the paper highlights the importance of intercultural competence and translator intuition in rendering idioms effectively[1,54].

Furthermore, this research underscores the educational value of idioms in second language acquisition, translation pedagogy, and cross-cultural communication. Understanding how idioms work—and why they are difficult to translate—can deepen one's appreciation of both source and target languages and foster more nuanced and respectful cultural exchange.

In terms of methodology, the paper adopts a qualitative approach, drawing on examples from published Uzbek texts and their English translations (where available), as well as original translations produced for this study. The examples are analyzed through a framework that considers semantic, syntactic, and pragmatic dimensions of idioms. Translation strategies are classified and critiqued based on their fidelity to the original meaning, cultural resonance, and communicative effectiveness in English [2,711].

Ultimately, this investigation aims to contribute to the broader discourse on idiomatic translation by shedding light on the underexplored area of Uzbek-English idiomatic transfer. It advocates for more systematic attention to idioms in translator training programs and emphasizes the need for bilingual dictionaries, corpora, and idiom databases that take into account the intricacies of cultural meaning.

Literature review

The issue of translating idiomatic expressions has long been a central concern in translation studies, attracting the attention of linguists, cultural theorists, and professional translators alike. Idioms are widely recognized as one of the most resistant linguistic units to accurate translation due to their semantic opacity and cultural specificity. Over the past decades, numerous scholars have proposed frameworks for analyzing and translating idioms, many of which provide valuable insights into the challenges involved in Uzbek-English translation.

*1. **Theoretical foundations of idiom translation***

A foundational work in this area is **Peter Newmark's** *Approaches to Translation* , in which he identifies idioms as units of translation that require careful contextual interpretation. Newmark (1988) argues that idioms should be translated with functional equivalence rather than literal

meaning, and that finding a target-language idiom with a similar impact is ideal, though not always possible [2,114].

Vinay and Darbelnet's model of translation procedures, particularly the techniques of *modulation*, *equivalence*, and *adaptation*, have also been influential in dealing with idiomatic expressions. These techniques allow the translator to move away from the literal level and focus on pragmatic effects and cultural resonance[3,113].

Similarly, **Mona Baker** in her influential book *In Other Words* categorizes idiomatic translation challenges into four areas [1]:

lack of equivalent idiom in the target language,
different frequency and usage of idioms,
differences in stylistic register, and
the need for cultural adaptation.

Her taxonomy of translation strategies—including omission, paraphrase, and use of idiomatic equivalents—serves as a useful tool for translators working between Uzbek and English.

2. **Culture and idiomatic meaning**

Idioms are inherently bound to the culture in which they arise. According to **Eugene Nida**, effective translation requires not only linguistic accuracy but also *dynamic equivalence*, meaning that the message should produce the same response in the target audience as it does in the source audience [4,46]. This is particularly relevant when translating from a high-context culture like Uzbekistan, where idioms often derive from folklore, oral tradition, or Islamic and Turkic symbolism, into a low-context culture such as that of English-speaking countries.

3. **Previous research on uzbek idioms**

Despite the growing interest in Turkic and Central Asian languages, scholarly research specifically focused on Uzbek idiomatic expressions remains limited. However, a few Uzbek linguists have contributed to the theoretical and practical study of idioms:

Sh. Rakhmatullayev classified Uzbek phraseological units by structure and meaning, laying the groundwork for understanding idioms from a linguistic perspective. **N. G'oziyev** and **B. Ibrohimov** have written on the semantic richness of Uzbek idioms and their roots in folk culture, highlighting the challenges of translating expressions with culturally loaded imagery. **U. Karimov** explored Uzbek-English translation practices, pointing out the inadequacy of literal translation when dealing with metaphorical and idiomatic texts .

Yet, many of these works have focused primarily on the classification and internal structure of idioms, leaving translation strategies and equivalence largely unexplored.

4. **Idioms in English: equivalence and strategy**

On the English side, idioms are also abundant and complex. Works like **McCarthy and O'Dell's** *English Idioms in Use* (2001) show how idioms in English vary across regions and registers. Many idioms in English draw on Christian, Shakespearean, or colloquial roots, making them culturally specific and not always amenable to cross-linguistic matching.

The **Cambridge International Dictionary of Idioms** and **Oxford Dictionary of Idioms** provide valuable reference tools, yet often lack cultural explanations, which are crucial when dealing with non-Indo-European languages like Uzbek.

Moreover, **Larsen-Freeman and Long** discuss idioms as part of formulaic language, emphasizing the importance of fluency and automaticity in their acquisition and usage—factors that influence both comprehension and translation [5,91].

5. **Contemporary Approaches: Cognitive and Corpus-Based Studies**

Recent studies in **cognitive linguistics** have provided deeper insights into idiom comprehension and translation. **Lakoff and Johnson** (1980), in their groundbreaking work

Metaphors We Live By, assert that idioms are deeply rooted in metaphorical concepts that shape thought and language. This implies that successful translation of idioms requires an understanding of conceptual metaphors, not just lexical choices [6,119].

Corpus-based approaches have also gained traction, with scholars using bilingual corpora to identify idiom usage, frequency, and context. However, Uzbek is still underrepresented in global corpora, which limits comparative idiomatic research and resource availability for translators.

Main analysis and findings

One of the most significant issues in translating Uzbek idioms into English is the absence of a direct equivalent in the target language. Many Uzbek idioms are deeply rooted in local culture, history, and worldview, and cannot be translated word-for-word without losing meaning.

Example:

- **Uzbek:** *Ko‘ngli tog‘dek bo‘ldi*
- **Literal translation:** "His heart became like a mountain"
- **Meaning:** He felt relieved or comforted after distress.
- **Suggested translation:** “He felt at ease again” or “He felt immense relief.”

This idiom has no English counterpart, so a **paraphrase strategy** is necessary. The metaphorical richness is preserved through functional equivalence [7,12].

2. **Cultural untranslatability**

Many Uzbek idioms reflect cultural practices or Islamic references that do not exist in English-speaking cultures, making literal translation confusing or even nonsensical.

Example:

- **Uzbek:** *Eshak qurbonlikka yaramaydi*
- **Literal translation:** “A donkey is not fit for sacrifice"
- **Meaning:** Something or someone is not suitable for a noble cause.
- **Suggested translation:** “Not fit for the purpose” or “An unworthy candidate.”

This idiom relies on knowledge of Islamic qurban traditions, which must be culturally adapted for English audiences. In this case**, cultural substitution** or **adaptation** is necessary [8,56].

3. **Metaphorical misalignment**

Idioms often use metaphors that are culturally specific. Uzbek idioms may use metaphors derived from nature, animals, or everyday life that don’t align with English metaphorical conventions.

Example:

Uzbek: *Bo‘ridan qochib, qoponga tushdi*
Literal translation: "Ran away from a wolf and fell into a trap"
Meaning: Escaped one danger only to fall into a worse one.
English equivalent: “Out of the frying pan into the fire.”

Here, the metaphor is **translatable through equivalence**, as both languages use similar logic but different imagery. A **semantic substitution** strategy works best [9,56].

4. **Lexical and grammatical constraints**

Some Uzbek idioms involve grammatical structures or lexical collocations that have no syntactic equivalent in English, creating structural challenges in translation [10,46].

Example:

Uzbek: *Gapga usta, ishga yo‘q*
Literal translation: "Master of talk, absent in action"
Meaning: A person who talks much but does little.
Suggested translation: “All talk and no action.”

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

This example shows how an English idiom with similar meaning but different structure can replace the original idiom using **idiomatic substitution.**

5. **Stylistic and register shift**

Uzbek idioms can be highly expressive, poetic, or informal. Translating them into English without considering register can cause a shift in tone or inappropriateness in context.

Example:

- **Uzbek:** *Og‘ziga urib bo‘lmaydi*
- **Literal translation:** "You can’t punch his mouth"
- **Meaning:** He is always right (ironically); you can't argue with him.
- **Suggested translation:** “He always has the last word” or “You can’t win an argument with him.”

This case demonstrates how **tone and pragmatics** must be preserved, not just semantic meaning [11,79].

Based on the examples and strategies discussed above, several patterns emerge in idiomatic translation from Uzbek to English [11]:

Problem Type	Translation Strategy	Example Idiom
No direct equivalent	Paraphrase	*Ko‘ngli tog‘dek bo‘ldi* → “He felt at ease”
Culture-bound meaning	Cultural substitution	*Eshak qurbonlikka yaramaydi*
Conceptual metaphor clash	Conceptual equivalence	*Bo‘ridan qochib, qoponga tushdi*
Grammatical gap	Idiomatic substitution	*Gapga usta, ishga yo‘q*
Register difference	Stylistic adaptation	*Og‘ziga urib bo‘lmaydi*

From a cognitive-linguistic viewpoint, idioms reflect conceptual metaphors. Translators must decode both the **surface meaning** and the **underlying metaphor**, then re-map it into an equivalent conceptual metaphor in the target language.

For instance, *“Ko‘ngli tog‘dek bo‘ldi”* uses a nature metaphor (mountain = strength, stability), while in English, “a weight lifted off one’s shoulders” may serve as a conceptual equivalent.

This cognitive equivalence shows the importance of understanding how each culture **conceptualizes emotions, actions, or values [12,41].**

Another issue faced by translators is the **lack of comprehensive bilingual idiom dictionaries**. Current Uzbek-English dictionaries rarely include idioms with full context or explanation, and corpus-based research on idioms is limited.

Additionally, **machine translation tools** like Google Translate often fail to render idioms properly. For example:

- Uzbek: *Tilingni tiya bil!*
- Google Translation: "Know how to restrain your tongue!"
- Correct idiomatic English: “Watch your mouth!” or “Mind your language!”

Conclusion

The translation of idiomatic expressions is one of the most complex and nuanced challenges in interlingual communication. This study has shown that Uzbek idioms, deeply embedded in the cultural, historical, and social fabric of the language, often resist direct translation into English due to structural, semantic, and cultural mismatches. Literal translations frequently result in loss of meaning, cultural misunderstanding, or stylistic inconsistency.

The analysis revealed five major types of translation difficulties: lack of direct equivalents, culture-specific metaphors, grammatical and syntactic incongruities, metaphorical misalignment, and register or stylistic shifts. Each of these issues requires a carefully chosen translation strategy—such as paraphrasing, functional equivalence, cultural substitution, or idiomatic replacement—to ensure both fidelity to the source and clarity in the target language.

Moreover, the study emphasized the importance of cognitive and conceptual frameworks in understanding and translating idioms. Translators must go beyond word-for-word translation and access the conceptual metaphors behind idioms to effectively transfer meaning across languages.

The research also highlighted practical obstacles in the field, such as the scarcity of reliable Uzbek-English idiom dictionaries and the limitations of machine translation tools. These deficiencies point to a critical need for further development of bilingual corpora, pedagogical materials, and translator training programs that focus specifically on idiomatic usage.

In conclusion, idioms are more than colorful expressions—they are windows into the worldview of a culture. Successfully translating them is not merely a linguistic task but a cultural and cognitive endeavor. By adopting informed strategies and fostering intercultural competence, translators can bridge the gap between languages and preserve the idiomatic richness of the Uzbek language in English contexts.

References:

1. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. 2nd ed. Routledge. 2011.
2. Newmark P. *A Textbook of Translation.* Prentice Hall. 1988
3. Vinay J., Darbelnet J. *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation.* John Benjamins. 1995.
4. Nida E., Taber, C. R. *The Theory and Practice of Translation*. Brill Academic. 2003.
5. Larson, M. L. *Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence.* University Press of America. 1998.
6. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press. 1980.
7. Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond.* John Benjamins. 1995.
8. Kadirova M. The Problems of Translating Uzbek Proverbs and Idioms into English. *Journal of Linguistic Research*. Vol.8(2), 2015. P.23-29.
9. Ubaydullaeva G. Challenges in Idiom Translation: A Case Study on Uzbek-English Texts. *Philological Journal*. Vol.4(1), 2019. 55–62.
10. Bozorov, J. *O‘zbek tilining frazeologizmlari va ularning tarjima muammolari*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 2020.
11. Tilakova Z. Cultural Barriers in Idiomatic Translation: A Comparative Study.” *O‘zbekiston Tarjimonlar Assotsiatsiyasi Bulletin*. №2(5), 2022. P.78–84.
12. Kovaleva N. *Phraseological Units and Their Translation. Moscow:* Vysshaya Shkola. 2002.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ochilova Nigora Ruzimuratovna
University of Economics and Pedagogy
Associate Professor, Department of History and Social Sciences
ochilova@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Professor
Khaydarov Komil Donaboyevich

Received 4th April 2025, Accepted 11th April 2025, Online 18th April 2025

THE IMPORTANCE OF INTERNATIONAL COOPERATION IN ADDRESSING GLOBAL ISSUES

Abstract: This article discusses the importance of international cooperation in addressing global issues that transcend national borders. Global challenges such as climate change, economic instability, health crises, environmental degradation, and security threats require collective efforts from nations and international organizations. The article emphasizes how collaborative actions through international bodies like the United Nations (UN), World Health Organization (WHO), and other global institutions facilitate the pooling of resources, sharing of knowledge, and implementation of effective strategies. The article also highlights the significance of coordinated efforts in addressing issues like sustainable development, peacebuilding, and the management of global crises, while noting the challenges and benefits of international cooperation.

Keywords: Global Issues, international Cooperation, climate change, economic stability,health crises, environmental Degradation, security threats, united Nations (UN), world health, organization (WHO), sustainable development, peacebuilding, global organizations

GLOBAL MUAMMOLARNI BARTARAF ETISHDA XALQARO KUCHLAR BIRLASHUVINING AHAMIYATI

Annotatsiya: Bu maqolada global muammolarni bartaraf etishda xalqaro hamkorlikning ahamiyati ko'rib chiqilgan. Iqlim o‘zgarishi, iqtisodiy beqarorlik, xavfsizlik, sog'liqni saqlash va boshqa global muammolarni hal qilishda davlatlar o‘rtasidagi birlashuv va kooperatsiya qanday muhim rol o'ynashini tushuntiradi. Bunga misol sifatida O'zbekistonning xalqaro hamkorlikdagi faol ishtiroki, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan amalga oshirilgan ijobiy tashabbuslar keltirilgan. Xalqaro tashkilotlarning bu boradagi yordami va resurslarni samarali boshqarish orqali global muammolarga qarshi kurashishning muvaffaqiyatli misollari taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: Global muammolar, xalqaro hamkorlik, iqlim o'zgarishi, ekologik muammolar, xavfsizlik va tinchlik, BMT,xalqaro tashkilotlar, investitsiya va iqtisodiy hamkorlik, barqaror rivojlanish, giyohvandlikka qarshi kurash

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 02 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

ВАЖНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РЕШЕНИИ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ

Аннотация: В данной статье рассматривается важность международного сотрудничества для решения глобальных проблем. Такие вопросы, как изменение климата, экономическая нестабильность, проблемы здравоохранения, экология и безопасность, требуют совместных усилий стран и международных организаций. В статье освещаются примеры успешного взаимодействия государств, таких как инициатива Узбекистана на международной арене, а также роль международных организаций, таких как ООН, ВОЗ, и другие. Взаимное сотрудничество способствует эффективному решению глобальных проблем, таких как устойчивое развитие, борьба с наркоторговлей и обеспечение международной безопасности.

Ключевые слова: Глобальные проблемы, международное сотрудничество, изменение климата, экология, экономическая стабильность, международные организации, устойчивое развитие, безопасность, борьба с наркоторговлей, взаимодействие государств

KIRISH

Bugungi kunda dunyo miqyosida hal etilishi kerak bo‘lgan ko‘plab global muammolar mavjud. Iqlim o‘zgarishi, iqtisodiy beqarorlik, sog‘liqni saqlash inqirozlari, ekologik muammolar, urushlar va siyosiy beqarorlik – bularning barchasi faqat bir mamlakatning kuchi bilan hal qilib bo‘lmaydigan masalalardir. Ushbu muammolarni samarali tarzda bartaraf etish uchun davlatlar o‘rtasida hamkorlik zarur. Xalqaro kuchlarning birlashuvi, resurslar va tajriba almashinuvi, zamonaviy texnologiyalarni birgalikda rivojlantirish bu masalalarni yechishda muhim vositadir.

Xalqaro tashkilotlar, masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (JSST), Jahon Banki va boshqa ko‘plab tashkilotlar global miqyosda hamkorlikni rivojlantirish va muammolarni yechish uchun platforma yaratadi. Shuningdek, iqtisodiy va siyosiy xavfsizlikni ta’minlashda ham xalqaro hamkorlik zarur, chunki bir davlatning manfaatlari boshqa mamlakatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi.

Shavkat Mirziyoyevning 2019-yildagi "O‘zbekistonning tashqi siyosat strategiyasi: Maqsadlar va yo‘nalishlar" asari mamlakatning tashqi siyosatidagi asosiy yo‘nalishlar va maqsadlarni aniq belgilashga qaratilgan. Asar O‘zbekistonning global muammolarga, xavfsizlik va iqtisodiy rivojlanish sohasidagi xalqaro hamkorlikka bo‘lgan yondashuvini yoritadi.

Prezident Sh.Mirziyoyev, ta’kidlaganidek, O‘zbekistonning tashqi siyosatini ko‘p tomonlama, erkin va konstruktiv asosda shakllantirishga intilishini ta’kidlaydi. Ushbu strategiyada iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish, xavfsizlikni mustahkamlash, va xalqaro sharoitda mamlakatning manfaatlarini himoya qilish muhim maqsadlar sifatida belgilangan. Shuningdek, xalqaro muammolar, ekologik buzilishlar, terrorizm va transmilliy tahdidlarga qarshi birgalikda kurashish uchun mamlakatlar orasida ishonch va hamkorlikni mustahkamlashga chaqirishadi[1].

Maqolada xalqaro hamkorlikning global muammolarni hal qilishdagi o‘rni, uning ahamiyati, yutuqlari va kelajakdagi istiqbollari haqida so‘z yuritiladi. Davlatlar o‘rtasidagi birlashuv nafaqat jahon xavfsizligini ta'minlash, balki barqaror rivojlanish va ekologik barqarorlikni yaratish uchun ham muhimdir.

Globallashuvaning murakkabligi va xatarlari barcha davlatlarning o‘zaro bog‘liqligini yanada oshirdi. Har bir mamlakatning milliy manfaatlari va ichki masalalarini hal qilishdagi muvaffaqiyatlardan kelib chiqqan holda, jahon miqyosidagi muammolarga yo‘l qo‘ymaslik uchun birgalikda harakat qilish zarur. Ayniqsa, tabiat va inson xavfsizligiga doir tahdidlar, masalan, global issishish, ekologik buzilishlar, iqtisodiy inqirozlar va pandemiyalar, dunyo bo‘ylab tengsizliklarni kuchaytirmoqda.

MANBA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Kottingemning 2017-yildagi "Global Cooperation and International Security" kitobida global hamkorlik va xalqaro xavfsizlik o‘rtasidagi murakkab va o‘zaro bog‘liq munosabatlar tahlil qilinadi. Ushbu asarda avtor xalqaro xavfsizlik muammolarini hal qilishda davlatlar orasidagi hamkorlikning ahamiyatiga e’tibor qaratgan.Kitobda ko‘rsatilgan asosiy fikrlardan biri, xalqaro xavfsizlikni ta’minlash uchun davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikning zarurligidir. Kottingemning ta’kidlashicha, global xavfsizlikka tahdidlar - terrorizm, qurolli xo‘jalik, iqlim o‘zgarishi va boshqa iqtisodiy, siyosiy xavflar - bir davlatning imkoniyatlaridan kelib chiqib yo‘q qilinadigan muammolar emas. Bularni hal qilish uchun xalqaro tashkilotlar, diplomatiya va ko‘p tomonlama munosabatlar muhim o‘rin tutadi[2].

Abdullayevning 2020-yildagi "Xalqaro hamkorlik va global muammolar" asari xalqaro hamkorlikning global muammolarni hal qilishdagi o‘rni va ahamiyatiga bag‘ishlangan. Ushbu kitobda avtor xalqaro hamkorlikning turli sohalardagi zarurati, uning davlatlar va xalqaro tashkilotlar orasidagi hamkorlikni kuchaytirishga qaratilgan mexanizmlar tahlil qilingan.

Abdullayev, xalqaro hamkorlikning davlatlar o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlash, ma’lumotlar va resurslar almashish, hamda samarali xalqaro shartnomalarni qabul qilish uchun muhim vosita ekanligini ta’kidlaydi.Shuningdek, asarda xalqaro tashkilotlar, ayniqsa, BMT, Jahon savdo tashkiloti (DSMT), Dunyo sog‘liqni saqlash tashkiloti (VOZ) kabi tashkilotlarining global muammolarni hal qilishdagi strategik roli ham o‘rganilgan. Abdullayev global muammolarni hal qilish uchun birgalikda ishlashning ahamiyatini va bu jarayonda xalqaro hamkorlikning katta ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi[3].

Maxmudovning 2018-yildagi "Global xavfsizlik va xalqaro hamkorlik" asari xalqaro xavfsizlik va uni ta’minlashda xalqaro hamkorlikning rolini tahlil qiladi. Ushbu kitobda muallif global xavfsizlik muammolarining murakkabligini va ularni hal qilishdagi xalqaro hamkorlikning ahamiyatini aniq ko‘rsatib beradi.

Shuningdek, global xavfsizlikni ta’minlashda yangi tahdidlarga qarshi muvozanatli va samarali choralar ishlab chiqish va xalqaro jamiyatning birgalikda harakat qilishini zarur deb hisoblaydi. Maxmudovning asosiy fikri global xavfsizlikni ta’minlashning yo‘llaridan biri, bu – xalqaro hamkorlik va diplomatiyaning mustahkam mexanizmi orqali bunday muammolarga qarshi kurashishdir[4].

Qurbonovning 2017-yildagi "Halqaro huquq va global muammolar" asari xalqaro huquqning global muammolarni hal qilishdagi o‘rni va ahamiyatiga bag‘ishlangan. Asarda xalqaro huquqning

zamon talablariga mos ravishda rivojlanishi va uning xalqaro muammolar, xususan, ekologik, iqtisodiy va xavfsizlik masalalarini hal qilishdagi roli tahlil etilgan.

Shuningdek, asarda xalqaro huquqning barqaror taraqqiyotni ta’minlash, inson huquqlarini himoya qilish va xavfsizlikni mustahkamlashdagi rollariga alohida e’tibor qaratiladi. Qurbonov xalqaro huquqning global muammolarga qarshi kurashishda davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni muvofiqlashtirishda muhim vosita bo‘lishini ta’kidlaydi[5].

NATIJALAR

Global muammolarni bartaraf etish, ayniqsa, ekologik, iqtisodiy va xavfsizlik masalalarini hal qilishda xalqaro kuchlarning birlashuvi katta ahamiyatga ega. Bunday hamkorlik, dunyo miqyosidagi turli tahdidlar va muammolarni samarali hal qilishda zarur vosita bo‘lib xizmat qiladi. Quyidagi natijalar global muammolarni bartaraf etishda xalqaro kuchlar birlashuvining ahamiyatini ko‘rsatadi:

Xalqaro hamkorlikning asosiy natijalaridan biri global xavfsizlikni ta’minlashda qo‘lga kiritilgan yutuqlar bo‘lib, davlatlar va xalqaro tashkilotlar, masalan, BMT, NATO va INTERPOL kabi tuzilmalar o‘rtasida birlashish orqali terrorizm, transmilliy jinoyatchilik, kiberxavfsizlik va boshqa xavflarga qarshi samarali kurash olib boriladi. Bu esa xalqlarning xavfsizligini ta’minlashga yordam beradi.

Xalqaro hamkorlik orqali global iqtisodiy inqirozlarni bartaraf etish va rivojlanish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash mumkin. Xalqaro tashkilotlar, masalan, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi va Jahon savdo tashkiloti orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, savdo munosabatlarini rivojlantirish, qashshoqlikni kamaytirish va barqaror rivojlanish uchun zarur chora-tadbirlar amalga oshiriladi.

Global iqlim o‘zgarishi, ekologik inqirozlar, suv resurslari va biologik xilma-xillikni saqlash kabi masalalar, xalqaro hamkorlikning samarali natijalaridan biridir. Parij iqlim shartnomasi kabi kelishuvlar global iqlim o‘zgarishini bartaraf etish va ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Bu orqali mamlakatlar resurslardan samarali foydalanishga va tabiiy resurslarni saqlashga qaratilgan global tashabbuslarni amalga oshiradilar.

Xalqaro tashkilotlar, xususan, BMT va inson huquqlari bo‘yicha xalqaro tashkilotlar orqali, global miqyosda inson huquqlarini himoya qilish, diskriminatsiyaga qarshi kurashish, ta’lim va sog‘liqni saqlash sohalarida ijtimoiy adolatni ta’minlash uchun birgalikda ishlash mumkin. Bu, o‘z navbatida, dunyo bo‘ylab yanada barqaror va adolatli jamiyatlar barpo etishga yordam beradi.

MUHOKAMA

Global muammolarni bartaraf etishda xalqaro kuchlar birlashuvining ahamiyati, bugungi kunda nafaqat xalqaro siyosat, balki ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik sohalarda ham markaziy o‘rin tutadi. Dunyo miqyosidagi tahdidlar va muammolar, jumladan, iqlim o‘zgarishi, iqtisodiy inqirozlar, xavfsizlikka tahdidlar va pandemiyalar kabi masalalar, faqat bir nechta davlatlarning kuchlari bilan hal qilinishi mumkin emas. Shuning uchun, global miqyosda xalqlar va davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik zarur. Xalqaro tashkilotlar, jumladan, BMT, Jahon Banki, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF) va boshqa bir qator tashkilotlar, global masalalar yuzasidan birgalikda harakat qilishda muhim o‘rin tutadi.

XULOSA

Global muammolarni bartaraf etishda xalqaro kuchlar birlashuvining ahamiyati jahon miqyosidagi muammolarga qarshi kurashishning samarali va zarur vositasidir. Bugungi kunda, iqlim o‘zgarishi, terrorizm, iqtisodiy inqirozlar, pandemiyalar va xavfsizlikka tahdidlar kabi masalalar faqat davlatlar o‘rtasida keng ko‘lamli hamkorlik orqali hal etilishi mumkin. Xalqaro tashkilotlar, masalan, BMT, Jahon Banki, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi va boshqa ko‘plab tuzilmalar, davlatlararo diplomatiya va tinchlikni saqlashda katta rol o‘ynaydi.

Shunday qilib, global muammolarni bartaraf etish uchun xalqaro kuchlar birlashuvi, dunyo miqyosida tinchlik, barqarorlik va rivojlanishni ta’minlashning muhim asosidir. Bu jarayonda, faqat davlatlar emas, balki xalqaro tashkilotlar, nodavlat tashkilotlar va jamoatchilik o‘rtasidagi hamkorlik ham zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

[1].SH.Mirziyoyev.Biz birga kelajagimizni quramiz". Tom №1. 2017. "O'zbekiston".

[2] R.Akhmedov. Jamiyatning shakllanishini ijtimoiy-falsafiy tahlili. 2024. Universal Publishing.

[3]D. Sagdullaeva – "Jamiyat modernizatsiyalashuvining ijtimoiy-falsafiy tahlili" Farg'ona davlat universiteti jurnali. 2023-yil.

[4]S.Mamaziyayev "Ijtimoiy tarmoqdan foydalanishning fiqhiys asoslari" 2023 y. "Journal of New Century Innovations" jurnali 32/1-soni

[5]Manuel Castells. "The Rise of the Network Society" asari uning "The Information Age: Economy, Society, and Culture". birinchi kitob.